תלמוד בבלי · אחרונים · חידושי אגדות · סדר נזיקין

מהרש"א - חידושי אגדות על סנהדרין

רבי שמואל אליעזר איידלס [המהרש"א]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מהרש"א - חידושי אגדות על סנהדרין

רבי שמואל אליעזר איידלס [המהרש"א]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מהרשא-חידושי-אגדות-על-סנהדרין/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

דף ה. 5
דף ו. 5
דף ז. 9
דף ז: 12
דף ח. 17
דף י: 18
דף יא. 19
דף יא: 22
דף יב. 22
דף יד. 23
דף טז. 25
דף יז. 26
דף יז: 29
דף יח: 30
דף יט. 30
דף יט: 30
דף כ. 34
דף כ: 34
דף כא. 36
דף כא: 37
דף כב. 39
דף כב: 42
דף כג. 42
דף כד. 42
דף כו. 44
דף כו: 46
דף כז: 47
דף כט. 48
דף לא: 49
דף לב: 49
דף לד. 49
דף לז. 50
דף לז: 53
דף לח. 54
דף לח: 58
דף לט. 62
דף לט: 67
דף מב. 70
דף מג: 71
דף מד. 74
דף מד: 75
דף מו. 77
דף מו: 77
דף מז. 78
דף מח: 79
דף מט. 80
דף נב. 82
דף נב: 82
דף נז: 83
דף נח: 83
דף נט: 86
דף סג. 87
דף סג: 87
דף סד. 88
דף סה: 90
דף סו. 90
דף סז: 90
דף סח. 92
דף סט: 92
דף ע. 94
דף ע: 96
דף עא. 97

דף עב. 98
דף עה. 98
דף עו. 99
דף עו: 99
דף פא. 99
דף פא: 101
דף פב. 101
דף פב: 102
דף פח: 104
דף פט. 105
דף פט: 106
דף צ. 108
דף צ: 109
דף צא. 113
דף צא: 116
דף צב. 120
דף צב: 124
דף צג. 126
דף צג: 129
דף צד. 132
דף צד: 136
דף צה. 139
דף צה: 140
דף צו. 142
דף צו: 145
דף צז. 148
דף צז: 151
דף צח. 154
דף צח: 158
דף צט. 161
דף צט: 163
דף ק. 167
דף ק: 170
דף קא. 171
דף קא: 173
דף קב. 175
דף קב: 178
דף קג. 181
דף קג: 184
דף קד. 187
דף קד: 189
דף קה. 192
דף קה: 194
דף קו. 195
דף קו: 197
דף קז. 201
דף קז: 204
דף קח. 207
דף קח: 212
דף קט. 216
דף קט: 219
דף קי. 221
דף קי: 225
דף קיא. 227
דף קיא: 231
דף קיג. 233
דף קיג: 234

דף ה.

פרק דיני ממונות בשלושה
אלו ר"ג שבבל ומחוקק כו' הכא הקדים בקרא ר"ג להנשיא לפי מעלת מדרגה בשולטנות וממשלה כדאמרינן דהכא שבט והתם מחוקק אבל בפרק ג"ה שדרשו עם אלהים ועם אנשים וגו' רמז לו שעתידים לצאת ממנו ר"ג ונשיא שבא"י כו' ופרש"י דעם אלהים הוא נשיא ועם אנשים הוא ר"ג עכ"ל הקדים שם בקרא נשיא לר"ג דלפי חכמתם חשיב להו התם דנשיא קודם לר"ג בחכמה כמ"ש בתוס' דבני ארץ ישראל חכימי טפי ומזה הטעם שמסיים שם מכאן שרמז לו גלות דהיינו ע"י שיהיה גלות ויהיה ר"ג בבבל ונשיא בא"י הקדים הנשיא שבא"י בחכמה לר"ג שבבבל משום דאוירא דארץ ישראל מחכים ולזה שקרא לנשיא שבארץ ישראל שם אלהים על שם חכמתן דמומחין הם בחכמה אבל הכא שמקדים בקרא ר"ג לנשיא לענין ממשלה לא מסיים ביה דרמז להם גלות דאין זה תלוי בגלות אלא דר"ג הוא מזכרים ונשיא מנקבות כמ"ש בירושלמי ומיהו בפרק ג' דהוריות דמייתי נמי הך דהכא שבט והתם מחוקק וכו' לענין שעיר משמע דלאו היינו טעמא כמ"ש בתוס' משום דר"ג מזכרים ונשיא מנקבות דהא התם אפילו מלכי ישראל חשיבי כמלכות בית דוד אלא דביכולת ושולטנות תליא מלתא. ולפי זה היה נראה לומר דגם נשיא משאר שבטים שיש לו נטילת רשות ושולטנות מן המלכות מהני אבל מדברי הטור ח"מ סימן ג' נראה דלא מהני נטילת רשות כי אם משבט יהודה ומזרע בית דוד ועיין בבית יוסף שם. ויש ליישב דודאי לענין שעיר התם דילפי' ליה נמי מי שאין ע"ג אלא ה' אלהיו סברא הוא דאין לחלק בין מלכי ישראל למלכי בית דוד ולא מייתי התם הך דהכא לא יסור שבט וכו' אלא לאתויי דר"ג יש לו יותר שולטנות מנשיא שבא"י אבל לענין נטילת רשות דהכא דלא אתיא אלא מקרא דלא יסור שבט מיהודה כו' בזרע שבט יהודה תליא מלתא ויותר מזרע דוד ודו"ק:

דף ו:

יקוב הדין את ההר. עי' בערוך ע' קבה ב' פירושים ויש לפרשו לפי ענינו הכא שהדיין מבקש לעשות פשרה דלעשות דין קשה בעיניו שירא מבעל דין קשה שמא יתחייב ויהיה רודפו וע"כ דימה אותו להר קשה ואמר שאל יחשוב הדיין כן אלא יקוב הדין כו' וק"ל:
אוהב שלום ורודף שלום וכו'. זכר ג' מיני שלום שהם לשמים ולעצמו ולבריות לפי שהפורש עצמו מן הדין לעשות פשרה מביא שלום בינו לבין אביו שבשמים כי הדין והמשפט לאלהים הוא וכדלקמן כל הנוטל מזה ונותן לזה שלא כדין הקב"ה נוטל וכו'

שנאמר כי ה' יריב ריבם וז"ש שע"י הפשרה אוהב שלום לאביו שבשמים ואמר ורודף שלום כי ע"י הדין אפשר שבעל דין המתחייב בורח ממנו ויהיה שונא לדיין וע"י הפשרה הרי הוא רודף השלום שיהיה לו ממנו ולא יהיה אויבו ואמר ומשים שלום בין אדם לחבירו הוא בין בעלי דינין לפי שהפשרה היא בהסכמת ורצון שניהם משא"כ הדין שלעולם לפי דעת המתחייב אין מוחל טענתו נגד בעל דין חבירו אף שיצא חבירו זכאי בב"ד נגדו ואמר:

שנא' תורת אמת וגו'. לפי שיש דיין המונע עצמו מן הדין ומבקש לעשות פשרה לפי שאינו יודע דין תורה וגם יש שיודע דין תורה אבל מונע עצמו שאינו יודע לסדר דבריו היטב ואפשר שבדבריו ישתמע דבר לתרי אפי ולשון עולה שמתוך דבריו ילמדו שום שקר כמאמרם ז"ל הזהרו בדבריכם שמא וכו' ולזה אמר אהרן שהיה רודף שלום לעשות פשרה אל תחשוב שעשה אהרן כן במניעה מן הדין מפני סבה אחת מאלו דאינו כן שהרי תורת אמת שהיא תורת משה היה גם כן בפיהו והיה יודע לפסוק דין אמת גם עולה לא נמצא בשפתיו שהיה יודע להזהר בדבריו שלא ימצא בו שום עולה שמתוכו ילמדו לשקר אבל עשה כן כי בשלום ובמישור וגו' על דרך שאמרו בריש פרק אחד דיני ממונות צדק צדק תרדוף א' לדין וא' לפשרה דאף בפשרה צריך הדיין לראות שיעשה בצדק ובמישור וז"ש כי בשלום שהיא הפשרה שעשה אהרן במישור ובצדק היה שלא רדף הא' יותר מחבירו וז"ש הלך אתי דאילו אף בפשרה אם לא היה בצדק והיה נותן לזה ונוטל מזה הייתי מחזיר לו כדלקמן ואין זה הולך במישור וסיים רבים השיב מעון שע"י הפשרה השיב הרבים מעון דאילו בדין אף שהדיין לא יטעה אפשר דבדין מרומה הוא מחייב את הזכאי ומזכה החייב ויש עון בבעל דין ולפעמים שלא יהיה מתון יטעה הדיין לחייב הזכאי ולזכות החייב דחטא תלוי בו דנוטל מזה ונותן לזה וכו' מה שאין כן בפשרה שהיא ברצון שניהם ואין כאן עון לא לבעל דין ולא לדיין דהפשרה היא כמחילה וק"ל:

כנגד יהודה וכו'. בי"מ כתוב בזה אבל ק"ק אמאי קרא ליה מנאץ למברכו ולא ליהודה גופיה ועוד מ"ט למנאץ ה' דמשמע ענין הכעסה או כפירה וי"ל שמפני שמהמעשה ההוא נמשך טובה שנתגדל יוסף במצרים והציל העולם מרעב לכאורה ישובח יהודה במעשהו שנגמרה כוונת אלהים על ידו כמ"ש יוסף כי למחיה שלחני וגו' לכ"א שהחושב זה מנאץ לה' שיראה שה' סבב הדבר ע"י שנתן בלב יהודה לעשות כן וחלילה לאל מרשע אלא שמה' יצא הדבר הטוב כו' ולעולם לא יהיה תפארת יהודה על מעשהו וכו' עכ"ל עש"ב וכתבו התוס' והא דכתיב מטרף בני עלית על מעשה דתמר שבחו הכתוב כדמתרגמינן את אודיתא וכו' עכ"ל. ומ"ש המתרגם באידך קרא מטרף בני עלית וגו' מדין קטלא ברי

סלקתא וכו' פירוש נמי מדין הריגת תמר ובניה וכ"כ החזקוני אבל בע"י כתב ובחידושין אמרינן דהיינו שלא הניח להרוג את יוסף עכ"ל ודבריו אינם מובנים דודאי אין עולה על דעת האומר לברך את יהודה אינו אלא על שלא הניחו להרגו ואהא קאמר דאין זה אלא מנאץ ויש ליישב דהכי קאמר דודאי על שלא הניחו להרגו ראוי לברכו וכדכתיב מטרף בני עלית וגו' אבל הכא ה"ק מי שמברכו במה שתלה סבת מניעת הריגתו בממון ואמר מה בצע הרי זה מנאץ ה' כי היה לו לתלות סבת מניעת הריגתו ביראת חטא והוא פי' הקרא ובוצע ברך שהמברכו שהצילו יהודה ונתן סבת המניעה מהריגה לבצע ממון הרי זה מנאץ ה' כי היה ראוי לו ליתן סבת המניעה ביראתו מחטוא לה' ובזה יתיישב קצת קושית יפ"מ שאמר הכתוב מנאץ ה' ולולי פירושם היה נראה לפרש דה"נ לשבח יהודה קאמר ומברך במקום זה הוא במקום קללה וגידוף כמו ברך נבות אלהים ומלך וז"ש כל המברך את יהודה ומגדפו על זאת שאמר מה בצע כי נהרוג וגו' ומכרו בממון ולא החזירו לאביו אין זה אלא מנאץ ה' שיהודה כוונתו לש"ש היה שהיה חושש שלא יהיו אחיו שומעים לו בדבר זה להחזירו לאביו וז"ש מנאץ ה' כי שם יהודה נקרא כולו על שמו של הקב"ה כמ"ש בסוטה על שקידש ש"ש בפרהסיא ותו לא מידי וק"ל:

אין שלום כו'. הכא ניחא דמשמע ליה דמשפט ושלום איירי במקום אחד ולא איירי בשני מקומות דמדכתיב בסיפא דקרא שפטו בשעריכם משמע דשלום נמי במקום משפט איירי אבל לקמן גבי כל מקום שיש משפט אין צדקה כו' קשה דאימא דמשפט וצדקה בשני מקומות איירי דמי שצריך למשפט עשה לו משפט ומי שנצרך לצדקה נתן לו צדקה וכמה קראי כתיב בכה"ג בב' מצות הללו משפט וצדקה כמו כי ידעתיו וגו' לעשות משפט וצדקה וגו' וי"ל דמדכתיב משפט וצדקה לכל עמו משמע ליה דאיירי בצדקה שבמקום משפט דכל עמו צריכין למשפט אבל לצדקה ממש ודאי דלאו כל עמו הוו צריכין ליה דלאו עניים היו כולם וכדפריך לקמן אליבא דת"ק לכל עמו לעניים מבעי ליה ודו"ק:

ששילם לו מתוך ביתו כו'. נראה לכאורה דאיירי בעני שאין לו ממה לשלם ואין לבעל דינו עליו דין תשלומין עד שישיג ידו ויתעשר ומכל מקום קאמר דאותה צדקה שעשה לו חברו עד היום בהלואה זו שנאמר בהשבת העבוט ולך תהיה צדקה וגו' השתא ששלם לו דוד בעבורו נחשבת זו הצדקה לדוד ואמרו בזה שאמר דוד עשיתי משפט וצדק בל תניחני לעושקי שהתפלל שלא יעשו העני ובעל דינו קנוניא עלי לתבוע את העני אף אם אין העני חייב לו ואני אשלם לו בעבורו ואחר כך יחלקו ביניהם מה שעשקו ממני וק"ל:

שהוציא גזילה וכו'. ומלת צדקה הנאמרת כאן אינו ממש צדקה אלא שעשה עמו צדקה וטובה והשיבו מעון הגזילה וביי"מ הקשה וא"ת אם כן מאי רבותא דדוד אתא לאשמועינן דאימא דקרא לא אתי למימר אלא דעל ידי שהיה דוד עושה משפט וצדקה הצליח יואב במלחמה כדאמרינן בפרק נגמר הדין ויהי דוד עושה משפט וצדקה וגו' ויואב בן צרויה על הצבא מ"ט יואב על הצבא משום דדוד עושה משפט וצדקה וגו' וק"ל:

שנאמר פוטר מים ראשית מדון וכו'. פירש רש"י אם באת לפטור ולהשליך כו' עכ"ל משמע ליה דדריש נמי רישא דקרא בהכי אף על גב דתלמודא לא הזכיר בדרשה רק סיפא דקרא ולפני התגלע הריב וגו' מדפריך לקמן והני תנאי ראשית מדון מאי דרשו ביה משמע דהאי תנא דריש ליה שפיר בהכי כפי' רש"י וק"ל:

שנאמר ועמדו שני אנשים אשר להם הריב וגו'. כולה יליף ליה מהאי קרא לפי שזכר את העדים כאילו הם הבעל דין הגוזל את חבירו כמ"ש אשר להם הריב וגו' לפי שעל ידי עדות שקר או על ידי שכובשים עדותם גוזל בעל דין את חבירו והרי כאלו הם גוזלים להקב"ה שמטריחים אותו להחזיר ממון שנתן לבעליו על ידי עדות שקר וכובש עדותן וכן לגבי דיינין קאמר הכי יודעים את מי הם דנים כו' שעל ידי שהם מטים משפט גוזל בעל דין אחד את חבירו והרי כאילו הם גזלו להקב"ה שמטריחין להחזיר ממון לבעליו ועתיד ליפרע מהם אותו ממון שנתן לבעליו על ידי שהטו משפט ומייתי ליה מהאי קרא אלהים נצב בעדת אל שהוא נצב שם כאילו הוא היה בעל דין:

וכן ביהושפט הוא אומר ויאמר לשופטים ראו מה אתם עושים כו'. לפי שיחשוב הדיין כי במטהו משפט אין בו מעשה בידים וע"כ אמר ראו מה אתם עושין וגו' שעל ידי מטה משפט נעשה מעשה הגזילה וזה שכתב כי לא לאדם תשפוטו כי אם לה' דלגבי הקדוש ברוך הוא הדבור בו כמעשה כמו שכתוב בדבר ה' שמים נעשו ועל זה אמרו כל הדן דין אמת לאמתו כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית כי כמו שהקב"ה קיים עולמו במעשה בראשית במאמר ובדבור כן זה הדן דין אמת לאמתו קיים את העולם בדבורו ואמר:

שמא יאמר הדיין מה לי לצער הזה וכו' תלמוד לומר עמכם בדבר וגו'. עיין פירוש רש"י ועוד יש לומר שמא יאמר הדיין מה לי לצער הזה שלעולם הדיין הוא בצער שמא לא כוון אל האמת שמא טעה בשכלו תלמוד לומר עמכם וגו' כי ה' יהיה עמכם בדבר המשפט לכוין דעתכם אל האמת ואין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות לכוין דעתו אל האמת וה' יהיה עמו בזה לכוונו אמת לאמתו ובזה יתיישב גם כן מה שאמרו לקמן אמת לאמתו

כי אפשר שיכוין הדיין דעתו אל האמת ויטעה בשכלו אבל הדן דין אמת לאמתו שלא יטעה בו שהקב"ה עמו לכוין דעתו אל האמת הוא משרה שכינתו וכו' כדלקמן:

דף ז.

מה ראה כו' ראה שזבוח חור לפניו כו'. ר"ל לפי פשוטו מה ראה בו דבר ממש שבנה מזבח כו' שהרי בסיפא דקרא גילה הכתוב דעת אהרן דלשמים היה נתכוין שנאמר כי חג לה' וגו' וע"כ דרשו דהאי קרא אינו אלא התנצלות אהרן דלכך עשה מעשה כזה שזכר ויעשהו עגל וגו' לפי שראה את חור זבוח לפניו והבין מזה לעשות מה שעשה דלא עבדי ליה כמו דעבדי לחור ואפשר שקבלה היה בידם כי חור היה הזבוח לפניו וקראי מוכיחין כן שהרי בכל מעשים המפורסמים נזכר הוא בפרט עם אהרן במלחמות עמלק אמר אהרן וחור תמכו בידיו ובמתן תורה והנה אהרן וחור עמכם וגו' שהעמיד משה את אהרן וחור תחתיו כל זמן מ' יום שהיה בהר ולא מצינו בשום מקום אח"כ מאותו מעשה ואילך שהוזכר חור עם אהרן וע"כ אמרו שהוא ואהרן היה במקום משה באותן מ' יום וכשנתעכב היה הוא מוכיחן ע"כ והרגו אותו. ודקאמר ומקיים בי אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא כו'. אף שעדיין אז לא נתנה הכהונה לאהרן ולא היה מקדש ולא משכן אהרן בכור היה והעבודה היה בבכורות בכל מקום בבמה וה"ל ככהן במקדש ופרש"י דלא הויא להו תקנתא דהא סופן לעשות כן בזכריה כו' עכ"ל שהרי רוח הקדש משיבו שעל כך היה עיקר החורבן כמ"ש אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא ואף שזכריה נהרג כמה שנים קודם החורבן בימי המלך יואש אפשר שאז נגזר ע"כ והיה דמו תוסס עד זמן החורבן כדאי' פרק הניזקין שנהרגו כמה וכמה על דמו של זכריה ע"י נבוזראדן. ושאמר שעל עון זה דלא הויא להו תקנתא לעולם. לפי שהתורה נתנה לנו לשמוע לחכמי תורה והם כהן ונביא ועניש הכתוב מיתה מי אשר לא ישמע אליהם כמ"ש בזקן ממרא ובאת אל הכהנים וגו' והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אל הכהן וגו' ומת האיש וגו' ובנביא אמר נביא אקים להם וגו' והיה האיש אשר לא ישמע וגו' אנכי אדרוש מעמו וגו' והנה זכריהו שהיה כהן ונביא שמשני צדדים אלו היה להם לשמוע לו שלא לעבוד ע"ז והם לא די להם שלא שמעו לו אבל הרגוהו במקום המקדש עון כזה א"א להתכפר בתשובה משא"כ מעשה העגל שנתכפר להם בתשובה כדקאמר מוטב דליעבדו עגל וק"ל:

אלא על ד"ת וכו'. כתבו התוס' והא דאמרי' בבמה מדליקין ששואלין אותו נשאת ונתת באמונה כו' ע"ש ב' תירוצים ומ"ש בסוף דבריהם והכי דריש ליה לקרא תחלת גילו דינו וכו' הכי משמע להו דסיפא דקרא נמי בהך ענינא דריש להו כמ"ש לעיל לפירוש רש"י

דתנא דלעיל לא נקט בדרשות רק סיפא דקרא ודקאמר תלמודא הני תנאי פוטר מים וגו' מאי דרשי ביה מוכח מזה דכוליה קרא בחד ענינא דרשינן ליה ובעיקר קושייתם מההיא דפרק במה מדליקין נ"ל לומר דלא קשה מידי דהכא איירי במי שאפשר לו ללמוד ותלמודו מוצלח ואינו למד ה"ל תחלת דינו על דברי תורה שלא למד כדבעי ליה ללמוד אבל התם מיירי במי שאי אפשר ללמוד שאינו מוצלח כדאמרינן אדם אחד מאלף מצאתי אלף נכנסין למקרא וכו' אין מצליח רק אחד מהם להוראה ועל כן עיקר מעשיו במשא ומתן ובשעה אחת קבוע לו חייב ללמוד ועל כן תחלת דינו על משא ומתן שהם עיקר מעשיו ואח"כ שואלים לו אם קבעת עתים וכו' וק"ל:

אתרתי תלת גנבא לא מקטל וכו'. נראה דכל המשלים שזכר כאן בדין תורה קאמר ובגנב ודאי אין דין תורה דין מיתה אלא דבגנב בא במחתרת איירי דאין לו דמים ומטעמא דמפרש בפרק בן סורר ומורה דחזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו וכו' ע"ש וקאמר דאי הכי עד תרי ותלת וכו' דעדיין לא הוחזק בעבירה ואפשר דלמלאות נפשו כי ירעב עושה כן ואין להמיתו אבל בב' פעמים לרבי דתרתי זמני הוה חזקה ובתלתא לרשב"ג דעבירות מחזיקות אותו שלא ישוב עוד מעבירה זו שוב שלישית לרבי וברביעית לרשב"ג קטלינן ליה במחתרת כדאמרינן בפרק הנשרפין לענין מכניסים לכיפה דלרבי עבירות מחזיקות בשתי פעמים ובשלישי מכניסין אותו לכיפה ולרשב"ג בג' פעמים עבירות מחזיקות אותו וברביעית מכניסין אותו לכיפה וז"ש על שלשה פשעי ישראל שהם המחזיקות אותו בעבירה שוב על ארבעה לא אשיבנו מלענשו דודאי לא ישוב מעבירה עוד:

לשלמא וכו'. נראה שהוא מלשון שלם ולא מלשון שלום בויו"ו וכצ"ל בפירש"י לאיש שלם דהיינו איש שלם ותמים במעשיו שנאמר בי שבע יפול צדיק וגו' ור"ל דמצד מערכת השמים שהם שבעה כוכבי לכת יפול שבעה פעמים שכלם מנגדים לו אבל הוא קם בכולם מצד זכותו שהקב"ה משנה מזלו בכלם לטובה וכמ"ש באברהם ויוצא אותו החוצה וגו' אבל הרשע באחת יפול שאף המזלות כלם הם לטובה לו הוא יפול באחת דהיינו ברשעו ואין מזלו יכול להצילו:

שקלו גלימא וכו'. ר"ל גלימא שהוא כסות העליון שאדם הולך בו לכבוד וכשיצא חייב מבית דין שקלו ממנו הגלימא בפרעון חוב בב"ד ואין מניחין אותו לילך לביתו בגלימא אבל כסות התחתון דאי אפשר זולתו לילך ערום ודאי דאין שוקלים מיניה דהא מסדרין לב"ח והיינו דאמרינן בעלמא אפילו מגלימא דעל כתפיה דהיינו בגד העליון שלבש לכבוד לפני ב"ד נוטלין ממנו הב"ד לפרעון מיד ואין מניחין אותו לשוב לביתו בגלימתו

דעל כתפיה ואעפ"כ אמר דליזמר וליזל באורחא שהולך מב"ד לביתו מבלי מלבוש כבוד וז"ש וכל העם על מקומו יבא בשלום שאף המתחייב בביאתו מב"ד לביתו בלא גלימתו וכבודו שניטל ממנו וניתן לפרעון חבירו יהיה בשלום שלא יצטער ולא יתקוטט עם חבירו על כך:

אדייה לגזיזה וקם עפירש"י. ואין זה במשמעות מלת וקם ונ"ל לפי הקרא דאייתי דאיירי באדם השוכב וישן ובוטח באחר לשמרו והוא קם על השוכב להכותו וקרא כתיב דאיירי נמי בשוכב כמ"ש דבר בליעל יצוק בו לקללו לומר ואשר שכב לא יוסיף לקום ואמר ואתה ה' חנני והקימני וגו' וע"ז אמר כי בשכבי גם איש שלומי אשר בטחתי בו לשמרני מידי בליעל הגדיל עלי עקב הרים את עקבו מן הארץ לדרוס עלי וק"ל:

והבית אשר בנה המלך שלמה וגו' כו'. עיין פירוש רש"י שינה לשון הגמרא שאמרו ולבסוף כתיב כה אמר ה' וגו' ולא קאמר ולבסוף גבי בהמ"ק שבנה שלמה וכו' ואם כוונתו שהתלמוד שהביא קרא דשלמה דאיצטריך לו לכאורה לפי המכוון דבבית של שלמה נמי היה וארון של משה ולא ה"ל לאתויי מארכו ורחבו של הבית כמו שלא הביא אורך ורוחב המשכן אלא מארון שהיתה שכינה מצומצמת עליו והנראה משום דקאמר ולבסוף כתיב כה אמר ה' וגו' איזה בית אשר תבנו וגו' הביא קרא דשלמה דהיינו הבית שבנה שלמה שהיה ארכו ס' וגו' ואעפ"כ לא הוי סגי ליה בכל הבית כמ"ש איזה בית אשר תבנו לי וגו' והוא בעצמו המשל שיתין גרמידי של אורך הבית המקדש לא הוי סגי לן ועוד נראה לומר דמייתי קרא דשלמה לומר דבבנין בית המקדש נמי לא הוו רחימתין עזיזא כמו במשכן וזהו שהביא ראיה מקרא דמשכן ונועדתי לך שם ודברתי וגו' שהיתה השכינה מצומצמת לדבר עם משה פה אל פה מבין שני הכרובים שלא היה מחזיק רק אמה וחצי מעל הכפורת עשרה טפחים סמוך לקרקע אבל בשלמה אף שהיה שם ארונו של משה לא היתה השכינה מצומצמת לדבר עם שום נביא מעל הכפורת גם הכרובים מלאו את כל רוחב הבית בבנינו של שלמה והשכינה לא היתה מצומצמת כל כך אלא שמלא כבוד השכינה את כל הבית שנאמר כי מלא כבוד ה' את בית ה' והיינו דמייתי והבית ששים אמה ארכו ועשרים וגו' ששם היתה השכינה בכולו ולבסוף כשחטאו ביותר היתה השנאה ביותר ואף בששים גרמידי של אורך בית המחדש לא הוי סגי ליה כמ"ש איזה בית אשר תבנו וגו':

אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן כל דיין שדן דין אמת לאמתו משרה שכינה בישראל וכו'. מכאן השגה לפי' הב"י שמביא בח"מ אמת לאמתו. ועיין בב"ב במהרש"א גבי והמשכילים יזהירו וכו':

כל דיין שנוטל מזה ונותן וכו'. לאו דוקא נוטל ונותן ממש דהיינו בחייב את הזכאי אלא אפילו בזיכה את החייב אלא דקאמר ליה בהאי לישנא דאע"ג דהדיין מטה משפט ולא עביד מעשה מעלה עליו הכתוב כאילו עשה מעשה ונטל ונתן ביד כמ"ש לעיל וכה"ג אמרינן פרק אחד ד"מ כיון דאמר פטור אתה כאילו נטל ונתן ביד דמי והיינו דמייתי מאל תגזול דל וגו' כי גזלה נאמר בגוזל ביד כמו ויגזול את החנית כדאמרי' פ' מרובה ובדיין מיירי קרא מדכתיב ואל תדכא עני בשער דהיינו בשער של ב"ד ובפי' הכתוב אל תגזול דל כי דל וגו' עיין בחידושינו פרק הגוזל בתרא:

דף ז:

מטתו שלשלמה פירש רש"י שלשלמה שכנו של מקום וכו' וששים לאו דוקא כו'. והוא דחוק דלא אמרו כן רק בלשון תלמוד דדרכו למנקט ששים כמ"ש התוס' פרק החובל ומה ענין הברור כבקר ולא כאור גופיה ומה ענין הברור לאיסור אחותו ולא לשאר עריות כו' והנראה דבא לומר שאל יסמוך הדיין על שכלו אך על פי חכמת התורה וע"פ שאלת רבו דהכי אמרינן בהדיא פרק ב"ש תוקע עצמו לדבר הלכה בדיינא דאתי דינא לקמיה וגמר הלכה ומדמי מלתא למלתא ואית ליה רבה למשאל דארשב"ג לעולם יראה וכו' ומלת ירך נאמר בכ"מ על גוף האדם כמו יוצאי ירכו ועובר ירך אמו וז"ש לעולם יראה האדם הדיין כו' שלא ידון ע"פ שכלו עליו אך יראה כאלו חרב מונחת בין ירכותיו לדון ע"פ יצירתו מחומרת גופו דבקל יכשל בחרב שבין ירכותיו ואמר בין ירכותיו במקום על ירכו מפני שאמר כלם אחוזי חרב דמשמע בידו בלא נרתק ושוב קאמר חרבו על ירכו וע"כ אמר שהחרב אחוז בידו בין ירכו ועל ירכיו קרי דהיינו בין ב' ירכיו דמונח מבפנים בחודו על שתיהן ובקל יכשל בו ואמר הנה מטתו וגו' דבסנהדרין איירי קרא כמ"ש במ"ר פ' נשא על פסוק זה הנה מטתו גו' שבטו גו' שלשלמה של הקב"ה ששים גבורים שנאמר וששים איש מעם הארץ מגבורי ישראל להביא י"א איש הרי ע"א כו' וסיים כולם וגו' מלומדי מלחמה מלחמתה של תורה ולא לדון ע"פ שכלם בלי קבלת התורה וע"ז דרש ר' יאשיה אם ברור לך כו' כי כל הדן ע"פ שכלו אין הדבר ברור לו כבקר שהוא מאיר ובא כצאת השמש בגבורה אבל כל עוד ששופט אחר שכלו יראה שהוא טועה משא"כ בדן ע"פ התורה יתברר לו הדבר בראיה אחר ראיה שדן דין אמת כבקר שהוא מאיר לבא וכענין שאמרו חז"ל זקני ע"ה כל זמן שמזקינין מטפשין כו' והם חכמים בעיניהם לפי שכלם וזקני ת"ח כ"ז שמזקינין מחכימים והם חכמי בעלי תורה וע"ז אומרים מהכא אמור לחכמה אחותי את גו' דבכל עריות אין אדם דן בשכלו להתיר

כמו לישא את אחותו שהשכל נותן להיות מותר כי הוא תחלת בנינו של עולם שקין והבל נשאו אחותם כמ"ש עולם חסד יבנה אבל הדבר ברור לך לאסור על פי התורה על כן אמר אם יהיו דבריך ברורים כאחותך שאסורה לך על פי התורה אמרהו כו' ואם לאו אל תאמרהו ולא תסמוך על פי שכלך:

שיבא מכשורא כו'. עיין פירוש רש"י לענין משא אמרו כי קורה גדולה שאי אפשר לאדם אחד לישא אותו ביחידי על כתיפו אם עוד אחרים עמו במשאו אפשר שיכול לישא אותה שיגיע לכל אחד במשא חתיכה א' מן הקורה והוא פירוש הכתוב עד"מ ונשאו אתך במשא העם הזה ולא תשא אתה לבדך וק"ל:

למלך כו'. רש"י פירשו לענין חכמה וכו' ויותר נראה לפרש כמשמעו כי המשפט מתייחס בכ"מ למלך שהוא היודע משפט ואמרו שמואל נקרא שבור מלכא ומלך אלסר ע"ש שהלכתא כוותיה בדינין ועש"ז אנו אומרים ביום הדין המלך הקדוש המלך המשפט והוא יעמיד ארץ במשפט כמ"ש על ג' דברים העולם עומד על הדין כו' ואמר אם דומה לכהן כו' אמר איש תרומות בלשון רבים כי הדיין אף שהוא צריך לקבל תורה לפעמים מרבו המכירו כמו הכהן המקבל תרומה ממכירו אין זה חסרון בחקו אבל הדיין הצריך לשאול מרבים הנה זה הוא כמו שמחזר ושואל מרבים על פתחי בית הגרנות הוא יהרסנה כי אי אפשר לשאול בכל דבר ודבר כפי הצורך ולפעמים הוא מתבייש לשאול מכל אדם ודן לפי שכלו וכבר אמרו אם ברור לך כו' ולענין ממון שדרשוהו בכתובות כמ"ש התוס' יש לפרשו ואיש תרומות וגו' בלשון רבים כי ודאי הדיין שאין לו כדי ספוקו ומקבל מתנה מאת מכירו בביתו והוא כאילו מקבל תרומה א' אין זה כמקבל שוחד להטות משפט אבל הדיין והרב המקבל מתנות ומרבה סעודתו בכ"מ ומחזר אחר ישיבת עם הארץ לקבל מהם מתנות והוא כמו הכהן שאין לו מכירים וצריך לחזר אחר התרומות ומתנות כהונה שלו מאנשים רבים בבית הגרנות הרי זה הדין יהרס המשפט ומטה משפט שאלו המתנות שיקבל מהם הם כשוחד לו ואהכי מייתי לה התם:

דבי נשיאה אוקמא כו' לעץ כו'. מפורש בירושלמי סוף מסכת בכורים הוי אומרים לעץ וגו' הוא יורה וכי יודע הוא להודות הנה הוא תפוס זהב וכסף לא בכספא איתמני בתמיה וכל רוח אין בקרבו לו חכים כלום כו' ע"ש וסיים הכא ועתיד והקב"ה ליפרע ממעמידין שנאמר וה' בהיכל קדשו הס וגו' שזה המעמידין גורם שה' בהיכל קדש שלא תבא השכינה משם למושב מקום הדיינין כמ"ש לעיל כל דיין שאינו דן דין אמת גורם לשכינה שתסתלק משער ב"ד ואמר בענשם שעתיד ליפרע מהמעמידין בהם מפניו כל הארץ מדה כנגד מדה להם שהם העמידו דיין שותק כעץ ואבן דומם:

כאילו נוטע אשרה כו'. הדמיון בזה כי הדיין מומחה נקרא בשיתוף שם אלהים כמ"ש בפ' ד' מיתות אלהים לא תקלל תרתי משמע קודש וחול והוא שכל הדן דין אמת נעשה שותף להקב"ה ולזה הנוטע אשרה אצל מזבח הוא נותן מקום ח"ו לאלהים אחרים אצל אלהים קדושים כך המעמיד דיין שאינו הגון במקום שיש דיין הגון הוא נותן מקום לאלהי כסף וזהב המתמנין בכספה אצל אלהים שהוא דיין המומחה:

בשביל כסף וזהב כו'. יש לפרשו בשתים רעות שעשו כי הם מתמנין בשביל הזהב וכסף שנותנין למלך או לנשיא גם מה שעושין כן הוא בשביל הכסף וזהב שרוצין לאסוף ע"י הרבנות והדיינות ולמלאות חסרון כסף וזהב שכבר יצא מידם שנתנו לאותן שמינו אותן והוא קודם לו לאכול ממנו ולהתעשר מרבנות והנה חטא ואשמה זו נשתרבב עתה בקרוב בימינו וכבר באו רבותינו כמה פעמים בהתחלת המום (זה) ואשמה זו בגזירה ובעונשין חמורות וחרמות וממון בדבר הזה שלא יתמנה שום רב ומורה בכסף וזהב הן ליתן ליחידים הן לרבים אבל אין איש שם על לב העונש הנזכר בשמעתין דעתיד הקב"ה ליפרע ממעמידין גם דימה העון הזה לעע"ז ויצא הדבר לנו בדור הזה למכשול ולמזכרת עון דכמה תקלות וקלקולים אשר באו לנו בדור הזה עי"ז ואתה המעיין ראה איך ברחו חז"ל מן השררה כההיא דהוריות שהיה ר"ג רצה להושיב בראש ר"א חסמא ור"י בן גודגדא ואף שלא היה להם פת לאכול ובגד ללבוש ולא רצו להתמנות עד שא"ל ר"ג וכי שררה אני נותן לכם עבדות אני נותן לכם כו' גם מ"ש בסוטה פ' א"נ בענותנותיה דרבי אבהו דאימנו רבנן עליה לממניה ברישא כיון דחזייה לר' אבא דמן עכו דנפישי עליה ב"ח א"ל איכא רבה ויש לדקדק בזה מאי ענותיה שלא רצה להיות ראש הרי אמרו דאינו אלא עבדות ויש להשיב בזה דלא חשיב מינוי הראשית והרבנות לעבדות אלא למי שנתמנה לצרכו כמו ר' אבא דמן עכו בשביל חובותיו וכמו ר"א חסמא ור"י בן גודגדא משום פרנסתן דה"ל מינוי ראשית שלהן כעבד וכפועל דבמלאכתו הוא עוסק שיהיה לו זה לצורך פרנסה אבל ר' אבהו שהיה עשיר כבר לא היה נחשב לו מינוי הראשית לעבדות שהרי אינו צריך לו אלא לשררה היה נחשב לו אילו היה מתרצה בכך וכשלא נתרצה נחשב לו לענוה הרי שאלו החכמים המפורסמים בורחים היו מן השררה אם לא לצורך פרנסתם שהיה נחשב להן כעבדות ועתה בדור הזה החכמים בעיניהם ולהיטיב לא ידעו רק באים להשתרר על הצבור שלא לשם שמים ורודפים אחר השררה בממונן לענוש ולהכשיל המקבל ממנו בכל עונשים המוזכר ולפי שהם אינם עושין כן אלא להתגדל ולהתכבד בתורה שאין בידם אמרו בירושל' דבכורים דראוי לבזותן ולהקל בכבודן וז"ש ר' מנא מיקיל לאלין דמתמנין בכספא ר' אמי קרא עליהן אלהי כסף וגו' אין עומדין מפניו

ואין קורין אותו רבי והטלית שעליו כמרדעת של חמור ע"כ מ"ש אין עומדין מפניו ואין קורין כו' הוא מבואר דעמידה מפני הת"ח אינה אלא מפני התורה שיש בו כמ"ש בסוף מכות כמה טפשאי אינשי דקיימי מקמי ס"ת ולא קיימי מקמי גברא רבה גם שקורין לבעל תורה רבי ע"ש בי מלכים ימלוכו ושרים וגו' וזה שנתמנה בכסף ואין לו ריח תורה אין ראוי לעמוד מפניו ולא לקראו רבי אבל מה שדימה הטלית שעליו למרדעת של חמור צריך ביאור ויש לפרש בו כי הטלית של ת"ח הוא משונה כדאמרי' פ' ח"ה טליח של ת"ח כיצד כו' כל שאין חלוקו נראית מתחתיו ובפ' המוכר פירות אמרו כל המתגאה בטלית של ת"ח אין מכניסין אותו כו' והנה זה המתמנה בכסף וזהב ועושה לו טלית של ת"ח להתנאות בו הוא לובש אותו תמיד כדי שיהא ניכר שהוא א' מכלל החכמים ובזולת הטלית שעליו לא יהיה ניכר לת"ח והרי טליתו דומה למרדעת של חמור שהוא תמיד עליו ולא ינטל ממנו כמ"ש חמור אפי' בתקופת תמוז קרירא ליה ובעי מרדעת:

לקטלא כו'. פי' רש"י לקטלא לישא עליו חטא כו' וכן פי' גבי ולואי שתהא ביאה כיציאה בלא חטא כו' עכ"ל וקשה שהענין כפול גם קשה למה היה חש כל כך לקטלא על חטא שהיה דן בטעות הרי אמרו לעיל תלמוד לומר עמכם בדבר המשפט אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות ונראה לפרש ברעות נפשא לקטלא שהיה ירא שירדפנו חזק החייב ואמר וריקן לביתיה עייל דאסור לקבל שכר מן הדין כדתנן בבכורות הנוטל שכר ע"מ לדון דיניו בטלין וקרנא דשקיל היינו דוקא שכר בטילה דמוכחא כדאמרי' בריש פ' שני דייני גזילות:

ואמר ולואי שתהא ביאה כו'. ר"ל שיהיה ביאתי לביתי ריקן כיציאה ולא אפסיד גם מכיסי דדיין שטעה בשיקול הדעת חייב לשלם מביתו ואע"ג דרב נוטל רשות הוה ומומחה הוה ואינו משלם לא החזיק עצמו במומחה גם לפטור עצמו משום נטילת רשות כיון דמדינא חייב וק"ל:

לשמים שיאו כו'. כמו שהיה בבריאה שהיה אדם הראשון מן הארץ עד הרקיע כדאמרינן פרק אין דורשין הרי כגללו לנצח יאבד במיתתו ודימה הפסדו לגללו כי אין דבר מופסד ומוסרח בנבראים כגלל של אדם שמרחיקין מצואתו כך הפסדו ומיתתו שאין לך בנבראים שמרחיקין בטומאה כמו האדם שמטמא במותו אבי אבות הטומאה במגע ובמשא ובאהלו:

כי לא לעולם חוסן גו' ואם נזר וגו'. חוסן הוא מלשון קשה וחוזק כמו וחסון הוא כאלונים ור"ל ואף שהנזר ומלוכה הוא מדור לדור דהיינו מאב לבן ובן הבן כמו שהיה במלכי בית

דוד מ"מ לא לעולם החוסן שיהיה גוף אדם חוסן וקשה לעמוד קיים וחי לעולם כדאמרי' בפ"ק דב"ב בעשרה דברים קשים הגוף קשה כו' ומיתה קשה מכולם:

לא תעלה כו'. עפירש"י ועי"ל שלא יעלה האדם על מחשבתו כי מעלתו גדולה לעמק הדין מהר על מיצוי אבל יחשוב כי הוא במדרגה שלמטה מזה ושלא ידע לפסוק עד אחר מתון ועיון טוב וז"ש ולא תעלה במעלות וק"ל:

אפיקו לי מאני דדינא כו'. כ"ה בגירסת ילקוט ובפ' כיצד מעברין אמרו מנין שחייב להראות לו פנים שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם כו' ופירש"י שם דדרש ליה נמי מדלא כתיב אשר תלמדם ע"ש וצ"ל דשקולים הם הדרשות ולולא פירושו היה נראה לומר דהתם מלפניהם דריש שצריך להראות פנים ובמכילתא אמרו ערכם לפניהם כשלחן ערוך וק"ל:

ואצוה את שופטיכם בעת ההיא אר"י כנגד מקל כו'. דקדק לומר בעת ההיא שבאותו הדור היה צריך לזירוז הזה על המקל ורצועה שהיו סרבנים ובעלי מריבות כמ"ש לעיל בענין איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם שע"כ נתמנו השופטים אז וק"ל:

אזהרה לדיין שלא ישמע כו'. והכי משמע קרא שמע לקבל מה שממוצע בין טענות אחיכם שאם תשמע דברי זה בלא זה לא תקבל רק טענתו וצדיק הראשון בריבו:

לא תשא לא תשיא. מפורש פרק ואלו הן הלוקין:

צדק הדין ואח"כ כו'. דרשה זו אינה מפורשת בפירש"י מאין יצאת ומה היא ויש לפרש דקשיא ליה מאי ושפטתם צדק מלשון צדקה ואמרי' לעיל במקום משפט אין צדקה ובמקום צדקה כו' אלא משפט שיש בו צדקה כו' הוי אומר זה פשרה וקאמר נמי הכא דמתחלת הדין קאמר צדק את הדין לעשות פשרה ואח"כ בסוף הדין חתכהו כדאמר לעיל דמשתשמע דבריהן ואתה יודע להיכן הדין נוטה אי אתה רשאי לומר להן צאו ובצעו:

בין איש ובין אחיו כו'. כ"ה בגי' ילקוט וכ"נ דהא ובין גרו דריש בתר הכי א"ר יהודה אפי' בין תנור כו' ונראה דדרשו כן מדלא כתיב בין אנשים או בין אחים אלא בין איש שהוא גדול ובין אחיו שהוא קטן וא"ר יהודה אפי' בין בית לעלייה שאל תאמר מהראוי שהבית שהוא מעולה מעלייה יהיה לירושה לאיש והעלייה ירש הקטן אלא העלה אותן בדמים כו' כפירש"י וכן בין גרו דמשמע דיורין שאל תאמר זה האח שיש לו דיורין הרבה ראוי לירש התנור שהוא צריך לאפות ולבשל הרבה והאח שאין לו דיורין די לו לאפות ולבשל בכירים אלא העלה אותן בדמים כפירש"י וק"ל:

לא תנכרהו כו'. לפי שלשון הכרה והתנכרות שענינו העדר הכרה הוא שורש אחד ומלת לא תכירו חסר בו פועל היוצא לאחר את מי לא יכירו ובא רב יהודה לומר שחסר בו ה'

והוא כמו לא תכירהו דהיינו האוהב לך ורא"א שחסר בו נ' והוא כמו לא תנכרהו דהיינו השנוא לך וק"ל:

דף ח.

כקטן כגדול תשמעון שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה כו' ומסיק לאקדומיה כו'. וקשה דאכתי מהיכא תיסק אדעתין להקדים דין של ק' כיון שבא לפניו קודם דין של פרוטה דפרוטה של העני ודאי שהיא שקולה כמו ק' מנה של העשיר ויש להשיב בזה לפי שהותר לדיין ליטול שכר בטילתו דמוכח והשתא מדין של ק' מנה יוכל ליטול שפיר שכר בטילתו אבל מדין של פרוטה לא יוכל ליטול שכר בטלתו דא"כ לא יהיה הדין בפרוטה ואין נזקקין לפחות משוה פרוטה גם אפשר שהפרוטה כולה לא תספיק לשכר בטלתו ושמא יאמר הדיין אקדים הדין של ק' מנה שאוכל ליטול ממנו שכר בטלתי וע"כ הזהיר עליו הכתוב כקטן כגדול תשמעון שאם בא קודם לפניך הדין של פרוטה הקדימהו אף שלא תטול עליו שכר וק"ל:

אל תכניס דבריך וכו'. מייתי ליה הכא דמפרש הני קראי דבההיא ענינא ולעיל מייתינן לה לענין יודע זכות לעני כו' שלא ישתוק כמ"ש התוס' שם:

אלא שמטריחין אותי כו'. כתב בעל יפה מראה בטרחא זו שלפעמים צריך לשדד המערכה ולא ניחא ליה להקב"ה וכמ"ש קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף ע"ש וכמפורש בפ' יש נוחלין ע"ש:

אי גמירנא כו'. ורש"י בחומש פי' ותקרבון אלי עד"ז נסתלק ממנו משפט בנות צלפחד כו' עכ"ל כדבעי למימר הכא מעיקרא והוא ע"פ הספרי אבל התימה ממנו שהניח תלמוד ערוך בשמעתין דדחי ליה מדכתיב ושמעתיו ויהיה פירוש וחיבור הכתובים לפי שהזהיר על הדיין כי המשפט לאלהים ושמא תאמרו א"כ מי ירצה להיות דיין שאפשר שיהיה לו דבר קשה וספק ויהיה נענש על זה אם לא יכוין לדון ע"פ האמת וע"כ אמר אין לכם לחוש ע"כ כי הדבר הקשה וספק לכם תקריבון אלי ואם תחושו שיהיה גם הדבר קשה עלי יהיה הקולר תלוי בי ובכם וע"כ אמר שדבר הספק לי ושמעתיו דאזלינא וגמירנא מאתו ית' ב"ה ומסיים ואצוה את וגו' כל הדברים אשר תעשון כי דייני דורות צריכין מתון בדין ולא יפסקו הלכה למעשה כדאמרינן בכמה דוכתין אבל אני ששמעתי מפי הגבורה אין ספק בהם וכל מה שאני מצוה אתכם בעת ההיא הם הדברים אשר תעשון שהם הלכה למעשה וק"ל:

ראויה היתה פ' נחלות וכו' ופ' מקושש שתכתב ע"י משה עי' בחידושינו פ' י"נ ע"ש:

וכתיב ואצוה אתכם וגו'. לפי פשוטו ואצוה אתכם על כלל ישראל קאמר על קיום המצות כדמסיים את כל אשר תעשון אבל משמע להו דכמו ואצוה את שופטיכם היינו ולא אתכם דומיא דהכי יש לנו לומר ואצוה אתכם ולא שופטיכם וע"כ דלאו היינו קיום התורה קאמר דאהא השופטים נמי בכלל הצווי אלא דבר שהוא צווי אתכם ולא לשופטיכם דהיינו שתהא אימת דיין עליכם והשתא בא ללמד ונמצא למד דואצוה את שופטיכם נמי דומיא דהכא קמיירי אזהרה לדיין שיסבול כו' ואמר עד כמה כאשר ישא האומן את היונק דכן מצינו במשה שאמר כי תאמר אלי שאהו בחיקך כאשר ישא האומן וגו' ומסתמא לא בא משה לגרוע בזה בצווי אל השופטים שבא למנות:

אתה והזקנים שבדור עמהם כו'. מדברי הרא"ם משמע דדברי משה ליהושע היו ע"ד עצה כו' ע"ש ולפי מה שהובא זה המאמר הכא יראה לפרש לפי שכבר אמר למשה שאהו בחיקך כאשר ישא האומן את היונק על האדמה וגו' דהיינו שיסבול את הצבור כי ניתן לו למשה כח הנהגה אלהית שינהג את כולם אבל מצד המקבלים שהיו טרחנים וסרבנים בדור ההוא היה הדבר קשה בעיניו לסבול מהם כ"כ וכמ"ש ולמה לא מצאתי חן בעיניך לשום את משא כל העם הזה עלי והסכים הקב"ה על ידו שאמר ואצלתי מן הרוח וגו' ונשאו אתך וגו' ולכך אמר משה ג"כ ליהושע כי אתה תביא את העם הזקנים שבדור עמך שלא תוכל לישא אותם לבדך אבל הקב"ה א"ל כי אתה תביא שנתן לו כח והנהגה אלהית לפי הדור ההוא המקבלים ההנהגה שהיו בעלי תורה וזכו ליכנס לארץ טול מקל והך על קדקדן שתהא אימתך עליהן דבר אחד לדור לפי כח והנהגה אלהית ולא ב' דברים ומנהיגים וק"ל:

דף י:

הני ג' וה' וז' כנגד מי ח"א כנגד ברכת כהנים וח"א כנגד ג' שומרי הסף ה' כו'. בפירש"י ותוס' נתנו טעם לענין כנגד ג' שומרי הסף כו' אבל הטעם נגד ברכת כהנים לא פירשו בו כלום ובעל יפה מראה כתב בזה דברים דחוקים והנראה שהענין הזה דרשו במ"ר על ברכת כהנים הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים וכו' אלו ס' אותיות שבברכת כהנים רמז לסנהדרין שהם ס' מעמי הארץ ושלשת תיבות שבפסוק ראשון נגד ג' שומרי הסף וז' שבפסוק אחר הם ז' רואי פני המלך הרי ע' כנגד ע' סנהדרין וה' בפסוק ב' רמז דהני ג' עם ב' הסופרים של דיינים כמ"ש בירושלמי ולזה לענין עיבור החודש ודאי דנטלו המופלגין בהן בסנהדרין כדמוכח מעובדא דשמואל הקטן ומהך דרבי עקיבא שלא הניח כמותו בא"י ולזה ג' הראשונים הם נגד ג' תיבות דבד"מ וגזילות נמי בעינן ג' מומחין כנגד ג'

אלהים הכתובים בפרשה וכלפי שאמר רב לעיל ברעות נפשיה לקטלא דהיינו שירדפנו החייב וריקן לביתיה כו' שלא יהיה לו כל צרכי ביתו על זה אמר יברכך ה' בממון שיהיה לך צרכי בית וישמרך מן החייב הרודפך גם רמז לג' ראשונים בעיבור בג' תיבות אלו כלפי מ"ש לקמן על ג' ארצות מעברין השנה יהודה ועבר הירדן והגליל על ב' מהן מעברין כו' ולזה נטלו ג' סנהדרין א' מכל ארץ להלוך בהן על פי הרוב לפי ארצות שלהם כפי צורך העיבור והיו בו ג' תיבות והשם הוא באמצע נגד יהודה על פי מ"ש בסוטה יהודה נקרא כולו ע"ש של הקב"ה וכן דרך החשוב באמצע דהיינו ע"ש הדיין שהיה מיהודה שהוא היה העיקר כמ"ש שבזמן שהיה יהודה א' מהן הכל היו שמחים גם לא היו מעברין אלא ביהודה בשכנו של מקום ולפי שהיו מצטערין בשני דברים האחד מפני שהיה נתארך להן איסור חדש כשלא היה להן תבואה הרבה בשני רעבון והשני מפני תקופת תשרי שיבא החג בימי הגשמים ומצטערים בגשמים כדאמרינן בשמעתין ולזה רמז בתיבת יברכך ה' בנכסים שיהיה לך מה לאכול כשתלך אחר הרוב לעבר ויארך לך איסור חדש וה' ישמרך מצער שני שיהיה תקופת תשרי אחר החג שלא תכשל בדרכים ומקולקלים בימי הגשמים ולפי שאלו ב' צרות היו יותר לחוש לעבר הירדן וגליל שצער הגשמים לא היה ליהודה כל כך שהיה קרוב לירושלים גם שני רעבון לא היה מצוי בארץ יהודה שהיתה טובה לזה נרמז יברכך וישמרך על אלו ב' הארצות כמ"ש שהשמירה והברכה מה' שבאמצע הוא יהודה כי ביהודה ששמו נקרא ע"ש ההויה שם מקום השכינה כמ"ש וכן ב' פסוקים אחרים על כונה זו דבה' נושאין ונותנין כו' שאל תאמר דדי לך בג' הנותנין ונושאין בדבר כי יותר טוב בה' המרובים מבג' וז"ש בה' תיבות יאר ה' פניו וגו' על דרך חכמת אדם תאיר פניו ויותר יצא הדבר לאמתו בה' מבג' ואמר בז' גומרין ולפי שאל תאמר שגם באלו ז' לא תסגי לך דשמא לא יהיו מרובין אלו על אלו ושמא אחד מהן יאמר איני יודע ותצטרך להוסיף עוד כמו בשאר דינין ועל זה אמר בז' תיבות ישא ה' פניו וגו' שאני מבטיחך על ידי ז' אלו ה' ישא פניו אליך וישם לך שלום שיהיה שלום ביניהם להסכים על דעת אחת:

דף יא.

השכימו לי ז' וכו'. יש לדקדק במעשה הזה שאמר השכימו לי ז' ולמה לא היה ר"ג עצמו מן המנין ז' גם קשה על שמצא שמנה ואיך עלה על דעת אחד מהם לעלות שלא ברשות וע"ק כיון ששמואל הקטן ידע בעצמו שהיה מן הנמנין היאך אמר אני עליתי שלא ברשות דשמא הוא ירד ויעברו השנה בלתו וא"כ יהיה אחד מהם אינו מן המזומנים וגם אם

סמך עצמו שיאמר לו שב בני שב כמו שא"ל מ"מ אין כולן מן הנמנין משמע שאף אם ז' הן מהנמנין אם עוד הח' עמהם אינו מן המנין אין מעברין עמו כמ"ש במצא ח' מי שעלה שלא ברשות ירד וי"ל שהוא צוה להשכים ז' היינו עמו ודין ז' קאמר דגומרין בז' ושלוחו הבין להשכים ז' בזולת ר"ג וע"כ השכים ומצא שמנה דהיינו עמו ור"ג לא ידע ששלוחו טעה וזימן ז' בזולת ר"ג והיה סבור שאחד שלא ברשות עלה ואמר מי שעלה שלא ברשות ירד ואמר שמואל הקטן אני שעליתי שלא ברשות דהשתא אף אם הוא ירד ויתעבר השנה ע"י אחרים הרי כולן מזומנים וקאמר:

לא שמואל הקטן הוה אלא אינש אחרינא כו'. י"ל לפי זה שהיו הסנהדרין יושבים מעלות כדאמרינן פרק א' דיני ממונות והשביעי שהזמינו אותו בטעות כמ"ש היה למטה משמואל הקטן וז"ש לא שמואל הקטן הוה שהיה ראוי להיות אינו מן המזומנים אלא אחר הוה שהיה למטה ממנו והיה ראוי להיות אינו מן המזומנים אלא מחמת אותו האיש שהיה דעתו למטה ממנו והיה מכסיף שעלה בטעות על ידי שלוחו של ר"ג הוא דעביד הכי וק"ל:

אתה שציערת לאבא כו'. פירש"י שאכלת השום כו' עכ"ל וקשה כיון שכולם יצאו אחר רבי חייא ע"כ שידעו שר' חייא לא יצא משום שהוא אכל השום אלא כדי שלא יתבייש האוכלו ולכך יצאו גם הם וא"כ אינו דומה שר"ש לא ידע ולא יבין את זה דלמה יצאו כולם ונראה לפרש דודאי ידעו כולם גם ר"ש שהוא לא היה האוכל ולכך יצאו כולם וה"ק אתה שציערת את אבא במה שיצאת מבית המדרש ויצאו כולם אחריך וציערת אבא על ביטול תורה לפי אותה שעה שלא היה לך לצאת רק האוכלו היה לו לצאת לבדו וא"ל לא תהא כזאת בישראל דודאי ביטול תורה הוא עון וחטא אבל לבייש אחד מישראל לא תהא כזאת עבירה גדולה בישראל וטוב לבטל תורה מלבייש בן ישראל וק"ל:

ורבי חייא מהיכן גמר לה מר"מ כו'. ור"מ מהיכא כו' עד גמר לה מיהושע כו'. כתב מהרש"ל ז"ל תימה הלא הכא לא שייך הטעם משום שלא לביישו כו' גם מקשים העולם אמאי לא קאמר מתחלה למדו מיהושע כו' ומה צריך לתלות זה בזה ונראה כו' עכ"ל ע"ש באורך ואני מוסיף בקושיא דמי הכריחם לומר כלל דכל חד גמיר לה מאידך עובדא דלקמיה הא איכא למימר דכל חד מסברא דנפשיה קעביד הכי כדי דלא ליכסף כי ההוא דאכל שום בעובדא דר' חייא וההוא דקידש בביאה בעובדא דר' מאיר וכן בכל אינך וע"כ נראה לומר משום דאיכא למימר מסברא דאדרבה ניזיל לאידך גיסא שלא יחזיק אדם עצמו כנגד אחרים כחוטא וכאילו הוא עשה שלא כהוגן משום כיסופא דחבריה וכ"ש שאדם א' לא יחזיק את חבירו כחוטא ויכלול אותו עם אחרים שלא עשו כהוגן

משום כיסופא דהנהו דחטאו אבל מדברי הש"י ליהושע חטא ישראל א"נ ממשה למד שכניה בן יחיאל כיון דלא חס הש"י מלהחזיק את אחרים כחוטאים אף כשאינם חוטאים ומשום דילטורא גמר מיניה שכניה שיחזיק אדם עצמו כחוטא ומשום כיסופא דחבריה ומשום הכי תלה דכל אחד גמיר ממעשה דורו שלפניו ולא מעובדא שלפני פניו כגון שמואל הקטן גמר לה משכניה דאלו הוה אזיל שכניה לאידך גיסא שלא החזיק עצמו כחוטא משום כיסופיה דחבריה ולא הוה למד מדברי הש"י שהחזיק אחרים כחוטאים דהיינו משום דילטורא ה"נ ודאי שמואל הקטן הוה עביד כשכניה וכן ר"מ אילו לא הוה עביד שמואל הקטן כשכניה והוה אזיל לאידך גיסא מסברא הוה עביד נמי ר"מ כשמואל הקטן שהיה דור שלפניו ולא כשכניה שהיה לפני פניו וכן רבי חייא אלו הוה אזיל רבי מאיר לאידך גיסא מסברא ודאי דרבי חייא נמי הוה עביד כוותיה ולא כשמואל הקטן שהיה המעשה שלפני פניו ודו"ק:

חטא ישראל אמר לפניו רבש"ע מי חטא א"ל וכי דילטור כו'. יבואר פ' נ"ה ע"ש:

ואיבעית אימא ממשה דכתיב עד אנה מאנתם מבואר פ' החובל ע"ש:

ראוי שתשרה עליו שכינה כמרע"ה. כי מצינו בהלל הזקן שחיה ק"ך שנה ופרנס את ישראל ארבעים שנה כמו משה גם שהיה הלל עניו כדאמרינן בפרק במה מדליקין שהיא מדתו של משה שנאמר בו עניו מאד אבל בשמואל הקטן לא קאמר אלא שתשרה עליו שכינה ולא קאמר כמשה שלא מצינו שפרנס ישראל מ' שנה כמשה אף שהיה עניו כמוהו ונראה נמי מה שתלה תלמודו של הלל בעזרא לפי שהוא עלה מבבל בתלמודו שהיה בידו ונעשה נשיא כמו עזרא שעלה מבבל בתלמודו ומ"ש בהלל ובשמואל הקטן שאמרו עליהם הי חסיד הי עניו כו' על שם שריית שכינה שראוי להיות עליהם דאלו ב' מדות מביאין לידי רוח הקודש כדאמרינן בפרק קמא דמסכת ע"ז דאיכא למ"ד דחסידות גדולה מכולן ומביאה לידי רוה"ק ואיכא למ"ד דענוה גדולה מכולן ומביאה לידי רוח הקודש:

וחברוהי לקטלא וכו'. שינה הלשון בהם שהנשיא וכ"ג יהיה מיתתן בדרך כבוד אף לנגד נימוסי העובדי כוכבים שהיא מיתת הסייף והיא המיתה דאיכא למ"ד בדין ישראל נמי קלה מכולן אבל חברוהי בעשרה הרוגי מלכות לקטלא בשאר מיתות חמורות ומשונות כמו רבי חנינא בן תרדיון בשריפה ור' עקיבא במסרקות של ברזל ור"י בן בבא בג' מאות לונביאות של ברזל וק"ל:

דף יא:

זמן ביעורא מטא לאפרושי כו'. לכאורה קשה מה היה צריך (הגלילי גם) להודיען שהוא שנת ג' ושנת ו' מהשמיטה וכי לא ידעו זה בני הגליל גם מה ראה ששלח כן להודיען בשעה שהודיעו את בני הגולה על העיבור ומה שייך זה לזה ונראה דכולי עלמא ידעי שנת ג' ושנת ו' מהשמיטה אלא שהיה מודיע להם זמן שיש שהות לבער המעשרות קודם הפסח שזה תלוי ג"כ בעיבור שיש להם עוד שלשים יום שהות יותר לבער דבאותה שעה שנתודע להם אם נתעבר השנה הודיע להם כן שיהיה להם שהות לזמן הביעור עוד שלשים יום ולא יצטרכו למהר ביאתם ודו"ק:

דף יב.

זוג בא מרקת ותפשו נשר וכו'. הקושיות מה ענין שכתבו ושלחו כל זה ברמז ומה ענין שזכרו שהיה בידם תכלת הבא מלוז ומה לשון בזכות הרחמים ומה ענין שלא הניחו מלכות וכו' ולמה זכרו שהיה באב ואם לומר שמעברין קודם ראש השנה לא הוה ליה לומר רק שקבעו לו נציב אחד קודם ראש השנה הוא מבואר כי נשיאי ישמעאל היו י"ב כמו שנזכר בסוף פרשת חיי שרה אבל למעלה עליהם נשיאי ישראל כי נשיאי ישמעאל אין להם יחוס אב מאברהם רק יחוס שפחה מאמם הגר וז"ש בהם שנים עשר נשיאים לאמותם דר"ל מצד אם אבל נשיאי ישראל יש להם יחוס אב למשפחותם לבית אבותם ועל כן על פי היחוס אב שממנו נמשך הבכורה נעשה מהם י"ג נשיאים על ידי הבכורה שיש ליוסף שנחלק לשני שבטים ונשיאים וזהו סוד עיבור שישראל מחשבים י"ב חדשי הלבנה נגד י"ב שבטים ועוד חדש עיבור נגד שבטו של יוסף שנחלק לב' שבטים והם ב' אדרים שמזלו דגים כברכתו של יוסף ידגו לרוב וגו':

ולזה אמרו שאין זרעו של עשו נמסר רק ביד זרעו של יוסף שנאמר והיה בית עשו וגו' והוא לפי שבקניית הבכורה ונטילת הברכה נתן ליעקב להיות מושל באחיו עשו וכל זה נתן יעקב ליוסף שנאמר ואני נתתי לך שכם אחד כמפורש בפ' י"נ ולזה אף שישמעאל שיש לו י"ב נשיאים לאמותם ובמלחמותם לפעמים מנצחים את עשו אבל לא יעשו לו כלה עד לעתיד שיגדל זרעו של יוסף ומשיחו וע"י ינצחו את עשו שישראל יהיו במעלה ביותר מישמעאל שיהיו י"ג נשיאים ע"י יוסף שנחלק לב' וזהו סוד העיבור כמ"ש שיהיה שנת ישראל י"ג חדשים והוא גדול יותר משנת עשו י"ב חדשים לחמה וע"פ דברים אלה אמר זוג הבא כו' כי ישראל נמשלו לזוג יונים שאין נזקקין רק לבת זוגן וע"ש השני מלכיות המולכות שהם אדום וישמעאל אמר ודימה מלכות ישמעאל לנשר ע"ש רוב

תוקף מלכותו ולפי שהוא טמא מצד אמו דמוהו לנשר שהוא עוף הדורס וטמא וכן דימהו בפרק החובל לעוף טמא ואמר שבא מרקת שהיא טבריא שנקראת רקת ע"ש ריקנים שבך ושם היה סוד עיבור הזה ואמר שתפשו נשר דהיינו ישמעאל שתחת ידו רוב קיבוץ נפוצות ישראל ואמר ובידם דברים הנעשה בלוז כו' שאין שם מיתה כדאמרינן בסוטה ודימה לו סוד העיבור שהוא רמז על דבר עתידי ונצחי לכלות את זרעו של עשו וכחו סמאל וז"ש מאי ניהו תכלת שהוא הסוד תכלת דומה לים כו' עד דומה לכסא הכבוד דהיינו שאז יהיה הכסא שלם וז"ש בזכות הרחמים דהיינו שיהיה שם הרחמים שלם שאין השם והכסא שלם כו' ובזכות זה יצאו בשלום מתחת יד ישמעאל ועמוסי יריכי נחשון כו' הוא פי' סוד העיבור דעמוסי יריכי נחשון אשר ממנו הנשיאים והמלכים ומלך המשיח בקשו לקבוע נציב הוא חודש עיבור הרומז לזרעו של יוסף שנחלק לב' שבטים כמו ב' אדרים שמזלו דגים בלשון רבים ואשר בידו יפול עשו וכחו וע"כ לא הניחו אדומי הלז שהוא מלכות רומי וכחו סמאל אבל בעלי אסופות נאספו במלכות ישמעאל לקבוע נציב א' והוצרכו לעשות זה בסתר ובסוד שלא ירגישו אדומי וכחו סמאל בזה וע"כ עשו אותו בירח שמת אהרן ושלא יבין אדומי שעל חודש העיבור נאספו כי בחדש הזה אשר בו היה החורבן ביהמ"ק על ידי עשו וכחו ועל יסוד זה אמרו לעיל בסוד העיבור דגוזליא רכיכין ואמריא עדקין ואביב לא מטא כו' ר"ל דגוזליא שהוא כ"י דמתילין ליונה רכיכין ואין להם כח גם אמריא שהם ישראל שנמשלו לשה פזורה ישראל עדקין ואין להם כח בגלות וזימנא דאביב שהוא זמן אביו וצמיחת הגאולה עדיין לא מטא וע"כ שפירת כו' ואוסיפת על שתא דא יומין תלתין שהוא סוד העיבור נגד זרעו של יוסף שיכלה זרעו של עשו ע"י ואז יהיה הכסא והשם שלם בב"י א"ס:

דף יד.

ותחומין שסומכין בהן יעקרו כו' ובין ב' תחומי שבת כו'. נראה לפרש שהיה מדרכם לסמוך בשבת בקבוץ ישראל שכל העם שבשדות באים לעיר בשבת שידעו כל העם מי הם הנסמכים ולזה גזרו על העיר שסומכין בה שתחרב ואם יהיו חסים על העיר להצילם וילכו מהעיר בקבוץ תוך תחומה לסמוך אותו התחום יעקר ולזה נתכוין ר"י ב"ב בין ב' הרים גדולים שהעקירה קשה בהם ובין ב' עיירות גדולות ובאמצע ב' תחומין שביניהם במכוון דהשתא כ"א מהעיר תוכל להציל עצמם ותחומה לומר שלא נעשה בתחומה וק"ל:

כאבן שאין לו הופכים כו'. ר"ל שלא אהפוך עורף להם לרוץ מפניהם רק הנני מוטל לפניהם לקבל המיתה מאהבה בלי הרגש צער כאבן הזה שאינו מרגיש וק"ל:

אינו אלא טועה כו'. יש (בכלל) [חוץ] ה' זקנים שזכר לעיל עוד מתלמידי דרע"ק כדאמרינן פרק הנחנקין סתם משנה ר"מ סתם תוספתא ר"נ סתם ספרא ר"י סתם ספרי ר"ש וכולהו אליבא דרע"ק אפשר דלא הוה מסתייעא ליה מלתא לר"ע למסמכינהו א"נ דבזמנו של רע"ק עדיין לא הגיעו למעלה זו ולזה דברי ר"מ שנסמך ע"י רע"ק הם עיקר שסתם רבי המשניות אליביה וק"ל:

לא נצטער מר דאנן מדבית עלי וכו'. יש לדקדק כיון שלא נסמכו למה קרו להו רבי דהא מסיק לעיל סמכין ליה בשמא וקרו ליה רבי וכו' דמשמע בלא סמיכות לא קרו ליה רבי וי"ל דהכי קאמר לעיל קרו ליה סתם רבי בשמיה בלא הזכרת שם עצם ועוד נראה להגיה הכא רב חנינא ורב אושעיא בלא יו"ד דרבי ביו"ד הוא נסמך ורב בלא יו"ד אינו נסמך דאין קורין רב אלא בבבל דאין שם סמיכות ובא"י דיש סמיכות קורין רבי וכ"ה לקמן בס"פ ד' מיתות רב חנינא ורב אושעיא מברי להו עיגלא תילתא וכ"ה בספר יוחסין ורב חנינא ורב אושעיא אחי רבה הוו דאתי מבית עלי:

לעולם הוי קבל וקיים כו'. יבואר פ' חלק ע"ש:

אא"כ מוחלין כו'. דאין פוסקין לאדם גדולה אלא מן השמים כדאמר פרק הספינה אפילו ריש גרגותני משמיא מוקמי ליה שנאמר והמתנשא לכל לראש ואי לאו דמוחלין לו עונותיו לא הוה מוקמי ליה משמיא וק"ל:

לא כחל ולא שרק כו'. כוונו בזה ע"פ מ"ש בפרק היה נוטל ז' פרושין הן פרוש שכמי פרוש קוזאי כו' ואמר אל תתיראי מן הפרושין אלא מן הצבועים שדומין לפרושין שמעשיהן כמעשה זמרי כו' הרי לך העושה עצמו כפרוש ואינו פרוש מקרי צבוע כמו שעושה עצמו יפה על ידי הצבע ואינו יפה ולז"א לא כחל כו' שאינו מן הצבועים שעושין עצמן כפרושין ככחול הזה שהוא צבע לעינים כן יש צבועין כפרושין עושין עצמן כעוצם עיניו שלא יסתכל בנשים וקרי ליה התם פרוש קוזאי וכן לא שרק שהוא צבע לפנים הם הצבועים עושין עצמן כפרושים לפנים כדאמרינן בפרק ב' דסוטה שאין אדם רואה אלא לפנים וכן לא פירכוס שהוא צבע שעושה בשערות כן העושים עצמם כפרושים וכנזירים לגדל שער שמכל אלו מדות הצבועין לא היו ברבי זירא אבל יעלת חן שנושא חן מצד עצמו בלי צבע כן היה ר' זירא שהיה מעלה חן שהיא התורה ועיין בחידושינו פ' האשה שנתארמלה:

לא תסמכו לנא לא מסרמיטין כו'. עי' בערוך ערך חמס על כל אלו לשונות ב' פירושים:

ומשריין ליה רבה דעמיה מדברנא דאומתיה כו'. לפי שההנהגה הצריכה לנו בגלות צריכה בשתים הא' ההנהגה על פי התורה והשנית הנהגה ע"פ המלכות ורבי אבהו תרוייהו הוה איתנהו ביה שהיה בעל תורה גם שהיה קרוב למלכות וקרוב לבי קיסר וז"ש לו רבה דעמיה דהיינו בתורה ומדברנא דאומתיה נגד הקיסר ודקאמר ליה בוצינא דנהורא ע"ש שופריה דהוה כעין שופריה דיעקב אבינו כדאמרינן פרק ח"ה וק"ל:

דף טז.

כנור היה תלוי למעלה כו'. הוקשה שאמר מיד היה דוד עומד כו' הל"ל שהיה מתנער או הקיץ ע"י הכנור ומה ענין שאמר כיון שעלה עמוד השחר נכנסו כו' גם קשה בענינו וכי לא ידע דוד סוד סברתם דאין הקומץ כו' ועוד קשה דלכאורה הם ב' משלים אין הקומץ כו' ואין הבור כו' וא"כ הל"ל אי נמי אין הבור כו' וכהאי גוונא איתא פ' הרואה ועוד קשה בקרא דמסיים עורה כבודי וגו' לכאורה דלפי הדרש יש יתור לשון עורה דלא הוה ליה למכתב רק עורה כבודי נבל וכנור וגו' יראה על פי מה שאמרו פרק קמא דברכות ודוד בפלגא דלילא הוה קאי מאורתא הוה קאי דכתיב קדמתי בנשף וגו' ומשני רבי זירא עד חצות לילה היה מתנמנם כסוס מכאן ואילך היה מתגבר כארי וזה שלא אמר בכאן שהיה מתנער בחצי הלילה לפי שבחצי הראשונה נמי לא היה ישן שינה גמורה רק כמתנמנם ועוסק בתורה כפירוש רש"י שם ובחצי השניה אמר כאן שהיה עומד ומתגבר כארי ואמר כיון שעלה עמוד השחר כו' ע"פ מ"ש כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וע"כ כשראו בו שהיה עוסק בתורה כל הלילה א"ל עמך ישראל צריכין לפרנסה השיב להם לכו והתפרנסו זה מזה בדרך צדקה כי המסתפק אפשר שיספיק לו מעט מעט מהצדקה שיקבל מחבירו וא"ל אין הקומץ משביע כו' ר"ל אין דעת כל העניים שוות ואין הקומץ כו' שיש מהם שלא יסתפק במעט הקומץ הזה שהוא לחם אבל הוא מבקש במותרות ובבשר תאוה כארי זה שאינו נוהם על קופה של תבן רק על קופה של בשר וא"ת שיתן העשיר לעני הרבה שיספיק לו גם לבשר לפי תאותו אין הבור מתמלא מחולייתו כפירש"י פ"ק דברכות שאם תחפור מצד זה ותניח לצד אחר לא מתמלא שמה שנותן כאן חסר כאן כן אם היו נותנין העשירים הרבה לעניים תחסר מן העשירים וע"ז השיב פשטו ידיכם כו' אם לא ירצו לפשוט יד לצדקה להסתפק במעט תפשטו ידיכם כו' ואמר מאי קרא כו' לפי שיש ג' התעוררות באדם יש שמתעורר לדבר מעצמו ב' שמתעורר עצמו ע"י ד"א ג' שהוא מעורר את האחר וז"ש עורה כבודי בחצי הראשונה מן הלילה אני כבודי מעיר את עצמי לעסוק בתורה אף במתנמנם כמ"ש בפ"ק דברכות

ועורה על ידי אחר והיינו על ידי נבל וכנור בחצי השניה ובסוף הלילה אני מוסיף לעורר אחרים שאני מעורר השחר ודו"ק:

יועצין באחיתופל ונמלכין בסנהדרין כו'. לשון מלך כאן גם הוא מלשון עצה כמו וימלך לבי דנחמיה אבל אמר שנטלו עצה שהיא הנהגת המדינה במלחמה מאחיתופל ועוד נטלו עצה מסנהדרין איך יתנהגו במלחמה ע"פ התורה בכמה דברים במלחמה וק"ל:

שופטים לכל שבט ושבט כו'. עיין בתוס' והרמב"ן בחומש פירש בזה עוד פ"א ע"ש:

דף יז.

וישארו שני אנשים וגו' י"א בקלפי נשתיירו. פירש הרא"ם שלא נתקדשו בשם זקן אלא שיצאו בשם חלק וכו' ואלו השנים נשתיירו בקלפי שיצא להם בקלפי חלק שלא היו מאותן שנבחרו וכו' ע"ש באורך אבל מפירש"י בשמעתין אינו נראה כן שכתב ונשתיירו שני פתקין שהיו כתובין בקלפי שהיו של אלדד ומידד שלא הלכו ליטול שנתיראו שלא יעלה בידם חלק עכ"ל והיינו כדאמרינן בירושלמי ודמסורגין עלו ואותן שהיו חלק עלו קודם שעלו (אלו) ב' הכתובים זקן של אלדד ומידד שנשארו ודו"ק:

וב' הניח חלק כו'. ובירושלמי רבי נחמיה מותיב אילו כתבתני זקן סלקית אלא כך עשה נטל ע"ב פתקין וכתב עליהן זקן וב' חלק וכו' מותיב חנייא לחבריא הגע עצמך שעלו כולם זקן אמר ליה מעשה נסים היה ומסורגין עלו אמר רבי שמואל קשיתיה קומיה רבי אבהו עלו דעתיה דתניא אוחרי מעשה נסים על דעתיה דתניא קדמיתא אינו מעשה נסים אמר ליה מעשה נסים ומסורגין היו וכה"ג קאמר התם גבי בן לוי והוא מפורש במדרש רבה גבי בן לוי דכל אחד [שלא] שעלה בידו פיתקא בן לוי יכול לומר כיון שלא היו פתקין של בן לוי רק כ"ב אלף מה היה יכול לעלות בידו אם לא ה' סלעים אלא לכך אמר רבי נחמיה דכן עשה שנטל רע"ג בן לוי נוסף על כ"ב אלף בן לוי ועוד רע"ג ה' סלעים דהשתא אילו היה זוכה למה לא עלה בידו מאותן רע"ג בן לוי שהיה נוסף על כ"ב אלף ופריך עלה בירושלמי דלרבי נחמיה נמי הגע עצמך אם עלו כולם בן לוי גם אותן רע"ג ומי היה נותן ה' סלעים ומשני לאו מעשה נסים היה שעלו כ"ב אלף ב"ל ורע"ג ה' סלעים מסורגין ונשארו אחר כך רע"ג בן לוי בקלפי וקאמר ר' שמעון וכי לרבי יהודה לאו מעשה נסים דאי לאו מעשה נסים דאם ישארו רע"ג ה' סלעים באחרונה ודאי דיאמרו רע"ג האחרונים שעל כרחנו אנו מעלים ה' סלעים כיון שאין שם ב"ל ומשני דאמת היא דלרבי יהודה נמי מעשה נסים הוה ומסורגין עלו היינו שעלו כל ה' סלעים קודם שעלו כולן של ב"ל ומיהו קשה דא"כ מאי פריך ליה רבי נחמיה לרבי יהודה כיון

דאפילו אליביה ע"כ מעשה נסים היה ובי"מ תירץ בזה דאפ"ה מצו טעני כיון דבהכרח שיעלו פתקי ה' סלעים לרע"ג מה שעלה להם אין ראיה שהם חייבים מזולתם וכו' עכ"ל ע"ש וכן תפרש לה גבי זקנים וראיתי מי שהקשה שלא היה לו ליטול רק י"ב פתקין ולכתוב עלו י' מהם ששה ששה זקנים ועל ב' ה' ה' ונשיא של כל שבט ושבט יטול פתקא אחת מי שיעלה בידו פתקא של ה' לא יהיה לו רק ה' זקנים ונ"ל דלאו קושיא היא דאותן ב' שבטים שיעלה להן ה' ה' ע"כ יצטרכו לכל אחד מהם עוד גורל אחר מי מאותן ו' שלא יהיה בכלל הזקנים שהרי מתחלה נבררו ו' לכל שבט וראיתי מי שהקשה עוד בזה שהאחרונים יאמרו אלו היינו נוטלים בתחלה היה עולה לנו כמותם ב"ל או זקן שהם היו רובם וכל דפריש מרובא קפריש ואין מקום לקושיא זו דכמו שהיו אז הפתקין רובן ב"ל וזקן גם עתה נאמר שעתה נשארו מרובין דהיו ב"ל וזקן שהרי מסורגין עלו כמ"ש ויש עוד לשאול בזה דמה נשתנה גבי ה' סלעים שכתבן על רע"ג פתקין היה לו להניחן חלק כי הכא גבי זקנים שהניח ב' מהם חלק ויש לומר שכיון שכבר היה הקדושה בבכורות אילו היו אותן רע"ג חלק היו אומרים אלו רע"ג שאין חייבין ה' סלעים אלא שאותם שנים ועשרים אלף בכורות נתחללו בקדושתן על ב"ל והם נשארו בקדושתן קדושת בכור ולכך נכתב עליהם ה' סלעים ודו"ק:

משה מת וכו' על עסקי שליו כו' על עסקי גוג ומגוג וכו'. דברי ת"י דכולהו נפקי מהאי קרא ממלת במחנה דכתיב ויתנבאו במחנה ר"ל יהושע משמש במחנה ישראל אחריו ובשליו כתיב ויטוש על פני המחנה ולענין גוג ומגוג במחנה גדולה שיבא לעתיד ודו"ק:

נבואה אחת כו'. היינו למר כדאית ליה משה מת ולמר על עסקי שליו ולמר על עסקי גוג אבל בת"י מפרש דאלדד ניבא על משה מת ומידד ניבא על שליו ושניהם נבאו על עסקי גוג כו' ע"ש:

מנלן דפסקו כו'. מתוך שמעתין מוכח דפסיקא ליה לתלמודא דלא יספו היינו דפסקו ולא הוסיפו להתנבא עוד אבל אונקלוס תרגם ולא פסקין. ורש"י הביא בשם הספרי דלא נתנבאו אלא באותו היום עכ"ל. וה"מ לאתויי פירוש זה מתוך תלמוד ערוך שבידינו גם התלמוד הכא הכי פסיקא ליה דלא יסף לא פסק הוא אבל רש"י בחומש כתב דיש לפרשו גם כן מלשון לא אוסיף וע"ש גם בפי' הרמב"ן ודו"ק:

והם כלים כו'. פירשו בתוס' נבואתן כו' ואין זה סברא שהאמין יהושע דנבואתם אמת ויאמר לכלות נבואתם ולולי דבריהם נראה דיהושע חשב שמתוך גאוה עושין עצמן כנביאים ושיהיו במעלות משה כדלקמן מכלל שבעים זקנים וא"ל הטל עליהם צרכי

צבור לעשות רצונם שיהיו מכלל הזקנים במשא את העם עמך והם כלים מאליהם שיראו העולם שאין בהם נבואה וק"ל:

מתנבאים וכו'. באלדד ומידד נמי מעיקרא כתיב ויתנבאו במחנה שאותה הנבואה היתה לפי שעה אבל שוב דכל הנביאים פסקו אמר שהם היו מתנבאים והולכין ועל זה אמר ויגד למשה וגו' דלאו אורח ארעא הוא שיהיו מתנבאים והולכים כמו משה ובזה יש ליישב בשינוי המקראות דגבי כל הנביאים כתיב ויאצל מן הרוח אשר עליו שלא היה להם רק אצילות ממשה להיות אתו במשא העם ולא היה להם שום קנאה ליהושע בשביל משה שנבואתם לא היה רק מאצילות רוחו של משה ולכך לא נתנבאו רק לפי שעה אבל באלדד ומידד כתיב ותנח עליהם הרוח מאתו ית' ב"ה מדלא כתיב ותנח רוחו עליהם לפי שזכו שיהיו מתנבאים והולכים כמו משה שהיה נבואתו מאתו יתברך ברוך הוא ועד"ז נתקנא יהושע בהם שעושין עצמן כמו משה והשיב משה המקנא אתה לי כמ"ש ה"ל (ר"ל) ע"פ מה שאמרו בפרק חלק דאין אדם מתקנא בתלמידו ויליף לה מיהושע וז"ש המקנא אתה לי ושיש לי קנאה בך שהרי אתה תלמידי כמ"ש בענין משרת משה מבחוריו ומי יתן כל עם ה' נביאים כמותי שיהיו מתנבאים והולכים כמו שעשו אלדד ומידד כי יתן ה' את רוחו עליהם ולא רוחי שיהיו חשובים כמותי לא הייתי מתקנא בהם דמכל מקום כולם תלמידי ואין אדם מתקנא בתלמידיו וק"ל:

ויודעין בע' לשון שלא תהא כו'. וכן היה בנימוסי מלכות מצרים שאמרו פרק אלו נאמרין שאמר פרעה על יוסף גנוני מלכות אני רואה בו דהיינו שהיה בעל קומה ובעל חכמה כו' וא"ל א"כ יהיה יודע בע' לשון בא גבריאל ולמדו ע' לשון כו' והוא ענין הויכוח בשינוי מקראות יוסף עם אחיו שא"ל שלוחו של יוסף הלא זה אשר ישתה אדוני בו והוא נחש ינחש שהוא מבואר כדאמרינן פרק ד"מ כל האמור בפרשת מכשף בן נח מוזהר עליו וז"ש דאדוני שהוא מלך והוא מותר בניחוש שהוא מנחש בו כנגד המנחשים הבוטחים להנצל בו מידי דינו אבל אתם הרעותם וגו' ויש ברעה הזאת משמעות הגניבה שגנבתם הגביע הזה לעשות בו ניחוש ובן נח כמותכם שאינו מלך מוזהר עליו ואזהרתן זו היא מיתתן ועל כן אמרו אשר ימצא מעבדיך ומת כדין מנחש וגם אנחנו וגו' כדין חברי גנבים ואמר להם כדבריכם כן הוא וגו' כלומר כדברי תורה ודין שלכם כן הוא שאין המנחש חייב מיתה ואשר ימצא אתו יהיה לי היינו לעצמי עבד כדין גנב שאני שומר לביתו ואני חייב לשלם לאדוני הגביע וכדאמרינן פרק המפקיד דהשומר קונה הכפל כשמצא הגניבה ואף שאפשר לשלם גניבה אחרת הנה זה הגביע שהוא גדול הערך שהוא מנחש בו נגד מנחשים א"א לשלם לו הכפל ויהיה לי עבד ואתם שתתרצו להיות עבדים לאדוני

לא ידעתי על מה ואתם תעשו עצמכם נקיים כענין שנאמר והייתם נקיים מה' וגו' ולזה כשבאו אל יוסף א"ל כי נחש ינחש איש אשר כמוני שהותר לי בו שאני מלך יושב על כסא משפט ומה זה אשר אתם עשיתם לגנוב ולנחש ויאמר יהודה וגו' בא בתחלה וגם עתה להתרצות להיות גם הם לו לעבדים לפי מה שאמרו במדרשות שכבר הרגישו קצת והיו מסתפקים בו שהוא יוסף וחשבו כי כל עלילות עליהם הוא כדי למשול עליהם לקיים חלומותיו ולכך נתרצו בזה לראות באם יתרצה גם יוסף ועל כן אמרו הננו עבדים לאדוני גם אשר נמצא הגביע בידו יהיה לך עבד ולא לעבד לאשר על ביתך כמ"ש אשר על ביתו יהיה לי עבד אבל יוסף הבין הדבר ואמר חלילה לי וגו' הנה בזאת אמלא שאלתך אשר נמצא הגביע בידו יהיה לי עבד דשומר שעדיין לא שילם לא מקני ליה כפילא כדאמרינן בפרק המפקיד אבל אתם עלו לשלום ויאמר בי אדוני בי הדבר תלוי שאי אפשר לי לעלות לשלום כדמסיים בענין כי עבדך וגו' ואמר ידבר נא עבדך וגו' לפי שעד כאן דבר עמו על ידי מליץ כמ"ש כי המליץ בינותם ועל כן אמר יהודה עתה שבאת בדין עמנו ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני שלא תשמע עוד מפי המליץ ומתורגמן ולא מלשון עתה וטעם הענין כי המתורגמן לעולם אי אפשר לדבר ולהמליץ כל דבר הצריך שאמר ליה הבעל דין וזה שדקדק לומר ידבר נא עבדך דבר וגו' כדאמרי' בפרק מרובה דבר ולא חצי דבר שעל ידי תורגמן לא תשמע רק חצי דבר ידבר נא עבדך דבר שלם באזני אדני ואל תאמר שצריך אתה לתורגמן לפי שלא תבין לשוני כי הנה כמוך כפרעה כמו שלא נתמנה פרעה למלך רק אחר שיודע שבעים לשון כמו שכתוב בנימוסי מצרים כן אתה לא מינו לך מושל עליהם רק אחר שידעת שבעים לשון כדי שלא תשמע בדין מפי המתורגמן כמו שאמרו בפרק אלו נאמרים וק"ל:

לטהר השרץ כו'. ענינו שאין מושיבין בסנהדרין אלא שיוכל ללמוד זכות לחייב וזה שרמז היודע בדבר שודאי טמא כגון שרץ למצוא לו זכות לטהרו ועיין בזה בחידושי הלכות:

דף יז:

כל עיר שאין בה שנים לדבר וכו'. יש לפרש למאי דאמרינן בר"פ דאיכא מ"ד תרתי אלהים כתיבי בפרשה ואיכא למ"ד תלתא אלהים כתיבי ואלהים משמע מומחה ע"ד והייתם כאלהים בחכמה דהיינו כמלאכים שנקראו אלהים שיודעים בשבעים לשון כמ"ש בפרק אלו נאמרים דבא גבריאל ולמדו שבעים לשון ולזה בעינן לכל הפחות בסנהדרין של כ"ג שיהיו כאלהים למר כדאית ליה תרתי אלהים סגי מן התורה ושלישית

אין למעלה הימנו דהיינו יותר ממה שנאמר בתורה ולמר כדאית ליה דבעי שלשה אלהים מדאורייתא ורביעית אין למעלה הימנה יתר על מה שנאמר בתורה ודו"ק:
וקופה נגבית בב' ומתחלקת בג' כו'. עיין בחידושי הלכות:

דף יח:

הנך ג' רועי בקר כו' ח"א אם בכיר כו'. מייתי מג' רועי בקר שכל ג' הנפשות שהם טבעית חיונית נפשית הם מרגישים בעת אדר שהצנה והחום שולטים בו ולזה הביא דחד רועה אמר אם בכיר ולקיש כחדא יינץ כו' הוא כח טבעי הצומח וחד אמר אם תור בצפר תלג כו' הוא כח הבהמה וח"א אם קידום כו' יפח בלועך כו' כח האדם הנפשי אשר בו נשמת רוח חיים וק"ל:

דף יט.

יבוא בעל השור כו'. הא דלא שדריה להו ושחרריה אפשר שהיה חביב העבד בעיניו והיה קשה בעיניו להמיתו ובתחלה שדריה לקמייהו שסמך עצמו שלא ידונו אותו מאימת המלך כיון שהוא עבד המלך כדאמרינן בעלמא וכן נראה מדברי יוסיפון שזה העבד הרוצח היה הורדוס והמלך היה חפץ להצילו וק"ל:
אלא לפני מי שאמר והיה העולם כו'. כמ"ש אלהים נצב בעדת אל וא"ל בהאי לישנא לפני מי שאמר והיה העולם כו' ע"פ מ"ש שהעולם קיים על הדין כו' ואמר שהקב"ה אמר והיה העולם רוצה שיהיה הדיין הצדיק מקיימו וע"כ הדין זה לפניו הוא ועיין בכיוצא בזה פרק תולין וק"ל:

דף יט:

בעלי מחשבות כו'. ר"ל שאתם עושין עצמכם כאילו בעלי מחשבות אחרות אתם שדרך בעל מחשבה אחרת לשום פניו בקרקע יבא בעל מחשבות הקב"ה שהוא יודע מחשבות לבו של אדם שאין להם מחשבה אחרת רק מפני היראה אתם עושים כן ויפרע כו' וק"ל:
מלוה אית לך גבאי כו'. ולרבי יוסי שהיו קידושי מירב קידושין גמורים אינו דומה דס"ל דהמקדש במלוה מקודשת דמשמע בכולה סוגיין דפשיטא להו דקי"ל המקדש במלוה אינה מקודשת גם לא שייך למימר הכא בשכר שאעשה עמך דאיכא למ"ד בפרק הגוזל קמא דמקודשת היינו בעושה לה שירים ונזמים דכיון דאין לשכירות אלא לבסוף כי מהדר לה מקודשת כפירש"י התם משא"כ הכא דלאו מידי קמהדר לה וי"ל דסבירא ליה דהיה מקדשה בהנאת מחילת מלוה כדאמרינן בפרק קמא דקידושין דאפילו בארווח לה

זמן מקודשת כדאמרינן התם ובהכי יתיישב לי מה שהקשו המפרשים כיון דיעקב קיים כל התורה למה נשא ב' אחיות דהוא דבר שעתידה תורה לאסור דיש לומר כי א"א היה לו ליעקב לינצל מאיסור ב' אחיות שעתידה תורה ליאסר כי באמת רחל נתקדשה לו מן הדין בשכר שבע שנים כמ"ש הבה לי אשתי דהיינו שנתקדשה לו כבר והיא אשתי בשכר ז' שנים דאע"ג דהמקדש במלוה אינה מקודשת בשכר הנאת מחילת מלוה מקודשת כדאמרינן פרק קמא דקידושין אך כיון שעדיין אז באמת לבני נח לא נאסרו ב' אחיות הרי גם לאה נתקדשה לו בביאה ולא ה"ל קדושי לאה קדושי טעות דיעקב ודאי לא היה עושה בעילתו בעילת זנות והשתא אף אם היה מגרש אחת מהם לא היה יכול לקיים דבר שעתידה תורה לאסור ומן התורה איזה מהן שגירש הוה ליה השניה אחות גרושתו כיון דבאמת שניהם היו מקודשות לו ושניהם ודאי לא היה אפשר לו לגרש ודו"ק:

האי תנה את אשתי וגו' אף קידושי כו'. ודקאמר את אשתי את מיכל לאו לדיוקא ולא מירב אשתי אלא שתלה בכ"מ מירב במיכל כמו שמיכל אשתי כך מירב אשתי ואת ה' בני מיכל אשר ילדה וגו' הכי נמי מפורש דמירב שילדה אותן לעדריאל בעבירה ילדה אותן כאילו ילדה אותן מיכל דהוי ודאי בעבירה כדכתיב מיכל אשתי וקדושי עבירה דקאמר גבי מיכל נמי לאו דוקא דמה עבירה שייך בקידושין כיון שלא נשאה כדלקמן שפלטו אל אלא דקאמר קדושי עבירה אילו נשאה על ידי קידושין הללו ודו"ק:

ללמדך שכל המגדל יתום בתוך כו'. לאו דוקא יתום דכל הנהו דמייתי לאו יתומים היו א"נ יתומים היו דעובד הנולד לרות היה יתום מאב כדאיתא במדרש שמת בועז מיד ועל כן ותקח נעמי את הילד וגו' ותהי לו לאומנת ותקראנה לו השכנות שראו דבר זה שנעמי מגדלו ואמרו יולד בן לנעמי ותקראנה שמו עובד וגו' אפשר שזה היה שם במשפחתה של נעמי וכן בבתיה שגידלה למשה שהיה משה כמו יתום מאב ואם שלא יכלו לגלות כי הוא בנם וכן ביוסף שהוא כלכל את אחיו גם לאחר מיתת יעקב אביהם וק"ל:

ואשתו היהודיה וגו' ואלה בני בתיה וגו'. עיין פירש"י וכולה מפורש פ"ק דמגילה ע"ש:

המלמד בן חבירו תורה כו' כאילו ילדו כו'. יבואר פרק חלק באגדות ע"ש:

אל בית יעקב וגו'. קשה מה ענין הפדיון ורש"י בפי' ישעיה פירשו לענין מטתו שלימה ואין ענינו לפדיון שלא הוזכר בו רק אברהם גם קשה לשון ולא עתה וגו' גם קשה כפל הענין בשינוי לשון לא יבוש מאביו ולא יחוור מאבי אביו ויש לפרש בזה מעיקר צרותיו של יעקב צרותיו מלבן ועשו והם בעצמם צער גידול בניו שהוצרך מצרותיו של עשו לברוח לבית לבן בעוני גדול ולעבוד שם כ' שנים בבנותיו של לבן כדי להעמיד תולדות ולגדלם בביתו וכמה הרפתקי דעדו לו מלבן עד שנולד לו בנו יוסף שהוא שטנו של עשו

כדאמרינן פרק ח"ה שע"כ אז נתן דעתו לחזור לבית אביו ורדף אחריו לבן ובקש לעקור הכל ובאותו דרך חזרה לו צרתו של עשו כמ"ש שהיה ירא והכני אם וגו' וז"ש לא עתה יבוש יעקב מצרותיו של עשו אחיו שבא לו מאביו ע"י שהיה אוהב לעשו ורצה לתת לו הברכות עד שהוצרך יעקב להגיע אליו הברכות במרמה שמזה נשטם מאחיו עשו ואמר ולא עתה פניו יחוורו מאבי אביו כי צרות לבן באו לו על שהוטל עליו להעמיד תולדות ולרבות שבטים תחת אברהם וזה שפדאו כפירש"י הכא וזה ששינה לומר יבוש בעשו ולא יחוור בלבן ע"ד שאמרו בבושה דאזיל סומקא ואתי חיורא וז"ש בתחלה צרתו ובושה שהיה לו מעשו שהוא אזילת סומקא ע"ש שמו אדום וסוף הבושה שהוא אחוור אפי שהוא צרות ובושה שהיה לו מלבן מל' הלבנת פנים ודקדק לומר ולא עתה ע"ש לידתו של יוסף כמ"ש ברבה ואמר עד עתה וגו' שעדיין לא נולד שטנו של אותו איש וכו' וק"ל:

וילך אתה אישה וכו'. הא דלא פריך הכי בפשיטות לעיל לכ"ע בין לר"י בין לריב"ק דקידושי מיכל הוו קידושין והכתיב וילך אתה אישה די"ל דפלטי הוה ס"ל כשאול דמלוה ופרוטה דעתיה אמלוה ומ"ה נשאה לאשה ממש אבל לר"י שפלטו אל מן העבירה ופלטי נמי הוה חש להא דדוד דמלוה ופרוטה דעתיה אפרוטה ולא נשאה פלטי מעולם פריך שפיר אמאי קרי ליה אישה ומשני שנעשה לה כאישה ר"ל לפי דעת שאול דדעתיה אמלוה ורש"י פירש בע"א:

ענותנותו של בועז כו'. יש לדקדק במאמר הזה דר' יוחנן עשה ג' חלוקות ומעלות זו מזו ביוסף ובועז ופלטי ובקרא רבות בנות עשו גו' דמייתי ר"י גופיה השוה יוסף ובועז גם למה דימה אותן במעלותן לנקבות ומה ענין שינוי לשון הג' חלוקות שקר החן וגו' וכן לפי דרש ד"א שקר החן זה דורו של משה כו' מה ענין זה לזה גם קשה אם היה מעשה בועז גדול משל יוסף מפני שהיתה רות פנויה ועמו במטה כפירש"י וא"כ מצד זה מעשה של בועז יותר גדול ממעשה פלטי הוא מבואר שאמר כאן מעלות ומדרגות במעשים איזו יותר גדולים ועד"ז אמרו בפ"ז דסוטה מיום שגברה החנופה כו' נתקלקלו המעשים ואין אדם יכול לומר לחברו מעשי גדולים ממעשיך שודאי אין מי שיאמר כן אבל יש העושה שהוא חושב שיש בידו לפי מעשיו לומר לו כן ולזה התחיל במעשה יוסף שהיה גדול הערך שלא יהיה חושב דמעשיו גדולים אבל שאמר שיש למעלה ממנו מעשה בועז וכן בועז יש למעלה הימנו מעשה פלטי וכן אפשר יותר ממעשה פלטי ולא יהיה חושב דמעשיו גדולים שאין למעלה ממנו ואמר אידך דר"י מ"ד רבות בנות וגו' דודאי במעשים באנשים אלו שזכר יש דהאחד גדול יותר מחבירו אבל בנשים של אלו

המעשים ברות ואשת פוטיפר אין בהם שום גדולה במעשים אלא רבות בנות עשו חיל במעשה יוסף ובועז כי רות זכתה לעשות חיל במעשה מלכות בית דוד כמ"ש ועשה חיל באפרתה וכן אשת פוטיפר זכתה להעמיד מבתה תולדות מיוסף מלכות אפרים כמ"ש בירבעם בן חיל אבל את עלית ר"ל את שהוא מעשה מיכל אשתו עלית על כלנה במעשה רב שכ"כ זמן רב שנים היתה אצלו ולא טעמה טעם חטא ולא הגידה הענין לאביה כמו שספר הכתוב בדרש של בחורים שכלל שניהם שלא טעמו טעם חטא וע"פ הדברים האלה אמר ד"א שקר החן זה מעשה יוסף שהיא לא עשתה שום מעשה טוב אבל יוסף נתהלל בזה המעשה שהיה לו שקר החן לפי שהמצרים אחיהם של כושיים ואינן יפין אבל היה לה חן מצד שקשטה לפניו תמיד כמפורש במדרשות ובבועז הוסיף לומר שמעשה בועז יותר גדול שהיה לו הבל היופי של רות ובפלטי הוסיף לומר יראת ה' היא וגו' רצה לומר מלות יראה נאמר על הפורש מן הספק עבירה כמו שהיה זה שלדעת שאול היתה מותרת לפלטי שלא נתקדשה מיכל לדוד כמו שכתבתי לעיל ואף על פי כן פירש עצמו מן הספק לפי דעת דוד ובזה גם היא מיכל יראת ה' תתהלל כמ"ש בחורים כו' שכ"כ שנים שהיה דר עמה כאיש עם אשתו ולא חטאו ד"א שקר החן דרש ליה במעלות הדורות לענין מצוה ותורה ואמר שקר החן זה משה כי טרם שנתנה תורה לא היו רק ז' מצות בני נח שע"ז נאמר ונח מצא חן בעיני ה' לתת לו ז' מצות אבל בדורו של משה שנתנה התורה כולה היה שקר אותו החן שהיה כבר ולפי שבדור המדבר היו יפין בתורה כמ"ש הנך יפה וגו' על דור המדבר אבל לא היה אפשר בידם לקיים כל מצות התורה על מכונן במצות התלוים בארץ ועל כן אמר הבל היה אותו היופי בימי יהושע שקיימו כל מצות התורה בבואם לארץ אבל בכל זה לא היו עוסקין בתורה כראוי שהיו עוסקים בכיבוש א"י ובחילוק שלה אבל יראת ה' היא וגו' זה דורו של חזקיה שהיו כולם עוסקים בתורה וה' לוחם מלחמתם אף כשהיו ישנים על מטתם במלחמות סנחריב ואמר ד"א שקר החן זה דורו של משה ויהושע שהיו נחשבים לדור אחד בקבלתן תורת משה נוסף על ז' מצות בני נח והבל היופי זה דורו של חזקיהו שהיה מוסיף בלימוד התורה ולא היו עוסקים בכיבוש וחילוק א"י כמ"ש אבל יראת ה' היא וגו' זה דורו של ריב"א שהיו עוסקין בתורה מתוך הדחק נוסף על דורו של חזקיה והיו אז לומדים התורה לשם שמים ולא היו מתגאים וז"ש שהיו ו' תלמידים מתכסין כו' עפמש"כ פרק המוכר פירות כל המתגאה בטליתו של ת"ח ואינו ת"ח אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה דהיינו טליתו של ת"ח שהוא גדול מטלית אחר כדאמרינן בפרק ח"ה כיצד טלית של ת"ח כל שאין חלוקו נראה מתחתיו טפח וציציות יתירה הוא וגסות הרוח הוא למי שאינו ת"ח

ואמר שבדורו של ר"י ב"ר אילעאי היו ו' תלמידים מתכסין בטלית אחד של ת"ח ולא היו מתגאין כלל בטליתות גדולים אך היו עושין ו' טליתות קטנים מטלית א' של ת"ח וק"ל:

דף כ.

מקום שנהגו נשים לצאת כו'. בירושלמי מפורש מ"ד נשים תחלה שהן גרמו מיתה לעולם ומ"ד האנשים תחלה מפני כבוד בנות ישראל שלא יהו מביטין בהן ע"כ:

כתיב להכרות וקרינן להברות כו'. בשום ספר לא מצינן כתוב להכרית בכ"ף ועיין ברד"ק:

שהיה לו למחות בשאול כו'. פירש"י בהריגת נוב עיר הכהנים עכ"ל אבל קשה לפירושו דאמרינן ס"פ נ"ה בור וסירה גרמו לו לאבנר שיהרג ולפי פירושו אתיא הך דרשה דהתם דלא כמאן מהני אמוראי דהכא וע"כ נראה לפרש דהיינו הך דהכא דקאמר דלא מיחה היינו מבור ומסירה שהיה לו למחות בשאול ולומר לו כמה צדיק הוא שלא הרגך ולא מיחה כו' כפירוש רש"י שם וק"ל:

בפירש"י בד"ה מכדי מחוי כו'. לא נהגת בעצמך כאדם חשוב כו' עכ"ל יש לפרשו ג"כ בלשון בתמיה וכי לא ניהגת עצמך כאדם כו' אבל מ"ש שוב אלא בכל כחך גלית כו' לא יתפרש וע"כ נראה שיש בכאן היפוך דברים וכצ"ל לא ניהגת בעצמך אלא כאדם חשוב ובכל כחך כו' ודו"ק:

שם בד"ה שתי שנים כו' עיין בחדושי הלכות:

דף כ:

כל האמור בפ' המלך כו' מה שיש לדקדק בפרש"י בגרסות דשמעתין עיין בחדושי הלכות:

וכן היה ר"י אומר שלש מצות כו'. ר"ל וכן היה ר"י אומר כרבי יוסי דיפה כוונו לבקש להם מלך ולאפוקי מר' נהוראי שלא נצטוו ישראל כלל על כך מיהו קצת דחוק בפירש"י דלא נאמרה פרשה זו דקאמר רבי נהוראי היינו פרשת התורה שום תשים וגו' דלא הוי כעין לא נאמרה פרשה זו דקאמרי ר' יוסי ורבי יהודה דהיינו פרש' המלך בס' שמואל ולולא פירש"י היה נראה לומר דרבי נהוראי נמי דקאמר דלא נאמרה פרשה זו כו' אפרשת המלך קאמר דלא נאמרה אלא כנגד תרעומתן נגד שמואל שאמרו שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים דלא ה"ל לבקש מלך בשביל כך אלא כמ"ש בתורה ואמרת אשימה עלי מלך וגו' שלא הזכיר שם דמשום שיהיה שופט אותם ישימו עליהם מלך דבלאו מלך

נמי יוכל למנות עליהם שופטים כמו שהיה שמואל שופט אותן בדין תורה ולא מלך הפורץ גדר לפעמים לדון בדת הנימוסית כמו שכתוב ככל הגוים ועלה קאמר רבי אליעזר דזקנים שבדור שאלו כהוגן שלא אמרו אלא מלך לשפטנו דיש לפרשו בדין תורה אבל ע"ה קלקלו שאמרו ככל הגוים ושפטנו מלכנו דהיינו בדת נימוסית וקרא דקאמר וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך לשפטנו וגו' יש לסרס המקרא וירע הדבר בעיני שמואל אקרא דלעיל מיניה שאמרו מלך לשפטנו ככל הגוים דהיינו ע"ה שקלקלו אך כאשר אמרו הזקנים תנה לנו מלך לשפטנו ולא הזכירו ככל הגוים ויתפלל שמואל עליהם אל ה'. ובתוס' שלפנינו הוסיף בדברי ר"י אומר ג' מצות נצטוו כו' אם כן למה נענשו בימי שמואל אלא לפי שהקדימו על ידן ויש לפרש נמי דהכי קאמר לפי שהקדימו על ידן ובשבילן לשפטנו ככל הגוים ולא היה להם לבקש רק משום מצות הש"י עליהן בכניסתן לארץ וכדי להכרית אחר כך זרעו של עמלק ואחר כך לבנות להשם יתברך בית הבחירה ויותר נראה להגיה לפי שהקדימו על ידו ור"ל לפי שהקדימו לבקש הדבר על ידי שמואל שהיה שופט אותם וכאלו בו מאסו וכמ"ש וירע הדבר בעיני שמואל וגו' ויאמר ה' אל שמואל וגו' כי לא אותך מאסו כי אותי וגו' ודו"ק:

ואין כסא אלא מלך שנא' וישב שלמה וגו' כמה קראי כתיב בהו כסא המורה על המלכות ולא היו צריכין ראיה לזה אלא דהכי קאמר ואין כסא הנזכר על מלכות שמים כי יד על כס יה אלא מלך ישראל כדכתיב וישב שלמה על כסא ה' למלך שאז היה הכסא והשם שלם אחר שהניח ה' לדוד מסביב כמו שהביא בענין דהיינו אחר שהכרית זרעו של עמלק שנעשה הכסא והשם שלם כמ"ש בו על כסא ה' וגו' והא דמשמע להו והיה בהניח ה' לכם מכל אויביכם וגו' וקרא דדוד וה' הניח לו מסביב וגו' דהיינו מלחמה בעמלק והכרתת זרעו משום דהאי לישנא גופיה כתיב ביה והיה בהניח ה' אלהיך לך מכל אויביך מסביב וגו' תמחה את זכר עמלק ויש לדקדק דהיכן מצינו בדוד שהכרית זרעו של עמלק ואפשר דהיינו דכתיב ביואב עד הכרית כל זכר באדום דהיינו בעמלק כדמוכח הסוגיא דפרק לא יחפור דא"ל דוד מ"ט עבדת הכי אמר ליה דכתיב את זכר עמלק וגו' אמר ליה והאנן זכר קרינן כו'. ומה שיש לדקדק בזה תמצא בחדושינו שם וק"ל:

וחד אמר תפסח ועזה כו'. וע"כ דלאו כמשמעו קאמר דהא רודה בכל עבר הנהר כתיב דהוי טפי אלא דהכי קאמר דכשם שמלך על תפסח כו' והא דנקט לה קרא בכה"ג כשם שמלך כו' ולא הוזכר ב' מקומות שהיה אחד בסוף עולם מצד זה והב' מצד אחר בסוף עולם י"ל דנקט אלו ב' מקומות שהיו מפורסמים ממשלתו עליהם. ועי"ל דבשני מקומות

בשני קצות העולם לא נכלל ביה רק האורך של עולם ולא הרוחב של עולם וכן יש לפרש גבי מהודו ועד כוש בפ"ק דמגילה ודו"ק:

לא מלך אלא על ישראל שנא' אני קהלת הייתי מלך על ישראל וגו' ולבסוף כו' שנאמר דברי קהלת בן דוד וגו' ואין מוקדם ומאוחר במקראות דהאי קרא דברי קהלת וגו' לקמיה כתיב וק"ל:

ולבסוף על מטתו כו'. משמע שלא היה מושל אז רק על מטתו שנטרד ממלכותו וא"כ סיפא דקרא ששים גבורים סביב וגו' לא יתפרש שפיר אבל בפרק מי שאחזו מפורש דהאי קרא הנה מטתו שלשלמה וגו' בתר דהדר למלכותו כתיב ומחמת ביעתותא דאשמדאי הוצרך לס' גבורים סביב לה וגו'. ואפשר דהתם היינו למ"ד דהדר למלכותו דמייתי ליה נמי התם אבל הכא הוצרך למימר הכי למ"ד דלא חזר למלכותו קודם שנטרד לגמרי נאמר האי קרא אף שנטרד מכסאו לא נטרד עדיין ממטתו וכל הצריך למטתו משום ביעתותא דהיינו ששים גבורים עד אח"כ שנטרד לגמרי שאמר וזה היה חלקי וגו':

ח"א מקלו דדרך הכתוב לומר כן על מי שיש לו דבר מועט כמ"ש יעקב במקלי עברתי את הירדן הזה ועתה וגו' ומ"ד גונדו כו'. דודאי יעקב לא היה לו טלית ובגד תפארת לפי שלקח ממנו אליפז כל אשר לו כמ"ש בענין שבקש יעקב על הדבר ונתן לי לחם לאכול ובגד וגו' אבל שלמה כשנטרד ממלכותו ע"י אשמדאי ודאי בבגדיו נטרד ושפיר קאמר אז על טליתו שנשאר עליו וזה היה חלקי וגו' וק"ל:

דף כא.

והא הואי מיכל כו'. אין לפרש דאהא דקאמר לא ירבה לו נשים פריך והא הואי מיכל דומיא דפריך בתר הכי והכתיב ויקח דוד עוד נשים וגו' דהא ודאי באשה אחת במיכל ידע המקשה נמי למימר דלמילויי י"ח הוא אלא דלקמן גבי ויקח דוד עוד פילגשים ונשים פריך ליה דמשמע פילגשים ונשים הרבה הוו ולא אסיק אדעתיה למימר דלא הוו רק למילויי אלא דנראה לפרש דאגופא דקרא פריך הכא דחשיב דשש נשים הוו ליה בחברון והא הואי נמי מיכל דבאתה אליו כבר בחברון קודם שבא לירושלים ובהכי ניחא דלא פריך ליה מבת שבע דודאי אסיק אדעתיה בה דלמלויי י"ח הוה ולא חשיב לוה בחברון דלא נשאה עד שבא לירושלים וק"ל:

שקלתה מיכל למטרפסה וכו'. בלאו הכי מגופה דקרא נמי מוכח דלאו ביום מותה נולד יתרעם לעגלה דיום מותה אחר שהיה דוד בירושלים הוה ויתרעם נולד כבר בחברון

אלא להחזיק הקושיא פריך מהא דשקלה מיכל למטרפסה משמע דנענשה בהאי עלמא מאותו מעשה ולא נולד לה ולד בהאי עלמא מאותו מעשה אף ביום מותה ודו"ק:

ד' מאות ילדים היו לו לדוד כו'. יבואר פרק חלק:

תמר בת יפת תואר כו'. פירשו בתוספות למאן דאמר דאף ביאה ראשונה אסור במלחמה לא היתה תמר בת דוד שאמה היתה כבר מעוברת כו' ע"ש לא ניחא להו לפרש שכבר הולידה אמה את תמר קודם שבאתה למלחמה דא"כ לא מקרי לה בנות מלכים דכיון שנולדה כבר לא גידלה בחיקו של דוד וק"ל ע"ש ואי ס"ד בת נישואין הוה אחתי' מי כו' עיין בחדושי הלכות:

ויונדב איש חכם וגו' איש חכם לרשעה כו'. מלת חכם נאמר בכל מקום המחכים בדעתו בדבר שאין שאר כל העם יורדין לסוף דעתו אך על הרוב נאמר במחכים לטובה בשום חכמה מה שאין כן הכא לא מצינו ביונדב בזה שום חכמה להיטיב אך להרע ידע:

וישנאה אמנון כו' כרות שפכה וכו'. ועל זה אמרו בפרקי אבות כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה זו אהבת אמנון ותמר כו' לפי שהיתה תלויה האהבה בדבר דהיינו בזנות ובניאוף בטל הדבר ממש שנעשה כרות שפכה בטלה האהבה וזש"ה גדולה השנאה אשר שנאה שהיה לעולם על ידי שנעשה כרות שפכה מאהבה אשר אהבה שלא היתה רק לאותה שעה:

שאין להם לבנות ישראל לא שיער ביה השחי כו' מה שנדחק מהרש"ל בזה לפרש שהיה להן שערות מעט מזער שלא היו נמאסות לתשמיש כו' ולאחר שגבהו בנות ציון נתרבה כו' עכ"ל ע"ש אין זה מוכרח אלא שלא היה להן ע"י גלוח ומה שהקשה דא"כ מאי קושיא מתמר הלא מסתמא הבתולות לא גילחו וק"ל לא ידעתי מניין לו לומר שמשום תשמיש הוו מגלחות שלא יהיו נמאסות דאימא בפנויה נמי דליכא משום תשמיש משום יפוי הוי מגלחות תדע דשער בית השחי ע"כ לאו משום יפוי תשמיש הוה והשתא בתולות בית ישראל גילחו עצמן בין בבית השחי ובין בבית הערוה משום יפוי כמ"ש ויצא לך שם בגוים ביפיך:

דף כא:

מלמד שבקש להולמו כו' וכולן נטולי טחול כו'. מבואר בפרק כל הצלמים:

הא כיצד אם ארבעים אלף אצטבלאות. כל א' וא' היו בו ארבעת אלפים. ושמעי' מהנהו קראי דעבר שלמה אולא ירבה לו סוסים דרבוי סוסים כל כך א"א שהיו צריכים כלם

לרכבו ופרשיו שלא היו בהם כמה סוסים בטלנים ועבר על כל סוס וסוס כדאמרי' לעיל ונ"ה בירושלמי אהני קראי בטלנים היו וק"ל:

כאן קודם כו'. דכל זמן שלא נשא בת פרעה והיה עוסק בחכמת התורה לא היה הכסף נחשב למאומה כמ"ש שלמה וקנות בינה מכסף נבחר אבל משנשא בת פרעה מיעט בחכמה וריבה בסעודתו ותענוגי עוה"ז כדאיתא פרק בן סורר ומורה היה הכסף נחשב וק"ל:

בשעה שנשא כו'. כי זה היה תחלת עבירה לע"ז בירושלים כדאמרינן פרק במה בהמה שהכניסה לו אלף כלי זמרים ואמרה לו כך עובדים ע"ז פלוני וזה היה תחלת החורבן כמ"ש פן יפתה לבבכם וגו' ואבדתם מהרה ולכך בו ביום נעץ קנה כו' כי היה תחלת ישובו של רומי כמ"ש שלא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים והיה זה ע"י גבריאל כי בידו ניתן גחלי אש לשרוף ירושלים כדאמרינן בפרק י"ה ולזה ניתן בידו ג"כ ישוב של רומי שהיה מחורבנה של ירושלים וכמו שהיה שם גבריאל חס וצינן הגחלים י"ל ג"כ שהיה חס ולא נעץ רק קנה א' אבל מאליו העלה שרטון ויש לפרש שנעץ קנה לרמוז על מלכות רומי שנאמר עליו נער חית קנה ע"ש שנמשלו כחזיר יער הדר בין הקנים וע"ז התפלל דוד נער חית קנה נער אותה שחיותה במקום קנה שנעץ גבריאל בים וק"ל:

לא נתגלו טעמי כו'. נראה מה שנתגלו טעם ב' מצות אלו יותר מכל שאר מצות שבתורה לפי שטעם כל א' מהב' מצות אלו היא בעצמה ג"כ מצוה שטעם לא ירבה לו סוסים מפני שלא ישוב מצרימה שהטעם הוא בעצמה מצוה שלא ישוב שם אף בלי הרבות סוס וכן בולא ירבה לו נשים שטעמו ולא יסור לבבו שהוא בעצמו מצוה שאפי' אחת והיא מסירה לבו אסור שישאנה כדאמרי' לעיל ואמר שאמר שלמה אני ארבה ולא אסור וכתיב ויהי לעת זקנת שלמה וגו' ע"פ מה ששנינו בסוף קינין זקני ע"ה כל זמן שמזקינין דעתן מטורפת שנאמר ודעת זקנים יקח אבל זקני תורה כל זמן שמזקינין דעתן מתיישבת כו' שנאמר בישישים חכמה וגו' וז"ש שסמך שלמה על חכמתו בזה ומי חכם לב כמוהו בתורה אעפ"כ נשיו הטו לבבו מחכמת התורה בזקנתו ונעשה כזקני ע"ה שמטפשין וכן בלא ירבה לו סוסים שסמך על חכמתו שיכול להרבות סוסים ממקום אחר ולא ישיב מצרימה וכתיב ותצא המרכבה ממצרים דאף מרכבה שלו היתה באיסור ממצרים וק"ל:

וכתב לו את משנה וגו' כותב לשמו ב' תורות כו' שנאמר שויתי וגו'. עיין בזה באורך בחדושי הלכות על דברי מהרש"ל בשמעתין:

בתחלה ניתנה תורה לישראל כו'. קאי אמשנה תורה ומפרש לה כתב העשוי להשתנות כדלקמן לרבי יוסי וכן הוא בילקוט את משנה התורה אמר מר זוטרא כו' וכבר האריכו

בזה הריטב"א ובעל העיקרים כמפורש באורך בע"י והנכון בזה ולא שייך לאקשויי הכא כדפריך בריש פרק קמא דמגילה והא אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה דאין זה חידוש כיון דכתיב משנה תורה דהיינו התורה עשויה להתחדש ולשנות בכתב אחר והא דקאמר בריש פרק קמא דמגילה מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדים היינו כמאן דאמר דלא נשתנה הכתב ממשה לעזרא כלל והכי מוכח בירושלמי מאן דאמר ברעץ ניתנה תורה עי"ן מעשה נסים מאן דאמר אשורית ניתנה תורה סמ"ך מעשה נסים ומלתא דמר זוטרא כולה כרבי יוסי דלקמן וז"ש בתחלה ניתנה תורה בכתב עברי ולשון הקודש דלא מצינו שראוי להשתנות רק הכתב כמ"ש וכתב את משנה וגו' וכן מוכחי הני קראי וכתב הנשתוון כתוב ארמית לא כהלין כתבא למקרי כו' דתלי השינוי בכתב שנשתנה על ידי המלאך בכתב אשורית אבל הלשון לא נשתנה להם מעולם ועדיין הוא בלשון הקדש שנתנה בו התורה ומ"ש שניתנה להם התורה בימי עזרא בלשון ארמית היינו נמי ממה שהמלאך כתב בלשון ארמית מנא מנא תקל ופרסין אבל ישראל לא רצו באותו לשון שבחר המלאך וברורו להם בלשון שידעו בו ושניתנה בו התורה מתחלה שהוא לשון הקודש ודו"ק:

כתב ליבונאה. עיין פי' רש"י ובתוס' דשם מקום הוא ואפשר דנקרא ליבונאה ע"ש לבן שע"ש זה ג"כ נקרא כתב עברי שהוא מעבר הנהר גם לשון ארמית הוא לשון לבן שהיה מדבר בו כמ"ש יגר שהדותא ונקרא הוא ארמי אובד אבי וגו' ולכך ניתנה התורה מתחלה בכתב עברי שהוא כתב שהורגלו בו ישראל מאבי אמם לבן שלא היה להם כתב אשורית עד שהביאו מאשור אבל לשון הקודש הורגלו מאביהם יעקב שאמר גל עד ולא הוצרכו ללשון ארמית:

הוא עזרא עלה מבבל מה עלייה כו' אף עלייה האמור להלן תורה כו'. תלה תורתו בעלייתו מבבל לפי שאוירא דא"י מחכים כמו משה שעלה אל האלהים וק"ל:

דף כב.

בכתב זה ניתנה התורה כו' גם היום מגיד משנה וגו'. פירש רש"י מה ששכחת כו' ולדברי רבי משנה התורה נאמר ג"כ על שם הראוי להשתנות מדלא קאמר הכא אלא מה אני מקיים את משנה וגו' כדקאמר רשב"א לקמן והיינו דנשתנה הכתב בין ב' הנתינות כשחטאו בבית ראשון ואהכי נמי כתיב כתב הנשתוון ולא כהלין כתבא למקרי כפירוש רש"י ומ"ש נהפך להם לרועץ פירש רש"י לשון תרעץ אויב ששכחוהו עכ"ל והוא דחוק וי"ל שהכתב גופיה מתוך חטאם נשתנה ונהפך להם הכתב כעין כתב שבור

ורעוץ באותיותיו היפך שאמר אשורית שהיא מאושרת ובערוך נהפך לרועץ פירש צער בהפך ודו"ק:

ממתו"ס ננקפי"ן כו' עיין בחדושי הלכות:

אבישג מותרת לשלמה ואסורה לאדוניהו כו'. נראה שבא לתת טעם במה נתחייב אדוניהו מיתה במה שבקש את אבישג לו לאשה ואמר לפי שהיתה אסורה להדיוט משום שרביטו של מלך וא"כ כששאל אותה ע"כ שעדיין החזיק עצמו למלך וה"ל כמורד במלך שלמה וז"ש ולמה את שואלת את אבישג לאדוניהו ושאלי לו את המלוכה כי בזה ששואל אותה הוא שואל את המלוכה שהרי היא אסורה להדיוט וע"כ אמר כי בנפשו דיבר להחזיק עצמו במלך ומורד הוה וק"ל:

אבישג מאי היא וכו'. ר"ל מאי היא מהיכא מפורש דלא נשאה דוד כיון דיחוד פנויה אסור וקאמר מדכתיב ותהי לו למלך סוכנת ותשרתהו דלא היתה אצלו רק דרך שירות ולא כדרך נשואה ולכך לא הוה נאסרה לשלמה משום אשת אב ואמר:

שאמרה ננסבן כו'. וכתיב ותבא בת שבע אל המלך החדרה וגו'. דלכאורה סיפא דקרא והמלך דוד זקן ואבישג השונמית משרת וגו' אין לו מקום כאן לפי ענין המקרא ולכך דרשו שהוא נתינת טעם דלכך ותבא אליו בת שבע אל המלך החדרה לתשמיש משום דהמלך זקן מאד ואבישג השונמית משרת וגו' והיתה תולה שלא נשאה משום זקנה ותשות כח כדקא"ל חסריה לגנבא וק"ל:

התירו לו ליחד כו'. אע"פ שנאסר יחוד של פנויה כפירש"י ודקאמר בס"פ בן סורר דאיכא למ"ד אפילו בפנויה דימות ואל תספר עמו מאחורי הגדר היינו משום גדר ערוה שלא יהו בנות ישראל פרוצות כיון דלזנות עביד הכי מה שאין כן בדוד דלא עביד הכי אלא שתהא לו סוכנת וק"ל:

כל המגרש כו' אפילו מזבח כו'. הוא משל כאלו המזבח בוכה עליו שהמגרש אשתו אשת נעורים ממעט אכילת זבחים דאשת הנעורים מצויה שמביאה קיני זיבה ולידה למזבח והיינו דקאמר קרא מאין פנות אל המנחה שהיתה מביאה בזיבה ולידה ואמר על כי העיד ה' בינך וגו' לפי שודאי אם מצא בה דבר ערוה מצוה לגרשה כדאמרינן בסוף פרק המגרש לזה אמר כי העיד ה' בינך ובין אשת נעוריך וגו' כדאמרינן זכו איש ואשה שם י"ה לא זכו אש אוכלתן וזה שמסיים והיא חברתך ואשת בריתך שלא בגדה בך להפריד את השם מביניכם ואסור לך לגרשה למעט אכילת המזבח בזיבתה ולידתה ועיין בזה עוד בחדושי הלכות סוף מסכת גיטין וק"ל:

אין אשתו של אדם מתה אא"כ מבקשים ממנו ממון כו'. כתבו התוספות בפ"ק דר"ה וז"ל בסוף פ"ב דזבחים פירש בקונטרס ממון של גזל אבל נראה דמיירי בנדר כדמוכח פרק ב"מ רבי נתן אומר בעון נדרים מתה אשתו (וגו') כו' עכ"ל ע"ש:

כאלו חרב בהמ"ק כו'. הדמיון בזה לפי שאבילות שאר קרובים יש לו זמן וכמ"ש שהמת נשכח מן הלב גם אפשר בחזרה כענין איוב שנתן לו הש"י בנים כפלים אבל אשתו ראשונה אי אפשר בחזרה כדאמר לקמן לכל יש תמורה חוץ מאשת נעורים ואינו מוצא קורת רוח לעולם באשה אחרת כדאמרינן נמי לקמן וה"ל אבילות ישנה כמו חורבן בהמ"ק דנוהגין בו אבלות ישנה לעולם וק"ל:

כל שמתה אשתו ראשונה עולם חשך בעדו כו'. כלפי מ"ש בפרק הבע"י כתיב אעשה לו עזר כנגדו במה עוזרתו אדם מביא חטין חטין כוסס פשתן פשתן לובש לא נמצא מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו ואהא קאמר כשמתה אור עיניו חשך שאין לו מי שעושה צרכי ביתו ולזה אמר נמי שפסיעותיו מתקצרות ואין לו העמדת רגל להליכה דהיינו שאין לו להרחיק מביתו כיון שאין לו שם מי שעוסק בצרכיו ואמר עצתו נופלת לפי כשזכו שאיש ואשה קיימין השם ביניהם ועצת ה' היא תקום אבל כשמתה אשתו נסתלק השם י"ה מביניהם ועצתו נופלת שאין כאן עצת ה' וק"ל:

קשה לזווגם כקריעת ים סוף שנאמר וכו'. ענין הקושיא כדמסיק דאיירי בזווג שני שהוא ביטול הגזרה והמזל לפי מעשה האדם כדאמרי' בריש סוטה דזווג שני הוא לפי מעשיו כן היה קי"ס ביטול הגזרה ומערכת השמים לפי מעשה ישראל ורשעת המצריים ומייתי מדכתיב מושיב יחידים ביתה וגו' מפורש בב"ר דאפילו ממזר אחד בסוף העולם וממזרת אחת בסוף העולם הקב"ה מביאן ומזווגן זה לזה מ"ט מושיב יחידים וגו' אלא בכי ושירות ובתנחומא איכא מ"ד דמפרש לה הכי המצריים בוכים שנאמר ומצרים מקברים וישראל משוררים שנאמר כו' ובריש סוטה ל"ג ליה להאי אל תקרי ופי' רש"י שם בכושרות חדש שהוא כשר לכם לא חמה קשה ולא גשמים קשים זה ניסן ואיכא מ"ד נמי בתנחומא דמפרש לה הכי וק"ל:

בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני כו' מה שיש לדקדק בזה תמצא בחדושנו בריש סוטה:

לכל יש תמורה כו' שנאמר ואשת נעורים וגו'. הכי משמע ליה מהאי קרא שנאמר כי כאשה עזובה וגו' ואשת נעורים כי תמאס שדימה ישראל לאשת נעורים שאף אם מואס בה ובוחר לו באחרת אינו רק זמן מועט שאין לו באחרת קורת רוח ואינה מתקבלת לו תמורת הראשונה וק"ל (עיין ריש סוטה):

שנאמר יהי מקורך ברוך וגו'. נראה דרישא דקרא נמי דריש ליה יהי מקורך מלשון קורת רוח או ר"ל מקורך ויצירתך יהי ברוך דהיינו באשת נעורים לזווג ראשון שהוא לפי הגזרה קודם יצירת הולד וק"ל:

דף כב:

אלא למי שעשאה כלי כו'. שם כלי מונח אדבר שמקבל פעולה מה וקודם שנבעלה אינה מקבלת פעולת ההולדה כגולם הזה שאין מקבל פעולת דבר עד אחר שנבעלה נעשית כלי לקבל פעולת ההולדה וכיוצא בזה שאמרו לעיל דאין לזכר קורת רוח רק מאשתו ראשונה אמר כאן שגם הנקבה אינה כורתת ברית רק לאישה הראשון שעשאה כלי ואמר בדמיון בועליך עושיך ה' וגו' כמ"ש אלכה נא אל אישי הראשון שהוא עשה אותנו כלי לקבל פעולת התורה וקודם מ"ת לא היו ישראל רק כגולם שלא היה להם פעולת תורה ומצות וק"ל:

אלא לאשתו כו'. הוא כמ"ש לעיל דאין אשה כורתת ברית אלא לבעלה הראשון ואין לאיש קורת רוח אלא מאשתו ראשונה וז"ש אלימלך איש נעמי שהוא נראה כמיותר וכי לא ידענו שהוא איש נעמי אבל קרא אשמועי' דמיתתו היה רושם לה אף אם נשאת לאחר לפי שהוא איש נעמי אישה הראשון שכבר כרתה לו ברית וכן בבואי וגו' מתה עלי רחל דמלת עלי הוא כמיותר למדרש דמיתתה היא עושה רושם לו אף שהיו לו נשים אחרות לא מצא קורת רוח רק בה שהיא אשתו ראשונה ועקרת הבית עקרו של יעקב לא עבד רק ברחל וק"ל:

שלא על חנם פיזר בן אלעשא כו' מפורש במסכת נדרים:

סלייק פרק כהן גדול

דף כג.

נקיי הדעת שבירושלים לא היו חותמים כו'. אף על גב דבכל מילי מדינא כל ישראל בחזקת כשרות הם באלו הדברים קאמר דנקיי הדעת נהגו סלסול בעצמן דשכיחי פסולים וע"ה וק"ל:

דף כד.

הרואה ר"ל בב"ה כאלו עוקר הרים כו' ור"מ בב"ה כאלו עוקר הרי הרים. מה שדימה המחודדים לעוקר הרים והרי הרים מבואר בחדושנו סוף הוריות ע"ש:

מ"ד ואקח לי שתי מקלות לאחד כו' עד במחשכים הושיבני כו'. מה שיש לדקדק בזה מה ענין המקלות לת"ח וע"ק למה קרא לת"ח שבא"י נועם בלשון יחיד ולת"ח שבבבל חובלים בלשון רבים וע"ק מאי ענין ב' מדות הללו שבהם שהם גסות הרוח וחנופה שנשאו האיפה בין השמים ובין הארץ וע"ק מה קאמר מאי בבל הרי מפורש בתורה כי שם בלל וגו' גם קשה לפירוש ר"ת בלולה במקרא כו' ואנו פוטרים עצמנו כו' מה ענינו לכאן דמשמע הכא דקחשיב חסרון ופחיתות תלמוד בבלי ועוד דתלמוד א"י נמי בלול כה"ג. מבואר דאמרינן פרק המדיר אמר אביי וחד מינייהו עדיף כתרי מינן אמר רבא וחד מינן כי סליק להתם עדיף כתרי מינייהו דהא ר' ירמיה דכי הוה הכא לא הוה ידע מאי קאמרי רבנן כי סליק התם קרי לן בבלאי טפשאי הקושיא דהיכא מוכח מהא דקרי לן בבלאי טפשאי דעדיף חד מינן כתרי מינייהו ומה טעם דכי סליק דהוה כב' מינייהו ונראה לומר אביי דקאמר התם וחד מינייהו כו' יליף ליה מקרא דמייתי לעיל מיניה ולציון יאמר איש ואיש יולד בה דדריש יתורא דאיש התם דאיש אחד שיולד שם עדיף כב' איש מינן ובא רבא לומר דלאו משום דהם עצמם מצד טבעם מוכנים יותר לחכמה מינן אלא משום דאוירא דארץ ישראל מחכים טפי דהא רבי ירמיה כי הוה הכא לא הוה ידע מאי קאמרי רבנן וחד מינן הוה אז עדיף כתרי דידיה וכי סליק להתם אמר בבלאי טפשאי דאוירא דא"י מחכים ליה דהוי כחד מבני א"י דהוו כתרי מינן כדכתיב איש ואיש וגו' וזה גרם לו אוירא דא"י נמצא אנן דהוינן כתרי דידיה כי הוה הכא כי סלקינן להתם יגרום לנו אוירא דא"י דהוינן כתרי מינייהו ולזה אמר ואקח לי ב' מקלות כי דימה שם בכתוב ישראל לצאן והקב"ה לרועה וכמו שהרועה מנהיג הצאן במקל והוא נקרא מלמד ודרבן כן ע"י הת"ח יתנהגו ישראל שהם מלמדים אותם דעה ובינה ואמר כי קרא הרועה שהוא הקב"ה המקל שהוא המנהיג לתלמידי חכמים של א"י נועם ע"ש שמנעימים כו' ושל בבל חובלים ע"ש שמחבלים כו' וקרא לת"ח שבא"י נועם בלשון יחיד ולת"ח שבבבל חובלים בלשון רבים כמ"ש כי חד מינייהו שבא"י עדיף כתרי מינן שבבבל והוא בעצמו כוונת הכתוב חבלים נפלו לי בנעימים וגו' לפי מ"ש בפרק כ"ג ראוי היה עזרא שתנתן תורה על ידו לישראל אלמלא לא קדמו משה שנאמר ומשה עלה וגו' וכתיב עזרא עלה מבבל מה עלייה האמור כאן תורה כו' ואע"פ שלא ניתנה על ידו כו' והיה לבעל דין לחלוק ולומר שהרי עזרא היה מת"ח שבבבל שנקראו מחבלים זה את זה ועל כן אמר הכתוב שאל תתמה על מעלתו כי חבלים שהוא עזרא וסייעתו שעלו מבבל שנקראו מחבלים נפלו לי בנעימים כיון שעלו לא"י נקראו נעימים שעל ידי כן נחלת ה' שפרה עלי ר"ל יותר מת"ח שבא"י כההיא דרבי ירמיה כד סליק לא"י דהוה

עדיף כתרי מינן והיינו דדרש ג"ש מעלה עלה שמעלתו היה כשעלה לא"י ור"י דדרש יצהר וב' זיתים נמי ע"ש גאותן שמריבין זה לזה וסמיך לזה ענין החנופה וגסות הרוח שירדו לבבל על ידי שאין תורתם עולה יפה ולפי שאלו הב' מדות הם הפכיים למטה בארץ לפי הנראה כי החונף לחברו במעלות אינו מתגאה והוא חביב בעיני הבריות מתוך שחונף להם ומספר במעלותם אבל המתגאה לא יספר לעולם במעלות אחרים רק בפחיתות וע"כ הוא שנאוי בעיני הבריות כדאמרינן פרק המוכר פירות כל המתגאה אפילו על אינשי ביתא לא מתקבל שנאמר גבר יהיר לא ינוה וגו' וההיפך למעלה בשמים מדת הגאוה נאמר בו ית' ב"ה ה' מלך גאות וגו' כי גאה גאה וגו' והחנופה שנואה שם כמ"ש בד' כתות שאין מקבלין פני שכינה שנאמר כי לא לפניו חנף יבא ולזה אמר שראה אלו ב' נשים שהם הגסות והחנופה ותשאנה האיפה שהיא מדה גסה שיתחברו בה אלו ב' מדות הרעים ואמר שראה אותה בין השמים ובין הארץ כי מדת החנופה לא תבא בשמים שאין לה מקום שם ומדת הגאוה לא תבא בארץ שאין לה מקום בארץ ועל כן אמר אנה מוליכות את האיפה שאפשר שיתחברו במקום אחד ואמר למצוא להם בית ומקום אחד בארץ שנער שיתחברו אלו ב' מדות בת"ח שבבבל דבהלכה מחבלין זא"ז ובמילי דעלמא ובתוכחה לע"ה היו מחניפין היפך ת"ח שבא"י דבהלכה מנעימים זה לזה אבל במילי דעלמא אין מחניפין ואמר מאי בבל דלפי דקדוק הלשון ה"ל לקרותה בלל כמ"ש כי שם בלל וגו' ואף אם נאמר דבכפולים נופל למ"ד הפעל כדכתיב ונבלה שם שפתם מ"מ ב' שבתחלת התיבה בבל אין לה מקום ולזה דרש מיניה שהב' רמז על ב' תורות שהן תורה שבכתב ותורה שבעל פה כדדרשינן ב' של בראשית והוא שמתוך גאותן לומדין בלול ומעורבב לפי הזמן דבן ה' למקרא לומדין משנה ובן י' למשנה לומדין תלמוד שבקטנותן לומדין מעורבב משנה ותלמוד מתוך גאותן וקאמר רבי ירמיה על זה במחשכים הושיבני וגו' ירמיה הנביא אמר האי קרא על גלות בבל ואמרו רבי ירמיה גם כן לסימן על עצמו שהיה מבבל ולמד שם תלמודם מבולבל ומעורב ואמר כמתי עולם אל תיקרי עולם אלא עילם וכמתי לשון תרגום כמו כבואו דהיינו כאותן שאתו ובאו לעילם שלא זכו ללמוד כדלעיל:

דף כו.

וקשר רשעים אינו מן המנין אר"י דא עקא וכו'. מה שלא חשו הם על שקרא להן רשעים ולא חשו רק על שקרא להן רועי בקר אפשר שלא הגידו השומעים להן שקרא אותן רשעים ועוד יש לומר דודאי הקפידו על ר"ל גם בזה אלא שעל ר"י הקפידו ג"כ למה

מתחלה שקרא אותן רועי בקר לא א"ל ולא מידי עד לבסוף שקרא אותן רשעים שא"ל ר"י דא עקא וע"ז השיב להן ר"י ואי קרי לכו רועי צאן כו' ר"ל דע"ז אין לכם להקפיד דמצינו דת"ח מקפחין ומהנדזין זה את זה בהאי לישנא כדאמרי' פ"ק דיבמות דא"ל יונתן בן הרכינס לר"ע אתה עקיבא ששמך הולך מסוף עולם עד סופו ועדיין לא הגעת לרועי בקר וא"ל אפילו לרועי צאן ודו"ק:

שבנא הוה דרש בי"ג כו'. ביאור המאמר כי סנחריב חרף מערכות אלהים חיים כמ"ש ביד מלאכיך חרפת וע"כ שבנא וסיעתו שבאו להשלים עמו היו מחשבותם לרעה על ה' וכאלו חשב לעבוד ע"ז דאמרי' מחשבה רעה בע"ז הקב"ה מצרפה למעשה וע"כ אף שהוא וסיעתו היו רובן של ישראל אין הולכין לרעה אחר הרוב אבל שבנא טעה בכל זה וכתב לסנחריב כי סיעתו שהוא הרוב השלימו ומייתי מהאי קרא כוננו חצם על יתר וגו' מלת יתר במקום הזה הוא מל' יותר כלומר שכתב לו כתב ופתקא בחץ שהוא וסיעתו יתר על חזקיה וסיעתו ואמר שע"כ היה ירא חזקיה כו' שהיה הוא וסיעתו יותר בא הנביא ואמר לו לא תאמרון קשר וגו' כי הקשר הזה שהיה להם עם סנחריב אין הקב"ה מן המנין הרוב שלהן וכינוי דאינו מן המנין כו' קאי על הקב"ה שהוא אינו מן המנין שלהם כי ביד מלאכיו חרף אלהים אבל הוא יתברך ב"ה במנין שלך ואין לך לחוש על קשר מניינם שהוא הרוב כיון שאין הקב"ה בקשר מניינם וא"ל הנביא מה לך פה כו' לפי שיש לפעמים לאדם שיתוף ויחוס מה לאדם אחד מצד השתוף שהוא ואחר הם במעלה אחת וגם מצד יחוס אבות וע"כ א"ל אם באת לחצוב לך קבר כאן מצד שיתוף המעלה מה לך פה שאין אתה במעלה זו שלא באת למעלת המלכות ואין כאן רק קברי מלכים ואם מצד יחוס אבות מי לך פה שקבור שם שגם אתה רוצה ליקבר אצלו שהרי אין אתה בן מלך. וענין שאמרו טלטולא דגברא קשה כו' לכאורה נראה לפרש על טלטול דרך של איש שהוא קשה מדאתתא כדאמרי' בעלמא אשה כלי זיינה עליה ותמצא מרחמים יותר מן האיש אבל בפרק האשה שנתארמלה מוכח דאפילו בעיר אחד אמרו דקשה טלטולא דאיש יותר מן האשה וצריך טעם. ושאמר שפרחה בו צרעת כו' י"ל ע"פ מ"ש לב חורש מחשבות און זה עוזיה וגו' וכתיב וינגע ה' את המלך גו' גם זה שבנא היה חורש מחשבות און וגו' וכדאמרינן אלו מחשבות של אותו הרשע כו' ואמר צנוף יצנפך כדור וגו' כל זה לשון המקרא הוא ולכאורה לא דריש ביה מידי ויש לפרש דכל זה שאמר הוא בקש קלון כו' לפיכך נהפך כו' ותלאוהו בזנבי כו' נדרש כולה מהאי קרא והוא שהמלוכה נקראת צניף כמ"ש הסר המצנפת וגו' ונאמר וצניף מלוכה בכף וגו' ומצינו ג"כ לשון צניף בסוסים כמ"ש פרק כיצד הרגל סוס שצנף ובפ' ע"פ לא תדור אלא במקום דצניף

סוסיא וז"ש הוא בקש קלון בית אדוניו להסירו ממלוכה ולתת עליו צניף המלוכה ונהפך לו אותו צניף מלוכה לקלון דהיינו צניפת הסוסים שמגררין אותו בהם ואמר כדור אל ארץ רחבת וגו' כלומר כמו שהכדור מטלטל עצמו על הארץ רחבת ידים ומקום שוה שאין בו דבר המעכב בו טלטול הכדור כן יהיה טלטולך על ארץ רחבת וגו' שיהיו מגררין אותך שם:

דף כו:

אר"א שבנא בעל הנאה לפי שהיה שבנא ת"ח ומלמד תורה ברבים כמסופר ממנו שהיה דריש בתליסר רבוותא וע"כ נקרא שבנא הסופר כמו עזרא הסופר ואמר שאל תתמה מה שהקדיח תבשילו כל כך ברבים שהרי כבר העיד עליו הכתוב לך בא אל הסוכן וגו' ע"ש שהיה בעל הנאה ואמר במי התורה מתקיימת במי שממית עצמו עליה ולא בבעלי הנאות:

אלו מחשבותיו של אותו רשע כו' כי עדיין לא חטא בפועל במה שכתב שבנא וסיעתו השלימו גם במה שחצב לו קבר בקברי מלכים אך לפי מחשבותיו להסיר את חזקיה ממלוכה ואמר שקרא למחשבה שתות ובכל הגמרות כתיב כי השתות יהרסון ממשמע שנאמר וישת דוד אל לבו וגו' ואין זה מקרא בשום מקום גם רש"י הביא קרא דכתיב באורייתא ולא שת לבו גם לזאת ע"כ נראה כי טעות נפל בספרים הישנים להביא מקרא וישת דוד גם בילקוט אינו והוא מבואר שקרא המחשבות שת במקום הזה שהוא מלשון עשייה בכ"מ לומר לך כמ"ש לעיל דכל מחשבותיו נחשבו ונצטרפו למעשה כמו בע"ז:

אלא למ"ד חזקיה כו'. רש"י פירש לפי דרש זה צדיק מה פעל הקב"ה מה שכר הוא משלם עכ"ל ויותר נ"ל לפרש כמ"ש שהם מצוקי ארץ ועליהם שת התבל עד"ז אמר אלו השתות של התבל שהם חזקיה וסיעתו יהרסון צדיק שהוא הקב"ה מה פעל במעשה בראשית שאלולי הם לא היה העולם מתקיים וכן יש לפרש גבי ב"ה אלו יהרס הקב"ה צדיק מה פעל במעשה בראשית שהרי עליו הושתת כל העולם שע"כ נקרא אבן שתיה ורש"י לא פירש כן וק"ל:

הפליא עצה הגדיל כו' מפני שהיא מתשת כחו כו'. ר"ל הפליא הקב"ה עצתו במה שהרבה והגדיל תורה כמ"ש למען צדקו יגדיל תורה כדי שע"י הרבה מצותיה יתיש כחם של ישראל וכמ"ש במסכת ביצה מפני מה ניתנה תורה לישראל מפני שעזין הן ואמר ד"א תושיה שנתנה בחשאי כו' וה"ק הפליא עצתו מלשון והוא פלאי שנתן התורה במכוסה והגדיל לתת אותה בתשות וחשאי מפני השטן כדאמרי' פ' רע"ק שאחר שירד משה עם

התורה מלפני הקב"ה בא השטן ואמר תורה היכן היא כו' ואמרי' ד"א תושיה דברים של תוהו כו' וה"ק הפליא עצתם כי נפלאות עשה במה שהגדיל דברים של תוהו שאדם תוהה ומשתומם עליהם שיהיה העולם משותת עליהם וק"ל:

מחשבה מועלת וכו'. עי' פירש"י ותוס' ועי"ל דאפי' לד"ת שעיקרה במחשבת הלב מועלת ולא סגי ליה ללמוד אותה במחשבה בלבד אלא צריך ג"כ למגרסה בפה כדאמרי' בעלמא דעקימת שפתיו הוה קצת מעשה וז"ש מפר מחשבות ערומים הלומד תורה במחשבה בעלמא מפר ומשתכחת ממנו ולא תעשינה וגו' שלא תבא התורה לידי מעשה נ"א בדבור וק"ל:

דף כז:

אף בעונות אבותם אתם ימקו כשאוחזין כו'. בזה יתיישב בהאי קרא שאמר בתחלת המקרא בלשון נוכח והנשארים בכם וגו' בארץ אויביכם וגו' שהוא לשון נוכח וכן מדבר כל הפרשה דלעיל מיניה ובסיפיה דהאי קרא אמר ואף בעונות אבותם אתם וגו' שהוא מדבר בלשון נסתר וכן עד סוף הפרשה ויש לומר שענין הפרשה והתוכחה עד כאן מדבר בחורבן בית ראשון שהיה בהם עון ע"ז שבחורבן בית ראשון עדיין לא היה הסתר' פנים שהיתה עדיין נבואה ואורים ותומים ולזה אמר בלשון נוכח ולא אמר רק והנשארים בכם ימקו בעונם כי לא היה להם אז רק עון עצמם אבל על חורבן בית שני התחיל לדבר בלשון נסתר לפי שהיה להם אז הסתרת פנים באין נבואה ואורים ותומים ושאר ה' דברים שנחסרו בבית שני וחסרון הנבואה היא הסתרת פנים כדאמרי' פרק קמא דחגיגה ואנכי הסתר אסתיר אף על פי שהסתרתי פני מהם בחלום אדבר בו ועל כן אמר בלשון נסתר ימקו בעונם שהיא שנאת חנם שהיה בבית שני ואף בעונות אבותם שהיה בבית ראשון שהוא עון ע"ז אתם ימקו ועל זה אמר בגלותם בחורבן בית שני והתודו את עונם ואת עון אבותם וגו' כל הענין בלשון נסתר שיסתיר הקדוש ברוך הוא פניו מהם ולא יהיו נענים כפירוש רש"י פרק קמא דחגיגה והסתרתי פני מהם שצועק מצרות כו' ואינו נענה ואמרינן נמי בפרק הזהב ששערי תפלה ננעלו מיום החורבן וק"ל:

בעון אחיו מלמד כו' דלפי פשוטו שיכשלו זה בזה כי יבהלו לרוץ עכ"ל פירש רש"י בחומש לכתוב וכשל איש באחיו שכל אחד מישראל יכשל בחבירו אבל לפי הדרש איש בעון אחיו כתב וכשלו בלשון רבים דלאו עם כלל ישראל ידבר רק באותן שבידן למחות עמהם ידבר שיכשלו איש בעון אחיו אם לא ימחה בו כדמסיק וק"ל:

דף כט.

הכי אמרינן להו נשיאים וגו' פי' זה שמעיד עדות שקר לחברו אפשר שאין לו ממון לתת מכיסו לחברו או גם אם יש לו עינו צרה בשלו לתת לחברו אבל הוא נותן לו מתנה מממון חברו ע"י עדות שקר שמעיד לו להוציא ממון מחברו וזו היא מתת שקר וק"ל:
שב שני הוה כפנא ואבבא כו' אפשר דאמרי אינשי משל הדיוט זה מרעב של מצרים שנגזר שבע שני רעב ואמר פרעה לאחי יוסף מה מעשיכם אם אתם בעלי אומניות מאי איכפת לכו ברעב שבאתם כולכם הנה דכפנא אבבא דאומנא לא נחית וא"ל אנשי מקנה רועי צאן היו עבדיך לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן וגו' כי כבד הרעב וגו' וק"ל:
מפץ וחרב וגו' עיין בפירוש רש"י משמע ליה דמפץ וחרב הנהו כולהו כלי מלאך המות ולא חרב ומפץ כלי מלחמה כמשמעו מדמייתי עליה הך דשב שני הוה מותנא דהיינו דבר דמייתי נמי זה המשל הדיוט בפרק האשה שלום אדבר ולא אחרב וקל להבין:
הרבה טענות היה לו לנחש כו'. מאי הל"ל דברי הרב כו' יש לדקדק מאי הרבה טענות דקאמר דאין זה רק טענה אחת ויש לפרש הא דמייתי שכל המוסיף גורע והוא טענה אחרת שאלו לא הוסיפה על צווי הש"י בנגיעה לא היו נכשלים באכילה ומה שיש לדקדק בענין הוספה וטעות של אדם וחוה בפירש"י תמצא מבואר יפה בחדושינו פרק קמא דסוטה ע"ש:
אמתים וחצי ארכו כו' פירש רש"י דל אל"ף מהכא קרי ביה מאתים הוו ב' מאות כל כו' עכ"ל ויש לדקדק לפירושו אם יהיה חסר אל"ף נפרש מתים וחצי ארכו מלשון מאתים שההברה מביא אל"ף והיכן הוזכר אמה בכתוב שנפרש מאתים אמה ואימא מאתים טפחים או אצבעות ועוד אף שמצינו כן בפעלים שההברה מביא א' ובאותיות השמוש אבל בשמות לא מצינו שיהיה חסר ונחה אות א' מיסודי השם ונראה כי לא נאמר זה רק על הדבור שיש מי שמוסיף בדבור והוא גורע בזה והמשל בשנים שידברו ביחד בענין אמות והאחד שאל לשני כמה אמות אם השני משיב לו מתים נשמע ממנו ב' מאות אמות בהברת א' של מתים אבל אם השיב לו בתוספת א' אמתים לא נשמע ממנו כי אם ב' אמות ואם כן הוא גורע בדבורו תוספת א' ושהביא הפסוק אמתים וחצי וגו' אינו רק לסימן בעלמא שהוא אמתים הראשון הכתוב בתורה אבל לא שאלו נכתב בלא א' מתים וחצי ארכו שהיינו מפרשים מאתים אמות וחצי דהא לא הוזכר האמה כמו שכתבתי והוה שפיר דומיא דלגבי נחש שעל ידי תוספת דבור בעלמא שאמרה אל תגעי בו גרעה ממצות השם יתברך ובדיבורו ודו"ק:

דף לא:

ירמיה אחי העביר עלי את הדרך. עיין פירש"י ועי"ל שהאחין אלו חלקו להם שדה שירשו מאביהם ולפום דינא אין להם דרך זה על זה כדאמרינן פ"ק דבבא בתרא וירמיה אחיו של עוקבן העביר הדרך מחלקו על חלקו של עוקבן וזה שקבל העביר עלי דהיינו על חלקי את הדרך ולמאן דאמר דדיני קנסות הוה ליכא לפרש הכי וק"ל:

סלייק פרק זה בורר

פרק אחד דיני ממונות

דף לב:

בית דין יפה כו'. דלשון תרדוף משמע ליה דבבעלי דינין מיירי ובדיינין כבר נאמר בצדק תשפוט עמיתך מדכתיב לשון כפול צדק צדק בבעלים דריש לדקדק להם שילכו וירדפו אחר ב"ד היפה שבאותו הדור כדמסיק וק"ל:

דף לד.

מקרא אחד יוצא לכמה כו'. ונתן טעם בזה בקרא כי עוז וכח חכמה הוא לאלהים לשמוע שתים מדבורו האחת משא"כ עוז וכח חכמה כדבורו של אדם לשמוע שתים בדבורו האחד ומזה נמי מדייק שאין טעם אחד יוצא מכמה מקראות שאין זה חכמת אלהית לדבר כפול שאף באדם הדיבור המיותר וכפול אינו חכמה ועיין בפירוש רש"י וק"ל:

מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות כו' עיין בתוס' שפירש ר"ת שהפטיש מתחלק מן הסלע כו' בא' שלקח סנפירין כו' נבקע הסדן ונחלק הקורנס וסנפירין עמד במקומו כו' ע"ש עי' בתוספות ובפ' החליל הקשו על פירושו מההיא דתענית עיין שם ועוד קשה דהכא מדמה התורה לברזל של הפטיש מה ברזל הפטיש מתחלק לכמה ניצוצות כו' וכן בפרק רבי עקיבא ובפ' קמא דקידושין מדמה הפטיש ליצר הרע דאמרינן שם אם פגע בך מנוול זה כו' אם ברזל הוא מתפוצץ שנאמר הלא כה דברי כאש וכפטיש יפוצץ סלע ויש לפרש זה דלפום הנהו דרשות סלע הוא מלשון חכמים סלע שהוא מטבע שהיא ג"כ ממתכת וברזל ודימה בפרק קמא דקידושין את האדם בצורתו אם טוב ואם רע לצורת סלע כי כמו שהסלע הישנה ממלך ראשון שנפסלה לא נפסל רק צורתה הישנה והאש מתיך אותה והפטיש מפוצץ אותה לתת לה צורה חדשה וטובה היוצאת כן צורת האדם שהיה לו צורה נפסלת רעה ממלך הראשון הזקן שהוא יצר הרע הנה על ידי האש התורה שהיא כתובה לפניו באש כו' מתיך ומבטל ממנו צורה הראשונה ועל דרך זה דימה אותו

ג"כ לפטיש שהוא מפוצץ הסלע ונותן לו צורה חדשה כן ד"ת נותנין לאדם הנפסל בצורתו צורה טובה ורוח חדש שהוא היצר טוב ועל זה מביא שם כל האי קרא כי הנה כה דברי כאש וכפטיש וגו' שדימה התורה לאש ולפטיש להחזיר לאדם צורה ורוח חדשה כמו האש והפטיש לסלע וקושי הברזל שאמרו שם שהוא מתפוצץ הוא על הברזל ומתכת של הסלע שאף שהוא ברזל הוא מתפוצץ ע"י הברזל אחר שהוא הפטיש ובתענית על קושי הברזל שבפטיש קאמר כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל דהיינו על ידי התורה הוא קשה כברזל הפטיש שהוא מפוצץ מתכת אחר דהיינו הסלע ותו לא מידי ודו"ק:

דף לז.

שהיא יושבת בטיבורו של עולם. רצה לומר באמצע העולם שהאויר ממוזג ומקום מוכן לחכמה ואמר אגן שהיא מגינה על כל העולם כי שם עומדין שלשה עמודי עולם תורה דין ואמת שלא יצא התורה ודין לאמתו בכל בתי דינין כ"א שם כמ"ש בפ' זקן ממרא ואמר שהיא דומה לסהר שעל הרוב אין עיגולה של הלבנה שלם רק חצי עגול וכן יושבין סנהדרין מה שאין כן החמה שהיא לעולם עיגולה שלם ואמר אל יחסר המזג כו' אם יש כ"ג כנגד סנהדרי קטנה כו' דימה אותן ליין הממוזג כי כמו שהיין הוא עיקר וב' חלקים מים שמוסיפין בהם הם טפל לגבי היין כן הדבר הזה דב"ד של כ"ג הן הן העיקר שהיו דנין דיני נפשות בכ"מ אלא ששני חלקים דהיינו עד שבעים שהוסיפו הם טפלים לגבי הכ"ג ולא הוסיפו אותן שם אלא שלא יצטרכו להוסיף אם יחלקו הכ"ג ולהכי לא הקפיד קרא שלא יחסרו אלא על הכ"ג שהם עיקר הב"ד ואמר בטנך ערימת חטים כו' דימה אותן לחטין שהכל צריכין להם בכל ריב שבכל בית דין ע"ד הכל צריכין למרי חטייא ועיין בחדושינו פרק מי שמת בזה. ואמר שאפילו סוגה בשושנים לא יפרצו כו'. פי' רש"י גדורה בשושנים כלומר באזהרה קלה כו' ואין צריך גדר אבנים כו' עכ"ל ע"ש ויותר נראה לפרש דנקט גדר של שושנים שהאדם חומד לגדר גופה לעקרו ולפורצו ליהנות ממנו בריח השושנים והתוספות פירשוהו לקמן גבי נדה לענין דם כשושנה אדומה ראיתי כו' עכ"ל וכן מפורש בשיר השירים רבה אבל רש"י בפירוש שיר השירים פירשו לענין דם כמו שפירש ליה הכא לענין סנהדרין וכן נראה מהא דקאמר בשמעתין דאמר ליה ההוא מינא כו' דמשמע דבגוונא חדא דרשינן ליה לענין סנהדרין ולענין דם נדות ויש לדקדק בענין שהשיב למין הזה התורה העידה עלינו סוגה בשושנים וכן כפלח הרמון רקתך שהמין לא יקבל דרשה זו אם לא נזכר בקרא זה דבענין דמי נדות קמיירי ונראה דכל הפסוק בענין זה מיירי והוא קרוב לפשוטו דעם האשה ידבר. ואמר שררך אגן הסהר

וגו'. כינה בכאן מקור הדמים ועצבוני הריון ולידת אשה לטבור האשה ולבטנה ואמר שמקור הדמים לא יחסר מזגם וזמן וסת שלהם כאגן הסהר שהיא הלבנה דהיינו לימי החודש שעונה בינונית וסתם וסת שלה מל' יום לל' יום ואמר בטנך שהם צער ב' טיפות דמים שלה וצער הריון ולידה שבבטנה היא ערמת חטה שע"י חטה שאכלה חוה נגזר עליה כל עצבון זה כר"י דאית ליה פרק בן סורר דאילן שאכל ממנו אדם חטה היה ואמר שע"י זה סוגה היא בשושנים בימי נדתה ולידה ור"ל שאמר מהכא כפלח הרמון וגו' גם כל פסוק הזה נדרש בענין זה שאמר כחוט השני שפתותיך מצינו שכינה כתמי דמים וטומאה לשני זה שהוא אדום ואמר כי הפה והשפתים של מטה הם אדומים כחוט השני בכתמי דמים אבל מדברך נאוה אף שכל הקריבות אסור הדבור מותר הוא עם הנדה או שפירוש מדברך הנהגה דהיינו שתנהג נאוה בקישוטיה אף בימי נדותה לא כזקנים הראשונים שאמרו שלא תכחול ולא תתקשט כו' אלא כר"ע דא"כ אתה מגנה אותה על בעלה ואעפ"כ אמר שלא יבא האיש לדבר עבירה כי כפלח הרמון רקתך שאפילו הרקים כו' ואמר מבעד לצמתך ר"ל מלבד שיצמצמו עוד עצמן שלא יבואו לדבר עבירה שלא יאכל הזב עם הזבה מפני הרגל עבירה ועוד שאר הרחקות ורבי זירא שאמר מהכא וירח את וגו' מבואר דודאי יעקב צדיק גמור היה אלא שלבש עתה בגדי עשו הרשע שחמדן מנמרוד הרשע וכמה כתמי דמים מרציחות שהיו בו מרשעים הללו ואעפ"כ בבא יעקב לפני אביו גם אלו הבגדים נתנו ריח טוב שנא' וירח את ריח בגדיו וגו' שנכנס עמו ריח ג"ע והוא סימן לבניו שאף הבוגדים שבהם יתנו ריח במצות ככתמי דמים של נדה ודו"ק:

אמרו עד האידנא כו'. דהוה בעי רחמי עלן השתא מאן בעי רחמי הרהרו כו'. מזה יש להשיב במה שאמר משה כי ידעתי וגו' הן בעודני חי עמכם ממרים הייתם אף כי אחרי מותי וזה אחד מעשרה ק"ו שבתורה הא איכא למפרך דיאמרו עד האידנא הוה משה בעי רחמי עלן השתא מאן בעי רחמי עלן ויהרהרו בתשובה כדאמרינן הכא גבי רבי זירא אבל אין לחוש בזה דפרכא כזאת מבליעין אותה בתוך הק"ו כיון שאינה כתובה בתורה כמ"ש הרא"ם בפ' וארא גבי הן בני ישראל לא שמעו וגו' ודו"ק:

היו יודעין שלא כדיני ממונות דיני נפשות דיני ממונות אדם נותן ממון ומתכפר לו כו' רצה לומר שנותן אותן דמים שגזל ואין צריך ליתן אותן דמים הראוים לבא ברבית וביטול דמיו מה שאין כן דיני נפשות דמו ודם זרעותיו הראוים לבא לעתיד כולם אי אפשר להחזיר שנאמר דמי אחיך צועקים וגו' אינו אומר דם אחיך כו' וכן מדקדק בבראשית רבה מדכתיב את דמי נבות וגו' וימת בדמי יהוידע וגו' ובגמרא שלנו בפרק נ"ה איכא פלוגתא אדמי נבות ואת דמי בניו איכא למ"ד אותו ואת בניו הרג ואיכא למ"ד בניו

הראויים לצאת ממנו וקרא דמייתי הכא במתני' יותר מדוקדק מלשון צועקים בלשון רבים ע"ש דמו ודם זרעותיו וק"ל:

שהיה דמו מושלך על העצים כו'. מפורש לקמן מלמד שעשה קין בהבל חבורות חבורות כו' שמתוך שעשה בו הרבה חבורות ופציעות היה הדם ניתז בהרבה מקומות על עצים ואבנים ולכך נאמר דמי בלשון רבים וכפירש"י בחומש ועוד י"ל לפי שמפורש בב"ר שהרגו בקנה עץ או באבן ועל אותו עץ ואבן הי' דמו מושלך וז"ש עשה בו חבורות חבורות פציעות פציעות דהיינו בקנה דבר שעושה בו חבורה ובאבן דבר שעושה בו פציעות כמפורש בב"ר ודו"ק:

לפיכך נברא אדם יחידי ללמדך כו'. כתב בעל י"מ ואף על גב שכל המינים נבראו יחידים כו' אדם שאני שהוא מדיני בטבע והיו צריכים רבים מתחלה לעזור כו' ועוד שלא יצטרכו להיתר עריות שהרי קין נשא אחותו עכ"ל ודברים דחוקים הם ונראה לפרש דהכי קאמר שנברא יחידי שאדם נברא תחלה ואחר כך נבראת חוה מצלעותיו משא"כ בכל המינים שנבראו זכר ונקבה ואמרינן ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל כו' דקדק לומר נפש אחת מישראל שצורת אדם שנברא יחידי היא דיוקנו של מעלה כיחידו של עולם וצורת יעקב הוא דמות דיוקנו כדאמרינן פרק חזקת הבתים אבל כותים אינן צורת אדם רק כשאר הנבראים והמאבד נפש אחד מהם אינו מאבד עולם מלא וכן המקיים נפש אחד מהם כו' דכותים לא מעלין ולא מורידין ועל פי דרך זה יש לפרש דקאמר שלא יאמר אדם לחברו אבא גדול מאביך והוא מפורש בגמרא מפני המשפחות שלא יהיו מתגרות זו בזו ואמרו עוד שלא יאמרו בני הצדיקים אנו בני צדיק אבינו צדיק נברא כו' ופי' רש"י ואין אנו צריכין להתרחק מן העבירה כי לא נכשל בה ואנו בני רשע ואין אנו נזקקים בתשובה ולהצטדק כי לא יועיל כפירש"י לקמן והוא לפי שטבע ומזג הולד בדומה על הרוב למולידיו אם כאביו ואם כאמו ואלו היה האדם נברא זכר ונקבה כשאר כל הנבראים היו אומרים כן שאלו בני צדיק בטבע ומזג הזכר ואלו בני רשע בטבע הנקבה או בהיפך ובין הצדיק ובין הרשע מוכרח על מעשיו לפי טבע מולידיו ועל כן נברא יחידי שאף הנקבה ממזג וטבע הזכר נבראת בתחלת היצירה וא"כ על כרחך אין מעשה האדם שמשתנה לטוב ולרע תלוי בטבע היצירה רק בבחירתו של כלו אדם נעשה צדיק ורשע ועל דרך זה נמי אמר בגמרא שלא יהיו המשפחות מתגרות כו' דהיינו לומר שאבא גדול מאביך ולפי טבעו ומזגו הוא מוכן יותר במעלה מאחר דאינו כן שהרי מטבע אחד נבראו כולם מאדם יחידי שאפי' הנקבה ממזג וטבע הזכר בתחלת היצירה ועל דרך זה אמר שלא יהיו המינין אומרים הרבה רשויות כו' גם זה ע"ד שאמרנו דאלו נברא

האדם זכר ונקבה ואמר הכתוב בצלם אלהים ברא את האדם היו אומרים שהם ב' רשויות שהאחד ברא הזכר והשני ברא הנקבה ועל כן נברא יחידי דמות דיוקנו צורה של מעלה כיחידו של עולם כמ"ש לעיל ואמר ולהגיד גדולתו של הקב"ה שאדם טובע כו' יבואר לקמן בגמרא:

דף לז:

ושמא תאמר מה לנו לחוב בדמו כו' רצה לומר וקרא דאם לא יגיד ונשא עונו לא איירי כלל בדיני נפשות ת"ל באבוד רשעים וגו' ואם כן שפיר מיירי גם אם לא יגיד בדיני נפשות וק"ל:

היודע מחשבות וכו' לפי שלא היה שם התראה דצריך להתרות בו שישראל הוא ובן ברית הוא כדאמרי' בפ' בן סורר ושמא זה היה סבור שהוא עכו"ם או מומר או שמא נתכוון זה להכות על מתניו ולא היה בו כדי להמית על מתניו והלכה לו כו' וכל הני דחשיב להו בפרק הנשרפין דפטור אמר היודע מחשבות והוא יודע שידעת שישראל כשר הוא וכל הנהו דפרק הנשרפין דפטורין לא נתכוונת והוא יפרע כו' מיהו בדיני אדם בלאו הכי הוא פטור אי משום דמאומד הוא ואי משום דעד אחד הוא כדקאמרי' וק"ל:

שם מיום שחרב בית המקדש אף על גב שבטלה סנהדרין מפורש בפרק אלו נערות:

מיום שפתחה כו' פירשו התוס' כל דמים נבלעים כו' ויראה בזה על פי מה שאמרו בתנחומא ובבראשית רבה שאמר קין להבל נחלוק העולם א"ל הן נטל הבל צאנו וקין אדמה לעבוד כו' התחיל לרעות צאנו וקין רודף אחריו מהר לבקעה כו' עד ועמד והרגו שנאמר ויקם קין כו' ולזה האדמה שנפלה בחלקו של קין חסה עליו לבלוע דם של הבל עד שאין רשומו ניכר ועל כן אמר קול דמי אחיך צועקים מן האדמה ר"ל מתוך האדמה שבלעה את דמו ועתה ארור אתה מן האדמה שנפלה בגורלך שפצתה את פיה לחסות עליך לבלוע הדם כי תעבוד את האדמה כו' נע ונד תהיה בארץ שהיא חלקך לא יהיה לך בה מקום ישוב כמו שהבל אחיך היה נע ונד בה על ידי רדיפתך כדלעיל ואמר שגם בזה נענשה האדמה עד"ז שלא תפתח פיה לטובה ולזמר ולפי שכל הנבראים חייבים לומר שירה לפניו יתברך ב"ה כמפורש פרק שירה אמר שכנף ארץ אומר שירה תחת פה הארץ וק"ל:

גלות מכפרת מחצה עון כו'. נראה דלפי דרש זה אין פירוש נע ונד ענין גלות כדברי המתרגם מטלטל וגלי תהי כו' וכפי' רש"י בחומש דלא יתכן דגלות דויצא קין וגו' מכפר על חצי גלות דנע ונד אלא דפירוש נע ונד כמדרש תנחומא דכל מקום שהיה הולך היתה

הארץ מזדעזעת תחתיו והיה כו' עיין שם דהשתא שפיר קאמר דגלות דהיינו שאמר הן גרשת אותי וגו' וכמו שכתוב ויצא קין וגו' מכפרת מחצה עונש דנע ונד שהיה מזדעזעת הארץ תחתיו דלא כתיב בעונש רק וישב בארץ נוד אבל בויקרא רבה פרשת צו אמרו בלשון זה תשובה מכפרת מחצה שכיון שעשה קין תשובה שאמר גדול עוני מנשוא נמנעת ממנו חצי הגזירה שנאמר וישב בארץ נוד נע ונד לא כתיב כאן אלא נוד ולפי זה יתפרש שפיר נע ונד מלשון גלות כדברי המתרגם ורש"י בחומש ותו לא מידי וק"ל:

גלות מכפרת ג' דברים כו' והיינו מדתלה העונש מיתה בשלשה דברים ביושב בעיר והצלתו ביוצא מעיר דהיינו גלות ולדעת ר' יהודה אין הגלות מכפר רק על גזירת המיתה משלשה דברים שזכר כמו שכתוב והיתה לו נפשו וגו' דהיינו חיות נפש לבד אבל לא שיחזרו שם לגדולה ורבי יוחנן הוסיף לומר דגלות מכפר על הכל דהיינו שיחזרו בניו לממשלה כמו שכתב כתבו האיש הזה עירירי וגו' כתבו דהיינו הגזירה ובתר דגלה כתיב ובני יכניה אסיר וגו' בדברי הימים ביחוס מלכות בית דוד כתיב האי קרא ואפשר דמשמע ליה דבתר דגלה כתיב משמותיהן דדריש אסיר על שם בית האסורין ושאלתיאל כו' אך יש לדקדק מה שייך הכא דרשה דזרובבל שנזרע בבבל ומה שמו כו' שהרי הוא היה בן שאלתיאל כדכתיב בספר נחמיה ועל כן נראה דמייתי האי קרא דזרובבל לראיה אהך דרשה דשאלתיאל שלא זכה יכניה להוליד זרע עד שגלה לבבל שעל כן קרא שאלתיאל את בנו זרובבל שאילולי שגלה יכניה אביו לבבל לא היה נזרע בגזירת כתבו את האיש וגו' ואמר ומה שמו נחמיה בן חכליה כדמוכחי קראי דזרובבל היינו נחמיה וא"כ ע"כ שם זרובבל ושאלתיאל להנך דרשות וק"ל:

דף לח.

אין בן דוד בא עד שיכלו שתי בתי אבות מישראל כו' נכנס יין יצא סוד הוא מבואר בסוד עיבור החודש וע"פ מ"ש בפ"ב דר"ה רבי חייא חזייה לסיהרא דהוה קאים בצפרא דכ"ט שקל קלא פתק בה אמר כו' זיל איכסי א"ל רבי לר' חייא זיל לעין טב וקדשיה ושלח לי סימנא דוד מלך ישראל חי וקיים והכונה בסוד העבור שדומה לו מלכות בית דוד כמ"ש במדרשות שכמו שהלבנה אחר ט"ו יום שנתמלאה תתחיל לחסר כן היה מלכות בית דוד אחר שהיו מזרעו ט"ו מלכים נחסר המלכות בימי צדקיהו ולא נשאר לו רק ממשלה קצת ר"ג בבבל ונשיא בא"י וכמו שהלבנה הולכת ומתחסרת ט"ו יום עד שתתחסר לגמרי ואחר כך מתחדשת באורה כן אחר שתכלה ממשלת מלכות בית דוד לגמרי דאף ר"ג בבבל ונשיא בא"י יכלו שוב יתחדש מלכותו ולזה כוון שכיסוי הלבנה הוא סימן לרבי

שהיה נשיא שיכלה נשיאותו לא רצה הוא לומר כן זיל איכסי רק על ידי רבי חייא גם לא רצה הוא לקדשה ביום ל' כאלו היא מכוסה אז שזה סימן רע לנשיא דאדרבה שכל עוד שאינו מתכסה הוא סימן טוב על הנשיאות שימשך ועל כן אמר לרבי חייא דלקדשיה אז ע"פ אותו הכיסוי שא"ל זיל איכסי ולזה אמר ליה רבי שלח לי סימנא דוד מלך ישראל כו' ר"ל דאף שהכיסוי של הלבנה הוא סימן רע לנשיאות שיכלה הנה מצד אחר הוא סימנא טבא דדוד מלך ישראל חי וקים שאחר שיכלה הנשיאות יתחדש מלכותו ויצמח קרן דוד וע"כ אמר זיל לעין טב וקדשיה ע"ש סימן טב וז"ש הכא אין בן דוד בא עד שיכלו ב' בתי אבות ר"ג ונשיא דאחר שיכלה ממשלתו לגמרי כמו הלבנה אחר ט"ו יום שתחסר לגמרי אז יתחדש מלכותו כמו שתתחדש הלבנה והיה רבי מיצר ע"ז שיכלה נשיאותו וא"ל רבי חייא אל ירע בעיניך שע"י שנכנס יין יצא מהם דבר סוד העיבור שיתחדש שוב מלכות בית דוד וגדולת משפחות הנשיאים בב"י:

כיון שפותחין כו'. דלפי פשוטו שהם בעלי אומניות כמו שתרגם יונתן אומניא ותרעיא לא יתכן מ"ש הכתוב הכל גבורים עושי מלחמה דאין דרך בעלי אומניות להיות עושי מלחמה אבל לפי הדרש היינו גבורים בתורה ועושי מלחמה של תורה ואמר וכמה היו אלף אשמועי' שהיו הרבה חכמים וגבורי תורה בגלות יכניה ולזה יתיישב מ"ש בסוף פרק חלק דבקש הקב"ה להחזיר את העולם לתוהו בשביל יהויקים כיון שנסתכל בדורו נתיישב דעתו וביקש הקב"ה להחזיר את העולם לתוהו בשביל דורו של צדקיהו כיון שנסתכל כו' והיינו דבימי יהויקים עדיין היו בירושלים החרש והמסגר אלף ת"ח אבל בדורו של צדקיהו לא היו שם ת"ח שכבר גלו עם יכניה ועיין בחדושינו פרק המגרש וק"ל:

לונושנתם כו'. משמע ליה דמלת ונושנתם מיותר דקרא למדרש מיניה גימטריא ור"ל שהקדים ב' שנה קודם שנתמלאה סאתם שהיה מתקיים בהם אבד תאבדון וגו' ואמר ש"מ מהרה דמרי עלמא תתנ"ב כו' ר"ל על כל פנים דלא הוי פחות ממנין זה ואשמועינן בזה בהיפך בענין הגאולה שאם יתמהמה חכה לו ואל תתייאש ממנה באריכו' הגלות אף שכמה כתובים הם מורים בהפך על קירוב הישועה כמ"ש כי קרובה ישועתי לבא ונאמר וארוכתך מהרה תצמח ואל תתמה על כך כי מי יודע כמה מהרה דמרי עלמא שיומו אלף שנה ומצינו בו מהרה בתתנ"ב שנה וסמך רב אחא ב"י דבריו אלו אדרשה דונושנתם שהיו ישראל ראוים לאבד ח"ו לגמרי לזמן תתנ"ב אי לאו שהקדים הש"י שתי שנים בצדקתו ואבד תאבדון לפי הראוי ליאבד לגמרי נאמר אבל אי לאו הך דרשה הייתי יכול לומר דאבד תאבדון לאו לגמרי משמע אלא דבזמן השופטים נמי שהיו תחת יד

עמון ופלשתים וכמה אומות נתקיים בהם אבד תאבדון דהשתא מהרה דמרי עלמא לא הוי כ"כ וע"כ הוצרך לדרוש דונושנתם ועיין בחדושינו פרק המגרש ודו"ק:

בחותמו של אדם הראשון וכו'. ר"ל לפי הדרך שאמרנו שאדם זכר יחיד נברא בזולת נקבה שאף היא בחותמו של אדם הראשון נבראה שלולי זאת שהיה שינוי בבריאה זכר ונקבה היה לבעל דין לחלוק שהצורות משתנין לפי שינוי הבריאה זכר ונקבה. ואמר דאין אחד דומה לחברו שנאמר תתהפך כחומר וגו' עיין פירש"י שהוא דחוק ונראה לפי הדרש אמר שמתהפך ומשתנה הצורה של אדם הראשון לתולדותיו כחומר חותם ר"ל כחותם העשוי מחומר הרך שהיוצר יכול לשנות צורת וחותם אותו החומר כפי רצונו וכמו שיסד הפייטן כי הנה כחומר ביד היוצר ברצותו מרחיב וברצותו מקצר שנותן לו צורה כפי רצונו כן משתנה חותם וצורת אדם הראשון כפי רצונו ית' ב"ה ואמר ויתיצבו כו' שינוי הצורות כמו לבוש שמשתנה האדם בצורתו כפי הלבוש שהוא לבוש דמשום הך טעמא להגיד גדולתו וכו' לא הוי סגי ליה אילו היה טוב לעולם שיהיו דומין בצורות אבל כיון דאדרבה דיותר טוב לעולם בשינוי הצורות כדקאמר שלא יראה אדם דירה נאה ואשה נאה וכו' בראו יחידי להגיד גדולתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שהוא טובע כל שינוי הצורות בחותם אחד ועיין בי"מ וק"ל:

וימנע מרשעים וגו'. עי' פירש"י ועוד נראה לפי הדרש שזה המקרא נאמר בתר האי קרא דתתהפך כחומר וגו' דר"ל דלכך מתהפך ומשתנה חותם וצורת אדם כדי שימנע מרשעים אורם שנתן עיניו באשה אחרת וזרוע רמה וגו' ע"פ מ"ש בפ' ד' מיתות לא ניתנה קרקע אלא לבעלי זרוע וז"ש דלכך ג"כ נשתנה ונתהפך צורת האדם כדי שתשבר עי"ז זרוע רמה של בעלי זרוע להחזיק בזרוע דירה נאה של אחרים לומר שלי הוא וק"ל:

בקול ומראה משום ערוה ובדעת מפני הגזלנים כו'. וה"ה דה"מ למימר בקול ובמראה מפני הגזלנים אלא דעדיפא מיניה קאמר משום ערוה ובירושלמי קאמר מראה ודעת מפני הגזלנים:

ובדעת מפני הגזלנים. פירש"י אם יודע מה שבלב חבירו כו' ע"ש וכתב בעל י"מ ולא נהירא דמה שלא ידע אדם מה שבלב חבירו לא הוי שינוי בדעת האנשים כו' ונ"ל דשינוי דעת האנשים שאין חפצו של זה כזה כי זה יחפוץ בשדה פלוני וזה באחר כו' שאילו היו הכל חפצים בדבר א' יבקשו הכל לגזול וכו' עכ"ל ועוד האריך ע"ש:

שלא יהו האפיקורסים אומרים שותף כו'. מייתי הך מלתא הכא דלפי מ"ש דאדם יחידי נברא מה שלא נבראו כן כל שאר הנבראים קאמר דלכך נברא בע"ש דאילו נברא האדם קודם ע"ש היו אפיקורסים אומרים שותף כו' דכמו שהקב"ה יחידו של עולם בשמים

גם הוא יחיד בארץ ושותף היה לו בבריאת שמים וארץ. ואמר שאם תזוח כו' אומרים לו יתוש קדמך כו'. שאל יתגאה האדם כי בריה קלה כיתוש זו קדמו לפרוע ממנו כעין שאמרו בעובדא דטיטוס שהיה מתגאה לומר אם גבור הוא יעלה ליבשה ויעשה עמי מלחמה כו' בא יתוש ונכנס בחוטמו כו' כמ"ש בפרק הנזקין. ואמר ד"א כדי שיכנס למצוה. דאיכא בב"ב מאן דסבירא ליה אדם מצווה על השבת מדכתיב ויניחהו. ואמר ד"א כדי שיכנס לסעודה כו' חכמות בנתה ביתה זו מדתו של הקב"ה כו'. כתב בעל י"מ לדעת חכמים חכמי אמת שבעת ימי בראשית כנגד ז' ספירות וא"ש טפי שהזכיר שהבריאה בחכמה וא"ש לשון הברייתא חכמות בנתה ביתה זו מדתו של הקב"ה וק"ל עכ"ל עיין שם עוד בזה ומ"ש אלו ז' ימי בראשית כתבו התוספות דבז' נברא העולם שאף על פי שבששה ימים נברא העולם מ"מ היה עולם חסר מנוחה כו' עכ"ל והקשה בי"מ ומ"מ קשה האדם ביום ו' נברא וי"ל דשלחה נערותיה לאו בתר ז' ימים קאמר כו' עיין שם ולולי דברי התוספות היה נראה לומר מלשון עמודיה דלאו על ז' ימי הבריאה קאמר רק שהעולם עומד ומתקיים על זמן של ז' ימי בראשית ומילי מילי קחשיב שעשתה החכמה ותו לא מידי. ומ"ש אלו ימים ונהרות וכל צרכי עולם כו'. פרט את הימים ונהרות טפי מכל שאר צרכי עולם לפי שהם צריכין ביותר כמ"ש שא"א לעולם בלי מים אבל אפשר בימים ובנהרות לאכול הדגים ולשתות המים שבהם וי"מ כתב בזה בדחוקים ואין להאריך עוד כתב שם ונראה לי דקמפרש טבחה טבחה מלשון בישול דלשון זביחה אי אפשר שהרי לא הותר לאדם הראשון להמית ב"ח אבל לשון בישול יצדק במתה מאליה כו' עכ"ל. ונראה לי דאין צורך לזה דתחלת הבריאה קאמר שהיתה ע"ש כך לאכול בשר שחוטה אילו זכה אדם ולא חטא שהרי נח זכה הותר לו לאכול בשר וק"ל:

שלחה נערותיה תקרא זה אדם וחוה כו'. קראן נערים שנבראו כך כנערים הראוים להוליד שהרי בו ביום נולדו קין והבל ואיתא בב"ר כבן כ' נבראו מפרש י"מ שלחה נערותיה תקרא החכמה הנזכרת שלחה אל נערותיה וקראתם וזמנתם לסעודה וק"ל:

כתיב על גפי וכתיב על כסא כו'. מפורש בפ"ק דע"ז ע"ש:

מי פתי יסור הנה וכו'. מי פתאו לזה כו'. פירש רש"י מי פתהו לזה שיסור הנה לאכול מעץ הדעת ורצה לומר דאחר שזימנו לסעודה כזו שהיה בו כל צרכי עולם מי פתאו לאדם שיסור מאותה הסעודה הנה לאכול מעץ הדעת לעבור על צווי השם יתברך:

אשה אמרה לו. ופירש רש"י האשה שהיא חסר לב אמרה לו עכ"ל אבל קרא דמייתי נואף אשה חסר לב משמע דחסר לב קאי על אדם ולא על חוה ויש לפרש שאמר שבזה פתאו שאמרה לו שהוא חסר לב כל זמן שאינו אוכל מעץ הדעת וכמ"ש הנחש כי ביום

אכלכם ממנו וגו' והייתם כאלהים יודעי טוב ורע וגו' ועוד יש לומר מי פתי יסור שנעשה סר ונגרש מג"ע הנה לקדמת עדן מי פתאו לזה אשה אמרה לו כלעיל וק"ל:

מכל העולם כולו כו'. מבואר שכל העולם נברא בשבילו כמ"ש לעיל ועל כן בראו מכל עולם והשליטו על הכל כמ"ש כל שתה תחת רגליו וקאמר מסתברא דראשו שבו המוח כח הנשמה והשכל הוא מא"י שהוא מקום מוכן לחכמה כמ"ש אוירא דא"י מחכים ושם בירושלים מקום שער השמים לנשמה אבל גופו שבו אברים הפנימים ורוח החיוני שבלב הוא מבבל שגם שם מקום מוכן למעלות החכמה שעל כן סבב הקב"ה הגלות לבבל ושאר איבריו שהם אינן רק כלים לראש ולגוף משאר ארצות שהם טפלים לגבי א"י וק"ל:

דף לח:

שעה ראשונה הוצבר עפרו כו'. גם בהמה ורמש וחיתו ארץ בו ביום נבראו קודם שנברא אדם ולא פרט בהם באיזו שעה ביום דאפשר דבלילה נבראו אבל האדם שהיה תכלית הבריאה סיפר בו שנברא ביום כמ"ש ביום ברוא אלהים אדם וגו' ויקרא את שמם אדם ביום הבראם וגו' ומ"ש שמינית עלו למטה ב' וירדו ד' כו'. לפי סדר הפרשה והאדם ידע את חוה וגו' כתיב בתר שנטרד מג"ע אבל דרשו כן מדכתיב והאדם ידע שהקדים השם לפועל ולא כתב וידע אדם כמ"ש רש"י בחומש ועיין בזה ברא"ם ועוד דרשו זה ספר תולדות אדם ביום ברוא וגו' שביום שנברא הוליד וכתבו התוס' וירדו ד' אדם וחוה וקין ותיומתו אבל הבל לא נולד באותו פעם כדכתיב ותוסף ללדת וב' תיומות נולדו עמו דדרש בב"ר מדכתיב את אחיו את הבל עכ"ל והרא"ם כתב על אגדה זו דעלו למטה שנים וירדו ד' דלא דריש אתיים לרבויא עכ"ל נראה מדבריו שהוא מפרש וירדו ד' היינו אדם וחוה קין והבל ונעלם ממנו דברי התוס' דהכא דלפי סוגיא דשמעתין נמי ירדו ד' היינו אדם וחוה וקין ותיומתו אבל הבל לא נולד באותו פעם ובהדיא אמרינן בפרק הבע"י ותוסף ללדת את אחיו את הבל הבל ואחותו וקין ואחותו וקצת קשה לדברי התוס' דהכא שהביאו הב"ר דרש את אחיו את הבל דשתי תיומות נולדו עם הבל והניחו תלמוד ערוך בידינו בפרק הבע"י דלא דריש רק את הבל לתאומה אחת ולא דריש את אחיו לרבות עוד תאומה שנית להבל והא דדריש קין ואחותו היינו מאת קין כפירוש רש"י התם דאת אחיו ודאי לא משמע לרבות תאומה לקין ודו"ק:

נמשל כבהמות נדמו כו'. מכפל לשון נמשל ונדמו דרש נמשל מלשון ממשלה ונו"ן נמשל נו"ן הנפעל שהאדם נמשל ונשלט מחיה רעה ששולטת ומושלת עליו לפי שכבהמות

נדמו בעיני החיה והוא מבואר שכ"ז שיש לו צורת אדם נאמר ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ וגו' כפירוש רש"י בחומש ומשאבד לו צורה זו ונדמה לבהמה שולט בו החיה כמו בבהמה וק"ל:

בשעה שבקש כו'. ברא כת של מלאכים א"ל רצונכם נעשה כו' רבש"ע מה מעשיו כו'. הוא מבואר שאמרו בזה במדרש רבה בשעה שברא הקב"ה את האדם כו' נעשו המלאכים כתות כתות חסד אומר יברא שעושה ג"ח ואמת אומר אל יברא שכולו שקר צדק אומר יברא שעושה צדקות שלום אומר אל יברא שכולו קנאה וקטטה כו' והן הן הב' כתות מה"ש אחת של אמת ואחת של שלום וז"ש שא"ל הקב"ה כך וכך מעשיו דהיינו ג"ח וצדקה ואמרו לפניו רבש"ע מה אנוש כי תזכרנו שהוא כולו שקר כמו דור אנוש עובדי ע"ז ובן אדם כי תפקדנו שהוא כולו קטטה כמו קין שהיה מתקוטט עם אחיו הבל והרגו. ואמר שהושיט הקב"ה אצבעו ביניהם אצבעותיו הן שבהן ברא את העולם כמ"ש כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך וגו' והן מדותיו שבהן ברא את העולם וז"ש הושיט אצבעו ביניהם דהיינו מדת ג"ח שבו נברא העולם שנאמר עולם חסד יבנה ובו שרף את הכיתות דהיינו שנצחום במדתו החסד לברוא את העולם והיא ג"ח כת שלישית שהסכימה לברוא עולם:

מה שאתה רוצה לעשות כו' כיון שהגיע לאנשי דור המבול שהיה כולו קטטה ודור הפלגה שהיה כולו שקר אמרו לא יפה אמרו ראשונים שהן ב' כתות מה"ש אמת ושלום שנצחת אותן וא"ל עד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול וגו' ר"ל עד יום מתן תורה שהיה הקב"ה כזקן מלא רחמים וכשיבה יושב בישיבה כמ"ש במדרשות עד זמן ההוא אסבול תרעומתכם על בריאת האדם ושם תמצאו תשובה כמ"ש בפרע"ק שהתרעמו מלאכים ג"כ בזה במתן תורה ואמרו מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם וגו' וא"ל הקב"ה למשה אחוז בכסא כבודי וחזור להן תשובה כו' א"ל תורה שאתה נותן מה כתיב בה אנכי וגו' שבת לא תשא לא תרצח וגו' שהתורה היא סבה לבריאות עולם שקיימוה ישראל ודו"ק:

שנאמר אחור וקדם צרתני וגו'. פירש"י הכא שני צורות דו פרצופים עכ"ל אבל יותר נראה לפרש לפי הדרש דהכא כפירושו פרק אין דורשין אחור וקדם צרתני שני פעמים יצרתני תחלה גבוה ולבסוף שפל עכ"ל ועוד נראה לפרש דברי ב"ר אחור וקדם דהיינו ממזרח שנקרא קדם עד מערב שהוא אחור יצרתני מתחלה ואמר שהניח ידו עליו ומיעטו שנאמר ותשת עלי כפיך ודקא' נמי פרק הספינה דקומתו של אדם היה מאה אמה היינו אחר שמיעטו דמתחלה היה מסוף העולם ועד סופו ויש בזה רמז ותשת עלי כפיך ששת עליו כ"ף גי' מאה ומ"ש חדא מדה היא כבר האריך בזה הרא"ם ושאר מפרשים אחרונים

אחריו אבל התוס' בפרק אין דורשין הניחו הדבר כפשוטה דבתמיד פ"ד איכא פלוגתא בהך מלתא דזקני הנגב אומרים דממזרח למערב יותר רחוק מהשמים לארץ וח"א זה וזה שוים שנאמר כגבוה שמים על הארץ כרחוק מזרח ממערב ומה שהקשה הרא"ם אדם היכא קם קודם שחטא כבר תירצו בזה שם שסובר שהיה בגן עדן עד שנתמעט עד כאן לשונו ועיין במסכת תמיד בחדושינו בזה:

אדם הראשון בלשון ארמי סיפר שנא' וכו' מבואר יפה באורך בפ' הספינה גבי עתידין צדיקים שנקראין ע"ש של הקב"ה כו' ע"ש:

מין היה כו' פירש רש"י נוטה לע"ז עכ"ל דקדק לפרש שהיה נוטה לע"ז ולא שהיה מין וכופר בעיקר דא"כ היינו דרב נחמן דאמר כופר בעיקר היה וכן כתב הרמב"ם בהלכות ע"ז בדור של אנוש שהיו עובדי ע"ז אע"פ שלא היו כופרים בעיקר כו' ע"ש:

משוך בערלה כו'. לא מצינו שנצטוה אדם על המילה אלא שהיה נולד מהול כדאי' במדרשות והיה מושך ערלתו אח"כ וק"ל:

הוי שקוד כו'. עי' הפירושים בספר מדרש שמואל ועוד נראה לפרש לפי שהאפיקורסים מתוך דקדוקי המקראות לפי טעותן ילמדו לשקר במינות ועל כן אמר הוי שקוד ללמוד תורה שבכתב שתוכל להשיב להן מתוך המקרא כדלקמן התשובתן בצדן כי המינין לא יקבלו בתורה שבע"פ ומדרשות וז"ש ודע מה שתשיב להן לפי המקרא שהוא לא יאמין במדרש ובתורה שבע"פ וז"ש אבל אפיקורוס ישראל כ"ש דפקר טפי שהוא ידע במדרש חכמים ואם נשיב לו כפי המקרא כ"ש דפקר טפי בתורה שבע"פ ובמדרש חכמים וק"ל:

אא"כ נמלך כו'. ורש"י בחומש פי' בזה וז"ל ענותנותו של הקב"ה למדנו מכאן לפי שהאדם בדמות מלאכים ויקנאו בו לפיכך נמלך בהם עכ"ל ע"ש. יראה מפירושו שהרכיב ב' טעמים הא' ענותנותו של הקב"ה והב' משום קנאת המלאכים באדם נמלך בפמליא של מעלה ואפשר שלקח טעם בקנאת המלאכים מתוך שמעתין שאמר הקב"ה למה"ש רצונכם נעשה אדם וכו' וא"ל מה אנוש כי תזכרנו ולקח טעם הענוה מדברי הב"ר שאם יבוא הגדול ליטול רשות מן הקטן כו' א"ל למוד מבוראך כו' שכיון שבא לברוא את האדם נמלך במה"ש ע"כ ורש"י הרכיב דברי התלמוד והב"ר לענין אחר שב' הטעמים קרובים הם בענין וזה דרכו של רש"י בפי' החומש ומ"ש התינח כולהו עד די כורסוון רמיו מאי איכא למימר כו' דלא יתכן לומר הכא בכסא אחד לו וא' לפמליא שלו שנמלך בהם דהא כתיב שא"ל מיכה לאחאב ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו וגו' כמה שכתב רש"י בחומש בענין זה וק"ל:

אחד לדין ואחד לצדקה כו'. כמפורש שם בענין אחד לדין לחיה הרביעית שמסיים בענין שם ודינא יתיב ושולטנא יהעדון להשמדא ולהובדא וגו' ואחד לצדקה לישראל שמסיים עוד שם ומלכותא ושולטנא וגו' יהיבת לעם קדישי עליונין וגו' ודכתיב נמי כורסיה שביבין דינור אש דרמי ליה בפ' אין דורשין אהך קרא היינו הך חד כסא לדין וק"ל:

א"ל זהו מטטרו"ן. פי' רש"י שהוא אמר עלה אל השם ששמו כשם רבו כו' עכ"ל והרמב"ן בחומש פירשו בהפוך וז"ל ואל משה אמר עלה אל השם הנזכר בתחלת הענין כו' עלה אל מטטרו"ן שנקרא בשמי ה' והטעם עלה כו' אשר שם כבוד ה' ולא אל השם המיוחד כי לא יראני וגו' עכ"ל ע"ש באורך ומ"ש ששמו כשם רבו פירש"י בחומש מטטרון גימטריא שדי עכ"ל ועיין ענין מטטרון בתוס' פרק קמא דיבמות ופ' א"ט ומדברי הערוך בערך ממטר שהוא מלשון שמירה:

נפלחו לו כו'. המין הזה נתכוין מעיקרא להאמין בשניות כמ"ש עלה אלי מבעי ליה ועל זה השיב לו רב אידית דאין כאן שניות חס ושלום אלא דזה הוא הרב וזה עבדו ושמו כשם רבו וחזר המין לומר דאי הכי איכא לאקשויי דבתר הכי דכתיב ועבדתם את ה' וגו' אימא מיהת לעובדו בשניות מצוה היא דגם עליו נתכוין הכתוב לומר לעובדו דהא שמו ג"כ ה' והשיב דעל זה הזהיר הכתוב בענין דאפילו בשניות שלא לעובדו כדכתיב אל תמר בו אל תעשהו תמורה לעובדו תחתי חזר המין לומר דאם כן לא ישא וגו' דלטעותו בשניות אמר שיהיה פירוש הכתוב כי לא ישא וגו' למעלתו של מלאך ופירוש אל תמר מלשון המראה שלא ימרה את פיו ונתן טעם כי לא ישא לפשעכם אם תמרו בו שלא תחשבו לו לאלהות אבל השתא דאדרבה דאל תמר בו כתיב לגריעותא ולשפלותא שאל תמירו אותי בו לחשבו לאלהים וא"כ ע"כ פירושו לא ישא לפשעכם וגו' היינו שלא יכול לישא פשעכם וא"כ מה יתרון בו ולמה לי הוא והשיב דקושטא הוא דאנן נמי מיאנו מטעם זה מלקבלו אפילו בפרוונקא כדכתיב בפ' כי תשא אם אין פניך הולכים וגו' ומזאת התשובה נראה כפירוש רש"י בחומש שזה המלאך הוא שנכתב בפרשת כי תשא כי לא אעלה בקרבך וגו' ושנתבשרו כאן שעתידין לחטוא וכן יש מי שאומר כן בש"ר ומה שיש לדקדק בזה תמצאנו באורך בפירוש הרמב"ן גם בספר עטרת זקנים האריך בדרוש זה ואין כאן מקום להאריך:

מאתי מבעי ליה כו'. כן הוא בגמרות שלנו מאתי ביו"ד ואינו נכון משום דאם כן הוה הקושיא בלשון מדבר בעדו וכמוהו נשיי מבעי ליה בלשון מדבר בעדו וזה לא שייך הכא דכל הכתוב מדבר בלשון נסתר על אחר אבל הגירסא מאתו בוי"ו מבעי ליה דהיינו דלא הוה ליה להזכיר ב' שמות וה' המטיר וגו' מאת ה' דמאתו הוה סגי דקאי על השם הנזכר

בריש המקרא וכמוהו נשי למך דלא ה"ל להזכיר ב' פעמים למך אלא נשיי דהוה סי' דקאי אויאמר למך דרישא דקרא אלא דמשתעי קרא הכי בלשון כפול וכ"ה בהדיא בב"ר אר"י בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שההדיוט מזכיר שמו ב' פעמים בתורה נשיי אין כתיב כאן אלא נשי למך בנביאים ויאמר המלך קחו לכם מעבדי אדוניכם וגו' בכתובים אשר נכתב בשם המלך ויש לדקדק גבי ואל משה אמר עלה אל ה' אמאי לא השיבו כי הכא דמשתעי קרא הכי בלשון כפול ויש לומר דהתם הקושיא לאו משום כפול הוא אלא דכל הפרשיות דלעיל מיניה מדברים בלשון מדבר בעדו הנה אנכי שולח וגו' את אימתי אשלח וגו' הוה ליה למכתב נמי עלה אלי במדבר בעדו ולא הו"ל להזכיר השם כמו שלא נזכר בכל הפרשיות דלעיל גם ברישא דהאי קרא ואל משה אמר וגו' ודו"ק:

דף לט.

אבות יאכלו וגו' מאזני צדק אבני צדק כו'. לכאורה לפי פירש"י אין כאן רק ב' משלים ועוד מאי אבני צדק במשל הזה ושמעתי שיש ליישב בזה דמייתי קרא אבני צדק דלכאורה לא שייך הכא בענינו והוא משל שלישי לפי שהשועל היה ירא לירד למטה בדלי להכניס עצמו בספק נפשות דשמא לא ירד הזאב בדלי השני וע"כ הניח אבן בדלי השני שהיה משקלו יותר ממנו וגם לקח עמו באותו דלי שירד הוא אבן אחר כזה ונמצא שהיה הוא ואותו אבן שעמו משקלו יותר מאבן שהיה בדלי השני וע"י ירד ושוב אם לא היה ירד הזאב בדלי שני היה הוא משליך אותו אבן שעמו מתוך הדלי והיה הוא עולה ע"י אותו אבן שבדלי שני שמשקלו יותר ממנו והיינו דקאמר אבני צדק והשתא ניחא כמו שהראה לו דמות גבינה בצורת לבנה ה"נ הראה לו דמות בשר ע"י צורת אבן ונראה דהמשלים האלה כפירש"י דברי הבאי הם לכאורה אבל הנמשל בהם הוא עיקר והוא שהרשע בכ"מ נקרא זאב כמ"ש זאב ערב וע"ש שהוא טורף וגוזל למלא תאותו והחכם בכ"מ המשילו אותו לשועל ע"ש שהוא החכם ביותר בחיות וע"פ מ"ש ששכר הצדיקים אינו בעוה"ז רק בעוה"ב ומי שטרח בע"ש יאכל בשבת והרשע מקבל שכרו משלם בעוה"ז שדומה לע"ש וכשבא הזאב שהוא הרשע לטרוח בקצת בע"ש אין דעתו רק למלא תאותו בע"ש כמו אביו הרשע ולכך דוחין אותו במקלות מלטרוח ולקבל כל שכרו בעוה"ב שהוא שכר אמיתי כיון שקבל שכרו המדומה בעה"ז בא להרוג ואמר עש"ה צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו וגו' ע"פ מ"ש בפרק אין דורשין זכה צדיק נוטל חלקו וחלק הרשע בג"ע לא זכה נוטל חלקו וחלק הצדיק בגיהנם שנאמר לכן בארצם משנה יירשו וגבי רשעים משנה שברון וז"ש צופה רשע לצדיק להמיתו ולטול חלק

הצדיק בעה"ז אבל ה' לא יעזבנו בידו בעה"ז כדי שיקיים מצות התורה ויקבל שכר טוב וחלק הרשע בג"ע לעה"ב ולא ירשיענו בהשפטו ביום הדין לעה"ב לא ירשיע את הצדיק בגיהנם כי הרשע נוטל חלקו של צדיק בגיהנם ואמר לצדיק קוה אל ה' בעה"ז ושמור דרכו וירוממך בעה"ב לרשת ארץ החיים גם חלק הרשע כמ"ש בארצם משנה יירשו ובהכרת רשעים אז מחלקם תראה ויעבור היינו בעה"ז עולם העובר וכו' שמר תם וגו' בעה"ז ותזכה שתהיה באחריתך בעה"ב שלום מן הרשעים אבל אחרית רשעים בעה"ב נכרתה מחלקם ותשועת צדיקים וגו' בעה"ז בדורונות שלא יהרגוהו וא"ל השועל לא הלקוך כו' בא לפייסו בשביל אביך שנהנה כ"כ מעה"ז שגם אתה ראוי לכך במעשה אבותיך הרשעים ליהנות מעה"ז וע"ד שאה"כ אבות יאכלו בוסר שנהנה תענוגי עה"ב שאינן שלמים אבל בא עמי וארח מקום לאכול כו' דהיינו ליהנות ולקבל שכרך משלם בעה"ז והראה לו בשר וגבינה והם הדורונות והמתנות שנותנין לרשעים בעה"ז בתוך הבאר בדמות הלבנה שעוה"ז בתענוגיו דומה ללילה ואינה רק שכר מדומה בעלמא והראה לו לירד על ידי המאזנים כי הזכיות והחובות נשקלים במאזנים בחדש תשרי שעל כן נקרא מזלו מאזנים והשועל שהוא דמיון הצדיק מקבל עונשו בעה"ז והיינו שיורד למטה בדלי עם האבן שהוא רמז על היצר הרע שהלך קצת אחריו בעה"ז דאין אדם צדיק וגו' ואבן הוא היצה"ר כמ"ש והסירותי לב האבן והוא משליך את האבן שהוא היצה"ר מתוך דליו דהיינו שהוא כובש יצה"ר בעה"ז וע"י זה דליו הולך למעלה בעה"ב ודלי השני שבו הזאב והרשע מכריעו ויורד למטה בגיהנם בעה"ב עם אבן שבתוך הדלי שהוא היצה"ר שלא השליך אותו בעולם הזה וא"ל צדיק מצרה וגו' דהיינו שנחלץ מצרה שבעה"ז ויבא רשע תחתיו לקבל חלק גיהנם שלו וק"ל:

אמר ליה קיסר לר"ג כו' א"ל הכי קאמינא לשקליה בהדיא כו'. מהנראה מה שאמר ליה הקיסר אנא הכי קאמינא דלישקליה בהדיא הוא מתרץ ומפרש דבריו הראשונים דלכך הוא גנב דאל"כ הוה לשקול הצלע בהדיא ולא בהיות ישן כדרך הגנבים. אמנם קשה דהא המשל שהביא סותר גם זה דהא גם לשם אף אם נוטל בלילה ובסתר הקיתון של כסף כיון שהוא נותן תחתיו של זהב לא מקרי גנב דהלואי שיבא בכל יום וא"כ הכי נמי הכא כמו שאמר לו במשל הזה שנתן לו שפחה אחת תחת צלע א' ויראה בזה כי רבים אומרים שטוב הוא להיות לאדם לבדו ולחובת האדם נבראת לו וזו היתה דעת אדה"ר במ"ש האשה אשר נתתה עמדי וגו' כמ"ש חז"ל בפ"ק דמסכת ע"ז וזו הדעת מדעות הנפסדות כמ"ש שם שאדם כפוי טובה היה בזה אמנם הקיסר היה נוטה לדעת זו הנפסדה שהאשה נבראת לחובת אדם וטוב לו היות האדם לבדו כי מוצא אני מר וגו'

וא"כ אין המשל דקיתון של זהב ראיה לאשה זו שהיא חובת האדם לדעתו וזה הוכיח הקיסר דאנא הכי קאמינא דע"כ כן הוא שהוא חובת אדם דאם לא כן לשקליה בהדיא בהיותו נעור וכיון שנטל הצלע כשהוא ישן ע"כ דרך גניבה הוא משום דחובת אדם הוא ולא היה האדם נתרצה ליתן לו אשה תחת הצלע וא"כ גנב הוא והשיבה לו דודאי זכות הוא לאדם להיות לו שפחה לשמשו ואדם מכפויי טובה הוא אלא דלכך לא נטל הצלע ממנו בהדיא כשהיה נעור משום דמאיסא ליה ולזה אולי בכל השאלות של הקיסר לא השיבה לו בתו רק בזו השאלה:

והיכא יתיב וכו'. יראה בזה לפי שהעובדי כוכבים אומרים מיום שחרב ביהמ"ק ורבה הגלות עזב ה' את ישראל ולקח את העובדי כוכבים לעם תחת עמו ישראל והתשובה להם כיון שכן הוא הנבואה שנטלה מישראל מיום שחרב ביהמ"ק למה לא נתנה להם ולזה אמר הקיסר כמכחיש בדבר שאין בידינו להכחישו שהוא נביא וידע מאי קעביד הקב"ה והיכן יתיב והשיב לו ר"ג בענין בנו דאיכא בארעא דאפשר לידע בחוש הראות לא ידעת דאיכא בשמים דליכא למידע בחוש הראות רק מנביאות ידעת וק"ל:

מאי רבותיה כו' עד רקיע נמי הכי הדרא. יראה בזה דודאי מפני ריבוי הכוכבים א"א לאדם לעמוד על מספרם כמ"ש לאברהם וספור הכוכבים אם תוכל לספור וגו' כה יהיה זרעך והקיסר בא כמכחש כדלעיל ועשה עצמו כאלוה שהוא יכול למנות הכוכבים ומי יוכל להכחישו בזה ואמר ומאי רבותיה דמונה מספר לכוכבים ולזה הוצרך ר"ג לאוקמיה במלתא דעלמא כיון דהנהו חבושי בארבלא לא מצי' לממני משום דהדרו ביה החבושי רקיע נמי הכי הדרא שהגלגל חוזר חלילה תמיד עם כוכבים שבתוכו ועל כן לא תוכל לממנינהו ולאידך לישנא דקאמר ליה מני לי כוכבי כו' ר"ל שאמר לר"ג מני לי כוכבי כלומר שר"ג ודאי לא יוכל למנותם כמ"ש באברהם אם תוכל לספור ולדייק מיניה על עצמו אמר הקיסר שהוא יודע מנינם ועשה עצמו כאלוה שהוא יודע מנינם אף שא"א לספור אותם ואמר ליה ר"ג אימא לי ככיך וכו' ודו"ק:

לא ברא רוח וכו'. לכאורה לפשט המאמר מעיקרא על שאלת ויברא וייצר מיד ה"מ להשיב כך ובשעת מיתה כולן נתפייסו כמו שהשיב לו תשובה על הנוטע והיוצר ויראה כי המין הזה חשב מעיקרא טעות ולצד השניות מי שברא הרוחני לא ברא הגשמי ולזה אמר מי שברא הרים שהוא הגשמי לא ברא רוח שהוא הרוחני והביא ראיה ששינה הכתוב כי הנה יוצר הרים וגו' שכתב יצירה בדבר גופני ובריאה ברוחני והשיב לו ר"ג אלא מעתה גבי אדם נמי דכתיב ויברא גבי צלמו שהוא צלם אלהים שהוא רוחני וכתב יצירה גבי יצירת גופו דכתיב וייצר ה' אלהים אדם מן האדמה ה"נ תאמר כן ששנים

בראו אותו אחד יצר הגוף והשני ברא הנפש וזה אין סברא כיון שהם מחוברים וא"ת דאפילו הכי שנים בראו הגוף והנפש כיון שהם שני דברים שזה רוחני וזה גשמי מיהו טפח על טפח יש באדם ויש בו אוזן ועין שהם ב' חושים היוצאים מכח הנפש הרוחני וקרי ליה להאי נוטע ולהאי יוצר ואין סברא שב' כחות היוצאים מכח נפש א' שיהיו להם ב' בוראים ואמר לו המין דאף על פי כן הן שנים שבראו כח השמיעה וכח הראות שב' דברים הם וא"ל וכי בשעת מיתה נתפייסו שניהם מי שיש בידו כח חוש השמע ומי שיש בידו כח הראות וא"ש השתא דעל ויברא וייצר אין להשיב וכי בשעת מיתה כולן נתפייסו משום שיש לבעל דין לחלוק דאיכא למימר אם הבורא רוח נוטל חלקו שהוא הנפש ממילא מת הגוף בע"כ של בורא הגוף אף אם לא נתפייס הוא עדיין שתצא הנפש מן הגוף ודו"ק:

מפלגך לעילאי כו'. נסמך זה המאמר להאי דלעיל דאיירי נמי בכהאי גוונא שהאמגושא היה נוטה למינות שמי שברא הרוחני לא ברא הגשמי ולזה אמר מפלגך ולעילא ששם כלי הנשימה הרוחנים חלק הקב"ה הוא ומפלגך לתתאי ששם כלים הגשמים חלק כח אחר הם וא"ל אם כן היכי שביק כו':

לעמא חד וכו'. לפי שכבר נבאו הנביאים דלעתיד יהיה אמונה אחת כמ"ש כי אז אהפוך אל העמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד לז"א הקיסר לר' תנחום ניהוי לעם אחד כמו שיהיה לעתיד והשיב רבי תנחום דע"כ לעם אחד דהיינו באמונה ישראלית דאנן דמהלינן לא מצינן כו' והוא הטעם הנכון במצות מילה אות ברית בבשרינו דלא מצינו ליהוי ככל הגוים וק"ל:

שכינתא שריא כמה כו'. מבואר כמ"ש באגדות סבי דבי אתונא שהקב"ה אין לו גדר במקום כמ"ש מלא כל הארץ כבודו ואמר ברוך כבוד ה' ממקומו כי הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו והמין לא יאמין בזה כי הוא יאמין בגשמיות ולדעת זו נטה הקיסר להאמין בגשמות ולזה אמר כמה שכינתא איכא במקומות הרבה דכל בי עשרה כו' והביא לו משל וראיה מן השמש שהוא גשם ויסוד פשוט אחד דאכ"ע נייחא שכינתא דאינו גשם עאכו"כ דאכ"ע נייחא ואין לו גדר במקום ודו"ק:

דקאמר ליה ליחזקאל שכב על צדך השמאלית כו' מ"ט דשביעתא א"ל השתא אמינא לכו מילתא דשויא כו'. יש לדקדק מאי קאמר להו דשויא לתרווייהו דמה שהשיב למין במנהגו של עולם במה תלה הדבר בשמיטה שהשיב לו לתלמיד גם בקרא מפורש אשר תשכב עליו תשא את עונם וגו' ונשאת עון בית ישראל וגו' ומה היא שאלת המין ומה הוסיף לו רבי אבהו במשל במנהג של עולם ונראה דעיקר שאלת אפיקורוס דאי כדכתיב

לשאת את עון בית ישראל ובית יהודה מה היה ענין מספר הימים אשר תשכב עליו וגו' שלש מאות ותשעים יום ונשאת עון בית ישראל וגו' ונשאת את עון בית יהודה ארבעים יום וגו' ולזה השיב לו אמינא לכו מלתא דשויא לתרוייכו השמיטו שבע והן לא עשו כן אלא חטאו וגלו שבעים שנה לקיים אז תרצה את הארץ שבתותיה כמ"ש בסוף ירמיה רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה למלאות ע' שנה דהשתא ניחא אשר תשכב עליו מספר הימים ש"ץ יום יום לשנה לשאת עון בית ישראל שכך שנים חטאו ולא שבתה הארץ כמו שפי' רש"י ביחזקאל וארבעים יום יום לשנה לשאת עון בית יהודה שכך שנים חטאו הם אחר שגלו ישראל ולא שבתה הארץ הרי סך כלם ת"ל שנים ושש שנים אחר זאת הנבואה חרב הבית בזמן צדקיהו שיש בזמן תל"ו שנים האלו שחטאו שמיטין ויובלים ע' שנים כמו שפירש"י כל זה ביחזקאל ועד"ז אמר במשל אם אכזרי הוא הוא הורג את כולם והיה ראוי להיות כליה וגלות שלימה בכלם בין בבית ישראל ובין בבית יהודה אם רחמן הוא הורג חצים והיה ראוי להיות כליה וגלות שלימה בחוטאים הראשונים שחטאו ש"ץ שנה שהם בית ישראל ואם רחמן מלא רחמים הוא ברחמיו המרובים גם הראשונים בית ישראל לא נתנו לכליה והיה מיסר יחזקאל כמפורש בקרא למרק עונותיהן של ישראל שהם החוטאים הראשונים ודו"ק:

כי קברי למשה במאי טביל וכו'. המין הזה המאמין בגשמות כי דבר הרוחני לא יקבל טומאה ולפי טעותו השיב לו ר' אבהו בדרך דחייה כפי' רש"י שהטעהו לפרש לו הכתוב כך דלפי פשוטו ודאי דלטומאת מת לא מהני אש ובעי מים לטהרתו וקרא לענין בליעת איסור איירי דכל אשר לא יבא כבר בתשמישו ע"י אש סגי בהעברת מים וכתבו התוס' במאי טביל הא לא קשה ליה היאך נטמא דישראל נקראו בנים למקום עכ"ל וי"ל דהיה סבר דאיכא למימר דקבורת משה היה כעין מת מצוה כיון דלא ידע איש את קבורתו ומת מצוה מותר לכהן וק"ל:

כל הגוים כאין וגו'. לאו לענין כליון דלעתיד קאמר דהא מפורש בקרא כי אעשה כלה בכל הגוים ואותך לא אעשה כלה אלא דמאי רבותייכו וחשיבות יש בכם שאתם גוי אחד בארץ שהרי לענין חשיבות אתון ערביתו בהדן שכל הגוים כאין נגדו ואינם חשובים לפניו ולא הוציא אתכם מן הכלל והשיב שבסתם עובדי כוכבים נמי ישראל לא יתחשב דהיינו בחשבון שבעים אומות ודו"ק:

דף לט:

טוב ה' לכל וכתיב וכו'. כפי פירוש רש"י לא ידעתי לכוון מה שייכא הך דרשה להכא גם בגירסת ע"י איתא הגרסא כדרבי אלעזר דר"א רמי כתיב וכו' דמשמע דקאי אדלעיל ונראה דקרא ובגוים לא יתחשב מתפרש להו כלפי מ"ש בתנחומא הן עם לבדד ישכון כשהוא משמחן אין העובדי כוכבים משמח עמהן אלא הכל לוקין וכשהעובדי כוכבים שמחין בעוה"ז הן אוכלין עם כל מלכות ומלכות ואין עולה להן מן החשבון שנא' ובגוים לא יתחשב והביא במדרש ילקוט משל לבנו של מלך וכו' כך בעה"ז כדי שלא יהא נפשם של ישראל עגומה לכן נתן להם הקב"ה שיהו אוכלים עם כל מלכות ומלכות וכשתבא גאולה לעתיד הן אוכלין לעצמן שנא' עם לבדד ישכון אמרו שמא מה שאכלנו מן העובד כוכבים לשעבר מתחשב לנו אמר ליה ובגוים לא יתחשב ואהא מייתי כדרבי אלעזר דר"א רמי כתיב טוב ה' לכל וכתיב טוב ה' לקויו:

וקאמר משל לאדם כשהוא משקה וכו' דהיינו הטובות שנותן הקב"ה לעובדי כוכבים בעוה"ז הוא משקה כולו ומטיב לישראל עמהם ואינו מתחשב להם וכשהוא עודר דהיינו בגפן יחידי אינו עודר אלא הטובים היינו ישראל בעה"ב שהם היו קויו בעוה"ז וק"ל:

באבוד אחאב כו'. כפירש"י מדכתיב הרנה בה"א דריש ליה דברוח הקודש אמר שלמה באבוד רשעים רנה על אחאב ואמר רשעים בלשון רבים עליו ועל כל בני ביתו וכמ"ש בו ובערתי אחריך וגו':

ומי חדי קב"ה כו'. הוא מבואר שהשמחה לפניו הוא החפץ והרצון וכבר אמר הכתוב כי לא אחפוץ במות הרשע כי אם בשובו מדרכו וחיה וז"ש שלא נאמר כי טוב במפלתן של רשעים דכי טוב נאמר על הקיום והרצון לפניו כמו שפירשו המפרשים בהנהו כי טוב דכתיבי במעשה בראשית ואמר מ"ד ולא קרב זה אל זה וגו' בקשו מלאכי השרת לומר שירה כו' אפשר שדרש ולא קרב זה עש"ה וקרא זה אל זה ואמר דכתיב גבי שירת מלאכי השרת בכל יום ומלת וקרא מלשון פגישה ופגיעה זה לזה באומרם שירה קאמר הכא שלא קרבו אז זה לזה לומר שירה ושוב מצאתי קרוב לזה בתנחומא ע"ש וענין שירה זו לכאורה שהיא שירת אז ישיר אבל במ"ר אמרו שאמר הקב"ה למלאכים אז ישיר משה ובני ישראל תחילה ואחר כך המלאכים ויש לחלק דבלילה שדרך המלאכים לומר שירה בכל לילה באותה לילה לא אמרו אבל ביום ז' אמרו אחר שאמרו ישראל ואיתא נמי במדרש שביום ח' אמרו ישראל שירת אז ישיר כמו שכתב רש"י בחומש סוף פרשת בשלח ועוד יש לומר דשירה דקאמר הכא היינו הלל אבל לאז ישיר אין לחוש וכן מ"ש מפני מה אין ישראל אומרים לפניך שירה בר"ה היינו הלל כדמוכח פ"ק דערכין

אמנם יש לדקדק לפי זה מה שכתבו התוספות פרק ב' דערכין מדקאמר מפני מה אין אנו אומרים שירה משמע שמלאכי השרת אומרים שירה ולכך אור"י דבר"ה וביו"כ אין לדלג והחיות ישוררו כו' עכ"ל ואם כן ביום ז' של פסח שאף מלאכי השרת אין אומרים שירה דהיינו הלל מכ"ש דאין ישראל אומרים הלל ולמה לי התם טעם דפסח אין חלוק בקרבנותיו ויש לומר דדווקא באותו יום ז' של פסח שנטבעו לא אמרו מה"ש שירה אבל אחר כך בכל שנה ביום ז' של פסח אומרים שירה כמו ישראל אי לאו טעמא משום דאינו חלוק בקרבנותיו ועוד יש לומר דודאי בראש השנה וביוה"כ דספרי חיים ומתים דכל ישראל פתוחים לפניו איך ישראל אומרים שירה אבל המלאכים אומרים אבל ביום ז' של פסח שנטבעו המצריים בים אין שירה לפניו מאת המלאכים משום מעשה ידיו טובעים כו' אבל ישראל יאמרו שירה כדמסיק דאחרים משיש אי לאו טעמא דאין חלוק בקרבנות ודו"ק:

אמר ר"א למרק ב' חזיונות כו'. סיפא דקרא קאמר בדבר ה' אשר דבר הן ב' חזיונות שזכר ברישא דעניינא שלא בא לביתו לשלום כחזיון דמכי הו כדכתיב וימת בערב וגו' וכתיב וילוקו הכלבים את דמו הוא חזיון דאליהו ודרש ח' במקום ה' שהה' והח' מתחלפים במבטא באחע"ה גם בצורתן וכיוצא בזה מצינו בתלמוד וק"ל:

לתומו ויכה רא"א לפי תומו. כפרש"י בספר מלכים לפי תומו שלא ידע שהוא מלך ישראל עכ"ל ע"ש:

ויקרא אחאב גו'. עיין בפירש"י ולישנא דתלמודא מאי א"ל לא משמע כפירושו וע"ק ומאי קושיא מה ענין עובדיה היה ירא אצל ויקרא אחאב הא איכא למימר כדאמרינן גבי אברהם מתוך שהזכירו ספר בשבחו שנאמר זכר צדיק לברכה והנראה לפרש דה"ק תלמודא מאי אמר ליה אחאב לעובדיה דבכל קריאה מצינו אמירה אחריה וכאן לא הוזכרה אמירה אחר הקריאה אלא ועובדיה היה ירא וגו' והא דכתיב אחר כל הענין ויאמר אחאב אל עובדיה לך בארץ היא אמירה אחרת ולא קאי אויקרא אחאב אל עובדיה על כן דרשו דעובדיה היה ירא וגו' היא תשובה לאמירת אחאב החסירה מן הכתוב שאמר ליה אחאב ביעקב כתיב כי נחשתי ויברכני וגו' שמא לאו ירא אלהים אתה והיתה תשובת ב"ק ועובדיה היה ירא וגו':

אבל ביתו של אחאב אינו מזומן לברכה פי' מתוך שהוא רשע ואע"ג דלבן נמי רשע היה וכן פוטיפר שהיה קונה את יוסף למשכב זכור מ"מ בנותיו של לבן היה מזומנים לברכה וכן בת פוטיפר אבל באחאב כל ביתו אינו מזומן לברכה כדכתיב לא אשאיר לאחאב משתין בקיר וגו' וק"ל:

גדול שנאמר בעובדיה כו'. יראה לפרש דודאי שאין לנו עובד לאלהים שעבד מאהבה כאברהם שנאמר אברהם אוהבי כמו ששנינו במסכת סוטה שהיא המדה הגדולה שבמדות אלא דה"ק גדול הנאמר בקרא מפורש בעובדיה ירא מאד ובאברהם לא כתיב מאד מיהו טעמא אית ביה דלאברהם דלנוכח קאמר ליה הקב"ה ומקצת שבחו בפניו וכולו שלא בפניו וכה"ג כתבנו אמ"ש בפ"ק דב"ב גדול הנאמר באיוב כו' ע"ש:

מפני מה זכה עובדיה לנביאות כו'. פירש"י גר היה ואין השכינה שורה אלא על המיוחסין כו' עכ"ל לכאורה קשה דהא לא פסיקא ליה לקמן לרבי מאיר דעובדיה גר היה אלא משום דמ"ש עובדיה לאדום כו' ור' יצחק גופיה קאמר ביה טעמא אחרינא יבא עובדיה הדר בין ב' רשעים כו' וא"כ מי הכריחו לומר הכא דגר היה ואולי קבלה היה בידם דגר אדומי היה וק"ל:

מיעקב למד כו'. יש לשאול ביה מי דחקו לומר מיעקב למד עובדיה לעשות כן ואימא מסברא דנפשיה עבד הכי כדי שיהיו הנשארים לפליטה כמו יעקב שעשה כן מסברא בלי לימוד מאחר שהיה לפניו ויש לומר דאלו עשה עובדיה כן מסברא דנפשיה לא הוה ליה לקרא לשתוק מלהזכיר גביה טעם הענין ויחביאם חמשים חמשים איש כי אמר כי תבא איזבל להכות החמשים יהיו הנשארים לפליטה כמו שכל זה מפורש גבי יעקב אבל השתא שעובדיה לא עשה כן מסברא דנפשיה אלא שלמד לעשות כן מיעקב לא חש הכתוב להזכיר טעם הענין שסמך הכתוב עצמו על מה שהוזכר גבי יעקב שהוא המלמד אשר ממנו למד עובדיה לעשות כן ודו"ק:

עובדיה גר אדומי היה כו'. רצה לומר יותר יתאמת זאת הנבואה שהיה עובדיה מדידהו להסהיד עליהם כמ"ש לעיל גבי בלעם וכן גבי וימדדם בחבל וגו' שלא מצינו בשום אומה שכבש דוד לעשות עמהם כזאת אלא משום שהיה ממואב ומדידהו עשה להם כך שיתאמת בזה יותר שהיו ראוים לכך וק"ל:

חד אמר לש"ש כו'. מפירוש הרד"ק שקצף הקב"ה עליהם כי מלך מואב לא חמל על בנו שחשב בו לעשות רצון האל וישראל היו מקציפין אותו וכמ"ש פרק קמא דתענית ולא עלתה על לבי זה מישע מלך מואב ולמ"ד לשם ע"ג העלה ומפני זה חמה חסר וי"ו כי היה עובד לחמה והעלה בנו לחמה ומ"ש ויהי קצף גדול שנזכרו עונותיהן של ישראל שגם הם היו שורפים את בניהם לעבודת כוכבים כו' עכ"ל. ומ"ש וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם וגו' כמתוקנין שבהם לא עשיתם כו'. עיין פירוש רש"י כמתוקנין שבהם היינו כגון עגלון כו' וכמקולקלין שבהם כו' כגון מישע כו' עכ"ל אבל לפי הנראה דלענין הקרבת קרבן קאמר נמי כמתוקנין שבהם דהיינו בלק דלשם שמים נתכוין להקריב

מ"ב קרבנות לא עשיתם וכמקולקלין שבהם דהיינו מישע שהקריב בנו לעבודת כוכבים עשיתם ואשר סביבותיכם משמע ממואב שהיתה קרובה מסביבות של א"י:
לא הגיעה לחצי יופיה של שרה דכתיב עד מאד כו'. אבל בשרה כתיב כי יפה היא מאד וענינו דמלת מאד מורה על ריבוי המנין ורוב מיעוט שנים דהיינו כפל וע"כ אמר באבישג עד מאד דהיינו עד הריבוי והכפל וק"ל:
סליק פרק אחד דיני ממונות

דף מב.

כאילו מקבל פני שכינה כו'. עיין בזה בפירוש ריב"ם בסוף פרק תפלת השחר וי"ל לפי שישראל בגלותן אינן זוכין לראות פני שכינה ורחוקה מקבלתה אבל חידוש הלבנה הוא סימן לישראל שהם עתידין להתחדש כמותה לפאר ליוצרם בקיבול פני שכינה כמו שיורה על זה נוסח ברכת הלבנה ולזה כשאנו מברכין על החדש בזמנו שהוא סימן שאנו עתידין להתחדש כמותה והרי אנו כאילו מקבלין פני השכינה וק"ל:
נשי דידן נמי מברכין כו'. ר"ל תפלה קצרה כזו נשי נמי תוכלו לברך בע"פ בלילה. אי נמי דהכי קאמר נשי נמי תוכלו לברך כדקאמרת ברוך מחדש ברכה זו בלא הזכרת השם בטומאת לידתן ונדתן אבל בודאי צריכה ברכה זו הזכרת השם כדמסיק ב"א ה' מחדש חדשים וק"ל. ופי' נוסח ברכה זו ברוך אשר במאמרו ברא שחקים כו'. דבי' מאמרות נברא העולם ובראשית נמי מאמר הוא כדאמרינן במסכת ר"ה פרק יו"ט וסמך לו וברוח פיו כל צבאם עש"ה בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם ואשמועינן דברוח פיו במאמר בעלמא ברא אותם כדאמרינן בה"א נברא העולם דהוא אות קלילא. ואמר חק וזמן כו'. חק הוא דבר קבוע לשמש ביום ולירח בלילה וזמן נתן להם דהיינו זמן סיבוב גלגל הלבנה בכ"ט י"ב תשצ"ג וסיבוב גלגל החמה בשס"ה יום ורביע:
ושלא ישנו את תפקידם. פי' שלא ישנו מינוי שלהם מלשון ויפקדהו על ביתו ורש"י פירש מלשון צווי. ואמר ששים ושמחים לעשות כו'. אף על פי שמיעט הלבנה גם היא ששה ושמחה לעשות רצון קונה להתמעט עצמה ועל זה אמר פועל אמת לפי שבדין מעטה כדאמרינן במסכת חולין וכמו שכתבו התוספות. ואמר שאתה רואה שהוא פועל אמת. בראותך שפעולתן אמת בלי שינוי כמ"ש החוקרים דמהותו יתברך אי אפשר לאדם לידע אבל מציאותו על ידי פעולותיו ניכר. ואמר וללבנה אמר כו'. גם שנתן להם חוק וזמן שלא ישנו אל תתמה על שינוי הלבנה בכל יום ויום מימי החדש בחסרונה ומלואה כי אין זה שינוי דהיינו אורחיה כדקאמר לעיל אבל כן אמר הש"י ללבנה בתחלת

יצירתה שתתחדש בכל חדש והוא סימן לעטרת תפארת כו'. רצה לומר עטרת היא עטרת מלוכה שתחזיר לבית דוד אחר שחסרה שעל כן אומרים בחידושה דוד מלך ישראל חי וקים כמפורש לעיל בחידושינו פאד"מ ותפארת הוא סימן לתפארת ישראל שתחזיר אחר שנחסרה. והיינו לעמוסי בטן. פ"ה בישעיה העמוסים מני בטן נאמר על ישראל שיתחדשו לעתיד כולד הנולד מני בטן ועל כן יתחדש מלכותן ותפארתן משום כבודו יתברך כדי לפאר ליוצרם ע"ש כבוד מלכותו כמ"ש והיה ה' למלך וגו' וק"ל:

כי בתחבולות תעשה לך מלחמה כו' במי אתה מוצא כו': שיש בידו חבילות כו'. לפי שכבר אמר שלמה בתחבולות עשה מלחמה וע"כ דרשו האי קרא דהכא דאינו מלשון תחבולה ממש אלא מלשון חבילה ומצינו תי"ו נוספת בכזה כמו דור תהפוכות וגו' ודו"ק:

ולרוזנים אי שכר העוסקים ברזו של עולם כו'. והיינו ד"נ כמ"ש התוס' דנפשו של אדם היא רזו של עולם כי הוא עולם קטן כמ"ש החוקרים וק"ל:

סליק פרק היו בודקין

דף מג:

כל הזובח את יצרו כו'. ר"ל הכובש את יצרו כמו שיסד ר' אפרים גבורות הזובחים אשר יצרם טובחים ומודים ומשבחים המה הגבורים ור"ל שכובש את יצרו להבא ומתודה לשעבר וע"פ דרך זה יתיישב מ"ש פרק מפנין מעלי יומא דעצרת נפיק ביה זיקא ושמיה טבוח דאי לא קבילו ישראל התורה היה טבח להו לבשרייהו כו' דלכאורה קשה דלא ה"ל לקרותו טבוח אלא טובח שבא לטבוח אחרים אבל לפי מה שאמרו הכא שהכובש את יצרו ומנצחו הוא זובח יצרו במתן תורה נמי דודאי ההוא זיקא שהוא השטן הוא יצר הרע הוא רוח מ"ה שבא לטבוח את ישראל אילו לא קבלו התורה אבל כיון שקבלו התורה וכבשו את יצרם הרי אדרבה זבחו ישראל את היצר הרע ושפיר מקרי טבוח וקאמר כאלו כבדו להקב"ה כו'. דב' הנוני"ן של יכבדנני דקאי על הקב"ה ב' פעמים דהיינו במה שכובש את יצרו להבא מכבדו בעוה"ז ובמה שמתודה על לשעבר מכבדו בעולם הבא כדלקמן שכל המתודה יש לו חלק לעולם הבא ומייתי לה מדכתיב שים נא כבוד לאלהי ישראל ותן לו תודה וכן אמרו בויקרא רבה זובח תודה יכבדנני זה עכן שזבח את יצרו כו' ודו"ק:

שכר עולה בידו כו'. ר"ל דאין לו אלא שכר עולה ואם עשה עבירה שחייב עליה חטאת ואשם אין מתכפר לו אבל רוח נשברה דהיינו ששב בכל לבו ורוחו מקרי זבחי אלהים דעולה לו גם בשביל חטאת ואשם ואמר ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת כו' ע"פ

המדרש ב"ו מואס בכלים שבורים ומדת הקב"ה אינו כן שהוא אינו מואס בכלים שבורים שנאמר לב נשבר וגו' לא תבזה וק"ל:

א"ל התודה שכן דרך המומתין מתודין כו'. לשון מומתין משמע דאיירי בחייבי מיתה וקשה דא"כ מאי קאמר בסיפא ואם אינו יודע להתודות כו' וליכא למימר דאיירי נמי בחייבי מיתות אלא שאינו יודע להתודות דהיינו שהוא יודע שהוא מזומם דא"כ היינו רבי יהודה ודוחק לומר דבהא פליגי דת"ק ס"ל במזומם יאמר סתם תהא מיתתי כפרה על כל עונותי ולא יאמר חוץ מעון זה ור"י ס"ל שיכול לומר חוץ מעון זה ויש לומר דהכי קאמר שאינו יודע להתודות היינו בארוכה כדרך המתודים לפרט חטאם מ"מ א"ל אמור וידוי בקצרה תהא מיתתי כפרה כו' והשתא א"ש דכולה מלתא בחייבי מיתות איירי מיהו בפרק ב"מ מוכח דכל הנוטה למות חייב להתודות עיין שם ודו"ק:

ואי אתה עכור לעולם הבא. ויש לדקדק מנין שכפר לו וידויו דאימא מיתתו של עכן היה כפרתו ולא הוידוי ולמ"ד לקמן בהרוגי ב"ד כיון דבדין מקטלי ליה לא הוה מיתתן כפרה ניחא דבוידויו קאמר הכא דיש לו כפרה ומשמע ליה הכי מהאי קרא דיעכרך היום הזה ולא בעולם הבא אוידוי קאי ולא אמיתה דעדיין לא הוזכרה ועיין בזה ביפה מראה וק"ל:

מי חטא א"ל כו'. יצא להם זה ממה שא"ל הקב"ה ליהושע חטא ישראל וגו' גם לקחו מן החרם וגו' וצוה לו על הגורלות קום קדש וגו' ונקרבתם בבקר לשבטיכם והיה השבט אשר ילכדנו וגו' ולא גילה לו להדיא מי הוא שלקח מן החרם ואמר דהיינו משום וכי דילטור אני וכו' ומ"ש אתה ואלעזר הכהן כו' אם אני מפיל עליכם גורל כו' אין זה דומה לכאורה שהרי לא נפל בהם הספק לבד משא"כ כאן שהפיל גורל על הספק כולו דהיינו על כל ישראל אלא שאמר עכן שכמו שזה הגורל באתה ואלעזר ע"כ אינו אמת כן זה הגורל ג"כ אפשר שאינו אמת רק מקרה בעלמא ואינו מצווה בזה מפי המקום עד שהביא לו יהושע ראיה מתורת משה דגורל כזה שהוא על ספק כולו כגון חלוקת א"י לכל השבטים הוא אמתי ואין להוציא לעז עליו. ומ"ש א"ל בבקשה כו' תן תודה כו' הכא משמע דאמר ליה תן תודה משום לעז הגורלות ובמתני' משמע דא"ל תן תודה משום כפרה שכל המתודה יש לו חלק לעה"ב ויש ליישב דחלק לעה"ב יליף ליה משום דכתיב שים נא כבוד לאלהי ישראל ותן לו תודה דכבוד לאלהי ישראל היינו לעה"ב כמ"ש לעיל ומדכתיב נא לשון בקשה יליף נמי דמשום לעז הגורל בקש ממנו שיודה וכן מצאתי ברד"ק ב' טעמים לתן תודה וק"ל:

אלא תן הודאה לו והפטר כו'. עיין פירש"י ויותר נ"ל לפרש שהיה יהושע ירא שלא יודה משום חמוד ממון הגנבה והחרם לכך לא אמר ליה התוודה סתם אלא תן תודה דר"ל לא נבקש ממך ליתן רק הודאה אבל מממון החרם הפטר ואל תתן וק"ל:

מלמד שמעל עכן בג' חרמים ב' בימי משה ואחד בימי יהושע שנאמר כזאת וכזאת ר"י אומר משום ראב"ש ה' ד' בימי משה כו'. יראה למ"ד ב' בימי משה כזאת היינו כזאת של יהושע דהיינו אחד וכזאת היינו עוד אחד כשל יהושע הרי שנים בימי משה וכה"ג דרשו בפ' כ"ג גבי כהנה וכהנה כהנה שית שהיו לו ו' נשים כבר וכהנה עוד שית הוה להו י"ח. אבל מ"ד הכא ד' בימי משה וא' בימי יהושע מאי משמע ויותר נכון גירסת הרד"ק בזה וכן הוא בירושלמי דגריס וי"א ד' ג' בימי משה ואחד בימי יהושע דהשתא ניחא דכזאת משמע א' כזאת של יהושע דהשתא הוו ב' וכזאת משמע עוד ב' דהיינו כאותן ב' שנזכרו כבר הא' בימי משה וא' בימי יהושע וכה"ג איכא למ"ד דדרש שם כהנה י"ב וכהנה כ"ד והתוס' שכתבו כזאת וכזאת הא דלא מרבינן חרמים הרבה כדדריש גבי כהנה כו' יתיישב לפ"ז דר"ל דלא מרבה מויי"ו דוכזאת עוד חרמים הרבה דכה"ג איכא התם למאן דדריש וי"ו ה"ל מ"ח נשים ודו"ק ופירש"י בשמעתין ב' בימי משה אותו של כנעני מלך ערד כו' וכיוצא בזו עשה בעיירות אחרות ולא נתפרסמו עכ"ל אבל בירושלמי מפורש בד' חרמים מעל בחרם כנעני מלך ערד ובחרם סיחון ובחרם מדין ובחרם יריחו וכ"פ הרד"ק והיינו כמ"ד ג' בימי משה וא' בימי יהושע ולמ"ד ב' בימי משה לא חשיב הך דמדין דהא כתיב ויקחו את כל השלל וגו':

שלא ענש על הנסתרות כו'. עיין בתוספות באורך על פירוש רש"י והרא"ם קיים פירושו עיין שם ויש לעיין לדברי רבי יהודה דנענשים גם על הנסתרות אפילו מאשתו ובניו למה לו למימר בפ' במה אשה דצדיקים נענשו בשביל הרשעים משום דבידם למחות ולא מיחו הא על הנסתרות דאין בידם למחות נענשים בשביל ערבות לרבי יהודה ודוחק הוא לומר דההוא סוגיא אתיא כרבי נחמיה ולא כרבי יהודה ויש ליישב דודאי אין סברא שיענשו בעלמא על הנסתרות משום ערבות אלא בכהאי גוונא דהכא כיון שחרם זה היה בלא רשות הקב"ה כדלקמן שאמר ליה הקב"ה אתה גרמת כו' היה לך להעמיד שומרים שיפקחו בדברים שלא יעברו על החרם וזה שאמר הכתוב וימעלו בני ישראל מעל בחרם ויקח עכן גו' דבזה מעלו בני ישראל על שלקח עכן שהיה להם לעשות שמירה טובה שלא יבא עכן לידי כך וזה שכתוב ויחר אף ה' בבני ישראל ודו"ק:

דף מד.

חטא ישראל כו'. אע"פ שחטא ועבר על כל התורה כדלקמן לא הוי כעכו"ם וכמ"ש אף במומר לכל התורה דישראל הוא לכל דיניו וק"ל:

על חמשה חומשי תורה שנא' חמשה גם. מלת גם הוא ריבוי בכ"מ מורה על רוב מצות התורה כמו שכתוב אכתוב לך רובי תורתי גו' וה' גם משמע שעבר רובו של חמשה חומשי תורה ולא כולם דהשתא ניחא דאיצטריך קרא למושך ערלה ולנערה המאורסה כדלקמן ודו"ק:

אלא בדין סקילה כנערה מאורסה. ואיתא במדרש שמדין חרם היה לו דין שריפה שנא' והיה הנלכד בחרם ישרף אותו ואת כל אשר לו גו' אלא שעל כן היה נדון בסקילה לפי שהיה מחלל שבת שבשבת נלכדה יריחו והוא הוציא הגנבה מרשות לרשות אבל לא ידעתי למה תלה סקילתו בנערה מאורסה גם קשה (על) בהמותיו שהיו לסקילה כדלקמן הראוי לסקילה סקילה מה טעם מיתת סקילה בהם ודו"ק:

לרדותן כו'. בגירסת ילקוט אלא להראותן הכא נמי להראותן כו' והיא היא שהמכוון להראות להם ברידויו ויוסרו הם כפירש רש"י בספר יהושע ומה שפרט בניו ובנותיו בזה מכלל ישראל לפי שהם נכשלו כבר בזה בקצת כדאמרינן דהוו ידעי ביה אשתו ובניו וק"ל:

בא וחבטן. פירוש מדכתיב ברישא דקרא כל הסיפור בל' רבים בוי"ו ויקחום מתוך האהל ויביאום וגו' דקאי אמלאכים שזכר ששלח יהושע ובסיפא דקרא אחר שהביאום אל יהושע כתיב ויציקם חסר וי"ו דרשוהו לשון יחיד על יהושע שהוא הציקם וחבטן כו':

כנגד רובו של סנהדרין כו'. ר"ל בחכמה כמו שהולכין בודאי אחר דעת ל"ו בסנהדרין בין לזכות בין לחובה כך היה ראוי לילך אחר דעתו וק"ל:

תחנונים ידבר רש זה משה כו'. לכאורה נראה לפרש דרש זה משה ע"ש שהיו דבריו תחנונים ועשיר זה יהושע ע"ש שענה עזות והוא דחוק דמשמע בקרא דהרשות מביאו לדבר תחנונים והעשירות מביאו לענות עזות וי"ל דרש זה משה שלא ניתן לו לכבוש א"י רק ארץ סיחון ועוג ועשיר זה יהושע שניתן בידו לכבוש כל א"י וק"ל:

אטו פנחס כו'. יש לדקדק דודאי לעיל גבי עכן שלא חטא אלא הוא שלקח מן החרם שפיר קאמר על אלו יפלו רובן של סנהדרין אבל הכא בזמרי שחבטן פנחס לפני המקום ואמר על אלו יפלו כ"ד אלף למה תלה נפילת כ"ד אלף בזמרי כיון דכבר רבים מן העם חטאו כדכתיב ויחל העם לזנות וגו' וישתחוו לאלהיהן וגו' ויחר אף ה' בישראל דהיינו ששלח בהם מגפה וי"ל מדכתיב ויבא אחר איש ישראל אל הקבה וידקור את שניהם וגו'

ותעצר המגפה מזה משמע דעיקר עונש המגפה היה בשביל מעשה זמרי שהיה נשיא שבט ולכך נעצרה המגפה כשנהרג וק"ל:

משה נמי מימר כו'. לא שיפה דבר משה בזה שהרי בפ' חלק אמרו ועל דבר זה נענש משה רבינו שאמר ומאז באתי וגו' הרע לעם הזה וכפירש"י בחומש וידבר אלהים דבר אתו משפט על שהקשה לדבר לומר למה הרעות וגו' אלא דה"ק דלא הקשה יהושע לדבר בזה יותר ממשה שאמר כה"ג ולמה קרי לזה ידבר בתחנונים ולזה יענה עזות ולמאי דמסיק אלא מהכא ולא הואלנו וגו' היינו שהקשה לדבר יותר ממה שתלה הדבר בהם כפירש"י וק"ל:

ואתם רחקתם ס' מיל כו'. לפ"ז הקמת האבנים היה קודם מעשה העי ולפי סדר הכתובים אינו כן דלאחר כל מעשה העי שנכבשה כתיב מעשה דהקמת אבנים דבהר עיבל ובהר גרזים וצ"ל דאין מוקדם ומאוחר בזה וכן מוכחת הסוגיא בפרק א"נ ע"ש וק"ל:

אתה גרמת להם כו'. וכתב בעל י"מ ופירש"י שלא היה לך לאסור עליהם ביזת יריחו משמע דיהושע חידש ענין זה והרי משה עשה כזאת ג' פעמים ויפה עשה ללמוד ממשה עכ"ל ואין מקום לקושייתו דמשה ודאי עשה יפה שלא יענשו כל ישראל ע"ז אם יעבור אחד מהם ליהנות מן החרם שעדיין לא נענשו ישראל על הנסתרות לר"י ולנגלות לר' נחמיה אבל ביהושע כיון שעברו ישראל את הירדן יענשו בו וק"ל:

והיכי עביד הכי והאר"י כו'. פירש"י היכי עביד דהשתחוה לאדם בלילה כו' מכלל דלילה הוה דאי ביממא כו' עכ"ל ועוד נראה לפי מה שפירש"י פרק הדר שהדבר מוכיח שעל עסקי ת"ת הוכיחו מדכתיב כו' במלחמתה של עי שהיתה אחריה וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק ואר"י מלמד שלן בעומקה של הלכה עכ"ל ומינה מדכתיב בההיא מלחמת עי שהיתה אחריה בלילה ההוא לדייק מיניה דבלילה של מלחמה שלפניה ביריחו לא היה לן בלילה בעומק של הלכה:

דף מד:

אמש בטלתם כו'. פירש"י מדכתיב עתה וכו' ע"ש והוא דחוק דמי יימר לן דביטול תמיד של בין הערבים הוה ולא עון אחר וי"ל מדכתיב אני שר צבא ה' וגו' והוא מיכאל שהוא שר של ישראל שהם צבא ה' כפירש"י ביהושע והיינו שבא על ביטול הקרבן כי מיכאל הוא השר המקריב בשמים כמפורש במדרשות וז"ש אף שאני שר צבא ה' והיה לו להוכיח אותך על ביטול תמיד של בין הערבים מ"מ עתה באתי להוכיחך על ת"ת שהיא

גדול יותר ומה שהקשה הרד"ק בדברי המאמר הזה הכל יתיישב בפירש"י ותוס' הכא ופ"ק דמגילה ופ' הדר ע"ש:

מלמד שלן בעומקה כו'. נראה שדרשו כן לפי שנראה דהאי קרא כפול בשינוי לשון דכתיב לעיל מיניה וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העם וע"כ דרשו בתוך העומק בתוך עומקה של הלכה וק"ל:

במאי מוקמיתו ליה אל תצא לריב מהר כו'. יש לפרש דמשמע ליה דכל הני קראי דלעיל מיניה בכבוד אלהים הסתר דבר וגו' דברישׁ ענייִנא קמשתעי וכן מפורש במדרשות ועיין בילקוט וז"ש במאי אוקימת להני קראי דאל תצא לריב מהר וגו' לענין כבוד אלהים הסתר דבר וגו' ועוד נראה דלפי פשוטו לענין מוסר בעלמא לא הל"ל לריב מהר וגו' וריבך ריב וגו' אלא דה"ל להזהיר במוסר שלא יריב אדם כלל עם חבירו וק"ל:

וסוד אחר אל תגל. ודאי דרך משל הוא זה ואינו דבר אמת אלא ע"ש כך נקרא סוד שאם הם יעמדו לפניך לא היית אומר להם דבר זה שלא בפניהם בסוד אמרת כן והוא כמו הולך רכיל מגלה סוד וק"ל:

שאלמלא לא הקדים כו'. למדו לומר מדכתיב לעיל מיניה בסמוך בבא אברהם לאלני ממרא שבנה שם מזבח על בשורת הזרע וא"י וכאן סתם הכתוב ויט אהלה בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח וגו' ולא נזכר על מה למדו לומר דעל העתיד עשה כן ולכך מסיים ביה ויקרא בשם ה' דהיינו שהתפלל שם על עון עכן וק"ל:

ר"י אומר לעולם יבקש אדם רחמים כו'. ר"י הוסיף על דברי ר"א שאמר כל המאמץ בתפלתו בצרכיו אין לו צרים מלמעלה ולר"י על דבר זה גופיה צריך לאמץ בתפלתו שיהו הכל מאמצים כחו שלא יהיו לו צרים מלמעלה דולא בצר קאי אהיערוך שועך וק"ל:

כתיב זמרי וכתיב עכן כו'. יראה דמשמע ליה דזמרי היינו עכן דכיון דבא הכתוב כולם חמשה לכלול החוטא עם הצדיקים ולא בא הכתוב לסתום רק לפרש דהיינו שמצינו חוטא בבני בניו של זרח עכן ואית לן למידק בשמיה דהיינו זמרי ע"ש שעשה מעשה זמרי אבל שמות ארבע האחרים איתן הימן כלכל ודרדע מצינו בהם שהיו חכמים כמ"ש ויחכם מכל אדם מאיתן האזרחי והימן וכלכל ודרדע ואע"ג דעכן לאו בן זרח היה אלא בן בן בנו כמ"ש עכן בן כרמי בן זבדי בן זרח כלל את החוטא עם בני זרח שהיו מפורסמים בחכמה לזכות לעה"ב וכן מצינו שקראו הכתוב ע"ש זה בענין זה עכן בן זרח שנאמר ויקח יהושע את עכן בן זרח וגו' ורש"י שפירש בשמעתין אלמא בריה הוא עכ"ל לכאורה אינו מדוקדק דודאי לאו בריה הוא אלא בן בן בנו אלא דהכי קאמר אלמא דקראו הכתוב

כאן בריה של זרח וכללו עם שאר בניו המפורסמים שיש להם חלק לעה"ב ועיין בזה דרך חריף בי"מ ודו"ק:

אמר אם יש בי עון כו'. מעצמו אמר כן אבל אין אומרים לו להתודות כך כדקתני במתניתין לת"ק וכדי שלא להוציא [לעז] על בתי דינין כו' ובברייתא זו אשמעינן דאפילו באינו מוציא לעז רק על העדים והם גופייהו חוזרים ויהבי טעמא למלתייהו לא שמעינן להו וק"ל:

דף מו.

כי קללת אלהים תלוי וגו' כלומר מפני שבירך השם ונמצא ש"ש כו'. האי טעמא לא שייך אלא בברכת ה' וכן בעבודת כוכבים והיינו כמ"ד דאינו נתלה אלא המגדף ועובד עבודת כוכבים ולמ"ד דכל הנסקלים נתלין איכא לפרושי קללת אלהים תלוי כר"מ דלקמן משלו משל לב' אחים כו' וק"ל:

קלני מזרועי כו'. ע' פירש"י ובפרק אין דורשין הוסיף לפרש כבד אני מזרועי שיצרתי זה שמת בעונו עכ"ל וק"ק לפ"ז מאי קאמר ק"ו על דמן של צדיקים שהרי זה אינו מת בעונו ועיין פי' הרמב"ם בפי' המשנה בזה ועיין גם בערוך בערך קל בזה ולפי מה שנסמכו דברי ר"מ הכא נראה דאיירי נמי בהאי קרא דקללת אלהים תלוי בשעה שאדם מצטער אף לאחר מיתתו במאי דקיימי' באם היו מלינין אותו על העץ כמ"ש אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל גם השכינה מצטערת ואומרת קלני כו' כדמפרש קלילא לי עלמא ומראשי ומזרועי דקאמר ע"ש כשאדם מצטער מניח זרועו על ראשו והם ב' מקומות של הנחת תפילין והיינו קללת אלהים תלוי ודו"ק:

דף מו:

לשני אחים תאומים כו'. ע' בפירש"י ובחומש בפירש"י זלזולו של מלך הוא שאדם עשוי בדמות דיוקנו וישראל הם בניו כו' עכ"ל מפירושו נראה דאין זה רק בישראל ולא בעובדי כוכבים ועל פי הכונה שישראל זרע יעקב הם דמות דיוקנו כדאמרינן בפ' ח"ה אדם הראשון הוא דיוקנו של מקום ויעקב אבינו הוא דמות דיוקנו אבל הרמב"ן כתב על דבריו שאיננו כאשר חשב הרב בישראל שנקראו בנים למקום כו' ולכן צוה יהושע ויורידם מעל העצים כו' עכ"ל והאריך ע"ש ולכאורה דכן הוא דהך דיהושע שהיו ה' מלכים גוים וצוה יהושע להורידם קשה לפירש"י ויש ליישב לפירש"י איכא ב' טעמים בלא תלין נבלתו האחד קללת אלהים תלוי והאי טעמא איכא בישראל ולא בעו"ג ועוד איכא טעמא

אחרינא ולא תטמא את אדמתך וגו' כי המת שאינו נקבר הוא טומאת הארץ ההוא טעמא שייך נמי בעו"ג וכ"כ רד"ק בספר יהושע ע"ש:

הספידא יקרא דחיי כו'. כתבו התוספות תימה הא דאמר בפ' הערל כו' ועוד דאפי' הוה יקרא דחיי שאני מלך וכו' עכ"ל וכצ"ל אהא דפרק האורג גבי יהושע שרגש עליהן הר געש להרגן על שלא נספד דאפילו הוי יקרא דחיי מלך שאני דיהושע נמי כמו מלך היה אך קשה לתירוץ זה מאי פריך מהוי אדון יספדו דכתיב גבי צדקיה שהיה מלך ולולי דבריהם נראה יקרא דחיי הוא לבני המת ולמשפחתו וניחא דיהושע ושאול ודו"ק:

בפירש"י בד"ה משהו לה לשרה עד שבא אברהם מעקידת יצחק כו' עכ"ל ובחומש פירש"י ויבא אברהם מב"ש עכ"ל ועיין בזה בדברי הרמב"ן ובדברי הרא"ם באורך:

בא"ד מדכתיב ויבא אברהם מכלל דההיא שעתא כו'. דאם לא היו משהין את שרה עד שבא אברהם אלא שבא מיד אחר מיתתה לא הוה ליה להזכיר כלל שבא אברהם ממקום אחר ועוד דלא הוה ליה למיכתב ויבא אברהם לספוד גו' דמשמע דביאתו היה ע"ד זה אלא דה"ל למכתב שבכה וספד אברהם על שרה וגו' אלא שהוצרך ביאתו להזכיר שהיו משהין אותה עד ביאתו כדי להספידה ואין לומר שהיו משהין את ביאתו משום דלא היה לה מקום לקוברה כמשמעות הכתובים שהוצרך אברהם להשתדל מקום קבר דא"כ לא ה"ל להזכיר ביאת אברהם גבי הספד ובכיה אלא גבי קבורה הל"ל ויבא אברהם לקבור את שרה ודו"ק:

דף מז.

נבזה בעיניו נמאס זה חזקיה כו' מפורש בחדושינו (סוף פרק כ' דמכות וע"ש):

ויקם על רגליו. פירש"י אותו הנקבר נביא שקר היה כו' ולמאי דמסיק על רגליו עמד ולא הלך לביתו היינו שקברוהו אחר כך בניו אצל קבר עדו הנביא כמפורש בקרא מיהו גם אם ראה זה במדרש שזהו הנביא שקר שהשיב את עדו הנביא הוא תמוה דכיון דהיה רשע ולא הוכשר אצל המקום לקברו אצל אלישע הצדיק איך הוכשר אצל המקום לקברו אצל עדו הנביא אמת וצדיק כמ"ש וקברתם אותי בקבר אשר איש אלהים קבור בו אצל עצמותיו הניחו עצמותי וכן עשו לו כמ"ש גבי מעשה דיאשיהו וימלטו עצמותיו את עצמות הנביא אשר בא משומרון ויש ליישב דלא קאמר אלא אצל עצמותיו הניחו עצמותי דהיינו אחר שנתעכל הבשר דאז נתכפר הרשע כדתנן במתני' נתעכל הבשר מלקטין עצמותיו וקוברין אותן במקומן וכדמפרש בגמרא לקמן אבל לגבי אלישע נקבר ההוא נביא שקר מיד אחר מותו:

ויהי נא פי שנים ברוחך וכו'. ומתקיים ביה ברכתא דאליהו שהלך לביתו והוליד בן כדאיתא במדרש והביאו הרד"ק שלום בן תקות שהלך לביתו והוליד את חנמאל ע"ש:
חסידיך ממש ועבדיך הנך דחייבי דינא דמעיקרא כו'. ולכך שינה לומר גבי עבדיך מאכל לעוף השמים דאע"פ שבטלו סנהדרין דין ארבע מיתות לא בטלו כדאמרינן פרק אלו נערות ויש מהן דחייבין דין סקילה ואמרי' דכל הנסקלין נתלין והיינו מאכל לעוף שמים לא לחיתו ארץ וק"ל:

דף מח:

והלא הרבה בנים היו לו א"ל כו' פירש"י לא ידענא מהיכא ילפינן עכ"ל אבל בבן אחי אביו דקאמר ל"ק מהיכא יליף ליה כיון דאוקמא בהכי משום קושיא דירד שם לרשתו אית לן למימר דמשמע טפי ירושה ממש בבן אחי אביו אבל מנליה להקשות והלא הרבה בנים כו' ומהיכא פסיקא ליה לומר כן דהיו לו בנים וק"ל:
הראוי לצאת ממנו כו'. לכאורה דר"ל דמי בניו היינו בניו הראוים לצאת מנבות גופיה אבל קשה מהא דדרשינן פרק אחד דיני ממונות דמי אחיך דמו ודם זרעותיו וא"כ ה"נ מדמי נבות נפקא שפיר בניו של נבות הראוים לצאת ממנו ודמי בניו ל"ל. ונראה דודאי בנים הראוים לצאת מנבות מדמי נבות נפקא שפיר לכ"ע אלא דה"ק ההוא דמי בניו לאו דמי בניו דהיינו בנים הראוים לצאת מבניו שכבר נולדו שהרג אחאב בני נבות שנולדו כדאמר ר' יהודה אלא דבניו שנולדו לא הרג וההוא דמי בניו היינו בנים הראוים לצאת מבניו הראוים לצאת ממנו עדיין דהיינו בני בנים דקרוין בנים והבנים גופייהו שעדיין ראוים לצאת ממנו נפקא שפיר מדמי נבות ודו"ק:
ה"נ לאפושי כו'. פירש"י לאפושי וכו' והוא דחוק שהרי אחאב לא ידע בהריגתו שהרי נהרג ע"י זקני עירו בעדות שקר גם קשה מאי קאמר ה"נ לאפושי ריתחא מאי שייכא הכא למ"ד נכסיהן ליורשים ול"ל ומלך ולולי פירש"י היה נראה כמ"ש הרד"ק בזה שהזקנים ידעו הדבר כי שקר היה ולמה הוצרכו לכל זה יהרגוהו כך במצות איזבל בלא עדות והתשובה כי זקני העיר היו מועטין כו' ואלו היו הזקנים מגלים הדבר לעם לא היו מניחין להרגו בחנם כו' לפיכך בקשה איזבל עלילה שיהרג הוא ובטחה איזבל בזקנים שיכסו עליה ויעלימו הדבר כו' עכ"ל ועוד האריך ע"ש והשתא לאפושי ריתחא דקאמר הוא נגד העם דלכך אמרה שיעידו בו תרתי שבירך אלהים ומלך לאפושי ריתחא שלא יהיו העם חסים עליו ולא ידקדקו בדינו אם הוא אמת שיחשבו שאפשר שאחד מהם אמת ודו"ק:

לחיי שעה. עד השיבו דברים לשלמה ויבאו כפירש"י ונראה כי שלמה נתן ליואב רצונו להמיתו שם כמ"ש פה אמות וגו' ויאמר המלך עשה כאשר דבר ופגע בו והא דכתיב מעם מזבחי תקחנו למות היינו שאם כהן הוא ורוצה לעבוד עבודה תקחנו למות כפירש"י בחומש ולקמן דקאמר דשלמה קבל הקללות עליו והיינו מהאי קרא דעשה כאשר דבר וגו' כפירש"י בספר מלכים היינו דרשה דקרא אבל פשטיה דעשה כאשר דבר וגו' היינו להורגו שם ומיהו לכתחלה אמר שלמה לבניהו להוציאו ממקדש להמיתו בחוץ ולא יהרג במקדש דכתיב כה אמר המלך צא וגו' אע"ג דע"כ אין איסור בדבר כמו שאמר לבסוף ובניהו נמי לא רצה להרגו שם בלי רשות המלך וק"ל:

קבל לטותא דלטייה כו'. ולא א"ל אי קטלת ליה בטל לטותא ממני דכיון דכבר גזר דוד עליו הנך תרתי שלא כדין לפי דעתו אי אפשר שיבטל אחד מהם אי לאו שיקבל אחד מהם המקללו בחנם וק"ל:

בזרעו של דוד כו'. אע"ג דרובן נענשו מפני החטא כגון עוזיהו שגבה לבו ליטול לו הכהונה ואסא אמרי' בפ"ק דסוטה מפני מה נענש שעשה אנגריא בת"ח וכן יאשיהו נענש מפני החטא שלא שמע לפרעה נכה שהיה מפי ירמיה מ"מ אי לאו קללתו של דוד אפשר שהיה מתכפר להם בעונש הקל ממנו:

שאחזו פדגוריא כו' מנא הוה ידע כו' מפורש (סוטה פרק קמא וע"ש):

דכתיב ויורו היורים כו'. כמה מלכים מיהודה שנהרגו ג"כ כגון יואש אמציה אמון אבל אינו מפורש בהם מכת חרב כמו ביאשיהו ומ"ה לא סגי ליה לאתויי מקרא דויורו היורים וגו' ומייתי מדאמר ר"י אמר רב שעשו כל גופו ככברה דהיינו מכת חרב ודו"ק:

ארוחת תמיד. פירש"י מאת נ"נ היתה לו עכ"ל ואינו כן אלא מאת אויל מרודך היתה לו ארוחתו תמיד אחר שמת נ"נ ויש ליישב דבריו דה"פ דמה שהיה לו ארוחתו תמיד מאויל מרודך לא היה חסר לחם אבל מיניה נשמע דבזמן נ"נ לא היה ארוחתו תמיד והיה חסר לחם וק"ל:

דף מט.

א"ל ניזיל לאבנר כו'. והכתוב שאמר והשיב ה' את דמו על ראשו אשר פגע בשני אנשים וגו' גם דוד אמר אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל וגו' ויהרגם וגו' היינו לפי דעתם שלא היה יכול אבנר להציל עצמו בא' מאבריו של עשהאל ועוד דאיכא למ"ד דפליג דאפילו ביכול להציל עצמו בא' מאבריו ולא הציל פטור הנרדף:

עמשא מורד במלכות כו' א"ל עמשא אכין ורקין כו'. י"ל דדריש זה מדכתיב וייחר ביו"ד וקרי' ויוחר בוי"ו דריש וייחר מעצמו כמו שחשב יואב שהיה מורד במלכות וקרינן ויוחר בוי"ו שנתאחר ע"י אחרים דאשכחינהו דפתיח להו במסכתא וכו' ודריש ליה ג"כ מדכתיב ויוחר מן המועד וגו' דהיינו שנתאחר מן המסכת אח' מסדר מועד שפתחו ועסוקין בה וק"ל:

אלא ההוא גברא מורד במלכות כו'. למ"ד לעיל הרוגי מלכות נכסיהן למלך ניחא דהוצרך לומר לו דבלאו שהוא חייב מיתה ממה ששפך דם עמשא אלא דמורד במלכות נמי הוה ונכסיו למלך ולמ"ד דמורד במלכות נמי נכסיהן ליורשין קא"ל דמורד במלכות הוה לפי דעתו שלא היה חייב מיתה בהריגת עמשא ונראה דדריש ליה דהרגו ליואב נמי מפני שהיה מורד במלכות מדברי דוד שאמר וגם אתה ידעת אשר עשה לי יואב וגו' דהיינו שהיה מורד במלכות ממה שנטה אחרי אדוניהו כמ"ש הרד"ק שהרי היה יואב יודע כי בלב דוד להמליך שלמה והוא מורד בהם ונטה אחרי אדוניהו כו' ע"ש:

מאי לא נטה א"ר יהודה שבקש לנטות ולא נטה ומ"ט לא נטה וכו'. מלתא באנפיה נפשיה וסיפא קדרישׁ:

לא עסק דוד בתורה כו' לכאורה דהל"ל אלמלא יואב לא היה דוד עושה משפט וצדקה דכתיב ויהי דוד עושה וגו' ונראה שדקדק לומר כן ממה דכתיב לכל עמו דמי שלא למד הדינין על בוריין א"א לעשות משפט צדק לכולם שלא יכשל בהם אבל אמר דוד שהיה עוסק בתורה ולמד הדינין על בוריין ובזה היה עושה משפט צדק לכל עמו ולא היה נכשל וז"ש אלמלא יואב לא היה דוד פנוי לעסוק בתורה מפני הטירדא ולא היה יכול לעשות משפט צדק לכל עמו וק"ל:

בור וסירה גרמו לו כו'. עיין פירש"י והוא דחוק דמה תלה אבנר בבור ולא הוה דומיא דסירה שתלה הדבר בסירה ופי' הרד"ק יותר נכון בזה שא"ל אחד מן הנערים שכחה בבור ומצאה דוד בבור עכ"ל דהשתא הוה שפיר דומיא דסירה ודו"ק:

על עסקי שלו כו'. עיין פי' רש"י ובפ' מצות חליצה איבעיא להו הך מלתא בלשון אחר גדמת מהו שתחלוץ ואהך איבעיא לא הוה צריך לשחות ולהראות היאך תחלוץ בשיניה אלא דהמ"ל תחלוץ בשיניה כדאמרינן התם מי כתיב וחלצה ביד אבל הכא יואב הוה מיבעיא ליה לאבנר היאך חולצת בשיניה ולהכי היה צריך אבנר לשחות להראות לו וק"ל:

ויכהו שם אל החומש אמר ר"י כו' כצ"ל:

טובים שהיו דורשין כו'. ר"ל טובים שהיו דורשין אכין ורקין שבתורה הנקראת טוב לצדיקים נאמר על המעשה כמו והיה מעשה הצדקה וגו' שהן שמעו אפילו מפי המלך ולא עשו לבטל התורה והוא ע"פ האגרת מן המלך עשה לבטל התורה ודו"ק:

אמר רב שלא חשדו כו'. ר"ל אם לא ראה החרב בידו מאי קאמר דלא נשמר מן החרב אלא דקאמר אף שהיה לו לשמור עצמו מחרב שבידו לא היה נשמר בו וקאמר רב דהיינו משום שלא חשדו שיהרגנו וכמ"ש וישם דמי מלחמה בשלום שהיה להם שלום עמו ולא היו נשמרים ממנו כפירש"י ודו"ק:

ויקבר בביתו במדבר כו'. נראה לפרש ע"פ הדרש שהביא הרד"ק הרוגי ב"ד אין נקברים בקברי אבותיהן כו' מוטב לי שאמות כאן ואקבר בקברי אבותי כו' ולדעת בעל זה הדרש בא טעם וקברתו יפה כלומר פגע בו שם כדבריו וקברתו בקברי אבותיו עכ"ל וזש"ה ויקבר בביתו דהיינו בקברי אבותיו ואמר שזכה לזה יותר משאר הרוגי ב"ד מפני שהיה ביתו מופקר כמדבר כו' ואמרו אף ביתו של יואב מנוקה מגזל ועריות לפי שדרך בעלי מלחמות שמצוי בהם גזל ועריות אמר שלא כן ביתו ובעלי מלחמות שבחיל שר צבא יואב שהם היו מנוקים מגזל ועריות כמו שדרשו בפסוק שיניך כעדר הקצובות וגו' על י"ב אלפים שצבאו על מדין שהיו מתרחקין מן הגזל מן העריות שלא כדרך שאר בעלי מלחמות וק"ל:

אפי' מוניני כו'. עיין פירוש רש"י בערוך פירש מוניני ציר של דגים כו'. כלומר כל שהיה אוכל אפילו דבר מועט היה מחלק עכ"ל עיין שם ונראה דדריש ליה ממלת שאר דאפילו דבר טפל שעשוי שירים היה מחיה ופריס לעניי העיר וק"ל:

סלייק פרק נגמר הדין

דף נב.

ארור שזו ילד ארור שזו גידל ארור שיצאה זו מחלציו וכו'. שלש לשונות על אמה ועל מניקתה ועל אביה:

דף נב:

על עסקי נפשות כדריש לקיש מ"ד בחנפי לעגי וגו' וכבר היה משה ואהרן מהלכים בדרך וכו' מה שיש לדקדק בכל זה תמצא בחידושי הלכות ע"ש:

למה ת"ח כו'. ר"ל בתחלה דומה לקיתון של זהב ע"ש התורה שבו שנאמר בההנחמדים מזהב סיפר הימנו דברים של חולין אזלא ליה התורה הדומה לזהב ודומה לו עדיין לקיתון

של כסף ע"ש החכמה שבו שנאמר כי בצל החכמה בצל הכסף נהנה ממנו הרי הוא השוחד המעור עיני חכמים אזלא ליה החכמה ודומה לקיתון של חרס כיון שנשבר כו' שמתוך שנהנה ממנו מתקלקלים המשפטים כמה שכתוב ויסלף דברי צדיקים וק"ל:

דף נז:

בן נח נהרג וכו' אף על העוברין כו' בזה אמרתי ליישב בפ' שמות שדקדק הכתוב לאמר ויאמר מלך מצרים למילדות העבריות דודאי פרעה לא שאל מהם להרוג הזכרים בידים דבן נח מוזהר על שפיכות דמים ולכך לא אמר כן למילדות המצריות שהוזהרו על שפיכות דמים אפילו בעוברים אבל למילדות העבריות אמר שהותר לכם להרוג עובר במעי אמו וראיתם על האבנים קודם שיצא לאויר העולם אם בן הוא וגו' וכיון שאי אפשר בהם לפטור משפיכות דמים רק בתחילת יציאת הולד קודם שיצא ראשו או רובו הוצרך לתת להם סימנין כמו שכתוב בפרק קמא דסוטה וראיתם על האבנים סימן גדול מסר להם כו' יריכותיה מצטננות כו' וכן פניו למעלה כו' עיין שם ודו"ק:

דף נח:

מצרי שהכה ישראל חייב מיתה כו'. שלא היה הכאת מצרי בישראל מכת מות וכפירש"י בחומש וכדאמרי' פרק הנחנקין כל היכא דאיכא הכאה סתם לאו מיתה היא ולא תקשי לך מויך את המצרי אע"ג דלא כתיב בו מיתה הרי הוא מוכרע ממקומו דהוה הכאת מיתה דכתיב ביה ויטמנהו בחול ודע שכתב הרמב"ם בפ"י מהלכות מלכים מצרי שהכה ישראל כו' אף על פי שהוא חייב מיתה אינו נהרג עכ"ל וכתב בעכ"מ דראייתו מדשקלינן וטרינן באלו הן הגולין אם גר תושב שהרג ישראל גולה או נהרג אם איתא לשקול וליטרי בחובל בישראל כו' עכ"ל ע"ש ואין ראייתו מכרעת דהתם בשוגג איירי ומסתייה שיהרג בשוגג על הריגתו ולא על חבלתו ועוד דמשום הריגת בר מיניה הוצרך למינקט הריגה דגר תושב אינו חייב על גר תושב בחבלה בעלמא ונראה דטעמו של הרמב"ם מדלא קחשיב ליה בהדי שבע מצות על כרחך היינו טעמא משום דאין נהרג עליו על פי בית דין כמו שנהרג על ז' מצות דאזהרתן מויצו ה' וגו' זו היא מיתתן אבל בהכאה לישראל שמעי' מיניה שהוא חייב מיתה בידי שמים דעובדי כוכבים לא מעלין ולא מורידין ומזה נראה מה שכתוב בש"ר וכתבו רש"י בחומש וירא כי אין איש וגו' ראה שאין תוחלת צדיקים עומדת ממנו ולא מזרעו כו' פי' היינו משום דבדיני אדם לא היה חייב מיתה

כדעת הרמב"ם אלא שראה שהיה חייב מיתה בידי שמים ואין תוחלת צדיקים לעמוד כו' לכך הרגו ועוד האריך הרא"ם ורוב דבריו ע"פ שמות רבה ואין כאן מקום להאריך ודו"ק:

הסוטר לועו כו'. מבואר במ"ש בפרק חזקת הבתים דאדה"ר הוא דיוקנו של מקום ויעקב הוא דמות דיוקנו ולזה ישראל נקראו אדם ולא עובדי כוכבים וע"כ הסוטר לועו של ישראל שהוא דמות דיוקנו של שכינה כאלו סוטר לועו כו' ומייתי שנאמר מוקש אדם וגו' שע"כ קרא ישראל במקום הזה אדם לפי שהן דמות דיוקנו ודו"ק:

למה הכית כו'. פי' הכית הוא מלשון עבר כמו על מה הכית אתונך וגו' ותכה הוא לשון עתיד כמו ויאמר למה תכה וגו' דמלכים והקשו המפרשים דמהיכן למדו לומר שבהכאה זו נקרא רשע דאימא שהיה רשע מקודם זה המעשה כמו חברו שהיה רשע כבר מדכתיב רעך שפי' רשע כמותך ונראה לומר בזה לפום ריהטא ממשמעות הכתוב שמשה קראו רשע היה לו לכתוב רשע למה תכה וגו' אבל נכתב לרשע בלמ"ד שמשמעו שהוא סיפור הכתוב שמשה אמר לאותו שנעשה רשע למה תכה וגו' ולמה כתב לנו כאן שהיה רשע כיון שמשה לא אמר לו כן אי לאו לאשמועי' דבהכאה זו נעשה רשע אבל מלת רעך שהוא סיפורו של משה קראו כך על שם שהיה רשע כבר כדאמרי' בש"ר ודו"ק:

ואם לא לקחתי בחזקה גו'. מלת חזקה מורה על זה כי הרוצה לעשות דבר בכח ובחזקה הוא מרים ידו כענין שנאמר בידך החזקה ובזרועך הנטויה וגו' ומ"ש ותהי חטאת הנערים וגו' אע"ג דלפי משמעות נראה ותהי חטאת הנערים וגו' אהא דכתיב בטרם יקטירון את וגו' קאי שהיו לוקחין בשר הזבח קודם הקטרת אמורין מכל מקום מדסמיך ליה ותהי חטאת הנערים וגו' אם לא ולקחתי בחזקה וגו' דרשו שלקחו בחזקה שהיא הרמת יד היא היה חטאת הנערים וק"ל:

איש זרוע לו וגו'. גם זה מדה כנגד מדה לפי שהוא מגביה ידו ממקום הנמוך אשר נברא ממנו דהיינו מן האדמה ראוי הוא שלו יהיה הארץ לקבורה שישפיל ויבא לארץ ממקום שבא:

לא נתנה קרקע כו'. פירש"י לא ניתנה קרקע כו' אבל לא ידענא לפי זה מאי שייכא הך דרשה דעובד אדמתו ישבע לחם וגו' לכאן ולולא פירש"י נראה לפרש לא נתנה קרקע אלא לבעלי זרועות היינו שיש להם זרוע וכח לעבוד האדמה ולא לתשושי כח שלא יוכלו לעבוד אותה כראוי והשתא שפיר שייכא הך דרשה דעובד אדמתו ישבע לחם דמיירי נמי בכה"ג שעושה עצמו כעבד לעבוד אותה כראוי לה ומדכתיב עבד אדמתו חסר וי"ו דרש לה כעבד ודו"ק:

עובד כוכבים ששבת חייב מיתה כו'. יש לעיין בזה מה טעם ענין זה דוקא באלו הב' מצות דבדבר שאנחנו חייבין לעשות שהוא אצל העובד כוכבים היפך זה לחייב מיתה בעשייתו והנראה שהכונה בזה שהתורה נקראת ארוסה לפי שרוב ההמון אין עוסקין בה והויא התורה לגביה כארוסה בבית אביה שהניחה להיות תורת ה' אבל העוסק בה ודאי דה"ל נשואה ונקראת תורתו כמו שכתוב בפרק קמא דמסכת ע"ז והוא שאמרו בפסחים כל העוסק בתורה לפני עם הארץ כאלו בועל ארוסתו לפניו שנאמר צוה לנו מורשה וגו' מאורסה לכל קהלות יעקב מבואר לפי שעם הארץ אינו עוסק בה והויא ליה ארוסתו וכן מצות שבת נקראת בהרבה מקומות כלה כמ"ש בואי כלה בואי כלה דכארוסה ודאי דלא הויא דכל ישראל קבלו עליהם שמירת שבת וכנשואה נמי לא הויא לפי שאינן שומרים אותה כראוי כמ"ש פרק כל כתבי אלמלא שמרו ישראל ב' שבתות כו' ומשום הכי הויא שבת לגבייהו ככלה שנכנסה לחופה ולא נבעלה ולזה כיון שהעובד כוכבים שאר עריות ובעולת בעל יש להן חוץ מארוסה וכלה שנכנסה לחופה דאין להן כדאמרי' לעיל משום הכי הויא ליה עסיקת התורה לגבייהו כאלו בועל ארוסת ישראל ואם הוא שומר שבת ה"ל כאילו בא על כלת ישראל שנכנסה לחופה ולא נבעלה ואמרינן לעיל דנידון בדיני ישראל ועל כונה זו אמרו בש"ר פ' בשלח מהו נתן לכם ולא לעובדי כוכבים מכאן אמרו אם יבאו בני נח לשמור שבת לא דיין שאין מקבלין שכר אלא שחייבין מיתה שנאמר ויום ולילה לא ישבותו ואזהרתן זו היא מיתתן וכה"א ביני ובין בני ישראל וגו' משל למלך יושב ומטרונא יושבת כנגדו העובר ביניהם חייב מיתה ע"כ ודע שהרמב"ם בהלכות מלכים כתב הא דקאמר הכא דחייב מיתה היינו בידי שמים אבל אינו נהרג וכתב הכ"מ לפי דבריו דהא דקאמר תלמודא וליחשביה בהדי ז' מצות ה"ק ולימני בהדייהו למימר דאסורין בה קאמר אבל לא לענין קטלא כו' עכ"ל ועוד האריך ע"ש וא"א לומר כן דא"כ למה לא מנה בהדי ז' מצות לאיסור הא דמצרי שהכה ישראל דחייב נמי מיתה בידי שמים ואינו נהרג כמ"ש הרמב"ם שם אבל הנראה לדעת הרמב"ם דכל מה דלא חשיב בהדי ז' מצות אין נהרגין עליהן והא דפריך הכא וליחשביה בהדי ז' מצות ה"ק דאמאי לא חשבי' לשבת נמי בהדי ז' מצות ויהיה ב"נ נהרג עליה ומשני קום עשה לא קחשיב דבקום עשה אין ב"נ נהרג דלא מצינו אפי' בישראל בשום קום עשה שיהיה נהרג בידי אדם וכן ההיא דנכרי עוסק בתורה פריך נמי הכי ולחשבי' בהדי ז' מצות ויהיה ב"נ נהרג עליו ומשני למ"ד מאורשה כו' דאין חיובו מצד עצמו ולא הוי אלא כאסמכתא בעלמא ואין כאן אזהרתן זו היא מיתתן ונראה מה שהביא לדרוש לא ישבותו אבני נח ולא אששת עתים דכתיב לעיל מיניה נראה כמ"ש הרא"ם שהשבות בכ"מ הוא מנוחת

הפועל ממלאכתו ולא מנוחת הפעולה והחום והקור כי הם הם פעולת המזלות כו' ולא תפול בהם שביתה עכ"ל ע"ש:

דף נט:

אדם הראשון לא הותר לו לאכול בשר כו' עיין בטעם הענין זה במפרשי התורה באורך: **חבל** על שמש גדול כו'. מבואר כי באמת כל הנבראים נבראו לתכלית אדם ולתשמישו אמנם הנחש היה מצד בריאתו השמש הנבחר מכולם שהוא היה ממוצע בין האדם ושאר בעלי חיים שמצינו בו כח הדבור וערום מכל החיות וכן אמרו פ"ק דסוטה אני אמרתי יהא מלך על כל החיות כו' ולפי שדרך כבוד לאדם שיהיו לו ב' משמשין כמו שכתוב ושני נעריו עמו לזה אמר שהיו מזדמנין לו ב' נחשים טובים אחד משגרו לצפון כו' נקט צפון ודרום שלפי דעת התוכנים שיישוב בני אדם הוא מקצה מזרח לקצה מערב באורך אבל לדרום ולצפון אין שם יישוב בני אדם מפני הקור והחום ולזה אמר שהיה משלח שם שלוחו הנחש במקום שלא היה אדם יכול לילך בעצמו. ואמר ולא עוד אלא שמפשילין כו'. הזכירו בו שני דברים אלו כי מתוך קללותיו של אותו הרשע שנתקלל נלמד כן כמ"ש רש"י כיוצא בו במסכת סוטה פרק קמא. ואמר כי תחת שהיה לאדם ברכה זו קודם הקלקול שהיה לו רגלים כאדם ושכל לדבר ולהבין כדי לשגרו בעצמו למרחוק לצפון ולדרום משא"כ בשאר בעלי חיים משנתקלקל אמר על גחונך תלך שלא יוכל לילך מהר כמו ההולך על רגליו ותחת שהיו מפשילין רצועה תחת זנבו כדי להוציא עפר לגינתו משקלקל נתקלל ועפר תאכל וגו' ודו"ק:

הכפירים שואגים לטרף וגו'. נראה מתוך ענין המעשה שזה הכתוב הכפירים שואגים לטרף גם סופו לבקש מאל אכלם אמרו ר"ש בן חלפתא בדרך תפלה ובקשה ונענו לו בכל זה מן השמים ור"ל שהכפירים שואגים לטרף כשאר ב"ח גם את האדם שלא מרצון ובחירה אך לבקש מאל אכלם מצד אחר וכשאין להם אוכל הוצרכו לטרוף שלא מרצון ונתקבלה תפלתו שנחיתו תרתי אטמאתא שא' יהיה אוכל לכפירים והשניה אוכל לטרף דהיינו לר"ש שהיה נטרוף מהם אלו לא נתקבלה תפלתו ויהיה לבקש מאל אכלם לשון רבים דהמ"ל לבקש מאל אוכל וכתב אכלם דהיינו אוכל לכפירים ואוכל לטרפו שהוא ר"ש שהיה נטרף מהם אי לאו דנחיתו אטמאתא ודו"ק:

דף סג.

כל המשתף ש"ש כו'. יראה דודאי לכ"ע כופר בעיקר גרע טפי וחייב כליה אלא דר' שמעון קאמר דכל המשתף ש"ש וד"א דהיינו המאמין בשניות נמי חייב כליה ונעקר מן העולם אלא מה תלמוד לומר אשר העלוך דודאי האמינו בנמצא וגו' ולכך לא נעקרו אלא שאיוו לאלהות הרבה ואמרו שהאחד הנמצא נתן כח לאלהות וכחות רבים עזב ה' את הארץ ואלו הכחות והאלהות יהיו מנהיגים בארץ וכ"כ הרמב"ם שזה דעת רבים מעובדי ע"ז שעובדים אותם שאומרים שנתנה ההנהגה בידם ועד"ז יש לכוון מה שאמר משה ראה אתה אומר אלי העל את העם הזה וגו' דבא משה להתנצל בעדם שאמר משה להקב"ה שהרי אתה אומר אלי העל את העם וכונתך שאתה מעמיד אותי למנהיג להם וא"כ תלית העלייה בי כיוצא בזה כוונו ישראל שאמרו אשר העלוך וגו' שאתה נתת לו כח להעלות ולמנהיג בעלמא ולא כוונו כלל לע"ז ולשתף ש"ש וד"א ודו"ק וק"ל:

דף סג:

ועתה יוסיפו לחטוא כו'. מלמד שכל אחד ואחד עשה דמות יראתו כו'. והיינו שהוסיפו לחטוא דבלאו עצבי ע"ז שהיה להם בבית ע"ז שלהם הוסיפו להם כל אחד ואחד לעשות לו דמות ע"ז שיהא מצויה לו בכיסו כשזוכרה לחבקה ולנשקה ויהיה כתבונ' עצבים כמו בחילוף בי"ת במ"ם בומ"ף כתמונת עצבים דהיינו שהיה להם עצבים בבית ע"ז ובתמונתם עשה לו נ"א ע"ז קטנה מצויה להם בכיסם גם לפי פשוטו כתבונם כמו כתבונתם כמו שפירש"י שם ודו"ק:

שהיו נותנין עיניהם בבעלי ממון כו' יבא ויזבח עצמו לו כו'. אפשר שהיה נימוס הע"ז כל מי שנזבח לה גם ממונו לע"ז או אפשר שנתן להם כופר נפש וק"ל:

עושין דמות עצבים ומעמידין כו' והוא פירש כתבונם עצבים דבהאי קרא דלעיל מיניה דר"ל שהיו עושין תמונת דיוקנם של אותן בעלי ממון כפרש"י ומלת עצב כאן מלשון צורה ודמות וק"ל:

סכות בנות. פירש"י ורד"ק בספר מלכים דמות התרנגולת עם אפרוחיה וכן הוא בירושלמי ובנות היינו אפרוחיה וסכות היא תרנגולת שהתרנגול נקרא סכוי מפי' הרד"ק. ואשימא הוא תיש לפי שאין לו צמר והוא כמו שומם ובירושלמי אשימא אימרא כמו באיל אשם. ואת נבחן הוא כלב מפי' הרד"ק י"ס שכתוב בנו"ן ואינו כי אם בזי"ן והיא מלה מורכבת נובח אז כשהכלב נובח מראה שיניו ובמסורה ראיתי נבחז זי"ן רבתי ע"כ ואפשר כי מז' רבתי טעו שהיא נו"ן פשוטה:

ואדר כו'. פי' רש"י שמהדר ומכבד אדוניו כו' ורד"ק פירש דאדר מלשון דרי טעינה שהוא לשון משא והענין מבואר בזה כי העושר וההצלחה היא בג' דברים הם חכמה וגבורה ועושר יש מהמינים שחשבו שתכלית האדם והצלחתו הוא הגבורה ויש שחשבו שהוא העושר כמה שכתב ר"ש אבן תבון בהקדמתו לפרקי אבות ואלו הן הב' כתות שעבדו לפרד שהוא אדרמלך שאף המלך צריך לו להצלחתו בעושר לטעינה ולכל מלאכה ושעבדו לסוס שהוא ענמלך שאף המלך צריך לו לגבורה במלחמה וע"כ עבדו לאלו שחשבו שזהו תכלית הצלחת אדם ודו"ק:

בתר דאביקו כו' וההיא נמי בפ' חלק דאתחזי ליה מנשה בחלמא וא"ל אי הוות התם הוות נקיטנא בשיפולי גלימא ורהטת אבתראי איכא לאוקמא בתר דאביקו ביה וק"ל:

בפרש"י לעגלות בית און כו'. וכומריו שהיו נושאין אותו יגילו עליו כו' עכ"ל ע"ש ובספ"ג דמגילה דחה רש"י פירוש זה ופירש בענין אחר וכומריו אשר עליו יגילו שהיו רגילים לשמוח יתאבלו כו' ע"ש:

דף סד.

שלא למדו אביו כו'. דאלו למדו אביו לא היה אומר הס כדאמרינן ס"פ לולב הגזול תינוק היודע לדבר אביו מלמדו ק"ש והיינו שמע ישראל וגו' דהוא ק"ש של רבי יהודה הנשיא ודו"ק:

אל ה' מאי אמור כו'. יש לדקדק מאי קאמר מאי אמור הא מפורש בההיא קרא שנאמר קומו ברכו את ה' וגו' וכל הענין ומהיכן משמע להו הך דרשה דאמר בייא בייא כו' ושנפל פתקא דכתיב ביה אמת גם הוא זר בב' יצרין הן ממש שרצו להמיתן ולמה לא הזכיר בזה גם יצרא דממונא וע"ק אם הוא אמת דלא איהו ולא אגרא בעינן אם כן הותרה הרצועה לית דין ולית דיין ח"ו גם בשאר עבירות וענין גוריא דנורא הוא מבואר שנאמר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך שכל הפעולות נמשכים לפי ג' חלוקות אלו שהם לב וגוף וממון ויש בכ"א מהם יצר להרע או לטוב ונקדים לזה מ"ש פרק אין עומדין אר"א אליהו הטיח דברים כלפי מעלה שנאמר ואתה הסיבות את לבם אחורנית ואר"ש רב בר יצחק והודה לו הקב"ה דכתיב ואשר הרעותי וגו' ואר"א אלמלא ג' מקראות נתמוטטו רגלי שונאיהן אשר הרעותי וגו' והנה כחומר וגו' והסירותי את לב האבן וגו' כפירש"י שם ביד הקב"ה לתקן יצרינו וכו' ויש להם פתחון פה במשפט כו' עכ"ל והוא כונת הפסוק ה' תשפות שלום לנו כי כל מעשינו פעלת לנו דהיינו שכל מעשים הרעים ופעולותינו ע"י שבראת היצר הרע והוא מבואר דודאי זה אין טענה במשפט שהרי ניתן

לאדם הבחירה וכמה שאמר בראתי יצר הרע בראתי תבלין שהיא התורה דאל"כ הותרה הרצועה ח"ו אלא כדי לזכותו ניתן הבחירה לאדם וע"י התורה אבל ר"ל דיש טענה קצת לענין שלא נתמוטטו לגמרי ולזה דרשו ויזעקו בקול גדול וגו' דע"כ לא קאי אקומו וברכו את ה' וגו' דא"כ לא ה"ל להזכיר מי הם שקמו וברכו שכבר הזכירם ועוד שהזכיר גבי קומו וברכו וגו' עוד אנשים אחרים שלא הוזכרו כבר גבי ויזעקו בקול גדול וגו' וע"כ דרשו שהוא מלתא באנפי נפשיה שהטיחו דברים בקול גדול כלפי מעלה אל ה' אלהיהם וכענין אליהו וז"ש בייא בייא כו' לא איהו בעינן כו' שביד הקב"ה להסיר היצר הרע מעלינו כמה שכתוב ואשר הרעותי וגו' ואמר שנפל פתקא כו' דהוה כתיב ביה אמת דהיינו כמה שאמרו שהודה הקב"ה בדבר ויצא להם זה הדרש מדכתיב בסוף תפלתם דאנשי כנסת הגדולה ואתה צדיק על כל הבא וגו' כי אמת עשית דהיינו שקבלו וצדקו דין שמים עליהם ואמרו ואתה צדיק על כל עונש הבא עלינו בעבור שהלכנו אחר יצרנו ואף כי הוא אמת שאתה עשית את היצר הרע ובידך להסירו ויש לנו לומר לא איהו כו' מכל מקום אנחנו הרשענו שלא נצחנו אותו כיון שהבחירה ניתן לאדם כמה שאמרו לעיל ואמר שישבו בתענית עד שנמסר יצרא דע"ז בידם דהיינו שבטלו כחו שבלב בסיוע דשמים כמה שאמרו בדרך שאדם רוצה כו' והבא לטהר מסייעין לו ויצרא דע"ז הוא היצר הרע שבלב כמה שאמרו מחשבה רעה דע"ז הקב"ה מצרפה למעשה שנאמר למען תפוש ישראל בלבם ודו"ק:

מעשה בכותית אחת כו'. מוטב שתחזור האשה לחולי' כו'. נראה שנסמך האי עובדא למאמר דלעיל ורב אמרן תרוייהו שאמר לעיל יודעין היו ישראל בע"ז שאין בה ממש ולא עבדו ע"ז אלא להתיר להם עריות אמר כמו כן בבעל פעור בכותית אחת וכו' והרי ישראל גם כן ידעו שאין בה ממש אבל היו נצמדים לבעל פעור כצמיד פתיל שהוא נצמד יפה בשעוה כפירוש רש"י מפני היתר עריות של בנות מואב שזה הביאם לעבוד ע"ז בזויה כזו אבל הדבקים בה' אלהיכם אינו רק כב' תמרות כו' שאין אתם דבוקים בו כ"כ מפני איסור בנות עכו"ם כמ"ש ולקחת מבנותיו לבניך וזנו בנותיו אחרי אלהיהן והזנו וגו' ובמתני' תנא בהיפך הנצמדים לבעל פעור כצמיד על ידי אשה דהיינו הצמידים שעל ידיה שאינן דבוקין יפה ממש ובקל יכולה להסירן מעל ידיה כן היו הנצמדים לבעל פעור שהיה אהבה התלויה בדבר בזנות של בנות מואב בטל דבר בטלה האהבה אבל אתם הדבקים וגו' דבוקים ממש לעולם שהיא אהבה שאינה תלויה בדבר וק"ל:

שם והיו הכומרים מקלסין לו פירש"י משבחין עכ"ל ואפשר דנקיט האי לישנא שהוא סובל ג"כ לשון לעג וקלס כמו שכתבו התוס' דהיינו שהכומרים עצמן ג"כ אפשר שנתכונו באמירתם לגנאי ליהודי וק"ל:

דף סה:

א"ל נהר סמבטיון כו'. יראה ששאל לו מי יימר דהאידנא שבתא בשלשה דברים. הא' מי יימר דזה היום הוא שבת בראשית שבו שבת אל מכל מלאכתו. הב' מי יימר דזה היום שצוה בו אתכם לשבות. הג' מי יימר דזה היום הוא שבת לעתיד ומנוחה לחיי עה"ב והשיב לו נהר סמבטיון יוכיח כו' שמעת היצירה הוא נח ביום שבת שהרי בו שבת אל בשעת יצירה ובעל אוב יוכיח הרי גם עתה אין לעשות בו מלאכה כמו שבעל אוב היום אינו עושה פעולתו ומלאכתו וקברו של אביו יוכיח הרי שבעולם הבא נוחין ביום זה ולזה אמר לו בג' לשונות ביזתו ביישתו וקללתו וק"ל:

כי עונותיכם וגו'. מבואר בפירוש חכמי אמת כי בכל מעשה אדם נברא דבר רוחני לפי המעשה הן טוב הן רע ומלאכי משחית הבאים מעונותיכם הם היו מבדילים ביניכם וגו' מהגיע רוח הקדש עליכם וק"ל:

ולא הוה קמהדר ליה כו'. לפי שכח הנשמה שהוא הדבור לא היה יכול לברוא ולפי שאין בו הנשמה שהוא הרוח העולה למעלה רק רוח החיוני שהיא ג"כ בבהמה היורדת למטה א"ל הדר לעפרך וי"מ מן חבריא היינו מן חוברי חבר ולא יתכן דאין זה מעשה חובר חבר לברוא גברא אבל מן חבריא היינו מן החכמים שעוסקין בספר יצירה שדרכן לקרות זה לזה כן כמו הונא חברין וק"ל:

דף סו.

אלו המנחשים בחולדה ובעופות כו'. מפירוש הרמב"ן המביט בעופות וכנפיהן או בצפצוף כענין שכתוב כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד וגו' ע"ש באורך:

דף סז:

כשפים שמכחישין פמליא כו' אין עוד מלבדו וגו'. עי' בחדושי אגדות פרק קמא דחולין:

בלטיהם אלו מעשה שדים בלהטיהם אלו מעשה כשפים. כן הוא הגי' בספרים שלפנינו וכן פירש רש"י הכא וכן פי' הרמב"ן בחומש פ' וארא ע"ש ועי' גם ברא"ם בארוכה בזה אבל בערוך בערך לט כתב הגירסא בהיפך לטיהם אלו מעשה כשפים להטיהם אלו מעשה שדים וכה"א ואת להט החרב המתהפכת פי' סימנא בעלמא הוא שהשד מתהפך

לכמה גוונים וכו' עכ"ל ע"ש אבל הכתובים בפ' וארא מוכיחין כגירסת רש"י והרמב"ן דגבי בלהטיהם אה"כ ויקרא וגו' ולמכשפים וגבי בלטיהם לא הזכיר רק החרטומים ולא מכשפים ודו"ק:

שם הלכות כשפים כו' מותר לכתחלה כדרב חנינא כו'. הך דמעברא להו עגלא תלתא לאו ע"י מכשפות היא אלא מעשה הקב"ה כפירש"י ולא קרי ליה בכלל הלכות מכשפין אלא לפי הדמיון דחשבו ליה כמעשה כישוף וק"ל:

שם אצבע אלהים היא. גם מכאן ראיה לגירסת רש"י דגרס בלטיהם אלו מעשה שדים לא כגירסת הערוך דהא הכא בלטיהם כתיב גבי כנים וקאמר עלה שאין השד יכול כו' ויש לדקדק למאי דמסיק האי מכניף והאי לא מכניף משמע משום דהשד אינו עושה מעשה אבל ע"י כישוף שעושין מעשה גמור היו יכולין לברוא כינה וכן משמע מדברי המפרשים והפוסקים דעל ידי כישוף עושין מעשה גמור ואם כן מאי קאמר ולא יכלו להוציא הכינה הא יכלו להוציאם על ידי כישוף ואמאי קאמרי נמי חרטומי מצרים במכת כנים אצבע אלהים היא ולא חשבו שעשו כן משה ואהרן על ידי כישוף כמו שחשבו במכות הראשונות ויש לומר דאע"ג דעל ידי כישוף יכול לעשות מעשה גמור מכל מקום לאו בכל הדברים היו יכולין לעשות דא"כ היו יכולין לברוא עולם חדש ומשום הכי לא הוזכר בלהטיהם ומכשפים אלא בנס המטה ושוב אח"כ לא הוזכר כישוף רק בלטיהם דהיינו מעשה שדים לגירסת רש"י לפי שלא היו יכולין לעשות כישוף בשאר הדברים אבל על ידי שד יכלו בכל הדברים דמכנפי ואיכא למידק במכת דם שעשו כן החרטומים בלטיהם היינו מעשה שדים מאי מכניף שייך בו ויש לומר שעשו כן החרטומים על ידי אחיזת עינים דהוא ג"כ אינו עושה מעשה כמו מעשה שדים והא דלא הוציאו החרטומים אחר כך את הערוב על ידי מעשה שדים כמו שהוציאו הצפרדעים דהא ערוב נמי מכניף הוא י"ל כיון דכבר ראו במכת כנים דאצבע אלהים היא האמינו אח"כ בכל המכות דמאלהים היו ולא עשו כמו כן על ידי שדים ודו"ק:

שם ותעל הצפרדע כו' צפרדע אחת היתה והשריצה כו' מדכתיב צפרדע בלשון יחיד דריש ליה הכי ואף שמצינו כיוצא בו בלשון יחיד על שם המין כמו ותהי הכנם וכו' ויסר מעלינו את הנחש כו' היכא דאיכא למדרש כי הכי דרשינן ונראה הא דניחא ליה לראב"ע לומר הכי צפרדע אחת היתה שרקה כו' ולא כדברי ר' עקיבא דצפרדע אחת השריצה כו' למאי דאמרינן לעיל שעד מכת כנים היו מצריים חושבים שעל ידי מכשפות היו המכות הראשונות מה שאין כן בכנים דלא מכניף והשתא לדברי ראב"ע שהאחת שרקה וכולם באות היינו דמכניף שפיר חשבו המצריים דעל ידי מעשה שדים באו ועלו שהשד הכניפן

אבל לדברי רע"ק שהאחת השריצה כולן דבר זה בריאה חדשה היא ומעשה גמור הוא ואמאי לא קאמר המצריים עלה אצבע אלהים היא דהא השד לא יוכל להכניף ובהכי ניחא דשייך מאמר זה בשמעתין ודו"ק (חולין פ"ק וע"ש):

דף סח.

דעתו ודעת אמו נטרפה כו'. לפי שלא הדליקה עדיין הנר שהמצוה באשה וק"ל:
שלך קשה משלהם כו'. פרש"י מפני שלבך פתוח כאולם כו' עכ"ל ועוד י"ל מפני שאתה ידעת ביותר שיש בידו ללמוד ממני מההיא דנטיעת קשואין כדלקמן וק"ל:
אוי לכם שתי זרועותי שהן כו'. תלה הדבר בזרועותיו שמלת זרוע נאמר בכ"מ על הכח כמו ושם בשר זרועו לך זרוע עם גבורה ואמר שב' זרועותיו הן כב' ס"ת שנגללין ר"ל שהיה בכחו ללמוד תורה לאחרים ולא יצא לפועל ללמדם כמו ספר תורה שנגלל שיש בכחה ללמוד תורה ממנה ולא למדו ממנה שהניחו אותה נגלל ודו"ק:
ככלב המלקק מן הים כו'. על עצמו אמר זה המשל אף שהוא קצת גנאי שדימה עצמו לכלב המלקק אבל על תלמידיו לא אמר זה המשל שהוא קצת גנאי ואמר עליהם משל אחר כמכחול בשפופרת גם מטעם זה בעצמו הפליג דאפילו ככלב המלקק כו' לא חיסר מהם אבל בתלמידיו לא הפליג כ"כ בדבר ואמר לא חסרוני אלא כמכחול כו' דמשמע כשיעור הזה חסרוני שאין לתלמידיו גנאי כ"כ כמותו ולפירש"י נראה הגירסא בהיפך דגרסי' אלא ככלב המלקק כו' אפי' כמכחול בשפופרת והדבר בשינוי לשון צריך טעם ודו"ק:
אבי אבי רכב ישראל ופרשיו כו'. האי קרא אלישע אמרו על אליהו בענין תפלה כדברי המתרגם והמפרשים אבל הכא נראה לפרש רבי רבי הוא רכב ישראל ופרשיו במלחמתה של תורה ואמר מעות יש לי כו' ודימה את עצמו ליש לו מעות ומטבעות ואינו יודע ומכיר אותן שבודאי כשנותנן לאחרים שאינו שולחני הוא מפסיד בהן כן הדבר הזה דרבי עקיבא ודאי יש לו תורה אבל אמר שאינו יודע ומכיר בה ככל הצורך בשאלות ובספיקות שהיו לו ואין לי שולחני להרצותן ולהשיב על ספיקיו בכל הצורך ודו"ק:
סליק פ' ד' מיתות

דף סט:

וכתיב ויהי לשנתים ימים ויהיו גוזזים וכו'. ופירש"י וסמיך ליה כו' עכ"ל אינו סמוך ממש שהרי הפסיק במעשה אמנון ותמר אלא דמשמע ליה דמעשה אמנון ותמר מיד

אחר לידתו של שלמה היה גם מה שהפסיק בענין אחר לידתו של שלמה וילחם ברבת בני עמון וגו' אין זה הפסק דבאותו זמן היה ודו"ק:

אברהם גדול מנחור שנה ונחור כו'. לעיל באחיתופל ואליעם ובת שבע דסגי ליה שמנה חדשים לכל עיבור היינו בעיבורין שאינן בזה אחר זה כגון הך דאחיתופל וכו' וכהך דחור ואורי ובצלאל אבל בעיבורים של אחים שהם בזה אחר זה כגון הך דאברהם ונחור והרן אנו נותנין לעיבור אחד שנה שלמה דא"א שתתעבר מיד אחר לידת הראשון ממנו וכן צ"ל בהך דלקמן דשם גדול מחם שנה וחם גדול מיפת שנה דבאחים שהם עיבורים בזה אחר זה אנו נותנין לכל עיבור שנה אך קשה דדל שמנה חדשים לעיבורה של שרה ואשתכח בשבע שנין וד' חדשים אוליד הרן לשרה. ונראה דלא בעי תלמודא לדקדק טפי ממאי דבעי דדורות הראשונים אולידו לח' ותדע דהא מוכח דמעיקרא הוליד הרן את מלכה כדכתיב אבי מלכה ואבי יסכה דמשמע דמלכה גדולה מיסכה היתה אלא ע"כ דהתלמוד לא בעי לדקדק טפי ממאי דבעי ובב"ר איתא הכי בהדיא דהרן לשש שנים אוליד דאברהם גדול מהרן שתי שנים ושנה לעיבורה של מלכה ושנה לעיבורה של יסכה ונ"ל דהב"ר לית ליה דחייה דהכא דילמא דרך חכמתן קחשיב להו ומ"ש יסכה זו שרה כו' עיין דברי הרא"ם ודבריו דחוקים הם וצ"ל דכיון דהיתה שרה בת אחי אברהם כדאמרינן פרק ד' מיתות ולא הוזכרה שם שרה כלל בבנות הרן ולא בין בני נחור בסוף פרשת וירא ע"כ לומר שהוזכרה שרה כאן והיא שרה היא יסכה:

בר מאה ותרתין שנין הוי אלא דרך חכמתן כו'. כתב הרא"ם וא"ת אכתי איך ידע מזה שיפת הוא הגדול משם דילמא מבן ת"ק שנה התחיל נח להוליד ולא נולד יפת אלא אחר שלש שנים משהתחיל להוליד שהיה נח אז בן תק"ב שנה ושם נולד אחר שתי שנים משהתחיל להוליד שהיה נח אז בן תק"א שנים שנמצא בזה ששם היה בן ק' שנה שנתים אחר המבול ויפת בן ק' שנה שלש שנים אחר המבול ויש לומר כו' עכ"ל ורצה לומר על כרחך דבשנת ת"ק נולד חם דאז התחיל להוליד דא"כ קושייתו לאו קושיא דמכל מקום שפיר מוכח דקא חשיב בקרא דרך חכמה שהרי חם גדול משם וקחשיב שם וחם וגו':

יפת גדול שבאחיו כו'. וכ"ה בב"ר ובחומש פירש"י איני יודע אם יפת הוא הגדול כו' אם שם כשהוא אומר שם בן מאת שנה שנתים כו' עכ"ל. ואפשר לומר כיון דמסתמא דתלמודא לא בעי למילף ליה מיפת הגדול אלא רב זביד ע"כ דאית ליה לתלמודא דלאו ראיה גמורה היא מאחי יפת הגדול והיינו משום דאיני יודע כו' ובפרשת נח גבי בנו הקטן פירש"י הפסול והבזוי וכתב הרא"ם דאל"כ מאי הקטן והלא גדול הוא מיפת שהרי הכתוב מונה אותו קודם יפת ואי אפשר לומר דומיא דשם שמונה אותו ראשון

כו' דבשלמא גבי שם איכא למימר משום חשיבותו אלא גבי חם מאי איכא למימר עכ"ל ודבריו תמוהים דבהדיא קאמר הכא רב זביד יפת גדול שבאחיו ותלמודא לא פליג עליה בהא וליכא בינייהו אלא משמעות דורשין ועוד דרש"י דמפרש הקטן הפסול הם דברי ב"ר והב"ר אית ליה בהדיא דרשה דהכא דאחי יפת הגדול ועוד דבהדיא פירש"י בחומש כדי שלא יהיה יפת הגדול שבבניו ראוי לעונשין כו' ומה שכתב הרא"ם שהרי הכתוב מונה אותו קודם יפת כו' כבר הרגישו בזה התוספות בשמעתין גם ברמב"ן בחומש עיין ישוב לזה ודו"ק:

ותמת עזובה ויקח לו כלב את אפרת כו'. כצ"ל ובקרא בד"ה משמע שהיה לו אשה שמה עזובה גם הוליד ב' בנות קודם שנשא אפרת וכפירש"י שם מיהו לפי דרש התלמוד פרק קמא דסוטה לא קשה מידי דדריש התם עזובה זו מרים שהכל עזבוה בתחלתה הוליד כו' יריעות שהיו פניה דומין ליריעות כו' ע"ש אבל רש"י בד"ה פירש שהוליד ב' בנות עזובה ויריעות וצא וחשוב שכ"א מהם היה פחות מח' שנים כו' כלב היה בן שמנה כשהוליד עזובה אשה ובן ט' כשהוליד יריעות ואחר מיתת עזובה אשתו לקח אפרת והולידה לו את חור בשנה אחרת הרי בן י' שנים וחור בן ח' כשהוליד את אורי ואורי בן ח' כשהוליד בצלאל הרי כ"ו שנים כו' עכ"ל ע"ש וזה סותר סוגיא דפ"ק דסוטה דדריש עזובה ויריעו' זו מרים גם מ"ש בפירש"י שם וכן מפורש פ' בן סורר לכאורה הוא תמוה דהא חשיב הכא תרתי שנין דתלתא עיבורי ואפשר שהוא מפרש דל תרתי שני דתלתא עיבורי היינו בעיבורין שהיו זה אחר זה באיש א' בכלב דהיינו עזובה ויריעות וחור אבל עיבורין שאינן זה אחר זה כגון חור אורי בצלאל לא חשיב אבל הוא דחוק דלא הוי דומיא דלעיל באחיתופל דקאמר דל תרתי שני דתלתא עיבורי דהיינו שאינן בזה אחר זה אליעם ובת שבע ושלמה וצ"ע:

ועתה הנה אנכי היום בן חמש ושמונים שנה בספרים אחרים נמחק כל זה וקרא דלא צריכא הוא וק"ל:

דף ע.

אלא לנחם כו'. משום דאמרינן בכמה כתובים קלקולים הבאים מן היין כגון מעשה נח והשותים במזרקי יין ואומר הרואה סוטה בקלקולה יפריש עצמו מן היין וכמו שעשו בני יונדב בן רכב ועל כן היה ראוי שלא לבראו כלל אי לאו לנחם אבלים כו' וק"ל:

שמאדים פניהם של רשעים בעה"ז ומלבין פניהם לעה"ב כו'. דכתיב בתר הכי אחריתו כנחש ישוך וגו' דהיינו אחריתו של אדם שהוא עוה"ב ושאמר אל תרא יין שאחריתו

דם כי מתוך מריבה וקטטה על היין עם חברו בא הוא או חברו לידי פצע וחבורות של דם כמ"ש למי שיח למי פצעים וסיפיה דקרא כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים כתיב בכיס וקרינן בכוס ר"ל שאם יתן האדם את עינו שלא לשתות יותר מדאי בין לפי ממון שבכיס ובין לפי היין שבכוס ולא ישתכר הרבה אז יתהלך במישרים עם חברו ולא יבא עמו לידי קטטה וק"ל:

וכתיב תירוש זכה כו'. והוא כמו תהא ראש ותהא רש ואמר לא זכה משמהו בשי"ן כפירש"י וח' במקום ה' שמתחלף באחע"ה:

מרישיה לסיפיה מדריש. רצה לומר הני לשונות מדרשי למי אוי למי אבוי למי שיח שצועק על ג' מיני צרות האחד אוי על כאב ראשו כששותה יותר מדאי והב' אבוי על אבוד ממונו בקנותו היין הג' שיח הוא צער שמצער על אבוד זמנו ואמר למי פצעים חנם דשאר כל אדם גם אם יבא לו פצע מאדם אחר המזיקו אינו חנם שמשלם לו המזיק אבל זה יש לו פצעים חנם שאינו יודע בשכרותו ממי בא לו הפצע שישתלם ממנו ואפשר הוא היה הגורם או שעל ידי נפילה באתה לו הפצע. ואמר לבאים לחקור ממסך רצה לומר אותו שבא לחקור על היין אם הוא מסוך שיותר חפץ ביין חזק וקשה שאינו מסוך שבו ישתכר יותר ולא עביד כדרבא דרמי ליה על חד תלתא דאז אין משתכר בו ולכך אמר רבא חמרא וריחני פקחין שלא היה שותהו חזק וקשה כ"כ ורש"י לא פירש כן גבי לחקור ממסך ע"ש ומאן דדריש מסיפיה לרישיה הכי קאמר למי שיש לו אוי בג' ימים ראשונים באבילות ולמי שיש לו אבוי בשבעה ימים של אבילות ושיש לו שיח בל' ימי אבילות ולמי שיש לו צער שיש לו פצעים חנם ולמי שיש לו בכייה וצער שעל ידי זה חכלילי עינים וכל אלה לפכוחי צערייהו ראוי להיות מאחרים על היין וק"ל:

י"ג ווי"ן נאמרו ביין ויחל וגו'. נראה הכונה בזה כי הי"ג ווי"ן שזכר הם בי"ג תיבות שהם כולם פעולות ולא שמות ומלות כמ"ש התוספות דויפת לא קחשיב לפי שהוא שם ולהורות לנו על כל פעולות הבאות מהיין ראוי לצווח עליהן וי שהרי אם נעיין בי"ג פעולות האלה שזכר הששה הראשונים ויחל ויטע וישת וישכר ויתגל וירא הם מהפעולות הרע והששה האחרונים ויקח וישימו וילכו ויכסו ויקץ וידע הם מצד פעולות הטוב ויגד לאחיו וגו' הוא הממוצע ביניהם והזכיר בכולן לשון וי להורות שאף פעולות הטובות היו נמשכים מפעולת הרע לצווח עליהן וי כי לולא פעולות וישכר ויתגל וגו' היה בטל פעולות ויקח וישימו ויכסו וגו' וק"ל:

מ"ש רביעי נלטייה בהדיא כו' עי' בחידושי הלכות:

מאיש האדמה דהיינו אדם הראשון כפירש"י. ורצה לומר אדם הראשון נקרא איש האדמה שנברא מן האדמה כדכתיב וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה אבל שאר כל בני אדם ממנו נבראו ולא מן האדמה אבל אין לפרש דלכך נקרא אדם הראשון איש האדמה בעבור היות ממשלתו על כל האדמה וממנו נתיישבה דא"כ מה"ט גם נח ראוי לקרות ע"ש זה איש האדמה אחר המבול כמ"ש הרמב"ן ומנא לן למידרש לא היה לך ללמוד מאדם כו' ודו"ק:

דף ע:

אין לך כו' אלא יין כו'. במסכת ברכות גרסינן בזה שנאמר בנח וישת מן היין וישכר אבל בשמעתין לא גרסינן ליה וכן נראה לשם מפירש"י ונראה כן מלשון יין כדאמרי' פ' בתרא דיומא למה נקרא שמו יין שמביא יללה לעולם ויין מלשון תאניה בפירש"י שם ובגימטריא יל"ל:

שאין התינוק יודע כו'. וע"ד זה אמרו בסוף פרק לולב הגזול קטן שיכול לאכול כזית דגן מרחיקין מצואתו שנאמר יוסיף דעת יוסיף מכאוב ובב"ר נדרש גבי אדה"ר ע"י שהוסיף דעת הוסיף מכאוב וק"ל:

מה ברי ומה בר בטני כו'. יראה דדרשות האלו מלשון בר שכתוב לשון תרגום במקום בן בלשון הקודש שהרי כל הספר נאמר בלה"ק וע"כ דרשו בו שאמרה מה ברי דהיינו שאתה בירור שלי לחובה שהכל יודעין שאביך ירא שמים וירא חטא ואינו משתכר כדאמרי' לא תירוי ולא תחטא ויאמרו אמו גרמה לו שהיא שיכורה והוא בן מאחד מתשע מדות בני שיכורה וע"כ הוא שיכור ואמר מה בר בטני כל הנשים כו' כדי שיהא לי בן מזורז ומלובן והיינו בן ברור וזך בשכלו לתורה כמ"ש נשקו בר וגו' וכן מה בר נדרי שאני נדרתי ואמרתי יהא לי בן מזורז וממולא לתורה ולנביאות שיהא ברור וזך בשכלו גם הנביאות נקרא בר כמ"ש מה לתבן את הבר:

מה לך אצל מלכים כו'. מלת למואל דריש למה אל ששאר מלכים המשתכרין אומרין כן אבל למואל קמא דברישא דענינא דברי למואל על שלמה נאמר וכפירש"י ולמואל כמו לאל כמו למופי שהוא לפי ועוד נראה כי ע"ש שהיה שלמה מתנהג בתחלה להשתכר כל הלילה כשאר מלכי' בזמנו והיה ישן עד ד' שעות כדאמרי' במדרשות שעשה כן ע"י בת פרעה ולזה נקרא אז למואל כמו למה לנו אל שהיה ג"כ משתכר כשאר מלכים בזמנו ולא היה נכנס בבקר למקדש האל וק"ל:

מי שכל רזי עולם גלוי לו ישתה כו'. מי שכל רזים והסודות גלוים לו וראוי בדעתו להיותן סודות אצלו שלא לגלותן לאחרים ישתה יין וישתכר לגלות הסודות כמ"ש בפ' אד"מ נכנס יין יצא סוד וא"ד מי שכל רוזני עולם משכימין כו' דהיינו סנהדרין שנקראו כן ע"ש שעוסקין ברזו של עולם דהיינו בד"נ כדאמרי' פ' היו בודקין והם משכימין לפתחו ללמוד ממנו לדון בד"נ שאתה חכם יותר מהם כמ"ש ויחכם מכל האדם מאיתן והימן וכלכל ודרדע ומשכימים לפתחך לדון בד"נ בבקר כמו שאמר דינו לבקר משפט ואתה שותה יין ומשתכר ועדיין אתה ישן לבקר בהשכמה עד ד' שעות וק"ל:

כי בער אנכי מאיש וגו'. פירש"י בההוא משא כתיב עכ"ל ואינו כן אלא בפרשה הקודמת כתיב בתחלת דברי אגור בן יקה המשא וגו' ע"ש וצ"ל דאין מוקדם ומאוחר דההוא משא דבער אנכי מאיש וגו' בתר משא אשר יסרתו אמו אמר שלמה להודות לאמו:

זה אדם הראשון. פירש"י שנכשל ביין וכו'. ויהי' מ"ם מאיש מ"ם היותר כמ"ם ויחכם מכל האדם ועוד יש לפרש כי בער ששתיתי יין ולא למדתי מאיש ולא הבנתי מאדם שלא לשתות ולהשתכר ביין ויהי' מ"ם מאיש כמו מן כמ"ם מכל מלמדי השכלתי וגו' וק"ל:

ולא בינת אדם לי זה אדם הראשון כו'. וכמ"ד לעיל אילן שאדם אכל ממנו גפן היה דהיינו היוצא מהגפן א"נ לאינך תנאי שהיה לו ללמוד מאדם הראשון שהיה מסתפק בלא יין כדמשמע מקרא ויחל נח ויטע כרם וגו' שאז היה תחלת נטיעת הכרם שיהיה ראוי לשתות וק"ל:

דף עא.

מדקול בעינן שוה כו'. יש לעיין בזה היכי משמע מאיננו שומע בקולנו ומהיכן בא לומר מדקול בעינן שוה מראה וקומה נמי וכו' ור"ש דקאמר וכי מפני כו' הוא תמוה לכאורה אם אינו ראוי ליסקל למה כתבה התורה שהוא ראוי ולא שייך בזה דרוש כו' ונראה כי הבן סורר אף כשהוכיחו אותו אביו ואמו כמה פעמים כמפורש בקרא ויסרו אותו אביו ואמו וגו' אמר כי מעולם לא הוכיחו אותו שניהם אלא אביו או אמו ואומר אלו הוכיחו שניהם היה מקבל תוכחתם וא"כ ע"כ בשקול שניהם שוה שיכול לומר שהיה סבור בכל התוכחות שלא היו רק מאחד מהם או מאביו או מאמו ואם כן ע"כ דמראה וקומה נמי שוין דאל"כ אף בשקולן שוה אכתי לא היה יכול לומר דאחד מהם היה כיון דמראיהן או קומתן אינן שוין וזה דבר שאי אפשר שיהיו שוין בכל דבר ולא היה ולא עתיד להיות ור' שמעון דקאמר וכי מפני שאכל כו' דודאי לדעת ר"ש התורה חייבה עליו מיתה שהגיעה תורה לסוף דעתו וכו' כדלקמן אלא דקאמר דאביו ואמו ודאי דלא יוציאו אותו בשביל

זה לסקילה שהם ודאי לא יגיעו לסוף דעתו ויאמרו שסופו לחזור מדרכיו הרעים ויהיו חסים עליו וע"כ לא היה ולא עתיד להיות שאביו ואמו לא יגיעו לסוף דעתו (ויכסו) [ויחסו] עליו מלהוציאו לסקילה בשביל תרטימר אחד ולמה נכתב אלא דרוש שאביו ואמו ידרשו שהתורה הגיעה לסוף דעתו דבכזה הוא ראוי ליסקל וע"י זה יוכיחו ויסרו את בניהם ויקבלו על זה שכר וכדאמרינן הני נשי במאי זכיין שמגדלין ובניהן לת"ת אבל בזמן הזה אין נותנין לב לזה וכל אחד מחפה על בנו אף שהוא באמת חייב מלקות מיתת ב"ד ואין מוכיחין אותן והנערים הולכים רוב ימיהן בביטול ת"ת ואמרי' פרק כל כתבי לא חרבה ירושלים אלא בשביל שבטלו בו תינוקות של בית רבן כו' ודו"ק:

דף עב.

אלא הגיעה התורה לסוף דעתו וכו' ומלסטם כו'. גם זה אין ממש סוף דעתו דאם כן אכתי לא היה חייב סקילה החמורה אלא שיבא לידי עבירות החמורות בתורה ויהי' בהם דינם בסקילה וכדאמרי' החייב שתי מיתות נידון בחמורה וק"ל:

שמיתתן של רשעים הנאה כו'. משמע דכל זה בענין בן סורר והוא שמיתתן של רשעים הנאה להם שלא יוסיפו לחטוא כמ"ש ימות זכאי כו' והנאה לעולם כמ"ש לסוף יוצא ומלסטם את הבריות:

ואמר יין ושינה הנאה לרשעים כו'. שמתוך הנאת יין שמשתכר בו בא לידי הנאת השינה בבקר עד ד' שעות כמ"ש במלכי עכו"ם וכן הוא בבן סורר ומורה שהנאה לו היין והשינה והנאה לעולם שכל זמן שיש לו ממה לקנות בו יין והוא ישן אינו מלסטם עד אחר שמגמר נכסיו ואמר שקט לרשעים רע דלכך אמר בבן סורר ומורה שיסרו אותו אביו ואמו שלא יהיה שקט ושליו לעשות רע ורע לעולם. ואמר כנוס לרשעים רע כו' כמ"ש בבן סורר אכל בחבורה שכולה סריקין חייב אכל בחבורת מצוה פטור והיפך בזה הפיזור ובצדיקים בכל זה ההיפך וק"ל:

דף עה.

מיום שחרב בהמ"ק ניטלה טעם ביאה כו'. פירש"י בטל הכח מדאגות רבות כו' עכ"ל ואין צורך דגם שאר טעמים דלא שייך בהו דאגה נטלו כמ"ש בסוף סוטה מיום שחרב בהמ"ק כו' הטהרה נטלה הטעם ואת הריח כו' ושאמר וניתנה לעוברי עבירה שנאמר מים גנובים ימתקו האי קרא ודאי דלא אמרו שלמה אחר שחרב בית המקדש אלא דהכי

קאמר דמתוך שהיצר הרע תוקף יותר בעוברי עבירה ומרבה תאותן כמה שנאמר מים גנובים ימתקו לא ניטל מהם הטעם:
סליק פרק בן סורר ומורה

דף עו.

זה המשהה בתו בוגרת וכו'. בתו בוגרת אינה ברשותו להשיאה אבל הוא משהה אותה בערמה לומר להפריז לה נדוניא להגון לה כשתשיג ידו ואינו עושה כן אלא להנאתו משהה אותה שתעשה לו מלאכתו וגורם להזנות:

דף עו:

המשיא בתו לזקן כו' למען ספות גו'. עיין פירש"י באורך ולי נראה לפרש ע"פ מ"ש אבר יש באדם משביעו רעב מרעיבו שבע דהיינו שהיא מוסיף ומעורר לו תאוה יתירה על ידי טעם ביאה וכן בתו הגדולה טרם שיודעת טעם ביאה אינה מתאוה כל כך וכשמשיאה לזקן או לקטן והיא טועמת טעם ביאה מוסיף ומעורר לה תאוה יתירה ולפי שאינה מקבלתו לזקן ולקטן מזנה עליו והרי זה ממש למען ספות הרוה שהיתה שבעה ורוה מתשמיש את הצמאה שמוסיף לה תאוה וצמאה לתשמיש ע"י שהשיאה לזקן ולקטן:
שם האוהב את אשתו כו' והאוהב את שכיניו כו' מבואר ביבמות פרק הבא על יבמתו וע"ש:

דף פא.

אל ההרים לא אכל כו'. עיין פרש"י סיפא דקרא חיה יחיה לומר זה צדיק גמור כו' אם עבר עבירות אחרות אלא לאו כמשמעותיה מדריש אלא כו' ויש לדקדק דלפי הדרש נמי דגבי שלא אכל בזכות אבותיו ניחא שהרי חסיד הוא אבל באינך שלא הלך בקומה זקופה ושלא ירד לאומנות חבירו ושלא נהנה מקופה של צדקה תקשי לך נמי משום דלא עביד הכי ואפילו באחד מכל אלה כדמסיק צדיק גמור הוא אף אם עבר עבירות אחרות ויש לומר דסיפיה דקרא חיה יחיה מלשון כפול משמע חיה בעולם הזה ויחיה לעולם הבא ולפי שאלו עבירות שזכר לפי פשטיה דהיינו ע"ז ועריות הוזכר בהם עונש ושכר בעולם הזה דהיינו מיתת בית דין וכרת וע"כ אמר במה יזכו גם לעולם הבא שאמר חיה יחיה ואמר דבכלל אלו שזכר נתכוון הכתוב בדרשה זו שמהם יזכה לעה"ב דהיינו שלא אכל בזכות אבותיו בעה"ז הרי שהניח לו אותו זכות לעה"ב גם שלא היה רוצה להנות מעה"ז שהיה עניו ושלא ירד לאומנות חברו ושלא היה נהנה מקופה של צדקה כל אלו

המדות הם על דעת זה שלא היה רוצה ליהנות מעה"ז והיה נדחק עצמו לקבל עליו עניות ויסורין בעולם הזה כדי שיהיה לו שכרו משלם בעה"ב ודרש ועיניו לא נשא וגו' שלא הלך בקומה זקופה דימה הגאוה לעובד ע"ז כדאמרינן בפרק קמא דסוטה כל שיש בו גסות הרוח כאלו עובד עבודת כוכבים כתיב הכא תועבת ה' גו' גם ההולך בקומה זקופה כאלו דוחק רגלי שכינה ודרש אשת רעהו לא טמא שלא ירד לאומנות חברו כי דימה בכל מקום מחייתו של אדם לאשה כמ"ש ראה חיים עם אשה כי בה תלה מחייתו כמ"ש פרק הבא על יבמתו עזר כנגדו במה עוזרתו אדם מביא חיטין חיטין כוסס כו' ודרש ואל אשה נדה וגו' שלא נהנה מקופה כו' דימה הצדקה לאשתו נדה שכבר היה לו בה שעת היתר אבל יתרחק ממנה בעבור דמי הנדה שבה עתה כן ממון הצדקה היה לו שעת היתר בידי בעלים אבל יתרחק עתה ממנו בעבור נפשות ודמי עניים התלוים בזה הממון הצריכים לצדקה יותר ממנו ויש לעיין בזה דהאי קרא חיה יחיה בסיפא דענינא כתיב דבתר ההוא קרא דאל ההרים לא אכל ואיש אל יונה חבלתו חוב ישיב גזילה לא יגזול כו' ואח"כ כתיב חיה יחיה ולמה לא דריש בהו כדדריש בקרא אל ההרים וי"ל משום דכתיב לעיל ואיש כי יהיה צדיק ועשה משפט וצדקה והשתא האי קרא ואיש אל יונה כולה מלתא במשפט וצדקה איירי אם עשאן בשלימות וז"ש אל יונה דבתורה כתיב ולא תונו איש את עמיתו דהיינו עמיתו במצות שהוא ישראל וקאמר דיקדש עצמו במותר לו ואיש אל יונה בסתם אפילו עובד כוכבים כמו שמצינו בכמה חכמים בתלמוד שהזהירו בטעות עובד כוכבים משום ק"ה ואמר חבילתו חוב ישיב מלת חוב הוא מיותר לומר שאם חבל ועבר על השבת העבוט יקדש עצמו שישיב המשכון ויהיה לו המלוה לחוב בעלמא ואמר גזילה לא יגזול מלת גזילה הוא מיותר לומר לך בגדר הגזילה גם אם לפי דעתו חברו גזל אותו לא יורה לו היתר לגזול שוב את חבירו ואמר לחמו לרעב יתן דהיינו מלחמו שהוא אוכל ולא מלחם אחר הפחות ממנו וערום יכסה בגד לפי שישעיה אמר וכי תראה ערום וכסיתו במה שהוא הוסיף הוא לומר שיכסהו בבגד שהוא דבר חשוב בכ"מ שלש על שלש על כל פנים ואמר בענין רבית בנשך לא יתן ובתרבית לא יקח וגו' לא אמר בשניהן (אלא) לשון נתינה שהוסיף לומר ברבית כדאמרינן ריש פרק איזהו נשך דאוזפיה ק' בק"ך מעיקרא קיימא ק' בדנקא ולבסוף ק"ך בדנקא דלא הוה רק הנתינה בנשך ואם אוזפיה ק' בק' מעיקרא קיימי ק' בדנקא ולבסוף קיימי ק"ך בדנקא דלא הוה רק הלקיחה ברבית ששניהם יאסרו לו ואמר מעול ישיב ידו דהיינו שישיב ידו מליקח שחד לעשות עול במשפט או דאיירי במשקל שקר דכתיב ביה כל עושה עול שיש אנשים שיש להם משקל יפה אבל מותח חבל מאזנים לעשות עול ואמר משפט אמת יעשה בין

איש לאיש דהיינו שיקיים הדיין שני עמודי עולם אמת ומשפט וסיים בכפל ומשפטי שמר לעשות אמת דהיינו הבעל דין ישפוט בדעתו את עצמו אם יש לו דין ודברים עם חברו שלא לבא בתחבולות ועקיפין עמו וסיים איש כזה שיש בו כל מדות הללו לקדש עצמו במותר לו צדיק גמור הוא חיה בעולם הזה ויחיה בעולם הבא ולא הוצרך אלו לפרש לפי שבכלל משפט וצדקה הן בודאי אבל אל ההרים כו' דהנהו לפי פשוטו לאו בכלל משפט וצדקה הן על כן הוצרך להוציא מפשטן כדקאמר תלמודא ודו"ק:

דף פא:

והיכא רמיזא אמר ר"ל תמותת רשע רעה. עיין פרש"י ולפי ענינו יותר נראה לפרש תמותת רשע רעה שעושין לו דהיינו לכונסו לכיפה ולהאכילו שעורים כו' שימות שם מאליו דהשתא הוה מילת רעה דומיא דאידך דר"ל מצודה רעה וק"ל:
מאי מצודה רעה אמר ר"ל חכה. ממלת רעה שהוא מיותר דריש דהיינו חכה שהיא רעה בגופו של דג ומכאיב לו בבשרו משא"כ שאר מיני מצודות שניצוד בו שהוא ניצוד מחוץ לגופו וק"ל:

דף פב.

בגדה יהודה זו עבודת כוכבים כו'. ר"ל בגדה יהודה בשם עצמו הנקרא כולו על שמו של הקב"ה כדאמרי' פ' א"נ יהודה שקידש שם שמים בפרהסיא נקרא כולו על שמו וכה"א בגדו בי דהיינו בשמי ע"ש יהודה בגדו בית ישראל ועבדו עבודת כוכבים נאם ה' ע"ש אותיות שם יהודה ואמר כי חלל יהודה קדש וגו' זה זונה ר"ל שחלל יהודה על שמו שהם קדושי כסף שטר וביאה שהם קדושי ה' ע"פ תורתו הקדושה ובא על זונה בלא קדושין וכה"א לא יהיה קדש מזומן לזנות בלא קדש ה' ואמר ובעל בת אל נכר זה הבא על הכותית כו' ר"ל שלא תפרש בת אל נכר על עובד עבודת כוכבים ישראל הבא על בת ישראל שהיה עובד עכו"ם אלא בת אל נכר ממש כדמפורש לקמן וכי בת יש לאל נכר אלא זה הבא על הכותית שהיא ממש בת עובד כוכבים אבל בת ישראל העובד עבודת כוכבים בתו אינה בת עובד כוכבים ממש אלא ישראלית היא לכל דיניה ובניה ישראלים הם משא"כ בבת כותי דבניה כותים דישראל הבא על הכותית בניה כותים ומוליד בן לעבודת כוכבים:
ואמר אם ת"ח הוא לא יהיה לו ער בחכמים כו' פרש"י ער חריף להבין ולהורות כו' ועוד נ"ל ע"פ מ"ש פרק בן סורר כל הישן בבהמ"ד תורתו נעשית לו קרעים שנא' וקרעים

תלביש נומה וז"ש שלא יהיה זוכה שיהיה לו ער בחכמים בבית המדרש אלא שיהיה ישן ותורתו נעשית לו קרעים ואמר ועונה בתלמידים ר"ל מי שיכול לענות ולהשיב לשואלו מתלמידים עוד יש לפרש דה"ק שלא יהיה לו בן ת"ח המקיים סתם עונה שהיא עונת ת"ח משבת לשבת אלא שיהיה לו בן וזרע מאומנות הספנים והחמרים וגמלים שיש להם עונה אחרת וק"ל:

סחוב פרש"י מושלך ברחובות עכ"ל וכן ת"י כמה דמשגרין ית נבלת חמראה כו' ע"ש אבל מלשון קבורת חמור יקבר משמע דמיהת קבורה קצת יש לו לחמור והיינו משום טומאת נבלות או משום סרחון אין משליכין אותו ברחובות אלא שאין מקפידין להעמיק קבורתן והכלבים מסחיבין אותן מקבורתן ודקאמר מלכא הוא ולאו אורח ארעא לבזויה וכבר נתקיים בו קבורת חמור שבצבצה מקבורתו וק"ל:

אצל זמרי כו'. עיין ברא"ם מהיכן למדו לומר כן עי"ל שדקדקו לומר כן מדכתיב והנה איש מבני ישראל בא וגו' למה לא הזכירו בשמו ומהיכן בא אלא מכלל בני ישראל שהם בני שבטו הוא בא להקריב את המדינית לעיני משה וגו' ומדלא הוזכרה כאן בשמה אלא מדינית סתם דרשו מדינית יוצאת לשתים שהקריב דין מדינית לעיני משה אם זו מדינית אסורה גם אשתך בת יתרו מדינית היא ואסורה ואמר על שנתעלמה ממנו הלכה געו כולם בבכיה מדכתיב והמה בוכים פתח אהל מועד תלה הבכיה באהל מועד מקום שההלכה יוצאת משם ועתה על שנתעלמה מהם בכו:

הבועל ארמית קנאין פוגעין בו כו' כמ"ש בקנאו את קנאתי וגו' וענין הקנאה בזה כתבנו בח"א בפ' ר' ישמעאל במס' ע"ז ע"ש:

והניחה באונקלי כו' מדכתיב ויקח רומח בידו דרשו לומר כן דרומח נאמר על הברזל שלקחו בידו מתוך העץ שהיה קבוע בו והניחו באונקלי שלא ירגישו בני שבטו בדבר:

לעשות צרכיו כו' דכתיב ויבא אחר איש ישראל וגו' לפי מחשבתם שהניחו אותו ליכנס שהוא בא אחר איש וגו' לעשות צרכיו אחריו וק"ל:

דף פב:

ששה נסים נעשו לו כו' ובמדרשים מונה עוד ו' נסים אחרים ופרש"י בנס ששי שבא מלאך המשחית וטרד בני שבטו ולא הרגו לפינחס עכ"ל אבל בת"י לא חשיב זה הנס אלא שזהו הנס דבא המלאך והשחית וע"י שבא פינחס וחבטן בקרקע ואמר על אלו יפלו כו' מיד עצר המגפה ע"ש והיינו שעשה פלילות וריב עם קונו ועל שהקשה לדבר כן בקשו מלאכי השרת לדוחפו וק"ל:

קנאי בן קנאי כו' פירש"י בן קנאי משבט לוי כו' וזכר זה כאן שפנחס עשה כמעשה אבותיו לפרוש מן הזנות מה שלא עשה כן זמרי שהיה בן קנאי משבט שמעון שהיה ג"כ מקנא במעשה דינה כו' והוא לא הלך בדרכי אבותיו לפרוש מן הזנות וכן אמר משיב חמה בן משיב חמה שהוא אהרן אבל זמרי הביא החמה וחרון אף בזנותו ויצא להם זה הדרש מתוך הכתוב שאמר פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן השיב את חמתי שסתם הכתוב מי היה המשיב חמה שיש לפרשו אאהרן דסמיך ויש לפרשו כפשוטו אירשא דקרא אפינחס וע"כ אמרו שנתכוין הכתוב לשניהם משיב חמה בן משיב חמה כו' ואמר שהתחילו שבטים מבזים כו' בא הכתוב ויחסו כו' לפי שכבר יחסו כן בפרשה דלעיל קודם מעשה זמרי אלא שלא בא שוב כאן ליחסו אחר מעשה זמרי אלא מפני שהיו מבזין אותו כו' א"ל הקב"ה למשה הקדם לו שלום כו' לפי שהיו מריבים עמו ומבזין אותו הקדם לו שלום ושיהיה לו שלום מהם:

ואמר ראויה כפרה זו שתהא מכפרת והולכת כו' עיין פרש"י ועוד נ"ל מדלא כתיב וכפר על בני ישראל וגו' בלשון עבר וכתיב ויכפר בלשון עתיד דרשו כן ואפשר שגם רש"י נתכוון לזה וק"ל:

זרזיר מתנים וגו' נ"ל בהך דרשה שלקחו זה המקרא לסי' לקבלתם במעשה זמרי שהיה שטוף בזמה וכן מצינו בזרזיר שהוא שטוף בזימה כדאמרינן פרק החובל לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב כו' והעורב ידוע שהוא א' מאותן ששמשו בתיבה כדאמרינן פרק חלק וכן התייש הוא שטוף בזימה בבהמה דקה:

כזבי שכזבה באביה ד"א כו'. דודאי אביה ראש אומות במדין היה ולא הפקיר בתו אלא לגדול שבישראל והיא כזבה לאביה בזה ואמר ד"א שאמרה לאביה כו' שאביה ודאי לא הפקיר בתו אבל היא בקשה על הדבר:

והיינו דאמרי אינשי בין קני כו' גייפתה לאמה ר"ל דודאי האב אינו מפקיר בתו אבל על ידי שהיא יצאנית במקום הפקר באתה לידי זנות ובזה היא גייפתה לאמה שמוציאה שם רע על אמה שעשתה כך והיא בתה למדה ממנה לעשות כן כדאמרינן בעלמא רחילא בתר רחילא אזלא:

ה' שמות יש לו זמרי כו' דלא מסתברא לומר שנשא שמעון כנענית שהרחיקו אבותיו ודבר שעתידה תורה ליאסר ודרשו נמי שלומיאל וגו' שהוא היה נשיא שבט שמעון ובמעשה זמרי נמי כתיב נשיא בית אב לשמעוני ואע"ג דה' בתי אבות היו לשמעון וכל אחד מהם היה נשיא למדו לומר שהוא היה ג"כ נשיא השבט כדאמרינן לעיל שהלכו שבט שמעון אצל זמרי בן סלוא נשיאם משה דן דיני נפשות ואתה יושב ושותק מה

עשה כו' ואף על גב שיש לבעל דין לחלוק בזה ולומר שאחר שמת שלומיאל בן צורי שדי נתמנה זמרי להיות נשיא השבט דהא בין מעשה דנשיאים ובין מעשה זמרי היה כמו ל"ח שנים שזה היה בשנה שניה ליציאת מצרים ומעשה זמרי היה בשנת מ' מ"מ כיון שלא נזכר בתורה שנתמנו נשיאים אחרים עד לסוף בפרשת מסעי בחלוקת ארץ לא נאמר כן בלי ראייה שנתמנו גם כן אחרים קודם זה אלא שכ"ז שהיו ישראל במדבר עד חלוקת הארץ לא נתמנו אחרים וא"כ ע"כ שלומיאל הוא זמרי ומ"ש ומה שמו שלומיאל בן צורי שדי לא ידעתי מה ידרשו בצורי שדי דהא בין בני שמעון חשיב ליה לשאול בכל המקרא וה"ל לכתוב שלומיאל בן שמעון ודע דלפי הדרש צ"ל דלכל הפחות היה זמרי במעשה הזה בן ר"נ שנה דהא חשיב ליה לשאול בן הכנענית מיורדי מצרים ורד"ו שנה היו במצרים ובשנת ארבעים ליציאתם נהרג זמרי הרי ר"ן שנה ואין זה תימה שהיה חיה כ"כ כמו שפרש"י במנחות גבי פתחיה על הקינין שהוא מרדכי ועיין בתוספות שם ודו"ק:

סליק פרק הנשרפין

פרק אלו הן הנחנקין

דף פח:

ונעשית התורה כב' תורות כו'. שימוש ת"ח הוא שורש ומקור ללימוד התורה על בוריה כדאמרינן פרק היה נוטל מי שלא שימש ת"ח כו' תני תנא ולא ידע מאי אמר כו' ונעשה תורה כב' תורות שזה מטהר וזה מטמא זה מתיר וזה אוסר וכל אחד מהם נותן טעם להחזיק דבריו כמש"כ הרמב"ם ודעת כל אחד מהם נראית כתורת אמת וק"ל:

ענוותן ושפל ברך כו'. לפי שהיא מדה העליונה שבמדות כמ"ש בה מאד מאד הוי שפל רוח וההיפך הגאוה היא הגרועה שבמדות וזכרה במלות כפולות וחלוקות בענין והוא לפי שיש מי שמתגאה בדעתו ובשכלו ויש בגופו וגבורתו ויש בעושרו כמ"ש פ"ק דסוטה ולזה אמר שהוא עניו בכלן ענוותן על שם דעתו ושפל ברך ע"ש גופו שמשפיל אותו כברכים הללו שהם שפלים בגוף:

ושייף ועייל כו'. היינו בעושרו שאינו מהדר להיות לו דירה נאה ובית גבוה כדרך העשירים ואמר שכל המדות הללו בענוותן יש לו אף שהוא לומד תורה תדיר:

ולא מחזיק טובה לו. לומר שכבר הייתי יוצא ידי חובתי בקביעות עת לתורה והרי אני מחזיק טובה לי שאני לומד תורה תדיר ביום ובלילה יותר ממה שאני חייב ללמוד וק"ל:

דף פט.

רוחו של נבות כו'. מדכתיב הרוח בה' הידיעה דריש ליה אותו שנעשה רוח על ידי אחאב שהרגו ונטל נשמתו ורוחו ולהאי טעמא דקאמר בפרק שואל דקא"ל צא ממחיצתי משום דכל שחברו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה ניחא ויתיישב מה שאמר הקב"ה מי יפתה את אחאב ונתן רשות לפתותו היינו למלאכים משחיתים שהיו לפניו כמ"ש וכל צבא שמים עומדים על ימינו ושמאלו אבל לרוחות ונשמות לא נתן רשות עד שבקש רוחו של נבות על עצמו אני אפתנו אבל להאי טעמא דמסיק שם דא"ל צא ממחיצתי משום דובר שקרים לא יכון לנגד עיני קשה דהא הקב"ה קאמר מי יפתה את אחאב וי"ל דנתן רשות לפתותו בדברי פתוים של אמת אבל היות אומר שקר ולפתותו בו לא ניתן רשות עד שבקש רוח נבות על עצמו להיות רוח שקר בפי כל נביאיו ודכתיב נמי ועתה הנה נתן ה' רוח שקר וגו' היינו שנתן רשות אחר שבקש ע"ז דבדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו וק"ל:

ואין ב' נביאים מתנבאים בסגנון אחד עובדיה אמר זדון לבך השיאך ירמיה אמר כו' שנתנבאו תרוייהו על אדום בסגנון אחד דעולה לב' נביאים ואין ב' נביאים מתנבאים בסגנון אחד והענין כשמכוונין לסגנון א' בוודאי שכיונו לכך ביחד לומר שקר וכהאי גוונא איתא בירושלמי לענין עדות כד הוה חמי סהדי מכוונין הוה חקר וכד הוה חמי הכן והכן הוה מכווין ועי' בטוח"מ סי' כ"ח ודו"ק:

ויאמר יהושפט כו'. אמרו כן לפי שהיו שם ד' מאות נביאים אין סברא שהכיר יהושפט את כולם שהיו נביאי הבעל ובקש ואמר האין פה נביא עוד להי' אלא משום דראה בשקרותם שהיו עולין בסגנון אחד ולזה א"ל כך מקובלני כו' וק"ל:

הנני שובר את קשת עילם נשא חנניה ק"ו כו' כה אמר ה' שברתי את עול מלך בבל. זה המקרא הנני שובר את קשת עילם וגו' הוא בסוף ירמיה וצ"ל דאין מוקדם ומאוחר בכתוב וכן מוכיחין הכתובים דבההוא דשובר את קשת עילם כתיב בראשית ממלכת צדקיהו ובהך דשברתי את עול מלך בבל כתיב בשנה הרביעית בחדש החמישי והא דכתיב ביה נמי בראשית ממלכת צדקיהו פירשו בסדר עולם שירד להקביל פני נ"נ והשליטו על המלכים כפירש"י וק"ל:

כיון דאתייהב ק"ו למדרש כמאן דאתמר ליה דמי כו'. משמע דק"ו אמת הוא אלא דמקרי נאמר לחברו וקשה דמתוך הכתובים משמע דשקר היה נבואתו של חנניה כמו שאמר כה אמר ה' מוטות עץ שברת ועשית תחתיהן מוטות ברזל ואתה הבטחת העם הזה על שקר וי"ל דודאי במה שאמר שברתי את עול מלך בבל אמת היה מק"ו דשובר קשת

עילם אלא דלא נאמר לו מקרי אבל מה שהוסיף בנבואתו שיהיה זה בעוד שנתיים ימים אני משיב אל המקום וגו' אשבור את עול נ"נ מלך בבל בעוד שנתים ימי' מעל צואר וגו' והוא נבואת שקר היה ונבואת שקר ה"מ נמי לאתויי מחנניה אלא דמייתי מצדקיהו בן כנענה דלקמיה וזה שאמר ירמיה שמע נא חנניה לא שלחך ה' במה שאמרת שברתי את עול מלך בבל אלא אותי שלח ע"ז מק"ו דעילם ומה שאמרת שיהיה בעוד שנתיים ימים הבטחת העם הזה על שקר והענין נכון בדברי הכתובים ומה שלא דנו אותו למיתה בידי אדם כדין נביא שקר היינו לפי שכבר בטלו סנהדרין אז וה"נ צ"ל שלא דנו אותו למיתה על שאמר (על) מה שלא נאמר לו דחייב נמי מיתה בידי אדם ועי"ל לפי שרבים מרשעי ישראל עזרו לו וכן צ"ל בצדקיה בן כנענה וק"ל:

דף פט:

חבריה דמיכה דכתיב ואיש אחד מבני הנביאים אמר אל רעהו וגו' לכאורה דקאמר חבריה דמיכה מדכתיב ואמר אל רעהו דמשמע שחברו ג"כ נביא שידע שאמת אמר לו אבל איש אחר שאינו נביא אינו חייב להאמין אלא בנותן לו אות אבל מה שאמר המוותר על דברי נביא סתם משמע להו דאפי' אחר שאינו נביא חייב להאמין לו אף בשלא נתן לו אות והיינו במוחזק לנביא כדמפרש ומוכח לקמן:

כגון עדו הנביא כו'. פירש"י שנתנבא על המזבח בבית אל כו' ובדברי הימים גבי יאשיהו כו' עכ"ל אינו מפורש בד"ה רק במלכים גבי יאשיהו ומ"ש שהיה עדו וכפירש"י בפרק נ"ה אינו מפורש בהדיא בקרא בשום מקום ואפשר שזה היה קבלה בידם והרד"ק כתב רמז לזה בדה"י נאמר ובחזות עדו החוזה על ירבעם בן נבט וק"ל:

מעיקרא נינוה נהפכת א"ל כו'. פי' רש"י ואיהו דלא ידע טעה וסבר שהוא לרעה עכ"ל ולשון איהו דלא ידע אי לטובה אי לרעה לא משמע כן שהיה יונה טועה אלא דגם יונה שלא ידע היינו שהיה מסתפק אי לטובה נהפכת שיעשו תשובה אי לרעה שיהיה נהפכת כמשמעו כשלא יעשו תשובה ובהכי מתרצא שפיר הא דפריך והא יונה דהדרי בהו ולא אודעוהו והא ודאי מעיקרא אודעוהו במלת נהפכת כשיעשו תשובה לטובה ולא צריך לאודעי להם בתר הכי דהדרי מיהו איך שיהיה ק"ק מאי פריך והא יונה דהדרי בהו ולא אודעוה דאימא דאודעוה ואי דלא מפרש בקרא דאודעוה לכולהו נביאי ה"נ אינו מפורש דאודעוהו לכולהו נביאי את עונשה שיהיה נהפכת וי"ל דאי הוה מודעי להו ליונה נמי הוו מודיעי ליה ואין כאן התראה כלל אבל למסקנא דנהפכת לטובה נמי משמע מעיקרא

שפיר הוו מתרו ליה שיקיים נבואתו שנאמר לו לקרוא כי נינוה נהפכת גם אם הוא לטובה וק"ל:

אחר דבריו של שטן כו'. מפרש הרא"ם שאין פירוש אחר הדברים מאבימלך דסליק מיניה מפני שבכ"מ שנאמר אחר סמוך וכאן עברו י"ב שנה ולפיכך אמרו אחר דבריו של שטן כו' עכ"ל וצ"ל לדבריו דאחר סמוך הוא ואף שהיה זה ג"כ יותר מופלג מעשיית המשתה שזכר מ"מ היה סמוך לקטרוגו של שטן על עשיית המשתה שזכר ועוד נראה דלמ"ד נמי דאחר מופלג הוא מכל מקום משמעו בכ"מ שבסיבת הדברים שזכר בא הענין שזכר כאן וז"ש אחר מאי אחר איזה סבה מן הדברים שזכר בא הענין שזכר כאן ואמר שהיה זה בסבה שזכר שעשה משתה והשטן ודאי קטרג מיד והאלהים נסה וגו' ומעשה דעקידה היה מופלג ולא תקשי לך למה לא ניסה אותו מיד סמוך לקטרוגו דמ"ד נמי סמוך היה מעשה דעקידה לקטרוגו תקשי לך למה לא קטרג השטן מיד לעשיית המשתה ודו"ק:

לא היה תור אחד וגוזל כו'. ר"ל דאפי' קרבן קטן כזה שהוא קרבן דל לא הביא לפניך ובב"ר אמרו בלשון אחר דאפי' פר אחד ואיל א' כו':

אין נא אלא לשון בקשה כו'. ר"ל אין נא האמור פה אלא לשון בקשה כו' כמ"ש הר"ן:

משל למלך כו' שעמד עליו מלחמות. ענין המלחמה בנמשל הוא קטרוגו של שטן והוא השטן הוא היצה"ר והגבור הוא אברהם שכבש את יצרו ונצחו כמה שאמר איזה גבור הכובש כו' ומ"ש כ"כ למה פי' הרא"ם דלא הל"ל אלא קח נא את יצחק עכ"ל ואין זה נכון דכמה יצחק איכא בשוקא אלא דאמרו כ"כ למה על יחידך אשר אהבת כיון דתרוייהו יחידים ואהובים הוו כדמסיק ולא הוה ליה לכתוב רק בנך יצחק. עוד כתב הרא"ם דמה שפירש"י בחומש שלא לערבבו פתאום ותזוח דעתו עליו ותטרף אינו כתוב בב"ר ולא ידעתי היכן מצא אותו עכ"ל ולא זכר הרא"ם סוגיא דהכא דקאמר בהדיא וכ"כ למה כדי שלא תטרף דעתו ומ"ש רש"י עוד וכדי לחבב כו' הוא ע"פ ב"ר:

קדמו שטן לדרך א"ל הנסה דבר אליך וגו' כל הכתובים אלו אליפז אמר לאיוב בדרך מוסר שאל יחשוב שהרעות שבאו עליו שלא בצדק ח"ו כפירוש המפרשים וכ"ה בפרק הזהב אל יאמר לו כדרך שאמרו חבריו לאיוב כו' זכור מי נקי אבד כו' אלא שבשמעתין יחסו הדברים אלו לשטן לפי כוונתו להסית לאברהם שהוא השטן הוא היצה"ר ותשובת אברהם אליו גם בזה והוא שמדרך החכמים במדרשות ליחס הדברים לראוי לו בדרך הקירוב והייחוס ולפי שאליפז היה מנביאי או"ה והן הנביאות מלאכיו והיה זרעו של עשו שהוא כח השטן וסמאל יחסו בדרשה זו דברי השטן לאליפז. וקצת מדבריו יחסו

לאברהם כי אליפז היה מזרעו של אברהם ויצחק שע"י נעשה ענין העקידה אך קצת ערבוב דברים יש כאן דמה שהשיב אברהם ואני בתומי אלך אינו נזכר בענין אליפז והוא פסוק מספר תהלים ונראה שיצא להם שהיה זה תשובת אברהם ואני בתומי אלך מתשובת השטן שא"ל הלא יראתך וגו' ותום דרכיך שא"ל אברהם ואני בתומי אלך א"ל כי תום דרכיך שאמרת היא כסלתך ודו"ק. וכתבו התוס' בפרק הזהב הלא יראתך כסלתך לשון בטחון כו' וס"פ הנחנקין יש לפרש כמו כן לשון בטחון ולא סכלות דא"ל לאברהם כו' עכ"ל ע"ש ויותר נראה לפרש הכא שהוא מלשון סכלות וכסלות כפרש"י בספר איוב שא"ל השטן כי יראתך מהקב"ה הוא כסילות ושטות לשחוט את בנך וכן אמרו בב"ר בא לו סמאל אצל אברהם וא"ל סבא אבדת לבך בן שניתן לך למאה שנה אתה הולך לשוחטו ומ"ש שא"ל אברהם כך עונשו של בדאי כו' תשובה זו אין כאן מקומה אלא שאחר שא"ל המלאך אל תשלח ידך וגו' ונתאמתו דברי השטן שא"ל ששמע מאחורי הפרגוד השה לעולה ואין יצחק לעולה א"ל דלכך לא האמין לו כמו שהאמין אח"כ אל המלאך משום דזה עונשו של בדאי משום דכבר בא אליו בדברים בדויים אבל קודם שאמר לו המלאך אל תשלח לא יתכן לומר אפילו אומר אמת דאברהם אכתי לא ידע אז אם אומר אמת אם לאו ונראה שהוציאו תשובת אברהם מסיפא דקרא דכתיב ותקח אזני שמץ מנהו פי' שא"ל אברהם כי דברים אלו ראויים להאמין אלא שתקח אזני שמץ ודופי אף לדברים אלו מנהו מן הדברים הראשונים שבדית אלי:

אחר דבריו של ישמעאל כו'. גם לפי זה ר"ל אחר סבת הדברים שזכר בפרשה הקודמת בענין עשיית המשתה ותרא שרה את בן הגר וגו' מצחק פירשו במדרשות שהענין הצחוק שא"ל ליצחק בדרך צחוק אני גדול ממך שאתה נימול כו' ולפי דרש זה צ"ל דאחר מופלג הוא שהרי מעשה דעקידה היה זמן רב אחר מעשה הצחוק הזה שהיה ביום עשיית המשתה ולא כדברי הרא"ם ז"ל. אם הקב"ה א"ל זבח עצמך לפני וגו' מיד והאלהים נסה את וגו'. אע"פ שלא א"ל הקב"ה ליצחק עצמו שיזבח מ"מ ע"י אברהם שהיה נביא א"ל כן ולולי שהאמין יצחק בנבואת אברהם לא הניח עצמו לעקוד שבן ל"ז שנה היה וכדאמרי' בשמעתין דאי לא תימא הכי אברהם בהר המוריה היכי שמע ליה יצחק:

סלייק פרק הנחנקין

דף צ.

ועמך כולם כו'. לפי שבפרקים הקודמין זכה כל החוטאין בגדולות שהם החייבים בד' מיתות ואמר עלהם כל ישראל שאע"פ שחטא ישראל הוא ויש להם חלק לעוה"ב

כדאמרינן פרק נ"ה גבי עכן ודקדק לומר חלק שאין החלקים שוין כדאמרי' כל צדיק וצדיק נכוה מחופתו של חבירו ועיין בזה במפרשים. ומייתי ראיה לזה מקרא שנאמר ועמך כולם וגו'. ר"ל ועמך כולם אף החוטאים אחר שקבלו דינם בד' מיתות כולם צדיקים הן כדאמרינן נמי התם פרק נ"ה נתנו את נבלת עבדיך גו' חסידיך ממש עבדיך הנך דחייבי דינא דמעיקרא וכיון דאיקטול קרי להו עבדיך ולז"א שעל ידי שיקבלו דינם בעולם הזה יזכו לעולם יירשו ארץ דהיינו לעולם הבא דכתיב בהאי ענינא בארצם משנה ירשו ואמרי' פרק אין דורשין זכה צדיק נוטל חלקו וחלק הרשע בג"ע והיינו דקאמר נצר מטעי שהג"ע הוא נצר מטעיו של הקדוש ב"ה יתברך ב"ה שלא היה שולט יד בן אדם במטעיו מה שאין כן העולם הזה שנאמר ויחל נח וגו' ויטע כרם שבו זוכה הרשע בטובתו של העולם הזה כדאמרינן פרק בן סורר ואמר דאם כן מאי רבותיה דצדיק שזוכה לעולם הבא והרי הרשע זוכה לעולם הזה אל תאמר כן שהצדיק זוכה שהוא יכול להתפאר בדבר שהוא מעשה ידי הקב"ה דהיינו עולם הבא ונצר מטעי עולם נצחי בב"ת כמו פועלו שהוא יתברך ב"ה משא"כ טובותיו של עולם הזה ומטעיו שהוא מעשה ידי אדם שהוא ב"ת ועי' זה המאמר בעקידה ובמדרש שמואל וש"מ ודוק:

תנא הוא כפר כו'. הא ודאי דכפירה גדולה היא אבל אמר וכ"כ למה שהקדים כפירת תחיית המתים קודם לכפירת תורה מן השמים ואפיקורסים ואמר לפי שזה הוא מדה כנגד מדה יותר משאר כפירות וק"ל:

מנין שכל מדותיו של הקב"ה מדה כו'. נראה דלא סגי ליה לאתויי הכא הא דתניא בפרק המקנא רבי אומר מנין שבמדה שאדם מודד מודדין לו שנאמר בסאסאה בשלחה וגו' דהתם אפשר לפרש דאמרינן במעשה אדם אבל הכא הוסיף לומר מניין שכל מדותיו כו' שאף בכופר במחשבה בתחיית המתים דלעתיד הקב"ה משלם לו מדה כנגד מדה שנאמר ויאמר אלישע וגו' שזה השליש כפר במחשבה הפרטית כזו שלא היה אפשר כביכול לתת לחם לכלם וע"כ א"ל הנך רואה בעיניך בהשגחה פרטית זו ומשם לא תאכל שאין אתה ראוי ליהנות בהשגחה זו במדה כנגד מדה וכתיב ויהי לו כן וגו':

דף צ:

קללת חכם אפילו על חנם כו'. עיקר הך מילתא בפ' אלו הן הגולין גבי דוד ואחיתופל ע"ש:

מאי בשער על עסקי שער כו' ויהיה שער מלשון יצא השער ובשער הגבוה דפ' איזהו נשך שהיה מלעיג השליש כן על דברי אלישע שאמר כעת מחר סאה סולת וגו' בשקל בשער שומרון דהיינו במקח ושער היוצא בשומרון וק"ל:

שנאמר ונתתם ממנו תרומת ה' לאהרן הכהן כו' והלא לא נכנס אהרן לארץ ישראל כו' מכאן לתח"ה מן התורה כו'. ונרמז דבר זה בתרומת מעשר שהלוי נותן מעשר לכהן ממעשר דגן שקיבל מישראל שהוא קדש מן הקדש ראוי שיקבלו אהרן שהוא קדש קדשים כדאמרי' בסוף הוריות בעולם הבא שהוא כולו קדש קדשים וק"ל:

כל המחזיק בתורת כו'. נ"ל לפרש דלמען יחזקו וגו' קאי על הנותן המנה כדרך שאחז"ל עץ חיים היא למחזיקים בה לעוסקים בה לא נאמר אלא מחזיקים בה דהיינו המסייעים ומחזיקים לתורה ונותנין ללומדי תורה כגון המעשרות ללוי ולכהן ולזה הזהיר על הנותן להחזיק בתורת ה' בנתינתו שיתן כדי שילמדו הכהנים ולוים על ידו וק"ל:

מה ארי ספק דורס. עפירש"י והנראה הדמיון בזה שהדריסה היא עיקר מסימני טומאה כמפורש פ' א"ט והאריות רובן דורסין כדאמרינן שם ולזה אמר מה ארי ספק דורס ואוכל כו' אבל יש לילך אחר הרוב שדורסין לאכול בטומאה אף כהן ע"ה ספק אוכלה בטהרה כו' ורובן ודאי דאין נזהרין ואוכלין בדרך דריסה שהוא סימן טומאה ואזלינן בתר רובן שלא ליתן להם:

והשיאו אותם עון וגו' דהשתא יתפרש המקרא כפשטיה שאחרים שהם הנותנים להם הם משיאים אותם עון גו' ולא כדרשה דר"י שזה אחד משלשה אתין שנדרשים על עצמם כפירש"י בפרשה וזאת הברכה בפסוק ויקבור אותו וגו' ע"ש. וכינה עון הזה לאשם הזה שהוא הקרבן הבא על הספק ברוב מקומות שזה הנותן לו תרומה בספק עבירה נותן לו כדקאמר לעיל ספק אוכלה בטהרה כו' וק"ל:

וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם וגו'. לכם לא נאמר אלא להם כו'. נראה אע"ג דהאי קרא עם משה ידבר ושפיר מצינן לפרושי כינוי דלהם אבני ישראל מ"מ משמע להו טפי לפרש כינוי דלהם אאבות כמו כינוי דאותם דשב על האבות אבל בני ישראל לא הוזכרו כאן שיהיה שב כינוי דלהם עליהם ועוד נראה דסמך בהך דרשה אקרא דמייתי לקמן בפרשת עקב דכתיב ביה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם דהתם כיון דעם ישראל ידבר בלשון נוכח לאבותיכם ע"כ דכינוי דלהם לשון נסתר אינו שב על בני ישראל רק על האבות ור' סימאי מייתי האי קרא שהוא מוקדם בתורה וסמך עצמו אההוא קרא דכינוי דלהם בין הכא ובין הכא אאבות ומהא דכתיב באברהם קום התהלך וגו' כי לך אתננה וביעקב כתיב הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה וגו' משום דהתם באברהם

נתנה לו במתנה בכח ולא בפועל דהיינו שיחזיק בה בהילוכו בה לרוחב ולאורך וכן ביעקב לא נתנה לו בפועל רק בכח שנתכפלה לו הארץ כדי שתהא נוחה לבניו ליכבש כדאמרי' בפרק ג"ה ומ"ה קאמרינן לקמן בפרקין שהיה להם לאבות מקום להרהר על שלא נתקיימה המתנה בהם בפועל אבל האי קרא והקמותי את בריתי וגו' נאמר על קיום הברית ועל המתנה שנתקיימה בהם בפועל ולכן יקשה וכי להם נתנה בפועל והלא לבניהם נתנה אלא מלמד שעתידים כו' ומיהו לקמן בפרקין מוקמי ליה להאי קרא והקמותי וגו' נמי אמתנה שלא נתקיימה וכבר כתבנו דהך דרשה דהכא עיקרה סמוכה אהאי קרא דפרשת עקב אשר נשבע לאבותיכם לתת להם שהוא נאמר על קיום השבועה ועל המתנה שתתקיים בהם בפועל ולא נתקיימה אלא שעתידין כו' ותו לא מידי וק"ל:

צר"ק ק"ם נש"ם ג"ם סימן כצ"ל מספר ישן והוא סימן לחמשה כופרים ששואלין בענין תחיית המתים וחמשה חכמים המשיבים להם והם ה' הכופרים צר"ק ק"ם צדוקים רומיים קלפטרא קעזאר מינא וה' חכמים משיבים גש"ם ג"ם גמליאל יהושע מאיר גמליאל אמי ודו"ק:

ודלמא וקם העם הזה גו'. ביומא פ"ה חשיב ליה וקם בהנהו ה' מקראות שאין להם הכרע והם שאת משוקדים מחר ארור וקם ואפשר דר"ג השיב להם כיון דאין לו הכרע הוא סובל שני הפירושים ומשמע נמי דקאי אדלעיל עם אבותיך וקם והכופרים השיבו לו דיש לו הכרע ודלמא וקם העם וגו' והוא מבואר לפי תשובת ר"ג שהמקרא הזה אין לו הכרע שבא הרמז בזה שמיתת צדיקים אינו העדר והפסד להם אלא שהם העדר והפסד לדורות וזהו שאמר שוכב עם אבותיך וקם שאין אתה העדר לך במיתתך לפי שאתה קם לזמן התחייה אבל אתה העדר גדול לדורך וקם העם הזה וזנה וגו' דלא יהיה להם מוכיח ועומד בפרץ כמו שעשית אתה להחזירן למוטב ולהדריכן בדרך ישרה כמה פעמים אחר שחטאו גם להתפלל עליהן וק"ל:

יחיו מתיך נבלתי יקומון וגו'. עי' פרש"י ואיכא למ"ד התם נבלתי יקומון מתים שבחו"ל ולפי ב' הדרשות יהיה כינוי דמתיך לא"י אבל כינוי דנבלתי לא יתפרש לפי הדרש וי"ל כינוי דמתיך להקב"ה דהיינו המתים שמתו בידי שמים יחיו ע"י ית' ב"ה אף אותן שלא מתו בידי שמים ונהרגו יחיו ויקומו ע"י ית' ב"ה וזה שכלל ישעיה את עצמו עמהן שגם הוא נהרג ע"י מנשה וכינוי דנבלתי על עצמו שאמר שיקום נבלתי שיהרג ע"י מנשה עם שאר הנהרגים ואמר הקיצו ורננו גו' כי טל אורות טלך כלפי שאמרו שם בכתובות שמתים שבח"ל יחיו בגלגול ע"י מחילות על זה אמר שהתחייה תהיה ע"י אורות של טל התחייה וילכו הצדיקים במחילות תחת הקרקע עד לא"י וז"ש וארץ רפאים שהיא ארץ

עוג שנקרא מיתר רפאים ששם קבור משה שעמו יחיו מתים שבחוץ לארץ אותה ארץ תפיל במחילות שיבאו מתים שבח"ל עם משה לארץ ישראל כדאמרי' במדרשות וק"ל:
וחכך כיין הטוב הולך לדודי וגו'. דריש ליה על התחייה ואמר במעלת עולם הבא אחר התחייה וחכך יתענג כיין הטוב הוא היין המשומר לעתיד מששת ימי בראשית ואמר שזה היין אינו יין המשכר בעולם הזה אבל הוא הולך את המתים לדודי למישרים בעומק מחילות עד שעולים בארץ ישראל ומסיים עוד במעלתו שאינו כיין של העולם הזה המשכר ומביא השינה לאדם אלא אדרבה הוא דובב שפתי הישנים להקיצם משנתם ולדבר בשפתם דברי אלהים חיים:
אמרו לו דילמא רחושי מרחשן שפוותיה בעלמא כר"י כו'. ר"ל בעלמא בעוה"ז מלתא דר"י מפורש ביבמות פ' האשה רבה ע"ש:
אפילו ביום שכולם מתים אתם חיים וגו'. וה"ק קרא לפי שאתם הדבקים בה' אלהיכם חיים החיים נדבקים גם בכם להיותכם נצחים וקיימים לעתיד כהיום בעוה"ז:
מניין שהקב"ה מחיה מתים ויודע כו'. הפילוספים הם מן הכופרים בידיעה ובתחיית המתים והם שאלו על שניהם מנין מן התורה. ואמר להו נקוט מיהא פלגא בידייכו וכו'. יש לדקדק לכאורה בהאי לישנא דהוה ליה למימר נקוט מיהא חדא בידייכו דהיינו הידיעה ואפשר לפרש דהכי קאמר נקוט מיהא פלגא בשאלת תחיית המתים בידייכו שהרי הכתוב הזה וקם אין לו הכרע כדלעיל והוי הראיה כמחצה על מחצה. ונקיט נמי בידייכו הך כולה מלתא דיודע מה כו' וק"ל:
זייפתם תורתכם כו'. נראה לפרש זייפתם תורתכם דהיינו מקראות שמפורש בהם ת"ה שהביאו לעיל אשר נשבע לאבותיכם לתת להם וקרוב היה זה להזדייף לכתוב לכם תחת להם ועשו כן לפי שנתיישבו בארץ ישראל ואמרו שלא יצא הארץ מידם לעולם וזה הכתוב לאבותיכם לתת להם כבר נתקיימה לתת לכם אבל לא יתקיים לעולם לתת להם בעצמם לעתיד וע"ז א"ל זייפתם תורתכם להכחיש עולם הבא לכתוב לכם תחת להם שלא העליתם בידכם כלום שלא הועיל זה לכם שהרי כתיב תכרת תכרת עונה בה שאחר שאדם נכרת בעולם הזה בידי שמים קודם זמנו מאי עונה בה אלא על העתיד נאמר שיהיה עונה נשאר בה לדון עליו ולזה דקדק הכתוב לומר בלשון נקבה עונה בה ולא עונו בו שעל דין הנשמה לעתיד אמר כן ודו"ק:
ויציצו וגו' עומדין ערומין כו'. נראה דמהאי קרא קא מספקא ליה שדומה תחייתם לעתיד כעשב הזה העולה מן הארץ ערום בלא לבוש ודבר גנאי הוא שיהיו עומדין ערומין וא"ל

ק"ו מחטה ומה חטה כו' ועשב הנאמר בהאי קרא הוא עשב החטה שנקברה ערומה כו' ודו"ק:

ועפרא מי קא חיי כו'. השר הזה מין היה ולא האמין גם מה שנאמר בתורה וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה וגו' והאמין בקדמות העולם וע"כ השיבה לו מתוך היצירה שעינינו רואין מטיפה סרוחה שהיא כמים וכן בההוא מינא ששאל לר' אמי נמי הכי ועפרא מי קא חיי יש לפרש כן דע"כ לא האמין בתחלת יצירה של אדם הראשון וא"ל במקום שאין מים ועפר כו' היינו כפירוש ראשון שפרש"י שהקב"ה יוצר את האדם מטפה שאין בה ממש כו' אבל פירוש שני שפירש רש"י א"נ כל העולם יצר בתוהו עכ"ל לא יתכן להשיב למין הזה שלא האמין בתורה בבריאת אדם מן האדמה וק"ל:

דף צא.

ק"ו מכלי זכוכית כו'. עפירש"י דלא נראה לו לפרש דבי ר"י תנא ק"ו כו' הוא מלתא באנפי נפשיה משום דודאי אין לנו לדון ק"ו על תחיית המתים דכמה מקראות מפורשין בה כדאיתא בשמעתין ועוד מה צריך ראיה מק"ו שאפשר בתחייה מן העפר למאמין בתורת משה שכתוב בה אדם נברא מן האדמה אלא דהאי ק"ו הוא תשובה למנים שאינם מאמינים בתורה ובמקראותי' וק"ל:

מה כלי זכוכית כו' פירש"י והא דאמר בחגיגה ונוחין לאבדן ככלי זכוכית לא שאין כו' עכ"ל. לא ידענו מאי קשיא ליה דהא אהך דאמר התם ר' מאיר ונוחין לאבדם ככלי זכוכית קאמר התם ר' עקיבא רבך לא כך אמר אלא מה כלי זהב וכלי זכוכית אעפ"י שנשברה יש להם תקנה אף ת"ח כו' ע"ש ודו"ק:

א"ל ווי לכון חייביא כו'. נראה לפרש בזה כלפי מ"ש לקמן שיש רשעים שאין עומדין בתחיית המתים כגון דור המבול לא ידין רוחי לא דין ולא רוח ויש רשעים שיהיו עומדין בתחיית המתים ויהיו נדונין אז על רשעם כגון אנשי סדום שנאמר רעים וחטאים רעים לעולם הזה וחטאים לעה"ב וזה שאמר המין על ישראל וקראם חייביא ווי לכון לומר כן דאמריתו מיתי חיין והרי אתם נדונים אז על פשעיכם אבל נוח לכם לומר דחיי מתין דמיתי חיין שאין ת"ה ולא תהיו נדונים והשיב לו אדרבה ווי לכון חייביא שאתם מאותו כת של רשעים שאינן עומדין לעולם הבא שאתה כופר בתחיית המתים ששנינו שאין לו חלק לעולם הבא אבל נוח היה לכם לומר דלא הוי הוי דהוי לא כ"ש ואז הייתם זוכים לחלק עולם הבא אחר שתקבלו דין שלעתיד דגם הרשעים אחר שנדונים בעולם הבא יזכו לעולם הבא וק"ל:

בני אפריקא וכו'. הם הם הגרגשי שאמרו לקמן בפרקין פנה ונתן להם הקב"ה ארץ כא"י ולא כמ"ש בב"ר גומר ומגוג זו אפריקא דא"כ היה בני אפריקא מבני יפת והכא קאמר בני אפריקא וכנען אבוהון דהנהו אינשי הוה:

אמר ליה תורת משה כו'. הוא מדרך הענוה כשהם ינצחוני תאמרו הדיוט שבנו נצחתם וכשאני אנצחם אל תתלו הנצחון בי אלא תורת משה נצחתכם ואולי עוד שאמר זה לפי שמדרך המתווכחים שלא להשיא לדבר את חברו לדבר אחר אלא תמיד הוא רואה לנצח חברו ממקום שבא ובאותו דבר עצמו שהביא חברו לראייה הוא מביא ראיה לנצחו ולזה מבואר שא"ל מהיכן אתם מביאין ראיה מן התורה אף אני כו' וז"ש אם אני אנצח אותם א"ל תורת משה נצחתכם לפי שאתם באים בנצחונה של תורה שנאמר בה ארץ כנען לגבולותיה והיא התורה בעצמה נצחתכם שנאמר ויאמר ארור כנען עבד עבדים וגו' ואיכא למידק בטענתם דכיון דבני אפריקא היו באים בראיה מן התורה מדכתיב בה ארץ כנען לגבולותיה ע"כ יאמינו במה שכתוב בתורה ואם כן אין להם פתחון פה כלל דכמה כתובים בתורה שהקב"ה נתן לישראל ארץ שבעה עממים וצוה שלא יחיו מהם כל נשמה וכמאמר ר"י מה טעם פתח בבראשית שאם יאמרו אומת העולם ליסטים אתם כו' אמרו להם הקב"ה בראה ונתנה להם וברצונו נטלה ונתנה לנו והיא תשובה נצחת למי שיאמין בתורה ועוד אף אם באמת תשובה זו דכתיב ארור כנען עבד וגו' היא תשובה נגד בני אפריקא שהם מזרע כנען הנה תשובה זו מוסיף שאלה נגד פני המלך אלכסנדרוס מוקדון שהיה מבני יפת דעבד עבדים יהיה לאחיו כתיב דהיינו שם ויפת ויהיה החצי לבני שם והחצי השני לבני יפת שמזה הטעם הוצרך ר"י שאמר להם הקב"ה בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו כי טענת מה שקנה עבד קנה רבו אינו מספיק כ"א נגד בני כנען ולא נגד בני יפת שהחצי אחר שלהם הוא כמ"ש הרא"ם בתחלת פרשת בראשית והנראה לפי זמן המעשה הזה שהיה בתחלת בית שני כי אלכסנדרוס היה בזמן שמעון הצדיק כדאיתא ביומא ותמיד מיום חורבן בית הראשון היה ידם תקיפה עלינו בתחלה יד כשדים ואחר כך יד מלכי פרס ומדי ואח"כ יד מלכות יון ומוקדן והיה טענת בני אפריקא על פי דברי התורה כי באמת ברשעתנו נטל הקב"ה הארץ מאתנו ונתנה לכם כמ"ש כי ברשעת הגוים האלה ה' אלהיך מורישם מפניך אבל הנה כבר אתם עשיתם כמונו כחטאת כל הגוים אשר סביבותיכם וקאה אתכם הארץ בחורבן בית ראשון והשליך אתכם לארץ אחרת בחטאתכם כאשר קאה אותנו בחטאתינו ועוד היום אתם בחטאתכם ובעונש הזה שיד אומות העולם תקיפה עליכם ולא טובים אתם מאתנו ואתם תשובו להאחז בארץ הזאת והנה אנחנו קודמים לזכות בה מצד ירושה דכתיב בה ארץ כנען לגבולותיה וכנען

אבוהון דהנהו אנשי הוה והיה תשובת גביהה כי באמת הננו תחת יד אלכסנדרוס והננו לעבדים לו מכל מקום הקב"ה נתן אתכם להיות עבדים לעבדים דכתיב ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו שפירש הכתוב שאף אם אחד מאחיו שהם שם ויפת מושל בחברו ויהיה חברו עבד ונכנע לו יהיה כנען עבד לאותו עבד והנה אנחנו היום מבני שם עבדים נכנעים לבני יפת מ"מ אתם בני כנען עבדים לנו ועבד שקנה נכסים נכסים למי כו' וכה"ג פרש"י בחומש ויהי כנען עבד למו אף משיגלו בני שם ימכרו להם עבדים מבני כנען עכ"ל ותו לא מידי זהו הנראה לנו במאמר הזה:

ואותה שנה שביעית כו'. פירוש שדותיהן שבא"י שהיו מחזיקין בהן בזרוע ובחזקה בטענה זו עד שבא אלכסנדרוס ובאו לפניו לדון ע"ז אבל שדותיהן שבאפריקא אין שביעית נוהג בהן דחו"ל הוא ודו"ק:

שוב פעם אחת באו בני מצרים כו'. גם בכאן איכא למידק כיון דבני מצרים היו באים בראיה מן התורה וכמ"ש להם מהיכן אתם מביאים ראיה מן התורה כו'. א"כ מענינא דהכא גופיה יש להם תשובה שהרי הקב"ה צוה להם שישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וזהב וי"ל שבני מצרים אמרו שהקב"ה צוה להם שישאלו אבל תחזירו שוב השאלה כדין כל שואל ויתר הדברים במאמר הזה נתבארו לך לעיל:

של ת"ל שנה. לאו דוקא שהרי לא היו במצרים כ"א רד"ו שנה גם כל זמן שהיה יעקב ויוסף קיים לא היו משעבדים בהם אלא סירכיה דקרא נקט דכתיב ישבו במצרים ת"ל שנה:

בני ישמעאל ובני קטורה כו'. בדרך הזה שכתבנו לעיל גבי בני אפריקא יש לפרש גם כאן כי בני ישמעאל באו בראיה מן התורה וכמה פעמים כתיב בתורה שנתן הקב"ה ארץ שבעה עממין לישראל אלא שאמרו שכל זה על תנאי אם תזכו בזכות קיום התורה והמצות כמו שנזכר כמה פעמים בתורה אבל אחרי שחטאתם ועוד היום אתם בעונש הזה שיד מלכות האומות העולם תקיפה עליכם ואין אתם באים להאחז בארץ אלא מצד הירושה והבטחתו לאב הראשון אברהם גם אנו בני ישמעאל יש לנו זכות בה מצד הירושה כמותכם שאין אתם טובים מאתנו:

אלה תולדות ישמעאל וגו' ויש לדקדק דמעיקרא הזכיר שבאו גם בני קטורה עמהם ובדברי טענותם לא הזכיר רק ישמעאל שהיה מזרע אברהם ולא הזכיר גם בני קטורה שהיה מזרע אברהם וי"ל שבני ישמעאל היו עיקר בטענה זו שבאו ליטול פי שנים כי בכור היה והכי איתא בב"ר כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים וישמעאל כו' ע"ש:

ויתן את כל אשר לו ליצחק כו'. תלמודא דידן מפרשו כמשמעו שנתן ליצחק כל ממונו ועושרו ורש"י שפירש בחומש ברכת דייתיקי וכו' ע"ש הוא ע"פ בראשית רבה שהוציאו הכתוב ממשמעו לפי מה שדרשו שם שכבר נתן ליצחק כל ממונו מדכתיב וכל טוב אדוניו בידו דשטר מתנה כתב ליצחק וכו' כפירש"י בחומש ועי' בראב"ם אבל תלמודא יפרש נמי שם כמשמעו שהיה בידו מטוב אדוניו דהיינו נזם זהב ושני צמידים כדי שיתרצו לתת לו רבקה ולא שכתב לו שטר מתנה. וכתב הרא"ם ויש לתמוה איך עשה זה אברהם כו' ואיך העביר נחלה מישמעאל ובני קטורה ונתנה ליצחק הא אמרינן לא תהוי בי עבורי אחסנתא אפילו מברא בישא לברא טבא ושמא י"ל כו' עכ"ל. ועוד יש לומר דישמעאל בן שפחה היה שנולד לו קודם שנשתחררה ואין בן שפחה יורש ובני קטורה אע"פ שנולדו אחר שנימול והיה אסור בשפחה ונשתחררה קטורה מ"מ בני פלגש היו כדכתיב ולבני הפלגשים אשר לאברהם וגו' דמשמע דמשום דכל שאר בניו חוץ מיצחק היו בני פלגשים ואינם ראוים לירש עם בן אשתו שהוא יצחק:

שם טומאה מסר כו'. פרש"י כישוף כו' אע"ג דאברהם קיים כל התורה רשאי היה ללמוד מעשה כישוף כדאמרינן סוף פ"ד מיתות לא תלמד לעשות אבל אתה למד להבין ולהורות וצריך לומר לפרש"י דסוגיא דהכא אתיא כמאן דאמר דבן נח לא נצטווה על הכישוף דלמ"ד דבן נח נצטווה על הכישוף ודאי דלא היה מוסר להן כישוף משום ולפני עור וגו' מיהו אי לאו פרש"י הייתי יכול לפרש שם טומאה דקאמר הכא מעשה שדים ולא כישוף וכדברי הרא"ש שמתיר במעשה שדים שאינו בכלל כשפים לכ"ע:

פורחת באויר כו'. הוא נשמת החוטאים שאין לה מנוחה בעה"ב ופורחת באויר כצפור לנוד אבל נשמת הצדיקים זוכים למקום מנוחה בישיבה של מעלה ונאמר ונפש אדוני צרורה בצרור החיים וק"ל:

דף צא:

ויקרא אל השמים וכו'. ופי' הכתוב יקרא אל השמים שהיא הנשמה לפקוד עליה מה דינה ולפי טענתה יקרא גם אל הארץ שהוא הגוף לדין עמו אל תקרי עמו אלא עמו שיהיה גם הגוף נידון ביחד עם הנשמה וק"ל:

שוקעת במערב כו'. פרש"י תסובב כל העולם עד שתחזור למקום זריחתה למזרח ותשקע כו' ע"ש קצת דחוק דמאי קשיא ליה דהיכן תלך בלילה באותה שקיעה ודוחק לומר שתעמוד שם במקומה במזרח כל הלילה וי"ל ע"פ מ"ש פרק לא יחפור גבי נחזיק טובה לאבותינו שהודיעו לנו מקום תפלה שנאמר וצבא השמים וגו' כי מהלך שבעה כוכבי

לכת שאנו רואין ע"פ גלגל המזלות ממזרח למערב אבל עיקר מהלכם האמיתי ממערב למזרח כמ"ש התוכנים וז"ש אנטונינוס מפני מה חמה יוצאה במזרח ושוקעת במערב היפך מהלך אמיתי שלה שהוא ממערב למזרח ולפי שלא פירש קושייתו למה לא יהיה כך משמע ליה לרבי כפשטיה וא"ל אי הוה איפכא נמי הות אמרת לי למה לא יהיה בהיפך וע"ז השיב לו דלא על ההיפך קשה לי לחוד אלא דחדא מיניהו נמי קשיא לי אמאי שוקעת במערב כיון דבעיקר מהלכה שוקעת במזרח וה"ה דהך חדא נמי הוה קשיא ליה אמאי יוצאה במזרח כיון דבעיקר מהלכה יוצאה במערב אלא דנקט התלמוד הך חדא דשוקעת במערב דאהא השיב לו רבי דלכך היה מהלכה ע"י גלגל המזלות ממזרח למערב היפך מהלכה אמיתי שהוא ממערב למזרח שנהיה אנו רואין בזה המהלך ממזרח למערב שהיא שוקעת ומשתחוה למקום השכינה הודיע לנו בזה מקום תפלה כדאמרינן בפרק לא יחפור ודו"ק:

א"**ל** משעת יצירה א"ל כו' ג' ימים בלא מלח ואינה מסרחת וכו'. ושעת יצירה הוא ארבעים יום אחר הפקידה והיאך תתקיים הטפה כ"כ שלא תסריח וכיון שהיא מסרחת שוב אינה מולדת כפרש"י הכי אמרינן בפרק ר"ע ודאמרינן בעלמא האדם נוצר מטפה סרוחה היינו דקרובה להיות סרוחה אי לאו הפקידה ממנו ית' ב"ה ע"י המלאך ופירש"י ופקודתך שמרה רוחי משעת פקידה נשמר רוחי עכ"ל. ולפי ענינו נראה לפרש שיהיה שמרה רוחי פועל יוצא שמשעת פקידה שומר רוחי את הטפה שלא תסרח וק"ל:

לפתח חטאת רובץ כו'. ויש להקשות מהא דאמרי' פ"ב דיומא ההוא עוברה דארחה ביוה"כ אתאי לקמיה דר"מ א"ל לחישו לה ולא אלחישא קרי עליה זורו רשעים מרחם מהא מוכח ששולט יצה"ר גם במעי אמו ובהא יש ליישב דע"י אמו כי התם אפשר דשולט בו יצה"ר קודם היציאה אבל בולד עצמו אינו שולט יצר הרע דא"כ היה בועט ויוצא אך קשה מהא דדרשינן גבי ויתרוצצו הבנים בקרבה שהיתה עוברת על פתח עבודת כוכבים והיה עשו מפרכס לצאת וק"ל:

ר"**ל** רמי כתיב בם עור ופסח גו' וכתיב אז ידלג כאיל פסח גו' רמיות קראי פסח אפסח מייתי וה"מ לאתויי קרא דלקמיה דכתיב אז תפקחנה עיני עורים וגו' ולרמויי קראי דעור אעורים וי"ל לפי הטעם שעומדים במומן ומתרפאין אח"כ שהנס ניכר יותר שזהו הוא האיש שכבר היה בעל מום בעולם הזה גם במותו גם שחיה כך בתחיית המתים במומו ואח"כ נתרפא למעלת עולם הבא ולכך מייתי מפסח דהנס ניכר בו שהיה בעל מום כשעמד מה שאם כן בעורון דכמה עורין שאין ניכר שהם עורון ואינן רואים וק"ל:

כי הנער בן מאה וגו'. קרא לא כך כתוב אלא לא יהיה שם עוד עול ימים וזקן לא ימלא את ימיו כי הנער וגו' ואפשר שהם ב' ראיות אלא שהקדים המאוחר כי הנער בן מאה וגו' דביה מפורש יותר שיהיה מיתה לעתיד ועפירש"י למה קראו נער ואיתא במדרש דלכך קראו נער בן מאה לפי שאז ימות ונעשה בר עונשין כשהוא בן ק' כמו שהנער בן כ' הוא בר עונשין בעה"ז ולמאי דמוקי הכא האי קרא בכותים שיעבדו מלאכת ישראל יש לומר שקראם נער בן מאה שיהיה להם כח כנערים ובחורים לעבוד עבודת ישראל:

וחפרה הלבנה וגו'. לכאורה דטפי ה"ל לאתויי קרא לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנוגה הירח לא יאיר לך והיה לך ה' לאור עולם גו' דמפורש ביה טפי שלא ישתמשו כלל באור החמה ולבנה ואפשר משום דבההוא קרא כתיב שמש וירח אבל באידך קרא דמייתי כתיב נמי לבנה וחמה דהכי משמע וחפרה הלבנה אף אותו אור הלבנה שיהיה כאור החמה לימות המשיח יהיה חפור לעולם הבא ואף אותה אור חמה שיהיה שבעתים לימות המשיח יהיה בושה לעה"ב מזיו שכינה ופי' הכתוב ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת ימים עיין בפירש"י פרק אלו דברים. ועוד יש לומר לפי מה שאמרו בחגיגה שאור שברא הקב"ה ביום ראשון אדם צופה בו מסוף עולם וכו' וגנזו לצדיקים לעתיד לבא וז"ש שיהיה אז אור החמה כאותו אור הראשון שהיו משתמשין בו בשבעת ימי בראשית וגנזו אח"כ לעתיד וק"ל:

אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד כו' מפורש פרק במה אשה ע"ש:

רבא רמי כתיב אני אמית ואחיה כו' והדר מה שמחצתי וכו'. בפ' אלו דברים ל"ג הכי בדברי רבא אלא דה"ג רבא רמי כתיב אני אמית ואחיה וכתיב מחצתי ואני ארפא השתא אחוי מחיי אסוי לא כ"ש אלא אמר הקב"ה מה שאני ממית אני מחיה כמו שמחצתי ואני ארפא ובברייתא גרסינן ד"א בתחלה מה שאני ממית אני מחיה והדר ומה שמחצתי ואני ארפא וע"ש בפירש"י ולפי גירסא דהכא בדברי רבא רומיא דקראי אינו מפורש כל הצורך בפירש"י דמשמע ליה מחצתי ואני וגו' שכשהוא מחיה מרפא ועומד כך שלם והיאך חזר מסברתו וממשמעות זה ואמר והדר מה שמחצתי וכו'. ויש לפרש דרבא רמי בשינוי הלשון דכתיב אני אמית ואני אחיה בלשון הוה וכתיב מחצתי ואני וגו' בלשון עבר דה"ל למכתב אני אמחוץ ואהא קאמר דלכך שינה הלשון במחצתי לומר מה שמחצתי כבר קודם המיתה והתחייה אני הדר שאמית ואחיה אני ארפא דהיינו שעומדים במומם שהיה להם כבר ואח"כ מתרפאין ודו"ק:

שר לא נאמר אלא ישיר כו'. מפירש"י בחומש ואין לומר וליישב לשון זה כשאר דברים הנכתבים בלשון עתיד והן מיד כמו ככה יעשה איוב ע"פ ה' יחנו וגו' לפי שהן דבר

ההוה תמיד ונופל בו לשון עתיד וכו' עכ"ל ע"ש. והרמב"ן טען עליו ומה יאמר הרב בפסוק יעשו עגל בחורב כמה ימרוהו וגו' וכן ומשה יקח את האהל וגו' כי איננו לשון הוה וכו' ע"ש באורך. וכבר השיב הרא"ם ע"ש ואין כאן להאריך דאין טענת הרמב"ן טענה לדרוש רז"ל דהכא כיון דאיכא למדרש ולפרש כמשמעו דרשינן ולא נימא דנכתב עתיד במקום עבר כיון דלא נמצא כן אלא במקומות מעטים ואולי דגם שם איכא למדרש ביה ולפרש כמשמעו ואפילו ההוה במקום עתיד לא נימא דנכתב היכא דאיכא למדרש ולפרש כמשמעו כדאיתא בכמה דוכתין: ע"ש בפירש"י בחומש מכאן לתחיית המתים מן התורה כולן יתפרשו כך חוץ משל שלמה שפירשוהו בקש לבנות ולא בנה עכ"ל. ולכאורה דבריו תמוהים דהא הכא לא מוקמינן ליה ההוא דשלמה שבקש לבנות ולא בנה אלא כיון דלא מיחה בנשיו מעלה עליו הכתוב כאלו בנה וכן בפרק במה בהמה בעי לאוקמא מעיקרא שבקש כו' ודחי ליה ומוקים ליה כו' אלא מתוך שלא מיחה כו' ויש ליישב דלמסקנא נמי צ"ל דשמעינן מיניה נמי שבקש לבנות ולא בנה דאי משום דמעלה עליו הכתוב כאלו בנה הל"ל אז בנה דיבנה לא משמע הכי וכן יש להוכיח מדברי התוספות פרק במה בהמה שכתבו שם אהא דמשני שבקש לבנות כו' ופריך אלא מעתה אז יבנה יהושע כו' הקשה הרר"א דבחלק מפקינן מדכתיב אז יבנה יהושע מכאן לתחיית המתים מן התורה א"כ אתא לדרשה ה"נ אתא לדרשה ואור"י דמ"מ פריך מדלא כתיב שבקש לבנות אלא יבנה ש"מ שר"ל שיבנה כההוא דיהושע דודאי בנה עכ"ל ור"ל דמעלה עליו הכתוב כאלו בנה היינו ודאי בנה כמו ביהושע ויש לדקדק אתירוץ ר"י דאכתי לא דמיין דההוא דיהושע דודאי בנה איכא למדרש ביה דמש"ה כתיב יבנה ולא בנה למדרש מינה רמז לתחיית המתים מן התורה אבל ההיא דשלמה כיון דמעלה עליו הכתוב כאלו בנה לא יפול בו לשון יבנה אלא ע"כ דלמסקנא נמי אמרינן דנכתב לשון יבנה שבקש לבנות ולא בנה מיהו הוה דומיא דיהושע דמעלה עליו נמי כאלו בנה ודו"ק: **אשרי** יושבי ביתך כו'. שירה שבעוה"ז לא הוזכר בקרא דאשרי יושבי ביתך דקאמר קרא דיהללוך היינו לעוה"ב כדקאמר ריב"ל גופיה מכאן לתחה"מ מן התורה אלא ממלת עוד דריש ליה דלשון עוד נופל בדבר הנוסף על הראשון דהיינו בשירה שהללוך כבר בעוה"ז עוד יהללוך לעוה"ב וק"ל:

רננו לא נאמר כו'. בסיפא דהאי קרא מפורש דמשתעי קרא בלעתיד דכתיב כי עין בעין יראו בשוב ה' וגו' אלא משום דאיכא לפרושי שיהיו צופיך ונביאיך מתנבאים בקול יחדיו בעוה"ז על ישראל שיהיו בזמן הגאולה כי עין בעין יראו ישראל בשוב ה' ציון אז וע"ז אמר שלא תפרש כן אלא שהנביאים עצמם ישאו קול יחדיו לרנן בעוה"ב מדכתיב ירננו

בלשון עתיד ומכאן לתחה"מ מן התורה שהנביאים שכבר מתו יעמדו בתחייה לעה"ב והוסיף לומר שעתידין לומר שירה בקול א' כו' לפי מ"ש בפרק ראוהו ב"ד דתרי קלי לא משתמעי אמר שלא יהיו להם לנביאים משמעות הרבה קולות אלא קול אחד המשתמע וכדאמרינן שם במגילה והלל דחביבא משתמעין תרי קלי הכי נמי שירה דלעתיד תהיה חביבה להו משתמע כקול אחד וק"ל:

כל המונע הלכה מפי תלמיד כאלו גוזלו כו'. ר"ל שאינו לומד עם התלמיד כר' פרידא שהיה למד עם תלמידו ד' מאות פעמים עד שהיתה שגורה לו בפה וז"ש המונע הלכה מפי תלמידו ללמוד עמו עד שתהא שגורה לו בפה לפי שאומר הרב שאין התלמיד הגון וראוי לכך וא"א לו ללמדו הרי גוזלו מנחלת אבותיו שהתורה היא מורשה לכל ישראל משמת ימי בראשית ר"ל לפי בריאותם וטבעם משמת ימי בראשית מוכנים כל ישראל ללמוד תורה:

והוסיף בזה ר' שמעון חסידא כל המונע הלכה מפי תלמיד. ר"ל שאומר שהתלמיד אין לו פה לסדר הדברים ומה אני מלמדו בחנם וז"ש מונע בר קרא התורה בכאן בר שהוא מונע מללמוד עם התלמיד על בוריו של ההלכה ה"ז יקבוהו לאום דאפילו עוברין מקללין כו' כלפי מ"ש בפ' המפלת תינוק במעי אמו פיו סתום ומלמדין אותו כל התורה ואין מונעין ממנו הלכה בשביל שאין לו פה ולדעת זה שמונע מפי התלמיד כ"ש דלפי דעתו שימנע מעוברים שפיהם סתום לגמרי:

דף צב.

מנקבין אותו ככברה. כענין שאמרו בפרק אין מעמידין שהת"ח דומה לצלוחית של פלייטין אם הוא מריק תורתו לאחרים ריחו נודף ומוסיף חכמה ואם הוא מחזיק תורתו לעצמו ואינו רוצה ללמדה לאחרים אינו מוסיף חכמה ומאבד תורתו ע"ש. וז"ש לפי שזה מונע הלכה מפי תלמיד ללמדו הרי מנקבין אותו ככברה שנתרוקנה תורתו דרך הנקבים ומשתכחה הימנו ואמר אביי בד"מ שהתורה נמשלה למים כמו שהמים יוצאין דרך נקבי כלי זה הנקרא אוכלא כך התורה יוצאת ונתרוקנה מאיש הזה ומשתכחת הימנו:

ואמר אם למדו מה שכרו זוכה לברכות כיוסף. לפי שהתורה היא מזון הנשמה כמו הלחם לגוף וכמו שזכה יוסף לברכות שכלכל את אחיו ועמי הארץ בלחם כן יזכה הת"ח המכלכל אחרים בלחם התורה ומלמדה להם. ומסיים כל המלמד תורה בעוה"ז כו' היא הברכה לראש יוסף שנאמר ברכת אביך גברו וגו' שהיא הנחלה בלי מצרים שבעוה"ב

כמ"ש והאכלתיך נחלת יעקב אביך וגו' ועל זה אמר ומרוה גם הוא יורה כמ"ש ביוסף שכלכלם בעוה"ז וזכה לברכת אביו בעוה"ב:

יחי ראובן כו'. עי' פירש"י בחומש שלא יזכר כו' ר"ל שלא הוזכר זה בכל ברכת השבטים שיזכו לעוה"ב אלא בראובן לומר לך שלא יזכר לו מעשה בלהה לעוה"ב דאפי' למ"ד פרק במה בהמה דראובן חטא הרי עשה תשובה ועוד דאפילו בא על א"א אמרי' פרק הזהב יש לו חלק לעוה"ב:

מהכא ורבים מישיני עפר יקיצו אלה לחיי וגו'. בפ"ק דר"ה מפורש אלו הם הב' כתות שיעמדו ליום הדין הא' של צדיקים אלה לחיי עולם והב' של רשעים ואלה לחרפת וגו' ע"ש:

לך לקץ וגו'. לפי שיש לאדם ב' קיצין האחת היא המיתה כמ"ש דוד הודיעני ה' קיצי וגו'. והב' היא הקץ של הגאולה לזמן התחייה וז"ש ואתה דניאל לך לקץ המיתה ותנוח שם ע"ד ינוחו על משכבותם ואח"כ ותעמוד בתחה"מ לגורלך כפי גורלך וחלקך לזכות אם לחיי עולם ואם לדראון ואמר שתעמוד לקץ הימין הוא קץ הגאולה לפי שקץ המיתה הוא קץ שמאלי מצד מדה"ד ואמר בקץ הגאולה קץ הימין מצד הרחמים גדולים שתהיה התחייה והגאולה ב"ב אמן:

ועל מבועי מים וגו'. אמר המרחם בעוה"ז להנהיגם בנחת זוכה להנהיגם בעוה"ב ובתנאי שעל מבועי מים ינהלם דהיינו ע"פ התורה שנקראת מבועי מים חיים ינהלם אבל אם לא יקבלו התורה ינהיגם בקושי להדריכם על פי התורה וק"ל:

גדולה דעה שנתנה כו'. מבואר שהדעת היא העליונה שבג' המעלות שהם חכמה בינה ודעת כפירש"י פ' כי תשא והוא רוח הקדש ואמר שהוא בין ב' אותיות ולא ב' תיבות השם כפירש"י ועוד נראה לפי שאותיות השם אינו כמו תיבה אחרת מחוברת כך אבל מי שיודע לצרף צירופן הוא מדעת ורוח הקדש בעצמו אשר ע"ז אמרו בפרק הרואה יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ כתיב הכא וימלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת וכתיב התם ה' בחכמה יסד וגו' ולזה אמר בין ב' אותיות ה' אחד מימין ואחד משמאל והם מדותיו ואותיותיו מדת הרחמים ומדת הדין ובצלאל היה מצרפן כמו בשמים ובארץ שנאמר ביום עשות ה' אלהים שצרף אותן הקב"ה וע"ז הכוונה הוסיף ר' אלעזר ואמר גדול מקדש שניתן בין ב' אותיות שהוא נעשה ע"י בצלאל שהיה בו הדעת והיה יודע לצרף האותיות שנבראו בהם שמים וארץ לשתף הרחמים והדין וכתב הרמב"ן והענין כי המשכן ירמוז לאלו והוא היודע ומבין סודו עכ"ל ומזה יתבאר לך שאר"א עוד כל אדם שיש בו דעה כאלו נבנה בהמ"ק כו' כי המקדש ניתן בין

ב' אותיות שהוא נבנה ע"י בצלאל שהיה בו דעה שניתן ג"כ בין ב' אותיות על הכוונה שאמרנו מי שיש בו דעה הוא ג"כ ראוי שיבנה בית המקדש (ע"י) בימיו עוד עיין בזה בע"י בשם חידושי הרשב"א:

ואמר אלא מעתה גדולה נקמה שניתנה בין ב' אותיות כו' ר"ל מה שייך בזה צירוף אותיות השם הרחמים והדין ואמר למלתיה ה"נ דב' הופעיות הללו למה א' למדת טובה לישראל ואחד לפורענות לעובדי כוכבי' הוא הצירוף הרחמים ומדת הדין ע"י נקמה שהופעה במדת רחמים לישראל והופעה במדת הדין לעובדי כוכבים ויש בזה חילוף נוסחאות דהכא מפרק אין עומדין דהכא גרסי' ב' הופעות כו' והתם גרסי' ב' נקמות הללו כו' גם ששם מייתי קרא דהופיע מהר פארן והכל עולה לענין כוונה אחת שהנקמה היא ההופעה של אותיות השם הא' לטובה מימין לישראל הופיע מהר פארן וא' לשמאל לרעה לעובדי כוכבים אל נקמות הופיע ומפורש עוד בפ' אין עומדין בחדושינו ע"ש:

כל אדם שיש בו דעה לסוף מתעשר כו'. לכאורה קשה שהרי נאמר לא לחכמים לחם ולא לנבונים עושר וגו' ויש ליישב ע"פ מ"ש בפרק ב' דנדה מה יעשה אדם ויתעשר א"ל ירבה בסחורה וכו' א"ל הרבה עשו כן ולא הועילו אלא יבקש רחמים למי שהעושר שלו וז"ש כל שיש בו דעה לסוף מתעשר דבתחלה מרבה בסחורה ולבסוף שרואה בשכלו ודעתו שלא הועיל לו גמר בדעתו לבקש רחמים ממי שהעושר שלו וז"ש בהפך זה מי שאין בו דעה סוף הוא גולה וכו' דמתוך שהוא מרבה בסחורה ולא הועיל לו ולפי שאין בי דעת אין מבקש רחמים ונעשה עני לבסוף והוא גולה אף ממקומו שצריך למכרו מחמת דחקו וק"ל:

כל אדם שאין בו דעה אסור לרחם עליו כו'. הא ודאי דיש לרחם על כל מעשיו שלא בטלו צורתן כפי הבריאה אבל האדם כיון שנברא בדעתו ובשכלו אם אין לו דעת הרי הוא מאבד צורתו ואין זה בכלל כל מעשיו לרחמו כי האלהים עשאו ישר בדעת ועד"ז אמר ג"כ כל הנותן פתו למי שאין בו דעה כו'. וע"פ מ"ש בפרק ע"פ בשעה שאמר לו הקב"ה לאדם קוץ ודרדר תצמיח לך זלגו עיניו דמעות א"ל רבש"ע אני וחמורי נאכל באבוס אחד כיון שא"ל בזעת אפיך תאכל לחם נתקררה דעתו והוא כי היה אדם הראשון חשב מעיקרא כיון שמאכלו שוה כחמור ישתווה בדעתו כחמור כי מזונות החמרי יולידו טבע החמרי ולא נתקררה דעתו עד שא"ל שיאכל לחם כי הלחם הוא טעם דגן וכבר בארנו בפרק בן סורר גבי חטה שאכל אדם הראשון שטעם דגן מביא הדעת לאדם וע"כ זה שנותן הלחם למי שאין בו דעת וראוי למזון החמור שהוא ישתווה לו ראוי שיתייסר על חטא זה:

כל בית שאין דברי תורה כו'. אירי בבעל הבית שאינו ת"ח ואם אין דברי תורה נשמעים בביתו בלילה דאפשר ביום מתוך עסקיו של בעל הבית אי אפשר ללמוד בביתו אבל בלילה שבעל הבית פנוי מעסקיו ואין דברי תורה נשמעים בו א"נ דביום אפשר שלא נשמע דברי תורה מפני קול המולה של המון אבל אם בלילה שהקול נשמע ואין נשמע בו ד"ת ה"ז שרע בעיניו ללמוד תורה בביתו כדכתיב ירע שריד באהלו ועונשו שאש אוכלתו שהוא אש של גיהנם שאם היה נשמע בו דברי תורה שנקראת אש כמ"ש כה דברי כאש לא היה יכול אש של גיהנם לשלוט בו דאש של תורה הוא אשו של הקב"ה אש אוכלה אש ובענין זה אמר ג"כ כל שאינו מהנה ת"ח כו' מיירי במי שאינו ת"ח וגם אם הוא אינו עוסק בתורה היה לו לסייע לדברי תורה כמ"ש עץ חיים היא למחזיקים בה לעוסקים בה לא נאמר אלא למחזיקים וזה שאינו מחזיק לומדי תורה אינו ראוי להיות בו סימן ברכה כי התורה היא הנותנת חיים וברכה ללומדיה ולמחזיקים בה:

כל המחליף בדיבורו כו'. מדלא כתיב מתעתע וכתיב כמתעתע בכ"ף הדמיון דרש ליה הכי שהוא מרמה ומחליף בדיבורו ומתעה בו חברו כאלו עובד עבודת כוכבים שנקרא תעתע כדכתיב תעתועים והוא מבואר כי האמת הוא כלל גדול בקיום התורה וההיפך השקר. וכתב בעל עיקרים בזה שבעל עברה וגזלן בא לפני חכם אחד לקבל תשובה אלא שלא היה יכול לקבל עליו ולהעמיד על עצמו רבוי מצות שבתורה א"ל החכם קבל עליך דבר אחד לשומרו כראוי וא"ל הן א"ל החכם קבל עליך לומר אמת וקבל עליו לימים הלך ללסטם פגע בו איש אחד ואמר ליה להיכן אתה הולך נזכר שקבל עליו לומר אמת וסיפר לאיש ההוא וכן פגע באיש אחר וכו' מיד הרהר אותו לסטים אלו ב' יהיו עלי עדים להרגני וכו' עד שנמנע בעבור זה ממעשיו הרעים וכו' ע"ש:

לעולם הוי קבל וקיים כו'. מלת קבל הוא תרגומו של חשך בכל מקום ור"ל שיעשה את עצמו כאלו הולך במקום חושך ואל יתראה עצמו בפני הבריות ולא יתקנאו בו ותהא קיים שלא ישלוט בו קנאת הבריות ועין הרע ומייתי הדמיון מבית אפל שאפילתו שלא יתראה בו היא קיומו:

כל המסתכל כו'. פירש"י מסתכל מחשב כו' מדנקט ערוה לשון יחיד ולא קאמר המסתכל בעריות משמע ליה דבחד ערוה קמיירי והיא אשת איש המצויה ושכיחא ודקאמר מחשב במקום מסתכל הא ודאי דמסתכל ממש נמי עבירה גדולה בידו אלא דעונש הזה דקשתו ננערת הוא בא על המחשב תמיד על אשת איש ומקשה עצמו לדעת אותו הקישוי ננער ממנו:

וכי מה ענין שאול אצל רחם כו'. כבר מפורש בקרא מה ענינם זה לזה שאמר שלש הנה לא תשבענה וגו' שאול ועוצר רחם וארץ לא וגו' וי"ל משום דבארץ מפורש בה ממה שלא תשבע ארץ לא שבעה מים אבל שאול ועוצר רחם אינו מפורש בקרא ממה אין שבעים דהיינו שאול ממתים ורחם מתשמיש ולהכי קאמר וכי מה ענין שאול אצל רחם דהני תרתי דכתיבי גבי הדדי לענין שאינן שבעים אינו מפורש בקרא כמו בארץ אלא לומר לך שיש להם גם דמיון אחר דמה רחם מכניס ומוציא כו' הוא בעצמו משל דבת קיסר דשני יצירות יש לאדם דיצירתו מן המים הוא ברחם בעולם הזה ויצירתו מן הטיט הוא יצירתו בשאול לעתיד ואמר דיש ביצירה זו של תחיית המתים מן השאול זו קל וחומר מיצירת הרחם שבעולם הזה:

קדוש יאמר לו כל הכתוב וגו'. גם רשעים יעמדו לזמן תחיית המתים אבל אמר קדוש יאמר לו לכל הכתוב לחיים דהיינו לצדיקים שנכתבים לאלתר לחיי עולם הבא ולא יאמר כן לרשעים שלא יעמדו רק לחרפת עולם כדאמרי' פ"ק דר"ה:

דף צב:

וא"ת אותן אלף שנה כו' שנאמר ונשגב ה' לבדו ביום ההוא וגו' דהיינו אלף שנה שהוא יומו של הקב"ה שנא' כי אלף שנים בעינך כיום וגו':

יעלו אבר כנשרים ירוצו וגו'. כבר אמר שהקב"ה עושה להם כנפים כנשרים ושטין כו' אבל לפי שהנשר ימרט כנף שלו לעשר שנים ויתחדש אחר כך כמ"ש בשם רבינו סעדיה אמר שקוי ה' יחליפו כח שלא יפסוק מהם כחם אבל יעלו אבר תמיד כנשרים הללו אחר שיתחדש שירוצו ולא יגעו. ויש כאן גמגום קצת בפירש"י שפי' לאחר שיחיו אין חוזרין לעפרן כו' בין לעולם הבא אלא הבשר מתקיים עליהם עד שישובו ויחיו לעתיד לבא עכ"ל מאי לעולם הבא ומאי לעתיד לבא שיחיו שנית וק"ל:

ונילף ממתים שהחיה יחזקאל כו' עפירש"י. יקשה לפי זה דהא בצדיקים לעתיד אמר כן דלמעלתן שיחיו ולא יחזרו לעפרן גם לשון ונילף לא משמע כן ולולי פירושו היה נראה דהכי פירושו דאכל הני תנאי ואמוראי שהביאו מקראות לתחה"מ מן התורה נגד הכופרים בתחייה לומר שהוא דבר שאי אפשר כההוא מינא דחיין מיתין דמייתי חיין וכדברי השר ועפרא מי קחיי פריך הכא דנילף ליה ממתים שהחיה יחזקאל שהתחייה הוא דבר בחוק האפשר ויכולת ביד האל יתברך ב"ה יש להאמין בתחיית המתים וק"ל:

ומה שירה אמרו ה' ממית ומחיה כו'. יש לפרש למ"ד אלו בני אדם שכפרו בתחה"מ ולא היו ראוים לתחיית המתים לעתיד כדתנן במתני' וכפירש"י ולכך החיה אותם הקב"ה

בעולם הזה להראות להם שהיכולת בידו יתברך ב"ה ולפי שהכופרים אומרים כיון שהאדם מת בחטאו במה יזכה שוב להיות חי כדברי המין דחיין מתין בחטאם דמיתין איך יהיו חיין על זה אמרו שירה ה' ממית בצדק במשפט צדק דלא עביד דינא בלא דינא אבל הוא מחיה ברחמים שלו ולא לפי הזכות של אדם ורבי יהושע אמר שאמרו שירה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל נראה לדעת רבי יהושע כאינך אמוראי שמתו קודם זמנם בשביל חטאם והחיה אותם הקדוש ב"ה בעולם הזה ונשאו נשים ומתו שוב כדרך כל הארץ ושוב יחיו לעתיד כדעת ר"י בן בתירא שהיה מבני בניהם וזה שאמר שירה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל דלא נראה לו לפרש דכפל הכתוב הענין במלות שונות כפירוש הרלב"ג אלא מתים שהחיה יחזקאל אמרו כן ה' ממית אותם כבר בלא עתם ומחיה אותם עתה ושוב ירדו לשאול לזמן מיתתם ויעלו לעתיד לבא ומאן דאמר באמת משל היה כפירוש רש"י וכפירוש הרד"ק למשל כי בני ישראל יצאו מהגלות שהם בו כעצמות היבשות כו' ע"ש:

אלו בני אפרים שמנו לקץ כו'. עי' פירש"י הכא ובספר דברי הימים ועוד נראה לפרש דדקדק לומר והרגום אנשי גת הנולדים וגו' דמשום שטעו בקץ לא היו חייבים הריגה בידי שמים ע"י אנשי גת אבל כבר היתה השבועה בין אברהם ויצחק ובין הפלשתים ואלו בני אפרים עברו על השבועה שבאו לקחת מקנה אנשי גת הנולדים בארץ ר"ל מאותם שהיו אנשי השבועה עם בני אברהם ויצחק ולכך הרגום על שעברו השבועה שעמהם ומ"ד שכפרו בתחה"מ כו' הנה אומרים יבשו וגו' ולא חיו אלא משום סימן לאחרים לכל ישראל כפירש"י:

ומ"ד אלו בני אדם שאין בהם לחלוחית כו'. אלו לא כפרו בתחיית המתים אלא שחשבו שהם אינם ראוים לכך כיון שאין בהם לחלוחית מצוה וע"כ חיו לסימן להם שאף הם יחיו לעתיד אחר שיהיו נדונין בגיהנם כדאמרי' פרק קמא דראש השנה ומ"ד אלו בני אדם שחיפו את ההיכל כולו שקצים ורמשים כו'. נקט שקצים ורמשים ובקרא דמייתי הזכיר נמי בהמה ויש לפרש לפי הבריאה שהשקצים ורמשים אין להם עצם כלל ולכך ההפסד בהם מצוי כמ"ש דאין מתקיימים יותר משנה והבהמה שיש לה עצם והוא דבר המתקיים לזמן מופסד לסוף זמנו אבל מותר אדם מן הבהמה שיש לו עצם אחד המתקיים לעולם כמ"ש שיש עצם אחד באדם נקרא נסכא שממנו נברא לעתיד וזה שנקט אלו שחיפו את ההיכל בשקצים ורמשים שהוא דבר היותר מופסד לפי שהאמינו שכל העולם הוא דבר מופסד ואין באדם דבר המתקיים יותר משקץ ורמש וזהו שאמר יבשו עצמותינו אבדה

תקותנו וגו' לא טובים אנחנו מצד העצם שבנו כי כבר יבשו לגמרי ולכך חיו משום סימן להם שהאדם מצד עצמותיו הוא דבר המתקיים לעתיד ואינו מופסד לעולם:

ולמ"ד אלו מתים שבבקעת דורא כו' וצוה המלך והרגם כו'. כדלקמן שהן הן שטפחו לו לאותו רשע על פניו להראות לו גדולתו של הקב"ה שהן הן שהרגם על לא חמס בכפם ולא הועיל לו שהקב"ה החיה אותם על ידי יחזקאל חבריהם של אלו ופירש"י באו עצמות מן הבקעה וטפחו לו כו' והלכו להם עכ"ל לא הוצרך לו לומר שבאו מן הבקעה כו' והלכו להם שהרי באותה בקעה שהרגם העמיד הצלם שלא השתחוו לו ושם הוליכם לכבשן האש:

פתח ואמר אתוהי כמה רברבן וגו'. הוא האות והנס של חנניה מישאל ועזריה שניצולו מכבשן האש ותמהוהי כמה תקיפן וגו' הוא תמיהתם על שהוא מחיה מתים והיינו כמה תקיפין שהוא בלשון התרגום גבורה שהקב"ה מחיה מתים בגבורה כמ"ש אתה גבור לעולם ה' מחיה מתים כו' ומסיים מלכותיה מלכות עלם ושוטניה בכל דר וגו' הוא רמז לכל דור ודור מן העולם ועד עולם כמ"ש בפירוש רבינו סעדיה בדור המבול ודור הפלגה ומצרים וכל דור ודור עכ"ל ובודאי שאמר כן לדרך כלל בכל דור ודור והיה דעתו לפרש ולספר דרך פרט ממשלתו של הקב"ה שבכל דור ודור אלא שבא המלאך וסטרו כדי שלא יפרט תושבחתו וגדולתו של הקב"ה שלא יגנה בהם שירות ותשבחות שאמר דוד כו' שריוהו להקב"ה בשירות ותשבחות כדאמרי' בפ"ק דברכות ואין ראוי שהמחריב שהוא נבוכדנצר יוסיף שירות על הבונה בית המקדש שהוא דוד ומהכא משמע שהמלאך הבין שירה זו של נבוכדנצר שהיא בלשון ארמי ודאמרינן בעלמא שהמלאכים אינן מבינין בלשון ארמי שע"כ אומרים קדיש בלשון ארמי י"ל היינו המלאכים המקטרגין לישראל אבל המלמדים זכות לישראל כי הכא ודאי מבינים בכל לשון וק"ל:

ונשרפו ד' מלכיות כו' וכתיב כו' והנך דלא כתיבי נשרפו כפירוש רש"י ובספר דניאל הוסיף לפרש שהם אשר הרגם שביב אש בהשליכם וגו' כמו שמפורש שם בקרא גובריא אילך די הסקו וגו' קטל המון שביבא דנורא:

לא ישנה עצמו מן הרבנות כו'. עי' הטעם בפירוש רש"י ועוד נראה הטעם בזה שלא יראה האדם עצמו מצטער ומתאבל על דין שמים אבל יקבלו באהבה ובשמחה דרך כבוד:

דף צג.

גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת כו'. עפירש"י לכאורה היכן הוזכרו תלתא צדיקי ברישא דלא כתיב רק חזי גוברין ארבעה שרין כו' שכלל גם המלאך עמהן ויש ליישב

דבריו דה"פ מדכתיב וריויה די רביעאה דמה לבר אלהין דמשמע שהמלאך הוא הרביעי מהם כי גדולים הם ממנו ובהליכתן הלכו הם לפניו והוא הרביעי מאחריהם ועוד יש לומר דמצינו שהחכמים קרוים אלהים כמו עד אלהים יבא וגו' אבל המלאך נקרא בר אלהין שאינו חשוב כמו הצדיק שנקרא אלהים וק"ל:

לך ה' הצדקה וגו'. כיום הזה דריש ר"ל כיום הזה שיצאו מכבשן האש וא"ל העובדי כוכבים יש לכם אלהים כו' היינו אומרים לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים על שטפחו להם עובדי כוכבים על פניהם וק"ל:

אעלה בתמר כו'. בענינא דלעיל שאמרתי אתעלה ואתגדל בכלל ישראל כמו התמר שאין לו רק לב אחד שיהיה גם להם לב אחד לשמים שיקדשו שם שמים ולא ישתחוו לצלם ולא עלה שעל ידם נתעלה ונתגדל שמו יתברך ב"ה אבל האחרים חללו שמו והשתחוו לצלם וק"ל:

ראיתי הלילה וגו' שנאמר ה' איש וגו'. מייתי ראיה מהתם דאיש מורה אמדת הדין ולפי שבקריעת ים סוף בא הקב"ה ברחמים לישראל ובמדת הדין למצרים על כן היה נקרא ה' איש מלחמה וגו' ה' שהוא רחמים לישראל ואיש מלחמה למצרים ואמר שראוי להקדים הרחמים כי ה' שמו אבל איש מלחמה רק תוארו וזה שאמרו במדרש ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש דהיינו ה' הכתוב לפני איש מלחמה אבל הכא שהיה מדת דינו שולט על עולם כולו להפוך לדם אינו נקרא רק איש מלחמה ולא כתיב ה':

ואמר אין הדסים אלא צדיקים שנאמר ויהי אומן את הדסה וגו' וכמ"ד בפ"ק דמגילה דאסתר שמה ולמה נקרא שמה הדסה על שם הצדיקים והתם מייתי מקרא דהכא וכה"א והוא עומד בין ההדסים וגו' וסמך הכא אדהתם והתם אדהכא וכן דרך התלמוד לסמוך בשני מקומות מזה על זה:

ואמר ואחריו סוסים אדומים שרוקים מיד מלאים רוגז שרוקים אדומים ואחר כך נעשו לבנים כן הוא הגירסא בילקוט ורצה לומר ואחריו אחר שבאו סוסים אדומים מתוך שמלאו רוגז על כל העולם שוב אחר שראה במעשה ההדסים והצדיקים נעשו לבנים ובגרסת רד"ק שחורים נעשו שרוקים ואדומים לבנים עכ"ל אבל בקרא לא הוזכרו שחורים:

ואמר סוסיא חיורא מעלי לחלמא וכו'. כיון שיפה הוא בנבואה יפה הוא גם כן לחלמא שהחלום הוא אחד מששים בנבואה ובפ' הרואה אמרו סוס לבן בחלום בין בנחת בין ברדוף יפה לו אדום בנחת יפה ברדוף קשה וצ"ל דהכא ברדוף איירי ודו"ק:

ורבנן להיכן אזלו כו'. ר"ל כיון שהיו רבנים וחשובים כדקאמר לעולם אל ישנה מן הרבנות שלו להיכן אזלו דלא מדכר להו תו. והיה ראוי לו למלך נבוכדנצר אחר מעשה זה להשליטן ולמנותן במינוי יותר חשוב מאשר היה להם כבר כמו שמצינו בדניאל:

ואמר רב שמתו מיד בעין הרע. רב לטעמיה בפרק המקבל תשעים ותשעה מתים בעין הרע ואחד בדרך ארץ:

ושמואל אמר ברוק כו'. לכאורה הוא דבר זר גם הרקיקה של העובדי כוכבים היה בישראל ולא נזכר שנטבעו מהם ויש לפרש שהוא דרך משל דעל ידי הרקיקה שהיה לעובדי כוכבים בישראל והיו מביישין אותם כשראו לחנניה מישאל ועזריה כדקאמר לעיל על כן מתו שלא יהיו מביישין ישראל עוד על ידם ומ"ד עלו לא"י שלא רצו עוד במינוי של מלך ולכך לא הוזכרו עוד אלא עלו לא"י ונשאו וכו':

ואמר כי אנשי מופת המה וכו' שנעשה להם מופת וכו' ר"ל כי הם אנשי מופת שלא הושלכו שם אלא שיהיו לנס ולמופת אבל אתה שהושלכת ג"כ אינו מצד המופת אלא מעונש שנשאו בניו נשים שאינן הגונות לכהונה כדלקמן:

ודניאל להיכן אזל כו'. יש לדקדק למאי דקאמרינן בסמוך דהמלך נבוכדנצר חשבו לדניאל לאלוה והוה סגיד ליה אם כן נימא דאף אם היה שם לא היה המלך חש עליו שישתחוה לצלם שהקים בבקעת דורא וכך כתב אבן עזרא ולדעתי כי פחדו להזכירו אחר שהמלך הקריב לפניו ניחוחים כאשר יעשה לאלהיו וגו' עכ"ל והתלמוד ימאן זה דמשמע שזו הגזירה להשתחוות לצלם היה בסתם על הכל גם דניאל היה בכלל כנאמר מאן דלא יפול ויסגוד ביה שעתא יתרמי וגו' גם אם המלך הקריב לפניו ניחוחים שאר כל העם לא חשבוהו לאלוהות לא היה יכול להצילו מפני שאר העם וק"ל:

שלשה היו באותה עצה כו'. ודניאל אמר כו' דלא ליקיים בי פסילי אלהיהם תשרפו וגו' דאין לומר דהקב"ה נמי מטעם זה אמר ניזיל מהכא שאלו ישליך אותו לא יהיה ניצול משום פסילי אלהיהם וגו' דאם היה חייב שריפה בדין שמים ודאי דלא היה א"ל הקב"ה שילך משם להנצל אלא דדניאל היה חושש לכך ובדין שמים ודאי דהיה ניצול אלא שא"ל הקב"ה יזיל שלא יאמרו שגם הם נצולו בזכותו וק"ל:

אשר קלם אמר ר"י משום רשב"י מלמד שעשאם כקליות כו'. ר"ל לא ששרפם כדין שרפה שבתורה שזורקים פתילה של אבר לתוך הפה דאלו היה נאמר שרפם היה משמע כך ולכך נאמר קלם שעשאם כקליות שמהבהבין אותם באש מבחוץ דהיינו שהשליכם לכבשן אש ואמר יען אשר עשו נבלה בישראל וגו' מאי עביד אזיל לגביה ברתיה דנבוכדנאצר כו' דמשמע דנ"נ קלם בשביל זה שעשו נבלה בישראל וינאפו וגו' והיינו

כדמסיק דע"י ברתיה דנ"נ שמע מהם שהיה היתר בעיניהם אשת איש בישראל וע"י זה קלם באש:

שנאמר ויראני את יהושע כהן גדול וגו'. והשטן עומד על ימינו וגו'. פירושא דהאי קרא לפי הדרש דהכא עומד לפני מלאך ה' וגו' הוא מלאך הרחמים. ואמר שהשטן עמד על ימינו דהיינו להפך הרחמים שהוא הימין למדת הדין ולשטנו על עון בניו שהיו נושאים נשים שאינן מהוגנות לכהונה שהוא מצד הימין. ויאמר ה' אל השטן יגער ה' שהוא מדת הרחמים בך השטן ועוד יגער ה' בך הבוחר בירושלים להפך מדת הדין לרחמים הלא זה אוד מוצל מאש שכבר לא שלט בו אש של מדת הדין ונצל כאוד זה מתוך האש כדלקמן ודקאמר מאי טעמא איענש פירש"י דאהני ליה נורא דהאי דאהדר ליה לנבוכדנאצר דחייה בעלמא דחייה עכ"ל ולא ידענא מנלן דדחייה בעלמא הוא דהא קרא דאוד מוצל מאש מתפרש נמי שפיר לפי המשל דאמרי אינשי חרי אודי וכו'. ונראה דהכי פירושו מאי טעמא איענש להיות מושלך עם חבריו רשעים האלו. ואמר שהיו בניו נשואין וכו' עי' בזה ברד"ק והא דכינה מה שחללו בניו הכהונה בבגדים צואים לפי שעיקרו של דבר שהיה הכהן גדול מובדל משאר כל אדם הוא ע"י ארבע בגדים שהיו לכהן הדיוט ושמנה לכהן גדול והיו קדושים ונמשחו בשמן המשחה וע"כ אמר שבגדיו נתלכלכו בצואה וחללו הקדושה על ידי נשים שאינן הגונות להם:

אילימא שש שעורים ממש. עי' פירוש רש"י ודוחק לומר דשש גרעינין ממש דקאמרו היינו שש שבלים ואפשר לרבותא קאמר בקושייתו דאפילו שש שבלים אין דרכו כו' אך קשה במה שפירש אין פוחתין לעני בגורן פחות מחצי קב שעורים ושוב פי' דלא מייתי בגורן מדה פחות מסאה דהא על כרחך משום נתינת העני בעי נמי שם מדת חצי קב וכן קב בעי שם אליבא דתנא קמא דר' שמעון דבעי ליתן בשעורין קב ולכולי עלמא בכוסמין בעי קב בסוף מסכת פאה ולולי פירש"י אפשר לומר משום דנקט סתם שש שעורין אי לאו דהיינו ממש גרעינין אית לן לאוקמא אסתם מדה בכ"מ דהיינו סאה ונקט הך דרשה אהאי קרא ותאמר שש השעורים האלה וגו' ולא אקרא קמא דכתיב וימד שש שעורים וישת וגו' משום למאי דמסיק דהיינו שש שעורין שש גרעינין ומדידה לא שייך ביה רק מנין:

דף צג:

לא אמרו דואג כו'. לפי ששינה באומרו שאמרו עבדיו יבקשו איש יודע מנגן בכנור והוא אמר יודע נגן ולא אמר בכנור גם כל המעלות גבור חיל וגו' דחשב מי בקש ממנו מזה

דרשו דיודע נגן לאו בכנור קאמר אלא יודע לשאול ובענין זה גם הוסיף לומר ולספר בו מה שלא בקשו שהוא גבור חיל דהיינו גבור בתורה להשיב וכן איש מלחמה כו' וכוונתו ללשון הרע כדאמר בפרק גט פשוט כל המספר בטובתו של חברו יותר מדאי בא לידי רעתו וקאמר התם בכהאי גוונא כלך לך מלשון הרע זה ומ"ש דבשאול כתיב כל אשר יפנה ירשיע דמלת ירשיע לא יתכן לפי פשוטו כדעת המפרשים שהצליח במלחמות שאינו נאמר כן לגבי דוד אבל מלת רשע נאמר בכל מקום בעובר על דברי תורה והאי קרא דמייתי בדוד וכל אשר יפנה יצליח לא נמצא במקרא:

משיח דכתיב ונחה עליו רוח וגו'. לפי פירוש רש"י נראה דרוח ה' הוא הכלל וחכמה ובינה עצה וגבורה דעת יראת ה' המה הפרטיים ששה דמייתי והריחו ביראת ה' לא למראה וגו' הוא מלתא באנפי נפשיה דרבי אלכסנדרי מפרש לה ורבא מפרש לה בענין אחר ודאמר רבי אליעזר שהטעינו מצות ויסורים רצה לומר שהטעינו מצות שבו זכה להיות הגואל גם הטעינו יסורין לסבול עונות ישראל כדאמרינן לקמן בפירקין דיתיב ביני עניי סובלי חלאים דכתיב מחולל מפשעינו ודימה דבר זה לרחיים שע"י טעינת הרחיים וטורח טחינת הרחיים אחר כך זוכה ליהנות ממנו מטחינותו כך זוכין ישראל בגאולה ע"י הטענת מצות ויסורין במשיח. ורבא דאמר דמורח ודאין דכתיב לא למראה וגו'. פירש"י ואפי' הכי שופט בצדק דלים עכ"ל ויותר נראה לפרש בהיפך זה דלא למראה עיניו ישפוט דאף שאמרו אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות מ"מ אפשר שיטעה בו בשוגג וכן למשמע אזניו אפשר שאין שופט צדק לפי האמת שהבעל דין יטעה בטענתו על ידי משמע אוזן בעדות שקר הדיין אינו שופט צדק לפי האמת אבל משיח לא יטעה בכל זה שיהיה מורח ודאין דהיינו בחוש הריח ידין עם מי האמת דאין בו טעות כמו בחוש הראייה והשמיעה שזכר והוא כי חוש הריח הוא רוחני מחלק הנשמה כמ"ש כל הנשמה תהלל יה איזה דבר שהנשמה נהנה ממנו זו הריח אבל שאר החושים יותר גופניים והטעות מצוי בהם וק"ל:

בר כוזיבא מלך תרתין שנין כו'. בביתר היה מולך ואיתא במדרשות שגם ר"ע טעה בו מתחלה ודרש עליו דרך כוכב מיעקב ע"ש:

כריבדא דכוסילתא כו'. עי' פרש"י וכתב מהרש"ל נ"ל לפרש שלא היה בהן רושם כלל כו' עכ"ל וכן נראה מפי ר' סעדיה ועי' בפירושו של דניאל בפי' אלו הששה דברים שזכר כאן:

והיו סריסים כו'. כמה לשונות סריסים דכתיבי גם במלכי ישראל ואינו דומה שהיו מסרסים את עבדיהם כדי שיהיו פנוים לעבודתם וכן למ"ד שנסתרסה ע"ז בימיהם לא שייך בכמה כתובים דכתיב בהו סריסים כמו בשמואל דכתיב ונתן לסריסיו ולעבדיו

דלא שייך לפרושי ביה לא סריסים ממש ולא שנסתרסה ע"ז אלא סריס פירוש משרת והרבה כתובים כמוהו וי"ל דהכא לא ניחא להו לפרושי סריסים משרתים כיון דבא ישעיה להתנבא לחזקיה פורעניות על בניו ואין זה פורעניות דמשרתים בהיכל מלך הוא חשיבות שלא יהיו שפלים בעיני המלך ומלת סריס בכ"מ מורה על עבד חשוב בעיני המלך כמ"ש בתרגום לסריסיו ולעבדיו לרברבוהי ולעבדוהי וכן בכ"מ וע"כ באו לומר דהיינו פורעניות דסריסים ממש ומאן דאמר שנסתרסה ע"ז דהיינו שיבואו לידי נסיון שישליכו אותן לכבשן אש ולגוב אריות וכן לסריסים אשר ישמרו את שבתותי וגו' לא היה לו לקרות אותן סריסים לגבי הקב"ה אי לאו שנסתרסה ע"ז ומזה יתיישב למ"ד סריסים ממש הא והא איתא מי הכריחו לפרש הא והא כיון דע"כ ולסריסים אשר ישמרו שבתותי לא יתפרש ליה אלא שנסתרסה ע"ז נימא והיו סריסים בהיכל מלך נמי הכי יתפרש די"ל דלא משמע ליה פורענות שנסתרסה ע"ז בימיהם אלא דאיתא נמי סריסים ממש והיינו ודאי פורענות ואמר היינו דכתיב וחבל לא איתי בהון למאי דבעי למימר השתא דחבל לא איתי בהון היינו דקודם שהושלכו לא היה בהן כל מום י"ל שזכר זה כאן ששמח המלך בהצלתן שראוים היו בהיכל מלך שראה בהם דלא הוה בהו חבל ומום. ואמר מבנים שהיו להם כבר כו' וכן ואל יאמר הסריס הן אני עץ יבש מבנים שהיו להם כבר. ואמר זה ספר דניאל שנקרא על שמו לאפוקי מנחמיה בן חכליה כדלקמן והוא זרובבל שהיה ג"כ בכלל סריסי המלך וברישא דקרא אמר ונתתי להם לסריסים בביתי ובחומותי יד ושם דהיינו שע"י תפלות דניאל וחביריו וזרובבל וחביריו תבנה חומות ירושלים וב"ה אבל בסיפיה דקרא כתב לשון יחיד שם עולם אתן לו דהיינו שם הספר שהוא שם עולם אתן לו לדניאל לבד ולא לשאר הסריסים שהוא זרובבל כדמסיק מכדי כל מילי דעזרא נחמיה כו' דנחמיה הוא זרובבל והוא עלה קודם שעלה עזרא והוא כתב כל הספר כנראה מענינו ולא נקרא על שמו אלא שנקרא ספר עזרא:

ואמר מפני כו' דוד נמי מימר אמר זכרני וגו' במסכת ראש השנה פרק י"ט נמי מדמה להו לענין זכרון של יחיד מיהו מחלק בהו הכא דדוד רחמי הוא דקבעי ר"ל שלא בקש לזכרהו לטובה משום מעשיו הטובים אלא שיזכרהו ברחמים שלו יתברך ב"ה משא"כ נחמיה שבקש לזכרהו לטובה משום מעשיו בזה לא עשה כהוגן שכל מעשי האדם לטובה אינן כדי לזכותו אם לא ברחמים שלו ית' ב"ה:

ואף על דניאל כו' שהרי דניאל גם כן היה פחת ושלטון קודם לנחמיה כדמוכחי קראי. ואמר ומנלן דגדול ממנו כו' דאינהו נביאי ואיהו לאו נביא כו' לכאורה דר"ל דדניאל לאו נביא הוה והמראות דראה הן ברוה"ק ע"כ לא נמנה ספר דניאל מכלל הנביאים אלא

בכלל כתובים שהוא ברוה"ק אבל קשה דא"כ כיון דדניאל נמי גדול היה מהן דהוא חזי והן לא חזו אע"ג דאינהו נביאי הוו והוא לא הוה נביא אימא דנחמיה אע"ג דלא הוה נביא נמי היה גדול מהם והיה גדול נמי מדניאל וי"ל דאין לנו לומר כן דנחמיה היה גדול מהן כיון דלא מצינו ביה במה שהיה גדול מהן כמו שמצינו בדניאל דהוא חזי והן לא חזו ושוב ראיתי בפרש"י בפ"ק דמגילה שהרגיש קצת בזה דאינהו נביאי שנתנבאו לישראל בשליחותו של מקום והוא לא נשתלח לישראל בשום נבואה עכ"ל דר"ל דודאי דניאל נמי נביא הוה שהרי ראה כמה נביאות אלא שלא נשתלח בשום נבואה אבל א"כ בפשיטות ה"ל להוכיח דדניאל גדול מנחמיה שהוא היה נביא ונחמיה לא היה נביא וק"ל:

ומ"ש ומאן נינהו אנשים כו' דהכי משמע קרא והאנשים אשר היו עמי והיו ראוים לראות מראות הנבואה ולא ראו וגו' והן הם הראוים לראות דלא מצינו נביאים באותו דור רק אלו חגי זכריה ומלאכי וק"ל:

דף צד.

מזלייהו חזי. פירוש רש"י פרק קמא דמגילה שר של כל אדם למעלה עכ"ל:

ליקרי קריאת שמע כו'. אף על גב דאסור להתרפאות בדברי תורה הכא אף על גב דאיירי בשכבר איבעית לא מקרי רק להגן דשרי כדאמרינן בפרק ידיעות הטומאה:

למרבה המשרה וגו'. רוב דברי המאמר י"ל דדרשו מתוך פסוקים האלו כי ילד יולד לנו וגו' למרבה המשרה וגו' שנבואה זו נאמר על חזקיה כמו שכתבו המפרשים ואמר שאותו הילד היה תחלת המחשבה שבקש הקב"ה לעשותו משיח ותהי המשרה על שכמו ויקרא שמו פלא גו' אלו השמות ראוים להיות במשיח אבל אמר בקטרוגו של מדת הדין לא נתקיימו בו כל אלו המעלות שיהיו במשיח לעתיד רק נתקיים בו למרבה המשרה לשלום לו מסנחריב אבל אין זה קץ הגאולה שיהיה הוא משיח יושב על כסא דוד ועל ממלכתו וגו' ועד עולם וגו' וזה שהזכיר על כסא דוד שהוא קטרוגו של מה"ד דאיך ישב חזקיה על כסא דוד עד עולם ומה דוד גופיה שאמר כמה שירות כו' ומסיים קנאת ה' צבאות תעשה זאת להסכים בזה בקטרוגו של מה"ד ולכך נסתמה המ"ם בתחלת דברי הענין של מה"ד מ"ם של למרבה המשרה לומר לך שנסתם אז קץ הגאולה ואמר שפתחה הארץ כו' ר"ל הארץ הידועה היא ארץ ישראל דכל זמן שישראל בגלות גם הארץ היא תרצה את שבתותיה וכאלו היא באבלות בכמה ענינים ע"כ פתחה לומר שירה תחת הצדיק חזקיה שלא תחרב ויהיה חזקיה משיח שיחזרו גם י' השבטים שכבר גלו וישבו בארץ לזכות בה בכמה מצות וז"ש זמירות שמענו ע"ד זמירות היו לי חקיך וגו'. ואמר שאמר שר עולם

עיין פרש"י ובתוס' פרק א"ט ופ"ק דיבמות כתבו שהוא מט"ט. ואמר עשה צביונו לצדיק ר"ל שהארץ א"י נקראת ארץ צבי ע"ש זה שהיא עושה צביונו של מקום לומר שירה תחת הצדיק וכיוצא בה אמרי' בסוף כתובות ונתתי צבי בארץ החיים ארץ שצביוני בה כו' ואמר רזי לי רזי לי וגו' הכפל בזה עיין במפרשים ולפי דרש דהכא נראה לומר דה"פ רזי לי אתחלת המחשבה לעשות חזקיה משיח ורזי לי סוד הגאולה שלא עשיתיו משיח או שאמר רזי לי רזי לי על שני החורבנות שיהיו אם לא יהיה חזקיה משיח. ואמר הנביא ישעיה אוי לי עד מתי לפי שאותו דור היה כולו זכאי כדאמרי' בפירקין שבדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו ע"ה ואם דור כזה לא יזכה למשיח עד מתי יבא שיהיה דור היותר ראוי לכך:

ואמר יצתה בת קול כו' עד דאתי בזוזי כו' עיין פרש"י ובערוך ערך בז פי' באים שודדים על ארץ ישראל ובאים שודדים אחרים ושודדים השודדים וישראל עמהם הבוגדים ריקם תרגום בזוזים וסריקין עכ"ל:

דומה אלי גו' מלאך הממונה על הרוחות כו'. לפי פשוטו הוא שם אומה כמו משמע ודומה וגו' אבל הוא מבני ישמעאל ולא יתכן בו קורא משעיר וע"כ דרשו כי כשלא נעשה חזקיה משיח ונגזרו הגליות והחורבן שני פעמים הנשמות ויורדי גיהנם הם המבקשים בתחייתם להיות עולים מגיהנם לזמן הגאולה באו אל המלאך דומה הממונה עליהם ורמז לו ולא כל יורדי דומה כמעט שכנה דומה נפשי וא"ל שומר מה מלילה שומר מה מליל כפול הענין ע"ש שני הגליות האחד מבבל והשני משעיר ונקט קורא משעיר טפי לפי שממנו יהיו נגאלים אחר אריכות הגלות בו ור"ל מה מלילה מה מליל עד מתי יהיו הלילות והגלות ולפי גירסת הספרים לא אתא בוקר ר"ל וכי לא יבא בקר וגאולה בין ב' הגליות הדומים ללילות ואמר שאמר שומר אתא בוקר שיהיה גאולה ביניהם דהיינו בית שני ת"ך שנה אבל הלילה שאחריה והגלות משעיר נסתם בו הקץ והדבר תלוי בתפלת רחמים ותשובה אם תבעיון גו' וק"ל:

שלא אמרו ברוך כו'. כבר מצינו בכמה כתובים הקודמים שנאמר ברוך ה' במאורעות נח אמר ברוך ה' אלהי שם גו' ואליעזר עבד אברהם אמר ברוך ה' אלהי אברהם אשר לא עזב גו' אלא דה"ק גנאי לו למשה וס' רבוא שלא אמרו ברוך ה' גו' על נס עצמם עד שבא יתרו ואמר ברוך ה' על ניסם משום דהוה נס דרבים כדאמרינן פרק הרואה וק"ל:

ויחד יתרו גו' רב אמר שהעביר כו' ובגירסת הילקוט א"ר פפא היינו כו' וכצ"ל דלגירסתינו דרב מייתי ראיה לדברי שמואל בעל פלוגתיה ודרך התלמוד לומר בכה"ג תרגמא רב אליבא דשמואל ומדלא כתיב וישמח וכתיב ויחד דרשו כך ומ"ש שהעביר

חרב חדה כו' ופירש"י שמל את עצמו כו' עכ"ל ואיכא למידק דהיאך לא היה יתרו נימול כבר שהרי ממדין היה ומדין מבני קטורה הוו שחייבין במילה כדמוכח בפ"ד מיתות כמ"ש שם לפי' הרמב"ם בפירוש ההלכות ע"ש וי"ל דלענין פריעת המילה קאמר הכא שהעביר חרב חדה על בשרו להעביר ציצין המעכבין הפריעה דאברהם לא היה נצטווה על הפריעה כדאיתא פרק הערל:

עד י' דרי כו' פרש"י משל בני אדם ויתרו לאו עשירי הוה עכ"ל. ובספר בחיי ובחזקוני נתנו טעם דעשירי בדוקא נקט ע"ש ואין להאריך:

מאי במשמניו רזון כו' ר"ל מאי במשמניו שהרי קפ"ה אלף נהרגו ע"י מלאך ולא היו כולן שמנים ולית ליה הך דרשה דלקמן בשמנים דאית בהו דהיינו ראשי גייסות ולכך דריש במשמניו מלשון שמונה דהיינו ח' שמות שהיו לו לסנחריב למעלתו נפחת מהם ונעשה רזון מהם שלא עמדו לו כמו שעמדו הח' שמות לחזקיה:

ומ"ש והאיכא חזקיהו שחזקו יה. ר"ל שחזקו יה כנגד סנחריב שהיה חזק ברוב עם מחזקיה א"נ שחזקו יה מחליו:

סנחריב דכתיב ביה תגלת פלאסר כו'. בימי אחז כתיב וישלח אחז אל תגלת פלאסר וכן שלמנאסר בימי הושע בן אלה וסנחריב בימי חזקיה היה ואפשר שקבלה היה בידם שכל זה אחד הוא:

שסיחתו ריב כו' יש לפרש שהיה מדבר להם בלשון יהודית כדי שיריבו ישראל עם חזקיה כמ"ש אל ישיא אתכם חזקיה וגו' ואל (יבקש) [יבטח] ואל תשמעון וגו':

כי מטו שוש אמרי שויא כי ארעין כו'. קראו אותה שוש ע"ש שאמרו שהיא טובה כא"י שנאמר בה יפה נוף משוש כל הארץ:

ותחת כבודו וגו'. ובפרק אלו קשרים גרסינן ר"א אומר תחת כבודו ממש רשב"נ אומר כשריפת בני כו' וע"ש ברש"י פלוגתייהו ושם יבואר. וכתב הרד"ק ומ"ש הכתוב מנפש ועד בשר יכלה וגו' כו' מסייע למי שאומר כי הנפש עם הגוף נשרפו והפסוק שאמר וישכימו בבקר והנה כולם פגרים מתים מסייע למי שאמר נשמה נשרפה וגוף קיים כו' ונוכל לתרץ ב' הפסוקים כי נשרף מקצת גופם עכ"ל ע"ש והנה הוא לא תירץ רק הפסוקים שאינם סותרים אבל לא תירץ הפסוקים לפי פלוגתייהו דע"כ חד מינייהו סבר דנשרף מקצת הגוף ואידך סבר נשרף כולו או דלא נשרף לגמרי ונראה ליישב דלמ"ד דהגוף לא נשרף לא תקשי ליה קרא מנפש ועד בשר וגו' דעד ולא עד בכלל ומ"ד דגם הגוף נשרף מ"מ שלדן קיימת ושפיר קאמר כולם פגרים מתים גו' וק"ל:

פרעה שחירף בעצמו כו'. נראה מכאן לדחות פי' הרמב"ן בפרשת בא שמפרש אההיא דמכילתא ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך כו' שדרשו כן בעבור שהכא דבר משה עם ישראל והיה ראוי שיאמר ועבר ה' והכה ה' ולכך דרשו ועברתי אני בעצמי כו' עכ"ל דהכא א"א לפרש כן דהא לא כתיב הכא לשון מדבר בעדו אלא וינער ה' וגו' דרכת וגו' ואפ"ה אמרו שהקב"ה עשה בעצמו ולא ע"י שליח גם מה שפי' הרא"ם לפרש"י דודאי כל המעשים שבעולם אל השם הם מתייחסים אע"פ שנעשים על ידי שלוחיו מפני שהוא הסבה ראשונה והתם מיתורא דאני ה' דרשו כן כו' עכ"ל והאריך ע"ש הכא א"א לפרש כן דלא נכתב בהני קראי אני ה' והנראה דאף שמצינו בכמה כתובים שאף מעשים הנעשין ע"י שלוחי השם מתייחסים אל ה' מ"מ אינו מוכרח לומר כן בכ"מ ומ"ה היכא דאפשר לפרש כמשמעו ניחא להו טפי למימר דמעשים המתייחסים אל השם הוא בעצמו עשאם ולא ע"י שליח ולזה הכא בוינער ה' וגו' ודרכת בים וגו' וכן בההיא דמכילתא ועברתי וגו' טפי ניחא להו לפרש להניח הדברים כמשמען שהוא עשאן ולא על ידי שליח והכא מייתי קרא וינער ה' וגו' ולא מייתי קרא דלקמיה ועברתי וגו' דמייתי במכילתא היינו משום דהכא בפרעה גופיה קמשתעי שאמר מי ה' אשר אשמע וגו' ופרעה לא מת במכת בכורות עד קריעת ים סוף שהיה עמהם ולפי דרכנו יתיישב דרש"י ז"ל בחומש לא פי' כלום על ועברתי והכתי וגו' אלא גבי אני ה' פי' אני בעצמי אני ולא שליח עכ"ל היינו משום דדרכו לפרש פשט הכתוב וכיון דאפשר לפרשו דמעשה שלוחיו מתייחסים אליו הניח הדבר כפשט הכתוב בשאר מקומות דכמו כן לא פירש כלום הכא גבי וינער וגו' כיון דאפשר לפרשו על מעשה שלוחיו שמתייחסים אליו שכן נמצא בכמה כתובים אלא גבי אני ה' שהוא יותר קרוב לפשוטו לפרש כן למעט מאני ה' ולא שלוחי. וענין המאמר מבואר בפרש"י וקצת דחוק הוא דמה שייך ביוש ובזוי בפורעניות ששלח הקב"ה עליהן אלא בגודל החמה והרוגז אמרו דאינו דומה עונש מי שחירף על ידי שליח למי שחירף על ידי עצמו דיש לנו לומר בכיוצא בזה דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין ואין שלוחו של אדם כמותו ולזה לא היה עונשו של סנחריב כ"כ שיהיה נפרע ממנו על ידי עצמו אבל בפרעה שחירף בעצמו היה רוגזו דהקב"ה כ"כ עד שנפרע ממנו על ידי עצמו וכה"ג מצינו בכמה מקומות להפליא הענין לעשות בעצמו וכן לענין הטובה כמ"ש באברהם. ויש לשאול בזה מהא דאמרי' לקמן ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו' במה הכם ר"א אומר ביד הכם שנאמר וירא ישראל את היד הגדולה היד שעתיד ליפרע מסנחריב ר' יהושע אומר ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא אצבע שעתידה ליפרע מסנחריב כו' מהכא משמע בין למ"ד היד הגדולה ובין למ"ד אצבע

אלהים שהקב"ה בעצמו נפרע מסנחריב כמו בפרעה ויש ליישב דהכא כמ"ד התם אצבע שעתידה ליפרע כו' דכל י' מכות היו על ידי מלאכיו חוץ ממכת בכורות וקריעת ים סוף שהיו על ידי עצמו יתברך ב"ה דכתיב ועברתי וגו' אני ולא מלאך ובקריעת ים סוף דכתיב וינער ה' כדאמרינן הכא ודאמרי' אצבע אלהים גבי מכות אחרות היינו שלוחיו ומלאכיו דקרוים אלהים כמ"ש בענין ראה נתתיך אלהים לפרעה אבל מכת בכורות וקריעת ים סוף היו על ידו יתברך ב"ה וז"ש בעונש שחירף ע"י עצמו וכו' והכתובים מורים על זה שאמר ראה נתתיך אלהים דהיינו להכות את פרעה בעשר מכות שהיו באצבע אלהים אבל אני אקשה לבו בכל זאת שלא ישמע אליכם עד שאני בעצמי נפרע ממנו ונתתי את ידי וגו' שהיא מכת בכורות שהיתה ע"י יתברך ב"ה ואז והוצאתי את עמי הם הצדיקים שבישראל שהלכו ברצון ממצרים שנאמר ויהי בשלח פרעה ואמר עוד וידעו מצרים וגו' בנטותי את ידי על וגו' היא היד הגדולה שנאמר בקריעת ים סוף ואז והוצאתי את בני ישראל הם רשעי בני ישראל שנשתיירו במצרים עם דתן ואבירם כמ"ש בת"י ולכך לא קרא אלו לא עמי ולא צבאותי כמו שקרא הראשונים גם דקדק לומר כאן מתוכם הם שנשארו בתוך המצרים ביציאת הראשונים ועל ב' כתות אלו אמר הכתוב בסוף פרשת שמות כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם כפל הענין בזה על שני יציאתם בב' מכות דהיינו מכת בכורות וקריעת ים סוף שקרוים ידו יתברך ב"ה שעל אותן שהלכו ממצרים ע"י מכת בכורות אמר ישלחם ביד חזקה של הקב"ה יתברך ועל אותן שנשתיירו אמר וביד חזקה יגרשם ר"ל ע"י יד חזקה של הקב"ה שהיא קריעת ים סוף יגרשם וק"ל:

דף צד:

כתיב מרום קיצו כו'. עיין פירש"י ולולי פירושו היה נראה יותר לפרש בהיפוך דמרום קיצו הוא דירה שלמעלה סופו של מרום שהוא רוכב בערבות ומלון קיצו הוא דירה של מטה סופו של מלון שהוא קדשי קדשים ששם מלון השכינה בין שני בדי ארון עש"ה בין שדי ילין וק"ל:

דשמעיה לנביא דקאמר יען וגו'. ורבשקה ישראל מומר הוה ושמע כל זאת מישעיה הנביא וטעה כדלקמן שאמר הנביא עד צואר יגיע דהיינו ירושלים ועד ולא עד בכלל ואיהו יהיב דעתיה על כוליה ירושלים ועד צואר עד ועד בכלל ופי' הפסוק ברש"י שישעיה כאן ניבא על שבנא וסייעתו שרצו למרוד בחזקיהו שמאסו בו על שראוהו שלא היה בוחר בשלחן מלכים אלא אוכל ליטרא ירק ועוסק בתורה כו' וראו את פקח כו' אוכל מ' סאה גוזלות בקינוח ומליזין על חזקיהו וכו' וזהו ומשוש רצין וגו' אמר הקב"ה

אוכלין אתם מתאוים אני מביא עליכם אוכלין הרבה כו' עכ"ל ע"ש באורך והיינו נמי דתרגומו לפי הדרש דנגדין בנייח ומסתפקין עצמן במועט ואין מבקשין ברב כמו רצין ובן רמליהו וע"ז הביא הדרש מארת ה' בבית רשע היינו הקללה והמארה שאין שבעין ברוב מאכל שיש להם בביתם אבל נוה צדיק יבורך שהמעט שלהם הברכה מצויה בו שמשביע אותם כמ"ש ואכלתם לחמכם לשובע אוכל קמעא והוא מתברך במעיו וק"ל:

אין נמסר עם עיף כו'. שעיף וכחש כחו על ידי התורה ולא יוכלו להלחם כנגדו אין ראוי להמסר ביד המציק לו לבטלו מן התורה:

וראוין הללו לעשות להם נס כעוברי הים כו'. שזה הנס שהמלאך שרף קפ"ו אלף מחילו של סנחריב היה נס מפורסם כמו קריעת ים סוף וירדן ולכך היה ג"כ בליל פסח:

האי דישנא כו'. עי' פירש"י בפ"ק דמגילה ובפ' השוכר את הפועלים מוכח דפרדישנא מלשון דורון ומנחה הוא ומזה כתוב בערוך בערך פרדישנא אם היינו מוצאין ספר שכתוב בו האי פרדישנא להאי דישנא הוה ניחא לן פרדישנא מנחה דישנא אדם גדול כדכתיב כל איש שמן וכל איש חיל עכ"ל ונראה לי לפום גירסא דילן נמי יש לפרש כן וכי האי דישנא ואדם חשוב ראוי להאי פרדישנא ומנחה וק"ל:

מאי אחר אמר רבינא לאחר שקפץ וכו'. פי' אחרי שיהיו הדברים אמת שיבא סנחריב נשבע על כך ואפשר שדרשו האלה מלשון אלה ושבועה אבל אלו הגיד הדברים לחזקיהו הוה אמר לא בעתותיה בעינא ולא יהיו הדברים אמת דרצון יראיו יעשה ועיין פירוש רש"י:

ואמר מיד קפץ הקב"ה וגו'. ר"ל דלא נמנע בשביל בעתותיה דחזקיהו והיינו משום שדורו היה זוכה להעשות להם נס כעוברי הים כו' כדאמרינן לעיל וז"ש נשבע ה' צבאות לאמר אם לא כאשר דמיתי וגו' אמר כאשר דמיתי כן היתה בלשון עבר וכאשר יעצת היא תקום בלשון עתיד רצה לומר כאשר דמיתי למצרים כו' למען רבות מופתי וידעו מצרים וגו' וכן היתה במצרים כך נשבע ה' וכאשר יעצתי גם עתה רבות מופתי בסנחריב היא תקום:

ועל הרי אבוסנו אר"י כו'. עיין פירש"י ועוד נראה לפרש שהאבוס הוא משל כמו שהחמור מוצא מזונותיו באבוס כן חזקיה וסייעתו שבטלו ממלאכתם כדי לעסוק בתורה כדלקמן לשמיר ולשית יהיה וכו' ומצאו מזונותיהם בריוח משלל סנחריב כדלקמן ואוסף שללכם וגו' והרי סנחריב וסייעתו נעשה לחזקיהו אבוס:

ואמר חובל עול כו'. ע"פ מ"ש כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות כו' ונקט שמנו אף שלא חשו דורו של חזקיהו על גפנם שמביא תיפלה וביטול תורה כדלקמן על שמנם חשו כדי להדליק ממנו בבהכ"נ ובבהמ"ד:

שנעץ חרב כו'. לפי שעובד כוכבים העוסק בת"ת חייב מיתה כדאמרי' פ' ארבע מיתות וזה שאינו עוסק בתורה עושה עצמו כעובד כוכבים ודינו בחרב וסייף כדין עובד כוכבים שמיתתו בסייף:

ולא מצאו ע"ה כו'. דהיינו איש ואשה שהיו הכל בקיאים אף באיסור והיתר כן נראה מפירוש רש"י בספר ישעיה אבל בתינוק ותינוקות אמר שלא היו בקיאים באיסור והיתר אלא בטומאה וטהרה שהוא דבר ההוה תמיד שהיו אוכלין חוליהן בטהרה ואמר על אותו דור שבשביל שהיו עוסקין כ"כ בתורה לידע בדיני איסור והיתר וטומאה וטהרה היו מבטלין ממלאכתן בעסק הגפן דלשמיר ושית יהיה כפירש"י שהשכרות מביא לביטול ההוראה באיסור והיתר וטומאה וטהרה כדכתיב גבי איסור שתויי יין להבדיל ולהורות וסמך לזה הך דרשה:

ואוסף שללכם אוסף וגו'. ר"ל לפי שע"י שהיו עוסקין בתורה בטלו ממלאכתן ולא היה להם מזונותיהן בריוח א"ל הנביא שימציא להן הקב"ה מזונות ע"י שלל של סנחריב דלעיל מהאי קרא כתיב מקול המון נדדו וגו' ר"ל מקול המון רב של סנחריב נדדו כל העמים שהיה דרכו להעביר העובדי כוכבים מארץ לארץ כמ"ש ואסיר גבולות עמים ואמר מרוממתך ששלחת המלאך ממרום נפוצו כל העובדי כוכבים שהביא סנחריב עמו על ירושלים ואמר הנביא לחזקיהו וסייעתו שתזכו ואוסף שללכם וא"ל לבזוז כ"א לעצמו שאין באסיפת השלל ביטול תורה או גם לחלוק שיש בו בחלוקה ביטול תורה ואמר מה אוסף החסיל כ"א לעצמו כו' וא"ל והלא ממון עשרת שבטים מעורב בו ואנו צריכין לאותו המעורב להחזיר אבידה לבעליהן לידן של עשרת השבטים וזה מביא לנו ביטול תורה וא"ל כמשק גבים וגו' אף ממונו של ישראל כו' ואין אתם צריכין לטרוח ולהחזיר להם שכבר טיהר ביד עובדי כוכבים מדין יאוש בעלים כדין המציל מן הנהר ומן הגייס שא"צ להחזיר וק"ל:

עשר מסעות נסע אותו רשע כו'. ר"ל מה שהיה לו להלוך בי' ימים הלך ביום א' שכ"כ נתלבט בדרך כדי לעמוד בעוד היום בנוב לפי שא"ל אצטגניניו אם תלחם בה היום תכבשנה וכשעמד בנוב וראה ירושלים עיר קטנה לא חש כו' כך פי' רש"י בישעיה וכדלקמן:

נביא הוא כו'. ר"ל צהלי קולך קול יעקב בב"ה בימי חזקיהו שראוים להנצל מעול סנחריב גם בעבור עסקם בתורה כדאמרינן לעיל וגם שהיא בת גלים בתו של אברהם כו' שעדיין לא תמה אז זכות אבות ודימה זכותן לגלי הים שהן גדולים ראוים שינצלו בהם ישראל

אבל אמר הקשיבי לישה גו' שאז כשיבא לישה נ"נ תמה זכות אבות והדבר תלוי בך להקשיב לתורה ולעניה ונבואות של ענתות שהוא ירמיה הנביא:

דף צה.

ואמר ו' שמות יש לארי כו'. ונ"מ לפרושי קרא כדהכא א"נ למקח וממכר כמ"ש כה"ג גבי ז' מיני ארזים הן כו' במסכת ב"ב:

מעונה של נוב כו'. לפי שי' השבטים גלו בעון פקוד פקדתי בעון העגל ועגלי הזהב שעשו כמפורש במקרא אבל ב' השבטים יהודה ובנימין לא היו בכלל עון עגלי הזהב אבל היה להם עון ביטול העבודה בכמה מלכיות שהיא עונו של נוב שהרגו הכהנים ובטלו העבודה בנוב ואותו עון עמד להם בפרט לב' שבטים הללו שע"י ב' מלכיות שלהם נעשה הריגת הכהנים כי דוד מיהודה היה הגורם וכדאמרינן לקמן שהיה נענש דוד ע"ז וישבי בנוב גו' שבא על עסקי נוב ושאול מבנימין הוא צוה להרגם וע"כ נשתייר אותו עון על אלו ב' שבטים והיה נחרב הבית אז בעון זה לולי תורתו של חזקיה וסייעתו כדלעיל:

הלא דא היא קרתא דירושלים כו' כל זה כמו שהוא לשון ת"י בספר ישעיה ע"ש:

בת דינא כו'. ע"ד צדק ילין בה שאפשר שימצא אח"כ מלמד זכות וסניגור כן היה במעשה הזה שאותו היום היה עדיין מדת הדין ועון נוב מקטרג ואח"כ היה להם מלמדי זכות וסנגורין להנצל כמו שמפורש בענין בתפלתו של חזקיה ודברי ישעיה אליו:

מאי וישבי בנוב כו'. לפי שאחר זה גבי סף אשר בילדי הרפה וגבי גלית שנהרגו גם כן כתיב בגוב בגימ"ל והכא גבי ישבי כתיב בנוב בנו"ן ודרשו מאי וישבי בנוב בנו"ן ולמה שינה הכתוב מאי בעי בנוב אלא שזה בא להכות דוד כדכתיב ויאמר להכות דוד על עסקי נוב: ופרש"י הרפה היינו כמו ערפה עכ"ל ובפ' משוח מלחמה ח"א הרפה שמה ולמה נקרא שמה כו' ומתוך ד' דמעות שהורידה ערפה על חמותה זכתה ויצאה ממנה ד' גבורים כו' ע"ש ומ"ש רצונך יכלה זרעך כו'. ר"ל שיכלה זרעך כמו שכלה זרע הכהנים כדלקמן ע"י שהצלת עצמך ולא נמסרת ביד שאול אויבך או שתמסר ביד אויב שע"י שלא נמסרת ביד אויב דהיינו ביד שאול כלה זרעם של אלו. ואמר דנפק לשכר ביזאי עיין ברש"י ובערוך בערך שכר פי' שכר מלשון רשת כמו שכר אגמי נפש וביזאי נץ בלשון ישמעאל כלומר לצוד חיות ועופות ע"ש. ואמר אתא יונה אטריף כו'. שנאמר כנפי יונה נחפה וגו' בכמה מקומות מפורש הדמיון ליונה שאינה מזדווגת רק לבת זוגה ואמר כנפי יונה גו' כן מעשה ידי ישראל נחפו במצות ובמעשים טובים וע"כ טרפה היונה זו בכנפיה:

א"ל א"ה סייע בהדאי מיד ויעזור לו גו' וימיתהו וחרב אין ביד דוד במה עזרו כו'. כך היא הגירסא בילקוט ואינו מובן דמאי קושיא וחרב אין ביד דוד במה עזרו ואימא ביד אבישי הוה חרב שבו עזרו להמית הפלשתי וי"ל דמלת עזר בכ"מ נופל שהנעזר ג"כ מציל עצמו אלא שלא יוכל להציל עצמו רק בעזר העוזר וז"ש וחרב אין ביד דוד וא"כ במה עזרו שהרי הנעזר לא היה לו חרב להציל עצמו שיפול בו לומר שעזרו העוזר ומסיק שעזרו בתפלה שהנעזר דוד ג"כ היה מציל עצמו בתפלה להפוך אותה אלא שלא היה יכול שאין חבוש כו' וע"ז עזרו אבישי בתפלה להפכה ועוד יש כמה לשונות אחרים בהאי עובדא בילקוט ע"ש ורובו של האי עובדא אינו מפורש בקרא אבל הוא מגמ' ואמר כי אדכרו ליה שמיה דאימיה כחש כו' היינו דאדכריה ליה שמתה אבל עיקר חסר מן הספר והל"ל כדאדכרו ליה דמתה וי"ל דר"ל כדאדכרו ליה שמה ערפה שהוא ע"ש גנאי כדאמרינן בסוטה שנקראת ערפה ע"ש שהכל ערפוה כו' בזה כחש חיליה כו' ואמר היינו דכתיב אז נשבעו גו' ולא תכבה את נר ישראל ר"ל שיותר יש לחוש שלא תמסר ביד אויב משיכלה זרעך שבמסירתך ביד אויב תכבה נר ישראל ע"ש המלכות או ע"ש תורה ומצות שהיו בו שנאמר כי נר מצוה גו' וק"ל:

אליעזר עבד אברהם דכתיב ואבא היום אל וגו'. כפי' רש"י בחומש דמלת היום מיותר לדרשה דהיום יצאתי והיום באתי וק"ל:

יעקב אבינו דכתיב ויצא יעקב וגו'. מבואר בפרק גיד הנשה בחדושנו:

דף צה:

וכן באו על אברהם כו'. ולא מצינו בקרא שבאו הד' מלכים על אברהם רק אמלכי סדום באו וכשהלכו להם רדף אברהם אחריהם ואולי שקבלה היה בידם שאחרי זאת באו שוב על אברהם ברוב עם שזכר להנקם ממנו וכדלקמן בפרקין כי אייתי עלייכו מלכי מזרח ומערב אתון כו' ונקט אלו הג' מלחמות בענין כי היה בדמיון אחד שאברהם היה במעט עם שי"ח אנשים ואמרו שלא היה רק אליעזר שמספרו שי"ח אבל הצליח במלחמתו נגד עם רב כזה בנס נפלא ובסייעתא דשמיא כדלקמן בפרקין כי אייתו עלייכו כו' אמר ליה אייתי הקב"ה לאברהם ואותביה מימיניה והוה שדינן עפרא כו' וכן במלחמות חזקיה שבא עליו סנחריב בעם רב כזה והיה ניצול בנס נפלא על ידי מלאך וכן יהיה במלחמות גוג שיהיו ישראל בתכלית השפלות ויבא עליהם גוג ומגוג בעם רב כמפורש בספר יחזקאל שיהיו ישראל נגאלים אז בנס נפלא וק"ל:

בעי אביי חסר חד אלפא כו'. לא ידענא אמאי לא קמבעיא ליה נמי חסר חד רבוא שזכר דהא בחד מאה קמיבעיא אף על גב דלא זכרו במלתיה ואפשר כיון דבא התנא להפליג ברוב גדודיו אית לן למימר דהפלגה קאמר דלא היה חסר מרוב עם שזכר רק אית לן למיתלי ההוא חד במועט מיהו באלפא מסתפק ליה כיון שזכרו ולא זכר מאה ואחד:
ראשונים עברו כו' אפשר דנקט ג' כתות שהן שזכר לעיל במ"ה אלף בני מלכים כו' ובשמונים אלף גבורים כו' ובס' אלף אחוזי כו' ומ"ש אחרונים העלו עפר כו' שנאמר אני קרתי ושתיתי גו' אסיפא דקרא סמיך שנאמר ואחריב בכף פעמי כל יאורי מצור וק"ל:
רמ"א ביד הכם כו' הוא היד שעתיד ליפרע מסנחריב ר"י אומר באצבע כו'. מפורש לעיל בפ' זה ע"ש:
נטושה ועומדת מששת ימי כו'. כבר כתבנו כי זה הנס היה נס נגלה כמו יציאת מצרים וקריעת ים סוף וז"ש נטושה ועומדת מששת ימי בראשית שהקב"ה התנה עם מעשה בראשית על הנסים נגלים שישתנו מעשה בראשית וטבע הבריאה ושאמר רשב"י אותו זמן בישול פירות היה כו' מבואר דאותו מלאך גבריאל היה כדלקמן דנ"נ חזא לגבריאל בכבשן האש והכירו וקאמר דאגב אורחיה כדמשמע מקרא מידי עברו יקח גו' דהיינו שליחותו תמיד לבשל פירות שהוא כח אש דמלאך גבריאל הוא מלאך אש כדאמרינן פרק י"ה ואגב הליכתו ושליחותו שעל פי הטבע לבשל הפירות אזל להזקק לסנחריב וגדודיו ומזה אשמועינן גדולתו של הקב"ה דאחד משלוחיו אגב אורחיה ולפי תומו עשה מעשים כאלה להכחיד עם רב גבורי חיל כאלו. ושאמר ויש אומרים בחוטמן נפח כו'. גם זה גדולתו של מקום כי ברוח ונפיחה בעלמא המיתם כמ"ש עושה מלאכיו רוחות גו'. ושאמר ירמיה בר אבא כפים ספק להם גו'. הוא מבואר כי ב' ידיו הם ב' מדותיו ימין ושמאל רחמים ודין שבהן ברא הקב"ה עולמו כדאמרינן ביום עשות ה' אלהים ארץ גו' ששיתף הקב"ה מדת הרחמים עם מדת הדין וברא בהן את העולם ואחר שגברה מדת הדין והוא כף השמאלי בחטאת מלכי יהודה ובחטא אחז אביו של חזקיהו וע"י צדקתו של חזקיהו וסייעתו שיתף הקב"ה מדת הרחמים עם מדת הדין דהיינו ששיתף כף הימני שהוא מדת הרחמים לכף השמאלי שהוא מדת הדין ובהם הכה סנחריב וסייעתו והניחותי חמתי ממלכי יהודה בזכות חזקיה. ושאמר אזנים גלה להם ושמעו כו'. כי הוא חירף מערכה העליונה כמ"ש את מי חרפת וגדפת ועל מי הרימות קול ותשא מרום עיניך על קדוש ישראל וז"ש שמאותו התרוממות וקדושה על ידי שירות החיות נפל הוא וחילו:
כמה נער יכול לכתוב כו'. להגדיל הנס מהעם הרב שזכר לא נשאר כ"א מעט דהיינו י' שהוא מספר קטן שבעשיריות שגם הנער יכול לכתוב י' רמז שנשארו מעט מהרבה

וכן שמואל הפליג עוד שלא נשארו אפילו במספר קטן שבעשירית רק ט' שהוא יחידי ומסיפא דקרא דד' וה' יליף לה שהם ט' אף על גב דב' וג' דרישא דקרא ב' או ג' קאמר כפירש"י בסיפא דקרא ד' וה' דקאי אשיורא דחילו של סנחריב ולא שייך למימר ביה או ד' או ה' ונקט בכה"ג ד' וה' ולא נקט ט' משום דומיא דרישא דקרא ב' וג' ומ"ד י"ד ב' וג' גו' נמי אאלו שנשתיירו קאי ונקט כה"ג ב' ג' ד' ה' ולא נקט בכלל י"ד אפשר לאשמועינן דאף אלו י"ד שנשתיירו מפוזרים היו ולא נשתיירו במקום אחד. ומ"ד ה' סנחריב ושני בניו נ"נ נבוזראדן כו'. יש לפרש הוא נשאר שכבר חירף כלפי מעלה ונשאר שיראה נפלאותיו שכל חילו נהרג ובניו נשארו לקלון לו שמיוצאי מעיו יכוהו ונבוכדנצר ונבוזראדן נשארו לפי שכבר נתחייבו ישראל ויהודה גלות וחורבן אך בזכות חזקיה נצולו לפי אותה שעה ונשתיירו מאותו חיל שבט אפו שהם נבוכדנצר ונבוזראדן שהם החריבו ביתו והגלו ישראל מעל אדמתם וק"ל:

יגלח ה' בתער כו'. כוליה האי קרא מתפרש לפי דרש זה כפירש"י אבל מאי דכתיב ביה ושער הרגלים אינו מפורש בפירש"י לפי הדרש ויש לפרש דרגלים מלשון רגילות ור"ל אותו שער שעל ידיהן הורגלו בו להכירו גלחו ממנו כמ"ש זיל אישני נפשך שלא יכירך הרגיל בך להכירך עד עתה וק"ל:

דף צו.

דשיזביה לנח מטופנא וכו'. שאין לך דבר מלמטה שאין לו מזל מלמעלה ועובדי כוכבים עובדים לדבר מלמטה ומתכוונים לאותו מזל של מעלה וגם זה הרשע חשב כן על הנסר הזה שבו ניצל נח מן המבול במזל אותו הנסר שמלמעלה וחשבו לאלוהות לעבדו כמו שעבדו נח כשיצא מן התיבה להקריב קרבנות חשב גם הוא לפי טעותו להקריב את בניו למעלה וק"ל:

אותו מלאך כו'. דלפי פשוטו הוא קרא מסורס ויחלק הוא ועבדיו עליהם לילה כדרך הרודפים כו' כפירש"י בחומש ועוד דהיה ראוי לכתוב לפי פשוטו ויחלק עליהם בלילה בבי"ת ומש"ה דרשו מיניה שהפועל היה לילה והוא מלאך כדכתיב הלילה אמר הורה גבר גו' ודרשינן בפרק כל היד דאותו מלאך הממונה על הריון לילה שמו ונוטל טפה ומעמידה לפני הקב"ה ואמר רבש"ע טפה זו מה תהא עליה גבור או חלש כו' ואולי לזה אמר הכתוב נמרוד היה גבור ציד לפני ה' ירצה כי כבר כשהיה המלאך מעמיד הטפה שנוצר ממנה נמרוד לפני ה' היה נגזר עליו להיות גבור ציד ולזה מבואר דלפי הגזירה היה ראוי להיות אברהם מנוצח בזאת המלחמה שהיה אמרפל שהוא נמרוד בזאת המלחמה

אשר בעת יצירתו נגזר עליו להיות גבור ציד והקב"ה שלח מלאך הזה ששמו לילה בעצמו לשנות גזירת יציאת נמרוד שהיתה על ידו עד שאברהם היה מנצחו ולדעת ר"י נפחא כפי המערכת היה נולד נמרוד במזל וכוכב מאדים כדאמרינן בשבת מאן דאתייליד במזל מאדים יהא גברא דאשיד דמא ואברהם נולד במזל וכוכב צדק כדאמר שם דכתיב מי העיר ממזרח צדק יקראהו וגו' ירצה אף על גב דצדק יקראהו לרגלו שהוא מזלו מ"מ יתן לפניו גוים ומלכים ירד יתן כעפר חרבו כדאמרי' לקמן בפרקין שמלחמה זו בנס היה שלא בטבע כי אם בעזרת אלהים והקב"ה שינה המערכת עד שכוכבים אלו בעצמם אשר מחלק מאדים וחילו היו נלחמים נגד נמרוד וחביריו כי המעשים של אברהם היו משנים הגזירה ומערכה כמו שדרשו בפ"ב דשבת ויוצא אותו החוצה מאי דעתך דקאי צדק במערב מהדרנא ליה במזרח דכתיב צדק וגו' וק"ל:

וירדוף עד דן. עיין ברא"ם ועי"ל דע"כ דעד חובה הוא פירושו דעד דן דאל"כ לכתוב ועד חובה בוי"ו ומדשינה הכתוב לקוראו פעם בשם דן ופעם בשם חובה למדרש מיניה דתשש כחו משום חובה של עבודת כוכבים כפירש"י בחומש ואין לפרש שדרשו כן מדקראו בשם דן שלא היה השם הזה בזמן משה הא אמרינן בפ"ב דכתובות דכתיבי קראי לעתיד ור"י השמיענו גודל עונש עבודת כוכבים וכ"ה בב"ר דן שם עבודת כוכבים מכה מלפניה ומלאחריה מלפניה וירדוף עד דן ומאחריה מדן נשמע גו' וק"ל:

הזהרו בזקן כו'. נקט זקן שדרך אונס לבא לזקנים ולתשושי כח ואף שאמרו שנתוסף בהם חכמה בזקנותם היינו כשהם עדיין בבריאותם אבל מחמת חולי ותשוש כח השכחה מצוי בהם ועי"ל דנקט זקן על פי מ"ש אם חכמה אין כאן זקנה יש כאן וק"ל:

והזהרו בבני ע"ה כו'. ר"ל אף שאמרו בפרק אלו עוברין שלא ישא בת עם הארץ מפני שהן שקץ כו' ועוד אמרו שם ולא ישא בת עם הארץ שאם מת או גולה בניו ע"ה היינו בבנותיהן שאין להם ממי ללמוד כ"א מאביהן אבל בניהן אפשר שילמדו מאחרים ת"ח ומהם תצא התורה כמו ששנינו התורה אינה ירושה לך ועל כן הזהרו בהן ובכבודן ולא תזלזלו בהן מפני אביהן שהם ע"ה:

ואמר כי האי מלתא כו'. ר"ל הגם שאסור ללמוד תורה בפני עם הארץ כדאמרינן פרק אלו עוברין כי האי מלתא מד"ת מודעינן להו לע"ה שאפשר שיזכו לכבוד בניהם בזכות מעט כמו שזכה נ"נ לכל הכבוד הזה בזכות המועט. ואמר צדיק אתה ה' וגו'. ר"ל צדיק אתה ה' וגו' בכל הפורענות שבא על ישראל לפי שחטאו כענין שנאמר לך ה' הצדקה ולנו וגו' אבל זאת אני מתמיה מדוע דרך רשעים וגו'. שהם דרך ד' פסיעות של נ"נ צלחה כ"כ שזכות מועט כזה ודאי לא ימנע שיש ג"כ לישראל והם אינן מצליחין ואמר שיותר תמה

על כי שלו בוגדי בגד כי ישראל שבגדו בך אינן שלוים והם הרשעים נ"נ וחביריו כפל בבגידה דהיינו בוגדי בגד ושלו ואמר נטעתם גם שורשו ר"ל שאין לתלות שלוותם של רשעים במזל שיש להם אבל ראיתי שאתה נטעתם וגו' רצה לומר שהוא מאתך שאתה נטעתם גם שורשו מאתך במה שילכו גם עשו וגו' ר"ל מצד הליכתו הד' פסיעות זכה לכך גם כי יש לו קצת זכות גם קרוב אתה בפיהם וגו' דהיינו שהקדים נבוכדנצר שלמא דשמיא מקמי שלמא דמלכותא דארעא כדלקמן אבל רחוק אתה מכליותיהם כמו שאמר נ"נ אעלה על במתי עב אדמה גו'. ואמר מה אהדרו ליה כי את רגלים גו' משל לאדם אחד שאמר יכול אני לרוץ כו'. נקט ג' דברים בזה המשל השתים מפורשים בקרא דהיינו לפני הסוסים כמ"ש כי את רגלים רצתה גו' ואיך תתחרה את הסוסים גו' ובין בצעי מים דהיינו סיפא דקרא ובארץ שלום אתה בוטח דהיינו ביבשה ואיך תעשה בגאון הירדן דהיינו מקום בצעי מים אבל מ"ש ג' פרסאות לא נזכר בקרא אבל הוסיף אותו במשל לפי הנמשל מנ"נ בשכר ד' פסיעות כו' שאמר. ואמר היינו דכתיב לנביאים. פירש"י לנביאים אברהם יצחק ויעקב כו' והוא דחוק ונראה לפרש כפשוטו לנביאי שקר שאמרו לישראל שלא תבא להם רעה על ידי נ"נ שהוא יותר חוטא מישראל נשבר לבי גו' כי חטאת ישראל גדלה כי מנאפים מלאה הארץ גו' ומפני זה אלה אבלה הארץ גו' וזכה לזה נ"נ בזכותו מועט ותהי מרוצתו של ד' הפסיעות רעה לישראל שעל ידי זכותו זה יחרב על ידו הבית וישראל יגלו מעל אדמתם וק"ל:

לדרוש את המופת כו'. פסוק הוא בדברי הימים גבי מליצי שלוחי בבל לחזקיהו מפרש ר"י להאי קרא דאותו היום שמת אחז כו' דלעיל מיניה דהאי קרא דשלח מרודך בלאדן גו' כתיב במלכים וישב את צל המעלות אשר ירדה גו' דהיינו שנתקצר היום ביום שמת אחז עשר שעות כדי שלא יהא נספד ולא יהיו מתאבלין עליו דאבילות יום ראשון דאורייתא ובב' שעות הראשונות עמד היום אפשר שהיו מתעסקים בקבורתו ואחר שנקבר שחל דין אבילות יום ראשון דאורייתא מיהר הצל לירד י' מעלות ונעשה לילה ולא היו מתאבלין עליו כלל וכל זה שיהיה לו כפרה כדאמרינן פרק נגמר הדין כל מי שלא נספד כהלכה מכפרין לו ובשעת קבורתו נמי כשנשאוהו לקבורה היה בבזיון כדי שיהיה לו כפרה כדאמרינן פרק מקום שנהגו שחזקיה גירר עצמות של אביו על כו' כדי שיהיה לו כפרה ואותן עשר שעות חזרו ונתארך היום עשר שעות ביום שנתרפא חזקיהו מחליו והוא על שם שהשמש מרפא כדאמרינן אדלי יומא אדלי קצירא וחירגא דיומא מסי וזה שא"ל חזקיהו חלש ואתפח כו' דהיינו על ידי שנתארך היום והשמש עמד עשר שעות יותר נתרפא חזקיה מחליו. ואמר אמר ליה קריתו ליה אלהא רבא כו'. ר"ל לפי שעובדי עבודת

כוכבים עובדים לאלוהות הרבה לרמש בהמה חיה ועוף היותר שפלים מבן אדם ואלו לא קריתו ליה אלהא רבא רק אלהא דיש לפרשו ע"ש שום עבודת כוכבים היה ראוי להקדים שלמא דמלכא חזקיה לפניו אבל כיון דקריתו לי' אלהא רבא שהוא אל הגדול מכל אלהים כמ"ש כי עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים והיינו שהוא עשה נס כזה לשנות הטבע להעמיד החמה עשר שעות שאין כח זה באלהים אחרים א"כ אין ראוי להקדים לפניו שלום מלך בשר ודם:

ואמר קריינא דאגרת' כו'. ר"ל הסופר הגדול הקורא כל הכתבים מפי כל שאר סופרים אם נכתבו כהוגן ומגיה ומתקן אותם כראוי נקרא כן כמו שעשה נ"נ שהוא היה אז סופר הגדול של בלאדן מאחר שאתה נותן לבך לתת שבח למקום בקריינא להגיה בו ולהקדים שלום אלהא רבא ראוי גם לך להיות שליח להחזיר הכתב כדי להגיה בו. ואמר רהט בתריה ד' כו'. ובילקוט ג' פסיעות כו' וכ"ה במדרשות ג' פסיעות פסעת בשביל כבודי חייך שאני מעמיד ג' מלכים ממך כו' וכן אמרו הרמז אחר ג' פסיעות שאחר י"ח אומרים יהי רצון שיבנה בה"מ כו' לפי שע"י ג' פסיעות של נ"נ נחרב הבית. ואמר אתא גבריאל ואוקמיה כו'. שהוא מלאך החורבן והיה חס על ירושלים שלא תחרב כולה לעולם כמ"ש בפרק י"ה אלמלא לא נצטננו גחלים מידו של כרוב לידו של גבריאל לא נשתיירו כו':

מאי בלאדן כו' ואשתנו אפיה כו' שמיה ושמיה דאבוה כו'. לכאורה דבהיפך זה אמרו בכבוד אב דלא יקרא את אביו בשמו ואפילו אחרים שנקראו בשם אביו לא יקרא אותם בשמם לדעת הרמב"ם וי"ל דרבותא הוה אע"ג דנשתנו אפיה דאביו כי כלבא ואין לך מבוזה בעיני הבריות ככלב לא היה מבוזה בעיני בנו לקרות עצמו על שם אביו כאלו עדיין בגדולתו וז"ש בן יכבד אב כאלו אביו עדיין בכבודו:

דף צו:

חקוקה על מרכבתו. פירש"י ולכך כתיב בא נ"נ והיינו כיבוד עכ"ל י"ל דלפי דרשה זו יתיישב ג"כ הא דכתיב בספר ירמיה ברישא דענינא בא נ"נ וגו' מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלים גו' ובסיפא דענינא כתיב ויעלו אותו אל מלך בבל רבלתה גו' דמשמע דלא סליק נ"נ ירושלים ולפי הדרש ניחא דבא צורת נ"נ ירושלים חקוקה על מרכבתו של נבוזראדן ושאמר היינו כיבוד דיכבד דקרא קאי נמי אעבד אדוניו והיינו כבוד כאלו בא נבוכדנצר לירושלים ושיקרא כיבוש ירושלים ע"ש נבוכדנאצר ומ"ד אימה יתירה היתה לו כו' סמך אסיפא דקרא דאיירי ביראה שאמר ואם אדונים אני איה מוראי גו':

פש ליה חד נרגא כו' שנאמר יודע כו'. הקדים המאוחר במקראות גם קשה לפי עניני הכתובים שהביא היפך משמען דבלעתינהו חד דשא מייתי מקרא ועתה פתוחיה גו' דמשמע בהיפך פתחים הרבה וכשיל אחד במשמע ופש ליה חד נרגא כו' מייתי מקרא בסבך עץ קרדומות דאדרבה דמשמע קרדומות הרבה ואולי כי טעות נפל בספרים להפך המקראות ואהא דבלעתינהו חד דשא מייתי שנאמר יודע כמביא למעלה גו' וכפירש"י בספר תהלים יודע היה האויב כשהיה מכה בשערי המקדש שהוא כמביא מכותיו למעלה ברקיע ומנין היה יודע שהרי רואה שהיה העץ מסבך ואוחז את הקרדומות ובולען כמ"ש רבותינו וכולן בלעתינהו כו' ע"ש ואהא דפש ליה חד נרגא מייתי מדכתיב בתר הכי ועתה פתוחיה גו' רצה לומר דכל השערים נפתחו יחד בכשיל אחד וכילפות ר"ל היינו קופא לחוד שלא בחודו כמו בקרדומות דנקט לעיל מיניה וקרוב לזה פירש"י בתהלים ועתה אף על פי שהיה רואה שלפני הקב"ה קשה לא היה נמנע מלהלום כל פתחיה כו' ע"ש ושאמר עד דמטא היכלא אדליק ביה כו'. היינו מדכתיב בתר הכי שלחו באש מקדשך לארץ חללו משכן שמך היינו דקאמר דרכו ביה מן שמיא לחללו ולהפילו לארץ ומייתי נמי מקרא דקינות גת דרך ה' גו' לפי שירושלים של מטה היה מתדבק בירושלים של מעלה כמ"ש ירושלים הבנויה כעיר שחברה גו'. שע"ז אמרו:

שבלעתינהו חד דשא דירושלים שנאמר יודע כמביא למעלה גו'. דהיינו כאלו מביא הכאות אלו בירושלים של מעלה כמו שפירש"י שם ולזה דרכו ביה מן שמיא שלא להתדבק בשל מעלה והוא ענין סילוק השגחה ואמר דהוה קא זיחא דעתיה מפורש בהאי קרא אמרו בלבם נינם יחד שרפו כל מועדי גו' דהיינו דגבה לביה דבכחו ועוצם ידו עשה כל זאת ואינו כן אתותינו לא ראינו גו' עד מתי אלהים יחרף צר גו' לומר כן ולמה תשיב ידך גו' לסלק השגחתך מאתנו אם תשוב להשגיח עלינו לטוב אז יראה שלא עוצם ידם עשתה זאת עד היום והיינו קימחא טחינא טחינת כו' כמ"ש שם קצפתי על עמי גו' ואתנם בידך לא שמת עליהם רחמים גו' כאלו פועל ידך עשתה כל זאת:

ושאמר חזא דמיה דזכריה כו' ולא נח כו' ולא הוה נבלע בארץ ובפרק הנזקין מייתי לה מקרא ונתתי את דמם על צחיח סלע לבלתי הכסות וגו' ויתר הדברים בזה מפורש שם:

מבני בניו של סיסרא כו'. ר"ל דכמו שהרהר נבוזראדן תשובה בלבו וזכה ליכנס תחת כנפי השכינה הנה אלה רשעים סיסרא שנקרא כושן רשעתיים וכן סנחריב שחרף כלפי מעלה וכן המן הרשע שעמדו ברשעותם ונהרגו על זה בני בניהם הרהרו בתשובה וזכו ליכנס תחת כנפי השכינה ואמר דגם מבני בניו של אותו רשע נבוכדנצר הרהרו בתשובה ובקש הקב"ה להכניסן כו' לפי הראוי מצד עצמן:

ואמרו מלאכי כו' מי שהחריב כו'. שמצד אביהם לא יהיו ראוים לכך וז"ש רפאנו את בבל וגו' דהיינו שבקש הקב"ה לרפאותו ולא נרפאתה ע"פ טענת מלאכי שרת:

אלו נהרות בבל כו'. אפשר ע"ש הכתוב על נהרות בבל שם ישבנו גו' ר"ל כשגלינו ממימי א"י המתוקים לבבל שם ישבנו על נהרות בבל מים המרים בכינו על מה שאבדנו בזכרנו את ציון שהיו בה מים טובים ואמר חרגומא ציניית כו' ר"ל אף שמקום גידול תמרים דרך להיות מים מתוקים בבבל לא היה כן שאף מקום גידול תמרים היו מים מרים:

שיבבי בישי כו'. דודאי אחר כל הנסים שראה נבוכדנצר שהיה גדול בחיל סנחריב שנהרגו כולם ע"י מלאך אחד היה ירא ללחום בישראל כדקאמר מסתפינא דלא לעבדו כו' אבל אלו שכנים הרעים וקרובים להם שידעו בטיב מעשיהם של ישראל ותוכחת הנביאים פיתו אותו בדבריהם אלו כדמסיק:

אין האיש בביתו כו'. האי קרא בספר משלי מדבר באשה זונה ודרשוהו הכא ע"ש זה על ישראל שהם זוגתו יתברך ב"ה והוא אישה שנאמר ואלכה אל אישי הראשון וגו' ומעת שחטאו נקראו ישראל אשה זונה כמ"ש איכה היתה לזונה ולזה דרשו בהאי קרא אין האיש של אשה זונה זו בביתו שהוא ב"ה שהיה משכנו ביניהם וז"ש ואין איש אלא הקב"ה שנאמר ה' איש מלחמה שהוא איש של אומה ישראלית ללחום מלחמותיהם שאת מסתפי מהם כמו שעשה בסנחריב וחילו אינו שם לעת עתה:

בקריבא הוא ואתי כו'. כמ"ש קרוב ה' לכל קוראיו וגו' שלחו ליה הלך בדרך מרחוק כו'. כמ"ש ורחק ה' את האדם וגו' ונאמר רחוק ה' מרשעים וגו' שלח להו אית להו צדיקי כו' שלחו ליה צרור הכסף לקח וגו' והוא כענין מפני הרעה נאסף הצדיק כדי שלא יגין על דור הרשעים:

קבע להם זמן כו'. דכבר נגזירה גזירה עד זמן שבעים שנה ואין התשובה מועלת בו עד אותו זמן:

סיתוא הוא כו'. לפי שבחודש עשירי בעשרה לחודש בא נבוכדנאצר וכל חילו על ירושלים וגו' ויבנו עליה דיק ואין מדרך המלכים לצאת אז למלחמה ועל כן אמר כי זה היה עצת מואב שנאמר שלחו כר מושל גו' זה המקרא נאמר במשא מואב בישעיה שניבא על מפלתן ואמר שהיה עונשן כ"כ על ששלחו כר וגו' ושמחו במפלתה של הר ציון וכן מ"ש אי אתינא לית לי דוכתא כו' לפי שבאותה עת בטבת אי אפשר לאדם לדור באהל כדרך אנשי המלחמה מחוץ לעיר רק בבתים וע"כ שלחו ליה קברות שלהן מעולין כו' וראוים לבית מדור בימות הגשמים:

בר נפלי כו'. הא ודאי דקרי ליה בלשון נפילה ע"ש נפילת ישראל בגלות כדכתיב נפלה בתולת ישראל גו' וקאמר עד אימת יהיה אותה נפילה שיהיה להם תקומה וא"ל מאן בר נפלי ואמאי קרית ליה למשיח בר נפלי דהוה ליה לקרותו נפלי על שם נפילת ישראל וקאמר על שם מלכות בית דוד שנפלה בגלות קרי ליה בר נפלי כדכתיב אקים את סוכת דוד הנופלת ועד אימת יהיה אותה נפילה עד שתשיב המלוכה לבן דוד. וקאמר ליה כו' דור שבן דוד בא על שם בר נפלי דקאמר באותו דור יהיו תלמידי חכמים מתמעטין כו' שיהיו ישראל בנפילה וירידה תחתונה עד שהראשונה פקודה כו' על שם ביום פקדי ופקדתי גו' ואפשר שהראשונה פקודה כו' דקאמר רמז על חטא הראשון והוא עון העגל:

דף צז.

שנה ראשונה מתקיים מקרא והמטרתי על עיר אחת וגו' פסוק הוא בתוכחות עמוס וקבלה היה בידם שהוא נאמר על שנה ראשונה משבוע שבן דוד בא בו:

בששה קולות כו'. לפי ב' הפירושים שפירש"י ק"ק ממה שאמרו ג' באין בהיסח הדעת משיח כו' ויש לפרש קולות רעש שיהיה משמים באותה שבוע כשיפקוד הש"י על אומה לפורענות מביא בקול רעש כמ"ש מעם ה' צבאות תפקד ברעם וברעש קול גו':

במוצאי שביעית בן דוד בא כו'. בכ"מ קרי לשמינית מוצאי שביעית ולפי שהיא השנה הסמוכה לשבוע העברה קרי ליה שבוע שבן דוד בא:

אשר חרפו גו'. עיין פירש"י כמו ששנינו בפ"ב דסוטה בעקבות משיחא כו' וכתבו פירוש זה על בעקבות שהוא לשון סוף כמו חרפו עקבות משיחך עכ"ל אבל הכא דלא אתמר בעקבות משיחא כו' אין מקום להאי קרא ונראה לפרש משום דמייתי בהך שמעתין דלקמן עניני אריכות הגלות ואיחור ביאת משיח הקדים ביה בהאי קרא שעל זה חרפו אויביך ה' חרפו עקבות משיחך:

והגבלן ישתומם. עיין פירש"י וכמקרא בספר יהושע והארץ הגבלי ובתהלים גבל ועמון ועמלק גו' ובתרגום הר שעיר טורא דגבלא:

ואמר ואנשי הגבול יסובבו כו' פרש"י אנשי גבול א"י עכ"ל ור"ל כדאמרינן בכמה מקומות בתלמוד ובגבולין דהיינו כל א"י חוץ מירושלים ומשום חשיבותא דירושלים נקרא כל א"י גבולין שאינה אלא גבול וספר של ירושלים: וחכמת הסופרים תסרח ויראי חטא כו'. כלל בזה מעלות השכליות ומעלות המדות שכולם יהיו נמאסים בדור ההוא:

ופני הדור כפני הכלב כו'. עיין פירש"י ועוד נראה לפרש כי נקרא כלב כי כולו לב ונאמן לאדוניו ואמר שפני אותו הדור יהיה כפני כלב שמראה לפנים כאלו הוא אוהב אבל לבו

בל עמו כי לפי האמת האהבה שהיא נראה לפניך היא נעדרת בלב ועל זה אמרו בפ"ב דסוטה ואין הדור רואה אלא לפנים:

מאי ותהי האמת נעדרת. לפי פשוטו שהוא מלשון חסר ועידור דמשמע דנעדר האמת לגמרי לא יתכן כדאמרינן בפרק כל כתבי דאפילו בשעת כשלונה של ירושלים לא פסקו ממנה אנשי אמנה בדברי תורה ואמת נופל על דברי תורה וע"כ דרשוהו מלשון עדר. שנעשית עדרים והולכת כו'. ובילקוט אמר שנעשית עדרים עדרים במדבר ואיך שיהיה נראה דר"ל כי אנשי אמת יהיו הולכים ונחבאים במדברות מפני הדור הרע ההוא וכן פי' הרד"ק שם במ"ש הכתוב כי כשלה ברחוב אמת כי בסתר היו בהם אנשי אמת וכן אמר ירמיה בקשו ברחובותיה אם יש איש מבקש אמונה גו' עכ"ל ע"ש וכן מה שאמר מאי וסר מרע משתולל דלפי פשוטו כמו שפירש הרד"ק שהוא מלשון שלל כאלו הוא שללו ובזזו אותו מן העולם עכ"ל לא יתכן דודאי יהיו גם צדיקים באותו דור אלא שיהיה הצדיק מוחזק כשוטה ומשתולל בעיני הבריות:

ליכא קושטא בעלמא כו' ר"ל ליכא קושטא בעוה"ז כמ"ש שהקב"ה נמלך בפמליא של מעלה לברוא את האדם אמת אמר אל יברא שכולו שקר:

ואמר ואי יהבי ליה כל חללי דעלמא כו'. ר"ל דמצינו ביעקב שמדתו אמת כמ"ש תתן אמת ליעקב גו' ע"ש שלא היה רוצה לשקר באביו כמ"ש והייתי בעיניו כמתעתע ואמרו בזה כל המשקר כאלו עובד עבודת כוכבים ובזה זכה יעקב דיהבי ליה כל חללי דעלמא כמ"ש והאכלתיך נחלת יעקב גו' שהיא נחלה בלי מצרים שנאמר בו ופרצת ימה וקדמה גו' ולזה אמר הגם אם לא אפסיד והייתי משנה בדבורי והיו נותנים לי נחלה בלי מצרים דהיינו כל חללי דעלמא לא הייתי עושה כן ולא הייתי משנה בדבורי משום מעשה שהיה:

בלא זימני' כו'. כי חותמו של הקב"ה הוא אמת ובו קיים את העולם כמ"ש בתחלת מעשה הבריאה בראשית ברא אלהים סופי תיבות אמת ובסוף הבריאה ברא אלהים לעשות סופי תיבות אמת והרי המשנה בדבורו מהרס החותם וקיומו של עולם ואף אם מהרס ופוחת ממנו מספר המועט שהוא א' נשאר מת ובהיפך מי שלא משנה בדבורו הוא מקיים עצמו ועולמו בחותמו של הבריאה שהיא אמת והיינו דלא מת איניש בלא זמניה שהשקר מביא מיתה בלא זמן וכמ"ש מפץ וחרב וחץ שנון איש עונה ברעהו עד שקר כדאמרינן בפרק זה בורר ע"ש:

דור שבן דוד כו' ילבינו כו' בסוף מס' סוטה יש בדברים אלו קצת לשונות אחרים זקנים יעמדו מפני קטנים בן מנול אב כו' אויבי איש אנשי ביתו כו' ע"ש:

תהפך למינות עי' פירש"י והוא מבואר במדרש שאת זו בבל כו' ספחת זו מדי כו' בהרת זו כו' נגע צרעת זו כו' והלבן שבנגע צרעת הוא סימן טומאה לנגע ובעי הסגר רמז על המינות שבהן שהוא סימן טומאה למלכות ארם שישראל יהיו בהסגר ומאסר הגלות במלכות ארם וכשיתהפך כולו ללבן הוא סימן טהרה למוסגר כמ"ש כלו הפך לבן טהור כן כשיתהפך כולו למינות הוא סימן טהרה לישראל שיצאו מתוך ההסגר ומאסר הגלות וק"ל:

עד שירבו כו'. נראה לפרש דכל הני כמ"ד דאין ישראל נגאלין אלא בתשובה ומתוך הני צרות ושעות דחוקות דנקט יחזרו בתשובה שלמה ויש לפרש דלמ"ד נמי דבלאו תשובה נמי נגאלין היינו מתוך שיהיו שפלים למאד וכן פירש רש"י לקמן גבי אמר ליה רבי יהושע והלא כבר נאמר ואשמע את האיש גו' כי למועד מועדים וחצי מועד וככלות נפץ יד גו' ע"ש והוא ענין שנתייאשו מן הגאולה שיהיו כ"כ בשפלות עד שיתייאשו לומר שאינו בחיק האפשר שיהיו נגאלין שוב:

שלשה באין בהיסח הדעת משיח מציאה ועקרב. כלל אלו השלשה בענין זה אם זכה בהיסח הדעת של משיח יבא לו משיח בהיסח דעת של מציאה ששמחה וטובה יהיה לו לא זכה יהיה לו ביאת המשיח כהיסח הדעת דנשיכת עקרב לרעה לו:

וחד חרוב וכו'. כדאמרינן לעיל בפרקין שבאותם אלף שנים עתיד הקב"ה לחדש בהן עולמו צדיקים מה הן עושין הקב"ה עושה להן כנפים וכו' וביום ההוא הוא יומו של הקב"ה אלף שנים כדלקמן ואביי נמי דאמר תרי חרוב שנאמר יחיינו מיומים סמך עצמו אהא דלקמן דחד יומו של הקב"ה אלף שנים ור"ל יחיינו ויחזקנו מאותן ב' ימים של הקב"ה דהיינו ב' אלפים שנים שהעולם חרוב והקב"ה יחזק הצדיקים ועושה להם כנפים כנשרים ואמר אבל ביום השלישי שהוא אלף השלישי יקימנו בעולם חדש ונחיה לפניו:

כשם שהשביעית כו'. לפי הכתובים דמייתי מהם ראייה הל"ל טפי כשם שימי השבוע משמט יום אחד לשבוע כך העולם כו' ואפשר דה"ק דכשם שהשביעית משמטת שנה אחת לז' שנים דומיא דמעשה בראשית דמשמט יום אחד לשבוע דלכך קאמר במצות שביעית שבת היא לה' כך העולם משמט אלף שנים כו' דומיא דמעשה בראשית שמשמט יום א' לשבוע וע"ז מייתי שפיר שנאמר ונשגב ה' לבדו ביום ההוא ואומר מזמור שיר ליום השבת כו' וק"ל:

ב' אלפים תורה וכו'. פירש"י מן הנפש אשר כו' וקע"ב קודם השלמת ד' אלפים נחרב הבית ולסוף אותן קע"ב שלמו ב' אלפים תורה ואיידי דאמר ב' אלפים תוהו קאמר ב' אלפים תורה ולא שתכלה תורה אחר ב' אלפים עכ"ל והוא דחוק לומר איידי בכה"ג

והנראה לפרש הדברים כפשטן כי באמת אחר שגלו ישראל גלות גמורה אין בהם תורה כדכתיב מלכה ושריה בגוים אין תורה מ"מ קע"ב שנים אחר בית שני מקרי עדיין מיהת שנות תורה כי אז היו דור התנאים ועדיין לא נתדלדלו הישיבות עד אחר שמת רבי וגבר הגלות ורבו הצרות וכלו ימי תורה ומשם ואילך מתוך הגלות והצרות בכל אותו זמן ראוי לבא משיח וימי חבלי משיח מקרי כפירש"י שבבוא משיח תכלה הגלות ויבטל שעבוד מישראל עכ"ל ועיין בספר שבט יהודה במאמר הזה באורך:

דף צז:

כלה או אינו כלה כו'. עיין פירש"י כל הזמן קודם שיבוא משיח אז אינו כלה דבתוך היובל בסופו הוא בא עכ"ל. וקשה לפירושו דהיאך מספקא ליה למימר דכלה קודם שיבא הא קאמר וביובל האחרון בן דוד בא דמשמע בתוכו ונראה לפרש דהכי קמבעיא את"ל בסופו הוא בא נימא כשכלה דהיינו בסופו בא ולא יתעכב יותר או אינו בא דוקא כשכלה הזמן ההוא אלא דמאותו זמן ואילך זמנו לבא וחכה לו ואהא שפיר פליג רב אשי דלא תבעי לך דבהדיא קאמר ליה מכאן ואילך איסתכי דהיינו אינו כלה ודו"ק:

ובידו מגלה אחת כתובה כו'. דהיינו כתב ולשון שבררו להן ישראל כדאמרינן פרק כ"ג וקאמר הכא דזה הכתב בא ודאי מיד ישראל ויש לו עיקר דאלו היה כתב ולשון אשורית וכן כתב ולשון עברי אפשר שבא הכתב מאחד מעובדי כוכבים:

מלחמת תנינים כו'. פירש"י תנינים דגים עכ"ל. והוא דחוק דמאי קמ"ל שיהיו דגים לוחמים זה עם זה אבל לפי ענינו נראה לפרש על מלחמת עכו"ם שנקראו תנינים כמו התנין הרובץ בים וכן יתפרש הך אגדה דפרק הספינה דאתא תנינא ובלעה כו' ע"ש שיהיו מלחמות עובדי כוכבים קודם מלחמות גוג ומגוג וביאת המשיח וק"ל:

ויורד עד תהום כו'. עיין פירש"י ויותר נראה לפרש ע"פ מ"ש בב"ר על פני התהום זו מלכות ארם שאין לה חקר כמו התהום כו' ע"ש:

לא כרבותינו כו'. נ"ל דכל הני מפורשים בהאי קרא דעוד חזון למועד גו' שאמר לא כרבותינו שהיו דורשים עד עידן וגו' שמפורש לבסוף בלשון קודש עד מועד מועדים וחצי גו' וכמו שפירשו המפרשים וז"ש דאינו כן אלא דיש עוד חזון לאותו מועד גו' ואין להבינו כפשוטו ולא כרבי שמלאי שהיה דורש האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש דהיינו הקץ וז"ש דאינו כן אלא דיש עוד ויפח ודיבור בזה הקץ שאין להבין בו והקץ בדרש בדמעות שליש עיין פירש"י ועוד נראה לפרש לפי מ"ש בסמוך ב' אלפים תוהו ב' אלפים תורה ב' אלפים ימות המשיח כו' וה"ל ימות המשיח ב' אלפים שהוא

שליש משנות בריאות עולם ולא כרבי עקיבא כו' עיין פירש"י בזה ואין להאריך ויש בזה דחוקים ול"נ לפרש ולא כרע"ק שהיה דורש האי קרא על בן כוזיבא שהוא יהיה משיח כדאיתא במדרש איכה רבתי שדרש דרך כוכב מיעקב אל תקרי כוכב אלא כוזב שיהיה בן כוזיבא משיח וז"ש ולא יכזב שלא יהיה בן כוזיבא מלך המשיח כמו שהבין רע"ק ואמר שהיה רע"ק דורש עוד אחת מעט היא גו' כל הפרשה על הגאולה העתידה וז"ש עוד אחת מעט היא גו' שהיה חגי הנביא עומד בגלות בבל ונבא עוד גלות אחת שתהיה אחר חורבן בית שני ומעט הוא שלא יהיה מאריך אותו הגלות אלא בפולמוס של אספסינוס וטיטוס עד מלכות בן כוזיבא שהוא יהיה משיח ואז והרעשתי כל הגוים גו' וגדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן גו' היינו בגאולה העתידה ואמר שאינו כן דהקרא לא מתפרש כך אלא שהנביא עמד בגלות וחורבן בית ראשון ואמר עוד גדולה וכבוד יהיה לישראל ומעט כבוד יהיה לנו אלא מלכות ראשון ע' שנה ומלכות שניה נ"ב ומלכות בן כוזיבא רק ב' שנים ומחצה ולא יהיה הוא משיח עד שאח"כ והרעשתי כל הגוים גו' וק"ל:

כיון שהגיע הקץ כו'. ר"ל הקץ שחשבו ולא בא שוב אינו כו'. שנאמר אם יתמהמה יותר מהקץ שחשבת חכה לו:

שמא תאמר כו' והוא אינו מחכה כו'. דמאי איכפת ליה בטובתם של ישראל שחטאו לפניו יתברך ב"ה:

ת"ל לכן יחכה ה' לחננכם גו'. דכל הענין מדבר שם בחטא ישראל ואעפ"כ הוא מחכה לחננכם. ואמר וכי מאחר כו' מדת הדין מעכבת כו'. ר"ל מ"ה מעכב בשביל חטא ישראל שאין הקב"ה מדלג על הקץ עד בא זמנו כפירש"י שם ואמר אנו למה מחכים כו' דהקב"ה דיודע זמן הקץ מחכה לו שפיר אבל אנו שאין אנו יודעין זמנו למה אנו מחכים כי התוחלת ממושכה מחלת לב ואמר כדי לקבל שכר על צער ומחלת הלב בתוחלת ותקוה ממושכה ועי"ל דה"ק אנו למה מחכין דמשיח לא בא רק בהיסח הדעת וטפי הוי היסח הדעת באינו מחכה ואמר דלכך אנו מחכין לקבל שכר ודו"ק:

לו גימטריא תלתין ושית כו'. דלפי הענין מלת לו הוא מיותר דכתיב כי אלהי משפט ה' אשרי כל חוכי לו הל"ל אשרי כל חוכיו דקאי כינוי דחוכיו שפיר אה' דלקמיה לו ל"ל ולכך דרשו אשרי כל חוכי לו שהם במספר ל"ו:

דרא דקמיה קב"ה כו'. עיין פירש"י ובפרק לולב וערבה פירש"י אע"ג דבירושלים שלעתיד לבא כתיב קרא דרשינן ליה נמי להכי דמקום השכינה סובבים אותו י"ח אלף והם הצדיקים הנתונים לפנים ממ"ה שנאמר כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל.

ואומר ליושבים לפני ה' גו' עכ"ל ע"ש ובתוספות כתבו שם דל"ג פרסי דאטו פרסי מי כתיב בקרא אלא גרסי' י"ח אלפי דרא דקמיה קודשא בריך הוא והוא היקף הדרא דנמצאת רביע ד' אלפים כו' עכ"ל ע"ש באורך. ודקאמר ל"ק הא דעיילי בבר כו'. לכאורה דהני דעיילי בבר הם מעלה עליונה מעלה השלישית דהוו פחות מל"ו וקשה דאכתי תקשי דהא רשב"י מספקא ליה נמי בהנהו דעיילו בבר אם אלף הם דהוו טפי מל"ו וי"ל דהנהו דעיילו בבר אפשר דאינן רואין כולן באספקלריא המאירה דהשתא מצד אחד שהן עיילי בבר הוו חשיבי מהנהו דרואין באספקלריא המאירה ומצד אחר הן פחותין מהן כיון שהן אין רואין באספקלריא המאירה דהשתא שפיר מספקא ליה בהנהו דעיילו בבר אם אלף הן ואם שנים הן. ויש לדקדק דהיאך קאמר דל"ו צדיקים הם הרואים באספקלריא המאירה והא אמרינן ס"פ החולץ כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה ומשה רבינו נסתכל באספקלריא המאירה. ויש ליישב דבנביאים לענין נביאות קאמר דלא מסתכלין באספקלריא המאירה כמו משה אבל החכמים מצד חכמתן כגון הנהו ל"ו צדיקים אפשר דזוכין לראות באספקלריא המאירה כדאמרינן בעלמא דחכם עדיף מנביא ועיין בענין אספקלריא מאירה בערוך בערך ספקלריא:

אמר רב כלו כל הקיצין כו'. רש"י פירש כל הסוגיא לשמואל דס"ל כר"י שיהיו נגאלין בלא תשובה כלל אבל א"כ מאי קאמר ר"י אלא הקב"ה מעמיד להם מלך כהמן ומחזירן למוטב דהא א"נ לא יחזרו למוטב נגאלין. וע"ק מאי קעביד רבי יהושע בהני קראי דמייתי ר"א ולמה שתק ר"א לבסוף וע"כ נראה לפרש דרב אמר כלו כל הקיצין דאין קץ לדבר כיון דהוא תלוי בתשובה ומע"ט דהיינו שישובו מצד עצמם ואין זה בידו יתברך ב"ה דהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים:

ושמואל אמר דיו לאבל כו'. ר"ל דיו שישובו ישראל מצד אבלן וזולתן ויש קץ לדבר כשיבא זמן גאולה מעמיד להן הקב"ה כו' ומחזירן למוטב שיעשו תשובה וז"ש אר"א אם ישראל עושין תשובה דהיינו תשובה רצונית מצד עצמן שנאמר שובו בנים שובבים ואז ארפא משובותם והשיב לו רבי יהושע דההוא קרא בתשובה הכרחית קאמר כדאמר לעיל מעמיד להם מלך וכו' ומחזירן למוטב ומייתי חנם נמכרתם דהיינו דומיא דגזירת המן שאמר ליה המלך להמן הכסף נתון לך והעם לעשות בו וגו' וז"ש בעבודת כוכבים שהשתחוו לצלם של המן כדאמרינן בפ"ק דמגילה. ואמר ולא בכסף תגאלו לא בתשובה כו'. לכאורה אדרבה הכי משמע לא בכסף ממש תגאלו אלא בתשובה ומעשים טובים וכן פירש"י ורד"ק בישעיה אלא דעל מעשה המן נמי קאמר ולא בכסף שכבר שקלתם

למשכן דהיינו תשובה ומעשים טובים רצוניים שהיה להם במשכן על מעשה עגל אלא בתשובה ומעשים טובים הכרחיים על ידי צרת המן:

וא"ל ר"א כו' כבר נאמר שובו אלי וגו'. זה הכתוב משמע ליה יותר מפורש בתשובה רצונית ששאל מהם לשוב ולא הכריח אותם על התשובה. וא"ל והלא כבר נאמר כי אנכי וגו'. ר"ל דודאי שהש"י שאל מישראל על התשובה הרצונית שהיא יותר טובה אבל אם לא יעשו כן הרי נאמר שובו בנים שובבים כי אנכי בעלתי אתכם וגו' דהיינו תשובה הכרחיית שעל ידי הצרות אנכי בעלתי אחד מעיר ושנים ממשפחה דהיינו הנשארים שיעשו תשובה מתוך צרה:

אמר ליה רבי אליעזר והלא כבר נאמר בשובה ונחת תושעון בהשקט וגו'. ר"ל בהאי קרא מפורש תשובה רצונית כי בתשובה שתהיה מתוך השקט ונחת ולא מתוך צרה תושעון. והשיב לו ר"י לבזה נפש למתעב גוי וגו'. דהיינו על ידי ביזה ותעב שיהיה להם בצרת הגלות ישובו ויגאלו ובשובה ונחת תושעון וגו' דקאמר קרא לאו היינו נחת והשקט אשר לפני התשובה אלא אהשקט ונחת שיהיה להם אחר כך מתוך התשובה שיעשו מתוך צרה כמפורש בהאי קרא אחר שהיו בגלות לבזה ותעב ולעבד מושלים יזכו בתשובה מתוך צרה לנחת והשקט כי מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו וגו':

דף צח.

א"ל ר"א והלא כבר נאמר אם תשוב ישראל וגו'. בהאי קרא מפורש ליה טפי תשובה רצונית מדקאמר לה בלשון אם וספק דהתשובה הכרחיית היא ודאית בידו יתברך ב"ה להביא הגאולה אבל אם ספק משמע אם תשובו ברצון שאין זו בידו יתברך ב"ה כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים:

וא"ל ר"י כבר נאמר ואשמע את האיש וגו' וירם ימינו וגו' וישבע בחיי העולם כי למועד מועדים וגו'. ועל הספק כדבריך שאם לא ישובו אין נגאלין לא היה המלאך נשבע אבל אם תשוב ישראל וגו' נאמר על הודאי שישובו בודאי על ידי שמעמיד להם מלך קשה כהמן ומצינו לשון אם בכזה כמו אם כסף תלוה וגו':

אין לך קץ מגולה מזה וכו' שנאמר ואתם הרי גו'. לפי שכל זמן שאין ישראל על אדמתם אין הארץ נותנת פירותיה כדרכה אבל כשתחזור ליתן פירותיה זהו קץ מגולה שקרב לבא זמן גאולה שיחזרו ישראל על אדמתן ועוד יש לפרש כמ"ש פרק במה מדליקין דלעתיד אילנות מוציאין פירות בכל יום שנאמר ונשא ענף ועשה פרי וגו' מה ענף בכל יום אף פרי בכל יום וכו' וכן יש לדרוש בהאי קרא ענפכם תתנו ופריכם תשאו וגו' מה

ענף כל יום אף פרי בכל יום תשאו לעמי ישראל וזה יהיה בזמן שקרוב לבא זמן הגאולה וזהו דבר ניסי ודאי קץ מגולה הוא:

ור"א אומר אף מזה שנאמר כי לפני הימים האלה שכר אדם לא נהיה וגו'. יש לפרש לפי שזה הענין הוא סוף כל התוכחות בפרשת כי תבא והתמכרתם שם לאויביך לעבדים ולשפחות ואין קונה וז"ש כי לפני הימים האלה אחרי כל הצרות יהיה לבסוף ששכר אדם לא נהיה וגו'. גם אם ירצה האדם להשכיר עצמו לעבד אין קונה ושוכר אותו וזהו קץ מגולה שאין עוד תוכחה אחריה שהיא סוף כל הצרות לפני ימים האלה של הגאולה. ואמר מאי ליוצא ולבא אין שלום וכו'. לפי שדבר זה הוא מקללות הנאמרים בתחלת תוכחות שבמשנה תורה שנאמר ארור אתה בבואך וארור אתה בצאתך וכיון שזכר כאן ענין סוף כל התוכחות ששכר אדם לא נהיה וגו' הקץ מגולה מאי ליוצא ולבא אין שלום שזכר בתר הכי דלפי פשוטו אינו מקץ הגאולה ואמר דגם זה מקץ מגולה דליוצא ולבא וכו' היינו תלמיד חכם שיוצא ובא במלחמתה של תורה ודרכם להיות שלום להם בסופה כדכתיב שלום רב וגו' כדדרשינן את והב בסופה שאינם זזין משם עד שנעשים אוהבים אמר שבקץ מגולה לא יהיה כן שלא יהיה ביניהם שלום כדאמרינן בסוף מסכת כתובות דור שבן דוד בא קטיגוריא בתלמידי חכמים ואמר מפני הצר שהוא היצה"ר כפירש"י בל"א שהוא היצה"ר המקטרג הגדול בין התלמידי חכמים באותו דור. ואמר ושמואל אמר עד שיהיו כל השערים וכו'. עיין פירש"י דלפי הפירושים שכתב אין לדברי שמואל מקום לפרש הקרא שהביא לעיל ומדקאמר ושמואל אמר עד וכו' משמע שבא לפרש המקרא דליוצא ולבא וגו' בענין ודרך אחר וע"כ נראה לפרש דברי שמואל ע"פ מה שנאמר ביחזקאל שיהיה שלום לישראל לזמן הגאולה שבאותו שער שיבואו לא יצאו בו כמ"ש הבא דרך שער צפון להשתחוות יצא דרך שער הנגב וגו' דרך השער אשר בא בו כי נכחו יצאו וז"ש שבסוף כל הצרות לא יהיה כן אבל ליוצא בשער זה ולבא בשער אחר אין שלום ששער היציאה ושער הביאה כולן שקולין ושוין באין שלום מפני הצר הצורר והוא סימן לקץ מגולה שבזמן גאולה בהיפך זה יהיו שער היציאה ושער הביאה כולן שקולין לשלום:

אין בן דוד בא כו'. שנאמר אז אשקיע מימיהם וגו'. דרש זה הוא תמוה בעיני לפי סדר הכתובים דאינו כתיב בתריה ואינו סמוך לו כלל שזה המקרא ביום ההוא אצמיח וגו' כתיב לקמיה בספר יחזקאל סימן כ"ט וזה המקרא אז אשקיע מימיהם כתיב בתריה ואינו סמוך ליה בסימן ל"ב ויש ליישב בדוחק לפי ששני הכתובים מדברים בענין מפלת מצרים אמר כי בתר ענין מפלת מצרים כתיב ביום ההוא אצמיח וגו' ולפי שכבר גלו כל

הדגים מא"י לח"ל כדאיתא במדרשות אמר בעת הגאולה שיהיה מפלה למצרים יבקשו שם דג לחולה ולא ימצא שם לפי שיחזרו הדגים לא"י:

עד שתכלה מלכות הזלה מישראל וכו'. עיין פירש"י ועוד יש לפרש מלכות הזלה היא מלכות ארם שקראה הכתוב מלכות מזולזל ובזוי כמ"ש קטן בגוים נתתיך בזוי אתה מאד וז"ש וכרת הזלזלים שהוא מלכות ארם המושלת בישראל במזמרות ר"ל בתפלה שעושין ישראל במזמורים של תהלים שנאמרו על הגלות:

עד שיכלו גסי הרוח כו'. כי בעלי הגאוה דוחקין רגלי שכינה ממקומה ואמרו פ"ק דסוטה כל המתגאה כאלו עובד עבודת כוכבים וזה שמסיים בהאי קרא לזמן הגאולה עם עני ודל וחסו בשם ה' ולא כמו שהיו מתגאים בתחלה בשם עבודת כוכבים וק"ל:

עד שיכלו שופטים מישראל וכו'. ובפרק תולין איתא בלשון אחר שאמר עד שיכלו שופטים רעים וכו' ומייתי ליה התם אהא דאמר עתידה תורה שתשתכח מישראל וכו'. ורשב"י אמר וכו' שלא ימצאו הלכה ברורה וכו'. וע"ז קאמר שיכלו שופטים מישראל שלא ידעו לדון ע"פ דין תורה דאף לרשב"י לא יהיה להם הלכה ברורה לדון דין תורה ובהכי יתיישב מה שיש לדקדק בהך מימרא דלקמן דקאמר אין ירושלים נפדית אלא בצדקה שנאמר ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה דאדרבה משמע ירושלים שהיא ציון נפדית במשפט אבל שביה יהיו נפדין בצדקה אבל לפי מה שאמרנו דלעתיד לא יהיה מי שיודע משפט ודין תורה ע"כ הא דכתיב ציון במשפט תפדה וגו' אינו כמשמעות שהרי לא יהיה אז מי שיודע דינים ומשפטים שתפדה ירושלים וציון בזכותה אלא ע"כ דה"ק קרא ציון במשפט דהיינו ציון והמשפט שיחזור לשם לזמן הגאולה שיזכו בשובם לירושלים כדכתיב ואשיבה שופטיך וגו' בצדקה ר"ל בזכות הצדקה שיהיה באותו דור כי מי שנותן ומוותר משלו לאחרים ודאי דאינו גוזל מאחרים ובזכות זה תשוב המשפט לירושלים כמ"ש ואשיבה שופטיך וגו' וק"ל:

אי בטלי יהירי וכו'. עיין בפירש"י בפרק תולין ועוד נראה לפרש לפי פשוטו שדימה היהירים שעושין עצמן ככשרים לסוג הזה שאינו ניכר זיופו ויהיר נאמר במי שמזויף מתוכו ואינו כברו כמ"ש בפ"ב דסוטה משרבו היהירים התחילו בנות ישראל להנשא ליהירים שאין דורנו רואה אלא לפנים ודימה את האמגושי שהם חנופי רשעי עכו"ם לבדיל הזה שמעורב בתוך הכסף וזו מדה כנגד מדה כשיכלו מכם היהירים שמראים עצמם ככשרים יכלו ג"כ חנופי עכו"ם מכם שלא ישלטו בכם וכך היא המדה כשיבטלו דייני רשעי ישראל המטין אחר השחד יבטלו גם כן מכם שוטרי ארם המושלים בישראל והסיר ה' משפטיך גו' כמו שופטיך וכן ת"י:

שמתמעט והולך וכו'. ר"ל בממון שהעניות מוסיף והולך ואינו פוסק כדכתיב ואת עם עני וגו' וכדאמרינן לעיל שתכלה פרוטה מן הכיס והוסיף ר"י לומר אם ראית דור שצרות רבות באות עליו כנהר כו' דהיינו נמי שהצרות מוסיף והולך כמו הנהר שהולך תמיד בלי הפסק. ואמר אין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי וכו'. יש לפרש דבריו אליבא דרבי יהושע וכמ"ש לעיל דאם ישראל יעשו תשובה רצונית נגאלין ואם לאו הקב"ה מעמיד להם מלך כהמן שיעשו תשובה הכרחית ונגאלין בה וז"ש או בדור שכולו זכאי דהיינו תשובה רצונית כמ"ש ועמך כלם צדיקים וגו' או בדור שכולו חייב שיעמיד להם הקב"ה מלך כהמן שע"י זה יעשו תשובה ויהיו נגאלין כדכתיב וירא כי אין איש וגו' וסיפיה דקרא ותושע לו זרועו וגו' וכן הא דאמר זכו אחישנה וגו' היינו זכו שיעשו תשובה רצונית אחישנה לא זכו שלא יעשו תשובה רצונית בעתה שיעמיד לעת הגאולה עליהם מלך כהמן שעי"ז יעשו תשובה וכן יתפרש זכו עם ענני וכו' דהיינו שזכו לעשות תשובה רצונית וק"ל:

סוסיא ברקא דאית לי כו'. עיין פירש"י ועוד יש לפרש דברקא מל' השוכר החמור והבריקה דפ' האומנים שפירשו בו שעיניה יפות ואינו רואה כו' עיין בערוך ואמר כן כדרך מלגלג למה לו חמור שהוא גנאי שטוב לו אף סוס כזה שהוא נראה יפה ואינו רואה כו' עיין בערוך. והשיב לו אית לך בר חיור גווני. ור"ל ע"פ מ"ש בפרקין ואחר כך נעשו לבנים דסוס חיורא מעלי לחלמא כו' וזה רמז לו דבסוס חיוור בחלום הוא סימן יפה לו אבל אדום סימן רע לו כדאמרינן פרק הרואה ואית לך סוס חיור ר"ל באם אתה בטוח לסימן יפה שמא אית לך היפך זה סוס אדום אבל חמור הוא רמז שהחמור בחלום ודאי סימן יפה כדאמרינן פרק הרואה ומייתי ליה מהאי קרא התם ע"ש והיינו דסוס רמז על מלחמה ומריבה אבל חמור רמז ישא עול מצות ותורה כמה שנאמר ישכר חמור גרם רובץ וגו' וק"ל:

לכשירצה אדונינו הזה וכו'. ר"ל כדלעיל כשיזכו ישראל ויעשו תשובה אז יתרצה אדונינו הזה. ושאמר שנים ראיתי וקול ג' שמעתי כו'. לכאורה שנים ראיתי על עצמו ועל אליהו שראה אותו וכן קול שלשה על עצמו שאמר אימת אתי משיח ועל אליהו שאמר לכשירצה אדונינו הזה ועל השכינה ולא הוזכר כאן מה שמע מקול השכינה ואפשר שלא חש להזכיר דהיינו שהשכינה מצטערת כביכול על אריכת הגלות כמ"ש בפרק קמא דברכות והוא דחוק לומר על עצמו כן שראה את עצמו ושמע קולו ויש לפרש על פי מה שאמרו שהנשמה רואה ואינה נראית וע"פ מה שאמרו במדרשות דאליהו מעמיד את האבות להתפלל עמו על חורבן בהמ"ק וגלות ישראל וז"ש על אליהו שהיה בחיים בגוף

ונפש שראה אותו שהיה מתפלל על חורבן בהמ"ק וגלות ישראל וקול ג' שמעתי דהיינו ג' האבות שלא היו נשמותיהם נראים אבל קולם שמע שהתפללו על חורבן בהמ"ק וגלות ישראל וכן יש לפרש באידך עובדא דהוה קאי אפתחא דמערתא דרשב"י דקול שלשה שמע במערתא דרשב"י שהיו ג"כ מתפללים על גלות ישראל ואפשר שהם רשב"י ובנו ר"א ברבי שמעון ובן בנו ר' יוסי בן ר"א כדאמרינן בפרק הפועלים:

אפתחא דרומי וכו'. עיין פירש"י וע"פ מ"ש במ"ר כי משיח נולד כבר בעת חורבן הבית ונלקח מבני אדם לג"ע מיהו שאר ענין סובלי חלאים שהוא יתיב ביניהם לא ידענא למה הם באים לשם ומה שפירש"י דרומי אותו פתח שכנגד רומי הוא דחוק דכל העולם כולו אחד מס' בגן עדן וקשה לכוין פתחה כנגד רומי ויותר נ"ל דרומי מלשון דרום דהיינו שיש לגן עדן פתחים מארבע רוחות העולם וקאמר אפתחא של צד דרום הוא יתיב:

היום אם בקולו תשמעו וכו'. קרא הוא בספר תהלים ורישא דקרא הוא אלהינו ואנחנו עם מרעיתו וצאן ידו היום אם וגו' ור"ל כמ"ש בעתה אחישנה זכו אחישנה והיום דקאמר לאו דוקא דהא לא אתי מאתמול לבשר וכתיב הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בא יום וגו' כדאמרינן בפרק מי שהוציאוהו א"נ דאמרינן לב"ד הגדול קאתי כדאמרינן שם ודו"ק:

לכשיפול השער הזה וכו'. עיין פירש"י נראה שדקדק לפרש כן על שער רומי דנפילת השער ב' פעמים הוא סימן על מפלת רומי האמור בכמה כתובים ומיהו מתוך הסוגיא לקמן נראה דבארץ ישראל היה דר רבי יוסי בן קסמא דקאמר העמיקו ארוני וכו' דאין לך כל ארון שבא"י וכו'. ובפרק שנו חכמים קאמר ר' יוסי בן קסמא מעיר גדולה של חכמים וכו' אני משמע דלאו ברומי היה וק"ל:

תן לנו אות וכו'. מלת אות נופל בדבר ניסי ולזה בנפילת שער ב"פ אין זה אות ונס דלפעמים יפול בנין בישן או בסבה אחרת אבל היפוך המים לדם הוא דבר נס ואות כמ"ש במצרים והיה אם לא יאמינו לשני האותות וגו' ולקחת ממימי היאור וגו' וק"ל:

דף צח:

ט' חדשים וכו'. בכמה מקומות מדמה חבלי משיח לחבלי לידה כדלקמן ראיתי כל גבר ידיו על חלציו וכיולדה וגו' ואמר דבט' חדשים כחבלי אשה יהיה הצרה ביותר שיהיו כל ישראל תחת יד מלכות רשעה דכל זמן שהם מפוזרים גם תחת שאר מלכיות אין הסכנה כ"כ כדאמרינן בפרק קמא דמסכת ע"ז גבי קטיעא בר שלום דאמר לקיסר לא יכלת להו לכולהו דכתיב כי כארבע רוחות וכו' וק"ל:

מה יעשה אדם וינצל מחבלי של משיח כו'. המ"ל דיקיים ג' סעודות בשבת כדאמרינן פ' כל כתבי ע"ש וק"ל:

שמא יגרום החטא כו' כתיב הנה אנכי עמך וגו' מפורש פ"ק דברכות ע"ש:

דכתיב כאשר ינוס איש וגו' משמע ליה דאיירי בחבלי של משיח מדכתיב לעיל מיניה הוי המתאוים יום ה' וגו' דהיינו יום ביאת משיח כדכתיב לפני בוא יום ה' וגו' ויש לפרש בקרא הזה שזכר הנביא כל הצרות שבאו על ישראל מארבע מלכיות עד חבלי משיח וזה שאמר כאשר ינוס איש מפני הארי הוא מלכות בבל שנמשל לאריה כמו שנאמר עלה אריה מסבכו ודניאל ראה קדמיתא כאריה וגו' ופגע בו הדוב זה מלכות מדי שראה דניאל תנינא דמיא לדוב וגו' וע"ש זה קראו לשר של פרס דוביאל בפי"ה וסמך ידו אל הקיר רמז למלכות יון חיה שלישית שראה דניאל שמלכו בזמן שבהמ"ק היה קיים דהיינו שסמכו ישראל בצרתם עצמם אל הקיר המזבח והמקדש בנס חנוכה ונשכו נחש היא מלכות אדום חיה הרביעית שראה דניאל שהוא כח נחש הקדמוני המושל מחורבן הבית עד חבלי משיח וביאתו במהרה בימינו ואמר דמשום צרה האחרונה המשכחת הראשונות שהיא נשיכת נחש אין ראוי לומר על חבלי משיח דלא אחמיניה דיש דוגמתו בעוה"ז שצרה אחרונה שבני ביתו מוטלין ברעב שדומה כנשכו נחש דמשכחת הראשונות:

כל גבר ידיו וגו'. משתעי בחבלי משיח דכתיב בתריה הוי כי גדול היום וגו' ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע ואמר מאי כל גבר מלת כל יתורא אי נמי דמלת גבר נמי יתורא הוא דה"מ למכתב אם יולד זכר מדוע ידיו על וגו' וע"כ דרשו כל גבר מי שכל הגבורה שלו ור"ל דמדמה ישראל בעת גאולתן לקטן שנולד דמי והקב"ה מולידן כמ"ש אם יולד גוי פעם אחת וגו' אם אני המוליד וגו' והרבה מקראות כמוהו וכמו שהיולדת מצטערת עצמה בחבלי לידתה כן הקב"ה מצטער כביכול בחבלי משיח שיהיו אז לישראל כמ"ש עמו אנכי בצרה ורש"י פירש גם הכא שמצטער על אבדן של אומות העולם ואין צורך לו כאן. ואמר ונהפכו כל פנים וגו'. מלת כל יתורא הוא לדרוש כל פנים בין פנים פמליא של מעלה ובין פנים פמליא של מטה דהיינו כשנופלת אומה מלמטה נופל שר שלה מלמעלה והיינו כל פנים לירקון ודרש עוד כל פנים וגו' דהיינו כשאומר הקב"ה היאך אאבד אלו כו' יהיו ישראל ועובדי כוכבים שניהם בספק ויצטערו על כך עד ביאת משיח בב"י וע"ז מייתי משל רהיט ונפל תורא כו' דהתורא והסוסיא שניהם בספק להצטער אם יחזור השור למקומו או לא ורש"י פי' בע"א:

חילק ובילק כו' פירש רש"י שני דייני סדום ע"ש וכ"ה בערוך בערך חילק ועל שם מעשיהם הרעים נקראו בשמות אלו דכהאי גוונא אמרינן לקמן בפרקין ד' דייני הוו

בסדום שקראי וכו' ע"ש מעשיהם הרעים ואפשר דנקט הנהו דייני סדום ע"פ מ"ש לקמן רעים וחטאים רעים בעוה"ז וחטאים לעוה"ב ואם כן לא אכלי שני משיח וק"ל:

אלא לדוד כו'. ר"ל הבטחת ה' שיהיה לעולם כגון המלכות שניתן לו היא לעולם לו ולזרעו כמפורש בכמה מקראות וכן למשה גדולת התורה ופלפולה ניתן לו ולזרעו עד עולם כדאמרי' במסכת נדרים וכן למשיח הגדולה יהיה לו לעולם:

שילה שמו כו'. עיין פירש"י נראה דכולהו שמות תוארים וכולהו איתנהו ביה כמו במשה שהיה לו כמה שמות תוארים ושילה שמו ע"ש יובל שי לו כדאמרינן במדרש וינון שמו ע"ש שררה ומלכות כמ"ש המפרשים וע"ש שם בן ד' אותיות כי ב' נונין במקום ב' ההי"ן בא"ת ב"ש וכדאמרינן פ' הספינה משיח נקרא ע"ש של הקב"ה שנאמר זה שמו אשר יקראו ה' צדקנו וחנינה שמו וגם בשם זה יש בו שם ד' בחילוף נ' אחד בה' באי"ק בכ"ר ויהיה באותיותיו חן ה' ומנחם בן חזקיה שמו שנאמר כי רחק ממני מנחם גו' ירמיה אמרו בשעת חורבן שאז נולד משיח ונתרחק מבני אדם לג"ע כדאיתא במדרשים ובן חזקיה לאו מקרא משתמע אלא קבלה בידם הוא ורבנן דאמרי חיורא דבי רבי כו'. עיין פירש"י ובערוך בערך חוורא ונראה דנקרא דבי רבי ע"ש רבינו הקדוש שנקרא רבי וכדלקמן שהיה סובל תחלואים ויסורין כמוהו:

כגון אנא שנאמר והיה אדירו וגו'. רש"י לא פירש כלום ונראה לפרש דמשמע ליה אדירו ממנו וגו' ר"ל דמשיח שהוא אדירו יהיה ממנו ומושלו וגו' מאותן הבאים מבני דוד ועדיין היה להם ממשלה גם בגלות וכמ"ש לא יסור שבט מיהודה ורב נחמן סתם הוא חתניה דר"ג שהיה מבני דוד ואפשר שהוא היה ג"כ מבני דוד ועל זה נמי אמר אי מן חייא הוא כגון רבינו הקדוש. שהיה לו ממשלה בימי אנטונינס קיסר:

ואי מן מתיא הוא כגון דניאל כו'. שהיה לו ממשלה אצל נ"נ וגם אצל מלך פרס ועי"ל כולה מלתא לענין יראת חטא כדאמר בסוף מס' סוטה משמת רבי בטלה יראת חטא ואמר ר"נ לא תתני יראת חטא דאיכא אנא וק"ל:

אלא אקים כו'. מלת אקים הוא עתיד לנוכח והל"ל קמתי לא נאמר שהוא לשון עבר לנוכח אבל אמר הקים שהוא לשון עבר לנסתר והיינו משום דרישא דקרא ועבדו את ה' אלהיהם וגו' הוא עתיד לנסתר ודו"ק:

למה זה לכם יום כו'. יום בכ"מ נאמר על הגאולה ולילה על הגלות ולזה אמר לרשעים הוי המתאוים את יום ה' וגו' שהיא הגאולה דלמה זה כו' וק"ל:

דף צט.

א"ל מילט כו'. רבי אבהו א"ל כן למינא בלשון נסתר שהיה ירא ממנו לקללו להדיא כדאמרינן פרק כל כתבי שהיו יראים מהמינים וא"ל המין מ"מ קלייטת לי דכוונתך עלי הוא וא"ל ר"א דקרא כתיב כי הנה החושך וגו' ואני קרא השבתיך על שאלתך אימתי אתי משיח ולא כוונתי לקללך:

ארבעים שנה אקוט כו'. ופירש"י ומסתמא היינו משיח ששינוים גדולים כו' פשטיה דקרא במתי מדבר כו' עכ"ל ע"ש ול"נ דקרא איירי במשיח דכתיב לעיל מיניה היום אם בקולו תשמעו וגו' דהיינו היום אתי משיח אם בקולו תשמעו כדאמרי' לעיל:

ואמר אל תקשו כו'. דהיינו לדורו של משיח אמר כן שלא יקשו לבבם כמריבה וגו' אשר נסוני אבותיכם וגו' דהיינו כמו שעשו אבותיכם דור המדבר ועל אותו דור של משיח אמר בלשון להבא אקוט בדור וגו' כפירש"י וק"ל:

איזהו מלך מיוחד כו'. עפירש"י ויותר נראה לפרש כפשטיה מיוחד שלא יהיה שום מלך בעוה"ז רק מלך המשיח כמ"ש בכמה מקומות וגם דוד המלך לא יהיה רק נשיא לגביה ותלה חורבנה של צור בביאת המשיח כדאמרינן לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים וכשזה קם זה נופל:

דור דורים. המזמור הזה מתחיל לשלמה אלהים וגו' אבל רוב דברי המזמור לא נתקיימו עד ביאת המשיח והאי קרא נמי יראוך עם וגו' על ימות המשיח נאמר שיהיה אז יראת ה' בעולם בתפלה כמ"ש על מקרא זה בברכות לתפלה כוותיקין ע"ש בחדושינו ואמר שזה יהיה דור דורים היינו ג' דורות והיינו משום דמלכות בית דוד לא היה ג' דורות בשלימות דבימי רחבעם נחלקה מלכותו אבל לימות המשיח קאמר שיהיה מלכותו שלמה ג' דורות:

בימי חזקיה כו'. כפירש"י שלא יהיה להם גואל אלא הקב"ה בעצמו דודאי כמה וכמה נבואות הן בנביאים שלא נתקיימו עד בוא זמן הגאולה ורבי הלל ודאי דמודה בזה והיינו דהקב"ה בעצמו יגאל אותן ולכך לא קאמר רב יוסף שרא ליה מרא כו' אלא מהאי קרא דזכריה דמפורש ביה ביאת המשיח הנה מלכך וגו' עני ורוכב כו' ודו"ק:

ימות המשיח ארבעים שנה כו'. משום דאילו לא חטאו במדבר במרגלים היו באים מיד לא"י לטובתן ואלו מ' שנים ששהו שם בעינוי ורעבון ימלא להם הקב"ה לימות המשיח דמדה טובה מפי הקב"ה אינה חוזרת והיינו שמחנו לימות המשיח כמו השנים שראינו רעה במדבר וכן י"ל לרבי דוסא דכתיב ועבדום וענו אותם ד' מאות וכו' לולי דבורו של אברהם במה אדע כי אירשנה וגו' לא היה נגזר עליהם ענוי ד' מאות והיו זוכים מיד

להבטחת הקב"ה לתת לו ולזרעו ארץ כנען ומדה טובה מפי הקב"ה אינה חוזרת וימלא להן אותן ד' מאות שנה לימות המשיח וק"ל:

שס"ה ימים. עפירש"י ולי נראה דהכי פירושו דבנקמת ה' מרומי משתעי כל הענין כדכתיב מי זה בא מאדום וגו':

ואמר כי יום נקם. דהיינו בכל יום מימי השנה שהרעו לישראל יש לי נקם בהם כנגד זה שנת גאולי יהיו שס"ה דהיינו שנה ליום שהם בעצמם שנים של הנקמה ברומי לעתיד וכהאי גוונא מצינו במרגלים שהיה פורענותם שנה ליום וק"ל:

ללבי גליתי לאברי לא גליתי כו'. כדי לשבר את האוזן נאמר כן ורצונו שההוא יום נקם סתום וחתום שלא הוציא אותו הקב"ה בפיו כפירש"י ור"ל שאמר למלאכי השרת לא כו' היינו נמי בכה"ג כמפורש בדניאל שא"ל המלאך סתום הדברים עד עת קץ וגו':

שבעה אלפים וכו'. יומו של הקב"ה הוא אלף שנה כפירש"י ושכר הצדיקים לעולם הבא אינו נותן כפי המקבל שהוא בעל תכלית רק לפי הנותן ית"ש שהוא בב"ת וע"ז נאמר בהאי ענינא הנה שכרו אתו ופעולתו וגו' וק"ל:

עד עכשיו כו'. ר"ל עכשיו אותו זמן שיבא משיח ומייתי ליה מדכתיב כימי שמים וגו' דהאי קרא בלעתיד קמשתעי מדכתיב ביה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם וגו' ודרשי' לעיל לכם אין כתיב אלא להם כו' וכן למ"ד כימי נח עד עכשיו היינו עד זמן שיבא משיח והענין בשניהם שלא יהיו ימי המשיח פחותים מימות עולם הזה וק"ל:

כל הנביאים לא כו' ואין בין עוה"ז לעולם הבא כו' וכל הסוגיא מפורש פ"ה דברכות:

האומר אין תורה כו'. היינו שבזה התורה לומר שאינה דבר ה' דהיינו שאינו מן השמים ואפי' שאומר כל כו' חוץ מפסוק זה כו' נפקא ליה נמי מדכתיב כי דבר ה' בלשון יחיד ולא כתיב דברי ועוד דריש מלשון דבר אפילו חוץ מקל וחומר או גזירה שוה שאינו נאמר אלא בדבור ואינו כתוב מפורש בתורה וק"ל:

מכאן אר"א המחלל כו'. אמפר ברית ואמגלה פנים קאי אבל המחלל הקדשים והמבזה כו' לאו מהאי קרא נפקא ליה ועי' ברמב"ם:

כי דבר ה' בזה זה הלומד כו'. דלומד אפשר בשמיעה. אבל מלמדה לאחרים א"א אלא בדבור דבר ה' וזה שאינה מלמדה ה"ז מבזה דבר ה' ושאמר שאינו משגיח על המשנה היינו נמי שאינו חוזר על משנתו בדבור וק"ל:

כל הלומד תורה כו'. דרך הלומד הוא השומע מפי אחרים ומלמדה מפיו בדברו לאחרים וז"ש דבר ה' בזה כי השמיעה לא בזה אבל דבורו בדבר ה' לאחרים בזה ומ"ד כל מי שאינו משגיח כו' כי המשנה היא פירושה של תורה שבכתב וזה שאינו משגיח בפירושה

שהיא המשנה הרי הוא מבזה דבר ה' ומ"ד כל שאפשר כו' כיון שאפשר לו לעסוק ואינו עוסק בה אלא בדברים בטלים הרי הוא מבזה דבר ה' לגבי דברים בטלים וק"ל:

הלומד ואינו חוזר כו'. כי הלומד תורה ואינו חוזר עליה תחלת פעולתו הוא ללא יועיל לו ולאין תכלית וכן הוא פעולת הזורע ואינו קוצר דתחלת פעולתו שלמד לריק הוא ושאמר כל הלומד תורה ומשכחה כו' עד"ז שהרי תחלת פעולתו כלא היה מעולם הוא כיון ששכחה כן היא האשה שיולדת וקוברת דתחלת פעולתו של ולד כלא היה מעולם וע"פ מ"ש שהמת משתכח מן הלב:

דף צט:

ושאמר זמר בכל יום כו'. לפירש"י לא יתכן שפיר מאי דקאמר עלה מאי קרא שנאמר נפש עמל וגו' ויש לפרש דה"ק אם אתה מזמר בכל יום בלמוד תורה גם התורה מזמר לך בכל יום שמגלין לו רזי תורה ועלה שפיר קאמר מאי קרא כו' הוא עמל במקום כו' אי נמי י"ל דזמר מלשון זומר בגפנים ור"ל אם אתה נוטע ועומל גם וזומר שהלומד תורה וחוזר עליה הרי הוא כזורע וגם קוצר כדלעיל גם התורה עומל וזומר עליך במקום אחר. ושאמר לעמל פה נברא כו'. והיינו עמל פה שטורח ולומד וחוזר עליה בכל יום א"נ שעומל ומלמדה לאחרים כדלעיל והרמז שמעתי בזה במלת לעמ"ל שהוא ר"ת ללמוד ע"מ ללמד. ושאמר אם לעמל מלאכה כו'. ר"ל לעמל מלאכה דכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה ומסיק הוי אומר לעמל פה נברא ואין צריך לעמל מלאכה כדאמרינן בברכות בחסידים הראשונים שהיה תורתן אומנתן ומלאכתן נעשית מאליה וכן היה תחלת הבריאה לולי שעל חטא האדם נאמר לו בזעת אפיך תאכל וגו'. ואמר אם לעמל שיחה כו' אפילו שיחה בטלה. כי תכלית בריאת אדם שנקרא חי מדבר סתם ובזה נשתנה צורתו משאר ב"ח ואמר דאינו כן דדבורו לא יהי' דבור ושיחה בטלה אלא דבור של תורה שנאמר לא ימוש וגו'. ואמר טוביה לדזכי כו' דהייני דזכי לתכלית מה שנברא וק"ל:

נואף אשה כו' זה הלומד תורה כו'. כי התורה דומה לאשתו של אדם בכ"מ והיא אילת אהבים כשעוסק בה תדיר ומצויה לו בביתו כאשתו אבל הלומד לפרקים אינה מצויה לו כאשה זו המנאפת וסיים ואמר שזה חסר לב לפי שיחשוב האדם כי איננו צריך לחזור בה תמיד כיון שיש לו לב טוב להבין וע"כ אמר שאינו כן אבל זה שאינו חוזר תמיד על למודו הוא חסר לב:

שהיה יושב ודורש כו'. פירוש שהיה מגלה פנים בתורה בפרהסיא והיינו אשר תעשה ביד רמה אבל בגרסת ילקוט איתא את ה' הוא מגדף זה מנשה בן חזקיה כו' ושאמר וכי

לא היה לו למשה לכתוב אלא ואחות לוטן וכו' ונראה דאקרא דלקמיה דכתיב ותמנע היתה פילגש לאליפז וגו' לא היה אומר שהוא דבר שאינו צריך דאם כן בכל ספורי נשי עשו ובניו ויחוס משפחותיהם אמאי לא היה אומר נמי שהוא דבר שא"צ אלא על שאמר הכתוב ואחות לוטן תמנע שבא להודיענו שתמנע שהיתה פילגש לאליפז היא היתה אחות לוטן ואשר מזה הוכרח ליזקק לכתוב כל משפחות החורי שלא היו מזרע אברהם ויצחק היה מלגלג דדבר שאין צריך היה בעיניו ליחס כל משפחות החורי בשביל תמנע שלא היתה רק פילגש לאליפז והכי פירושו וכי לא היה לו למשה אלא לכתוב כל ספר יחוס בני חורי אלא משום אחות לוטן תמנע להודיענו מאיזו משפחה היתה תמנע פילגש של אליפז מיהו בב"ר דריש לה אקרא קמא והכי איתא שם תני רשב"י למה לי לדרוש ולומר ותמנע היתה פילגש כו' אלא להודיעך שבחו כו'. והרא"ם כתב גם לפי הב"ר למה הוצרך הכתוב להודיענו שאחות לוטן כו' והוא דחוק לפרש דברי הב"ר כן עי' דברי הרמב"ן בזה לפי דברי הב"ר ובביאורי מהר"ן ע"ש ועוד נראה לפרש לדברי הב"ר שדרשו כן דלמה לו להזכיר שהיתה פילגש ולא אשתו אי לאו להודיעך שבחו וכו' דודאי מה שנשאת לאליפז לא היה חדוש דהא אהליבמה נמי בת אלופים ונשאת לעשו ולא קאמר שם להודיעך שבחו אבל מה שנישאת תמנע שהיתה בת אלופים לפילגש לאליפז הוי רבותא להודיעך שבחו כו' והכי מוכח לישנא מוטב תהא שפחה כו' וכל זה לדברי הב"ר אבל לדברי תלמודינו דנקט במלתיה ואחות לוטן תמנע אין לך אלא כמ"ש ודו"ק:

הוי מושכי עון וגו'. ועי' פירש"י הכא ובפ' מי שמתו ועוד נראה לפרש דה"פ שהיה מושך חטאו ועונו בשוא שאמר לשוא ולחנם כתב משה דבר זה. ומ"ש מאי כעבות העגלה וגו'. ר"ל כיון שמתחלה קאמר בחבלי שוא שאינו עב כל כך מאי קאמר שוב לשון הסותר כעבות העגלה שהוא עב הרבה ואמר להודיענו כי היצר הרע מתגבר על האדם בכל יום ומושכו ומרגילו בעון אחר שהוא אינו מתחלה אלא בחבלי שוא והוא דמיון חוט של בוכיא ולבסוף עבירה גוררת עבירה עד שיתרבו כ"כ עד שאפשר ליגדל מהם חבל עב כעבות העגלה:

דבעי לאגיורי ובאתה אצל אברהם כו'. נראה שיצא להם זה הדרש מדהקפיד הכתוב לומר שאמו של עמלק היתה תמנע שילדה אותו לאליפז כדכתיב ותמנע היתה פילגש וגו' ובכל שאר בני אליפז תימן אומר צפו וגו' לא הזכיר הכתוב מי היתה אמן דרשו בו דהכי קאמר דמשום דלא קבלוה אברהם כו' הוצרכה להיות פילגש לאליפז באמרה מוטב תהא שפחה כו' ועי"ז נענשו הם שנולד ממנו עמלק דצערינהו לישראל ודברים אלו נוטין לדברי הרמב"ן ע"ש ושאמר שהי' מלגלג על הא דכתיב וילך ראובן וגו' יראה

שעל כל ספור הענין שמצא דודאים בשדה ויבא אותם אל אמו וגו' לא היה מלגלג דאם לא כן בכל ספורי ומעשה אבות שבתורה למה לא היה מלגלג אלא שהי' מלגלג שלא היה לו לכתוב שהיה נעשה כל הענין בימי קציר חטים אם לאו דמאי איכפת לן בזה וע"ז השיבו שבא להודיע שאין הצדיקים פושטים ידיהם בגזל ופירש רש"י בימי קציר חטים לאחר שקצרו השדה שהכל רשאין ליכנס כו' עכ"ל ואין לשון קציר חטים סובל פירושו דבימי קציר חטים משמע שאז היה זמן קציר חטים ולא עבר עדיין קציר חטים והכי מפורש בהדיא בב"ר למ"ד שעורין היו דשעורין בזמן קציר חטים בשדה של הפקר הן שכבר כלה קציר של שעורים כו' ע"ש וה"נ יש לפרשו לפום שמעתין דאע"פ שהיה זמן קציר חטים והיו החטים מצויין בשדה לא לקח מהם אלא מן המופקר שמצא דודאים בשדה וגו' וכן נראה מפירוש רש"י בחומש:

יברוהין פירש"י לא אתפרש עכ"ל ועי' ברמב"ן בחומש בזה באורך:

סיגלי הכא ובפרק כיצד מברכין ובפרק במה טומנין פירש"י וייאולש ובחומש פירש"י סיגלי עשב הוא ובלשון ישמעאל יסמין עכ"ל ועי' בזה טענת הרמב"ן ומתוך טענותיו כתב הרא"ם לשבש ספרי פירש"י שבחומש וטעות נפל בפירושו בין סימלק לסיגלי שסימלק הוא יסמין בלשון ישמעאל כמו שפירש"י בפרק כיצד מברכין זהו תוכן דבריו ואינן נוחין דלדבריו ישבש גם כל נוסחת תלמוד שבסוגיא זו שכתוב בהן לוי אומר סיגלי וכן הביאו הערוך בערך סיגלי ולפי פירש"י שבחומש הדודאים הוא סימלק הוו דלא כחד מהני אמוראי דפליגי הכא ודוחק הוא דשלשה שמות יש לו דסיבסוך דקאמר רבי יונתן הכא הוא סימלק דהיינו יסמין כפירוש רש"י בחומש לגירסת הרא"ם. גם אטענת הרמב"ן שכתב אבל אין זמנם בימי קציר חטים עכ"ל השיב הרא"ם לפי גרסתו בפירוש רש"י סימלק שהוא יסמין וזה ימצא בכל שנה עכ"ד אין זה מספיק לשמעתין דללוי שאמר הכא סיגלי תחול קושית הרמב"ן אבל לפי מה שפירש"י בשמעתין בימי קציר חטים לאחר שקצרו השדה לא קשיא מידי גם לפי הפי' שכתבנו דבימי קציר חטים היינו בזמן שעדיין היה קציר חטים י"ל שמצאן במקרה כמ"ש הרמב"ן. ואמר יצתה בת קול ואמרה לו תשב באחיך וגו'. הוא לשון תחלת המאמר שהיה יושב ודורש כו' באחיך תדבר ר"ל במשה רבינו דכל בני ישראל אחים הם בבן אמך תתן וגו' שהיו ג"כ אחים מן האם דד' אמהות היו משה מלוי ומנשה מיהודה מאם אחת נולדו מלאה והיינו שתתן בו דופי לומר עליו חס ושלום שהוא אמר בתורה דבר שאינו צריך אלה עשית אם החרשתי לך ולא אשיבך על לגלוגך דמית ח"ו והיית חושב שאהיה כמוך לדבר שוא ושקר אבל לא אחריש לך ואוכיחך ואערכה נא לעיניך שדברי אינם בדאים אבל הם צריכים וכדמסיק וק"ל:

כל העוסק בתורה לשמה משים שלום בפמליא כו' שנאמר או יחזיק במעוזי וגו'. ר"ל כל העוסק בתורה שלא לשמה הוא רפה וחלש בתורה וקרוב הוא לעזוב ממנה מפני המלעיגי' עליו אבל העוסק בה לשמה הוא מעיז פניו נגד המלעיגים ומחזיק בה שע"כ נקראת התורה עוז שנאמר ה' עוז לעמו יתן וגו' וז"ש או במקום אם יחזיק במעוזי לעסוק בה לשמה יעשה שלום לי וגו' כפל הענין השלום לו יתברך ב"ה כי שני העולמות שלו יתברך ב"ה הם והיפך הענין כי בראשונה הקדים העשיה לשלום יעשה שלום לי ובשניה הקדים השלום לעשיה שנאמר שלום יעשה לי לפי שבפמליא של מעלה השלום הוא בעצמות וע"כ סמך השלום לו יתברך ב"ה אלא שע"י חטא באת הקטגוריא בפמליא של מעלה שיש מלמדים על האדם זכות ויש מלמדים חובה וזה שלומד לשמה עושה השלום העצמי בפמליא של מעלה אבל בפמליא של מטה סמך העשיה לו יתברך ב"ה לפי שהשלום אינו עצמי אלא מקרה כמ"ש בבריאת עולם שאמר שלום אל יברא שהוא כולו קטטה אלא שע"י מעשה האדם שלומד לשמה נעשה שלום בפמליא של מטה. ושאמר כאלו בנה פלטרין של מעלה כו'. ר"ל דרך בשר ודם שא"א לבנות העליה קודם שבונה הבית שהוא היסוד לו אבל מעשה אלהים שברא בנה השמים העליונים ואח"כ הארץ התחתונית כמ"ש בפרק אין דורשין לדעת ב"ש השמים נבראו תחלה ואח"כ הארץ והנה העוסק בתורה לשמה הפליא לעשות כמעשיו ית' ב"ה שהוא בונה בתחלה פלטרין של מעלה דהיינו שמקיים עולם של מעלה ואח"כ מקיים עולם שלמטה כמ"ש ושמתי דברי בפיך וגו' כמו שהיה דברי בבריאת עולם שמים ואח"כ ארץ כן שמתי בפיך לקיים פמליא של מעלה שהוא לנטוע שמים ואח"כ שלמטה ליסוד ארץ. ושאמר. אף מגין כו' שנאמר ובצל ידי כסיתיך וגו' כי צל ידו ורשותו הוא עולם ומלואו ואמר כי בכלל צל ידו ומגינו שמגין על כל העולם כסיתיך ר"ל בשבילך ושאמר לוי אף מקרב הגאולה שנאמר ולאמר לציון עמי וגו' כי לפי הענין ה"ל למכתב ולאמר לישראל או ליהודה עמי אתה אבל אמר לציון לפי שכבר אמר הנביא הושע ואמרתי ללא עמי ישראל בגלותם שתהיו עמי אתה בגאולה לעתיד אמר הנביא ישעיה ולציון כי ע"י שתהיו מצוינים בהלכה לעסוק בתורה לשמה תהיו נקראים עמי אתה בגאולה:

כל המלמד את בן חבירו תורה כו' כאלו עשאו שנאמר ואת הנפש וגו'. מפורש בב"ר אם מתכנשין כל אומות העולם אין יכולין לזרוק נשמה ביתוש ואת אמרת אשר עשו כו' ע"ש. והוא מבואר הנפש שזכר הוא נפש אדם אשר עשו כי טרם היותו יודע דרכי התורה מותר אדם מן הבהמה אין ובידיעתו דרכי התורה תבדל יצירתו מכל שאר ב"ח ונעשה אדם שזאת היתה תכלית בריאתו. ושאמר כאלו עשאו לד"ת כו' ע"פ מ"ש הרבה למדתי

מרבותי ויותר מחבירי ויותר מתלמידי שע"י משא ומתן בלימוד עם בן חברו נתחדשו לו דברי' והרי הם כאילו עשאם וחדשם בעולם וז"ש ושמרתם את דברי הברית שיהיה שמור בפיך ד"ת לבן חברך וע"י כך ועשיתם אותם. ושאמר כאלו עשה לעצמו כו'. הוא מוסיף בזה שאף הוא עצמו אפשר בתחלת למודו עם בן חבירו לא היה נקרא אדם ובלמודו עמו תוסיף לו החכמה עד אשר נפשו נעשית נפש אדם ודו"ק:

כל המעשה את חבירו לדבר מצוה כו'. שנאמר ומטך וגו' הורה דבר זה במקום הזה כלפי מ"ש לפי שהיו מרננים על המטה שהוא מוכן לפורענות בו לקו מצרים כמה מכות לכך אמר ומטך אשר הכית בו וגו' שהוא מוכן גם לטובה והוא מבואר שמעשה הש"י אינן בטבע אבל בדבר אשר הוא מוחץ הוא רופא ובמטה אשר הכית בו היאור לפורענות הכה בו הצור לטובה ולפי שיש בזה לבעל דין לחלוק כי מעשיו משתנים לפי השלוחים כי שם הכה אהרן לפורענות וכאן הכה משה לטובה וע"כ רמז לך הכתוב כאן כי הכאת אהרן ביאור היא עצמה כאלו היתה הכאת משה כי המעשה את חברו כו' שזה אינו אלא דבר מצוה מפי השי"ת וכן הם מעשיו בו שמוחץ בו הוא מרפא לפי עונש ושכר המקבל:

אפיקורוס מלשון אפיקורסות וחציפות וי"מ מין א' היה נקרא שמו כן ונראה לדעת ר' יוסף שאמר אפיקורוס כגון הני דאמרי מאי אהנו לן רבנן כו' היינו כמ"ד דאפיקורוס זה המבזה ת"ח גופיה וזה שאומר מאי אהנו לן רבנן כו' הרי מבזה אותן אבל המגלה פנים בתורה היינו כגון מנשה בן חזקיה שמבזה התורה גופה כדאמר לעיל וע"ז השיב לו אביי מכלל זה שאומר מאי אהנו לן רבנן לדידהו קרו להו כו' הוה מגלה פנים בתורה ומבזה דברים פשוטין שבתורה שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה וגו' שהוא מפרש לה בפנים אחר שלא כהלכה. ושאמר ואמר הכי אמרי' התם כו'. ר"ל אף שהדבר אמת הוא שיצא מתוך משא ומתן של הרב עם התלמיד מ"מ אפקירותא הוא לתלות הדבר גם בו אלא שיתלה הדבר ברב לחוד דהכי אמר מר:

דף ק.

ושאמר מעולם לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה כו' דבכמה דוכתין תלה הטומאה בעורב כמו לא לחנם הלך הזרזיר אצל עורב לפי שהוא טמא מפורסם ושטוף בזמה שהוא אחד מהמשמשים בתיבה ולהיפך ביונה שתלה בכ"מ הטהורים בו כמו יונתי בחגוי הסלע וגו' לפי שהוא אינו מזדווג רק לבת זוגו ומפורסם לטהור וז"ש מאי אהנו לן רבנן דמעולם לא שרו לן דבר הנראה טמא כעורב וכן לא אסרו לן דבר הנגלה ונראה לטהור כיונה וע"ז רבא כי הוו מייתי טרפה קמיה וחזא ביה איהו טעמא להתירא שאינו גלוי

להתירא אלא לפי הנראה היה הדבר אסור א"ל חזי דקא שרינא לכו עורבא וכן להיפך בחזי ליה טעמא לאיסורא וק"ל:

אמרי הא מגלת אסתר לא בעי מטפחת כו'. אפשר דסברי כמ"ד בפ"ק דמגילה מגילת אסתר אינו מטמא ידים ולא ברוה"ק נאמרה ליכתב ולכך לא בעי בה מטפחת כדבעינן בשאר ספרי הקדש כדאמרינן ר"פ בני העיר והיינו אפקירותא כיון דאיכא כמה תנאי דפליגי התם לא ה"ל למיפסק הלכה כנגד רבן רב יהודה ועוד י"ל דהיינו אפקירותא שזלזלו במגלת אסתר דאע"ג דלא נאמרה ליכתב ברוח הקודש מ"מ לקרות אותה נאמרה ברוח הקודש כדאמרינן התם ואין לזלזל בה ודו"ק:

מפני מה נענש גחזי מפני שקרא לרבו כו'. נראה דלאו על הצרעת אמור שהרי הוא מפורש בקרא שנענש בצרעת על שלקח הכסף ובגדים מנעמן אלא על מה ששנינו לקמן שגיחזי אין לו חלק לעוה"ב לא היה ראוי לעונש זה אלא מפני שקרא לרבו בשמו וק"ל:

נחל מבית קדשי הקדשים כו'. כולה מילתא מפורש בקרא בכל הענין שם. אלא דקאמר שיש להאמין בזה שהדברים כפשטן שלא תאמר להוציאן ממשמען שנאמרו בדרך משל כמו והיה כעץ שתול על פלגי מים וגו' וקא"ל ההוא סבא יישר לפרש הדברים כפשטן וקבעי ר' ירמיה למימר דמחזי כאפקירותא לעלות על דעתו לפרש הדברים דרך משל כי כן דרך האפיקורסים להוציא הדברים ממשמען וא"ל דאדרבה דסיועי מסייע לך במה שא"ל יישר נגד המינים אלא אי שמיע לך הא שמיע לך כו' דלגלג עליו אותו תלמיד ולא האמין להעמיד הדברים כפשטן עד דחזינהו למה"ש דהוו מנסרי אבנים טובות כו' הא ודאי דרך המינים הוא שלא להאמין שהדברים כמשמען. ויתר דברי מאמר זה מפורש בפרק הספינה ע"ש:

ועלהו לתרופה חד אמר להתיר כו'. דלפי פשוטו מל' רפואה התי"ו נוספת. ושאמר לתואר פנים של בעלי הפה. ר"ל בעלי הפה שהיו הוגים התורה בפה כדאמרי' לעיל שהאדם לעמל פה נברא ולפי שהם משחירין פניהם על התורה בעוה"ז יהיה להם תואר פנים לעה"ב וע"ז סמך מאמר כל המשחיר פניו על דברי תורה כו' שנאמר מראהו כלבנון בחור וגו' פירש"י דכתיב לעיל מיניה שחורות כעורב וגו' כמה קראי דלעיל מיניה כתיב ונראה לפרש דבחור נמי משמעו שחרות כמו הילדות ושחרות הבל ובלשון המשנה ונח לתשחורת ובשחורות כעורב פירש"י ג"כ ע"ש שהוא נוי לבחור ולזה אמר שהאדם זוכה שמראהו בעוה"ב מבהיק כלבנון אם היה בחור כארזים שהיה משחיר פניו בעוה"ז בבחרותו שהוא עת השחרות שהאדם בכחו ללמוד תורה:

כל המרעיב כו' הקב"ה משביעו לעוה"ב שנאמר ירויון מדשן ביתך וגו'. פירש"י דלעיל מיניה מהאי קרא מיירי עניינא דמרעיב עצמו כו' עכ"ל מפורש לא ידענא ענינא דמרעיב עצמו לעיל מיניה בכולי האי מזמורא ויש לפרש דבקרא דלעיל מיניה כתיב מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון וע"פ מ"ש בפרק כ"ג דבדורו של ר"י בר אלעאי היו ששה תלמידים מתכסין בטלית א' והיינו שהיו מרעיבין עצמן על ד"ת ואף טלית לא היה לכל אחד מהן כדרך טלית של ת"ח שהוא גדול כדאמרי' פ' המוכר פירות רק כנף אחד מהטלית היה די להם וז"ש מה יקר חסדך אלהים בעיני ת"ח שהרי בצל כנפיך יחסיון דדי להן כנף אחד מטלית שראוי לת"ח וק"ל:

עתיד הקב"ה ליתן לכל צדיק מלא עומסו כו'. כי השכר שהוא ית' ב"ה נותן הוא לפי יכלתו שהוא בב"ת ולא לפי המקבל שהוא בעל תכלית וז"ש ברוך ה' יום יום יעמס וגו' שברכת ה' יהיה לפי יכולתו יום יום יעמס יום של הקב"ה שהוא אלף שנים נגד יום אחד של אדם יעמס לנו וזה שתמה אביי וכי אפשר כו' כי האדם שהוא בעל תכלית יקבל שכר כ"כ שהוא בב"ת לפי הנותן כמ"ש מי מדד וגו' שמדתו גדולה עד בב"ת. והשיב לו עתיד הקב"ה ליתן לכל צדיק וצדיק ש"י עולמות שנאמר להנחיל אוהבי י"ש וגו'. שלא נזכר בקרא מהו אותו הי"ש וע"כ דרשוהו בגי' י"ש עולמות דבאותן עולמות יכול האדם לקבל שכרו כ"כ ועי' בזה סוף מסכת עוקצין ולפי הקרי אוהבי בלשון רבים אבל לפי הכתיב אוהבי בלשון יחיד דרשוהו בו לכל אחד מאוהבי ועד"ז אר"מ במדה שאדם מודד מלמטה מודדין לו שכר מלמעלה בב"ת ותמה ר"י וכי אפשר לאדם לקבל שכר כ"כ והשיב במדה טובה כתיב ויצו שחקים קראן כאן שחקים ע"ש ששוחקים מן לצדיקים כדאמרי' בחגיגה ואמר ודלתי שמים פתח כאן בטובה כינה הפתיחה על שמו יתב' ב"ה ולכך היתה מרובה שני דלתות אבל בפורענות כתיב נפתחו כאילו נפתחו מאיליהן כי מדת הפורענות מעוטה רק שני ארובות ומביא ראיה מפורענות שהוא הנראה לעינים שא"א לאדם לסבול בעוה"ז הרבה שהרי אדם מושיט אצבעו באור מיד נכוה ואעפ"כ כתיב ויצאו וראו וגו' דהיינו שיראו דבר נפלא בעיניהם על הפושעים כי תולעתם לא תמות כי דבר שאין לו עצם כמו התולעת אינו מתקיים משנה לשנה ותולעתם לא תמות ויהיה קיים להוסיף להם פורענות כמ"ש קשה רמה למת כמחט בבשר החי אלא כשם שנותן כו' דודאי אין זה כח הרמה שתהיה קיים כ"כ אלא שהקב"ה נותן כח ברשעים לקבל פורענות כך נותן הקב"ה כח לצדיקים שיהיו מקבלים טובתן לפי הנותן שהוא בב"ת:

דף ק:

לא תנטוש גילדנא מאודניה כו' ובערוך פי' ולא תפשוט העור מן האוזן של הבהמה שאותו העור לחבלה יהיה ולא יצלח למלאכה אלא כו':

בת לאביה מטמונת שוא כו' לפי שיחשוב האדם בנולדה לו בת שיש לו בה שכר יותר משנולד לו בן כי הבת מיום שנולדה היא ברשותו למוכרה לאמה ולהשיאה והוא מקבל כסף קידושיה ומעשה ידיה שלו וכן שבח נעורים לאביה מה שאין כן בבן ואמר כי מטמון זה שיש לו בה הוא מטמון שוא כי יצא שכרו בהפסדו כי הוא מפחד תמיד עליה ואף בלילה לא יישן מדאגתו עליה וצריך לשומרה בקטנותה שמא תתפתה וכו' דבנערותיה אפשר שיהיה לו שכר הפתוי דהיינו הקנס שהוא לאביה אבל בקטנותה אין לה קנס כר"מ. ואמר בנערותה שמא תזנה אבל בגרה ודאי תזנה והוצרך להשיאה ושמא לא ימצא להשיאה להגון לה כדאמרינן בתך בגרה שחרר עבדך וכו' נשאת שמא לא יהיה לה בנים וזו הדאגה בבת ולא בבן כי אין האשה אלא לבנים ושאמר אי אפשר לעולם בלא זכרים וכו' מבואר בפ"ק דב"ב ע"ש:

וח"א ישיחנה לאחרים כו'. שמא הם ישיאוהו עצה טובה להשיבו מדאגתו וכן פירש"י בפי"ה ע"ש:

מנע רבים מתוך ביתך כו'. אצל רבים אמר שימנע אותם מתוך ומפנימית של ביתו וכו' אפשר ברבים שימצאו בהם רשעים שאין לאדם לגלות להם מסתוריו אבל אל הבית דהיינו מחוץ לבית יביא רבים הצריכים לו כי העניים רבים הם אך לא הכל תביא אף מחוצה לו ועל הראשונות מייתי דאמר רבי לא ירבה אדם רעים בתוך ביתו דהיינו בפנימית של בית כי ברבים הרעים אפשר שיהיו בהם רשעים כמ"ש איש רעים להתרועע וק"ל:

אשה טובה מתנה כו'. ר"ל היא מתנה טובה לפי הגזרה כמ"ש מ' יום קודם יצירת הולד ב"ק יוצאת בת פלוני לפלוני אבל אמר שאפשר שתשנה הגזירה והיא בחיק ירא אלהים תנתן ע"י בקשת הרחמים. ואמר אשה רעה צרעת כו'. כמו הצרעת שהיא רעה הדבוקה באדם כמ"ש וצרעת נעמן תדבק בך וגו' כך האשה הרעה היא הרעה הדבוקה באדם עד שמרחיקה ומגרשה מתוך ביתו. ואמר אשה יפה לפי פשוטו גם היפה במעשיה אשרי בעלה שהיא מצילה אותו מאשת אחרים כמ"ש דיה שמצלת לן מעבירה וז"ש מספר ימיו כפלים לפי שנאמר בעבירה הכרת תכרת בעוה"ז ובעוה"ב ואמרי' בפרק הזהב בעבירת אשת איש שהוא מיורדי גיהנם ואינן עולין ולז"א באשה המצלת את האדם מעבירה שמספר ימיו כפלים בעוה"ז ובעוה"ב:

העלם עיניך מאשת חן וכו'. והיא אשת איש כי אפשר שלא תהיה יפה אבל היצה"ר נותן לה חן בעיני רואיה וז"ש פן תלכד במצודתה כי היא אינה רק מצודת היצה"ר:
אל תט אצל בעלה למסוך וכו'. כמ"ש זנות יין ותירוש וכו'. ואמר כי בתואר אשה יפה וכו' כי אשה יפה לבעלה הנזכרת לעיל הוא גם במעשיה זוכה לעוה"ב ולעוה"ז אבל הרואה רק בתואר של אשה היפה רבים הושחתו בעה"ז ועצומים כל הרוגיה לעה"ב ביורדי גיהנם. ואמר רבים פצעי רוכל כו'. כי הרוכל הוא הממציא להם דברים שהנשים מתקשטות בהם ומביאים לדבר ערוה כדאמר בבנות ציון בפרק במה אשה ומכניסות יצה"ר בבחורי ישראל כארס בכעוס וז"ש הכא כניצוץ המבעיר גחלת כן מבעירים אש של היצר הרע באדם. ואמר ככלוב מלא עוף וגו'. כמו שאלו העופות המלאים בכלוב נראים מבחוץ וא"א שלא יגיע גם מנוצתם מבחוץ כן בתיהם מלא מרמה ואי אפשר שלא יודע מערמתם מבחוץ בדבר ערוה שזכר. ואמר מנע רבים וכו'. מבואר לעיל. ואמר רבים יהיו דורשי שלומך כו'. ואעפ"כ לא תגלה סודך כו'. כי שמא לבם אינם שלמים עמך והוסיף לומר דאפי' נגד שוכבת חיקך שהיא אשתך שמור פתחי פיך. ואמר אל תצר כו'. התחיל בלשון נוכח וסיים שמא למחר איננו בלשון נסתר ואפשר שלא רצה להיות תולה קללתו לנוכח כדרך הכתובים ועי"ל כי שמא למחר איננו ר"ל שגם הצרה שדואג עליה איננו תהיה. ואמר כל ימי עני רעים וכו'. מבואר בפ' מי שמת ע"ש:

דף קא.

הקורא פסוק של שיר השירים וכו'. לפי שהספר נקרא שיר השירים ומדבר במשל ומליצה יחשוב המשורר לעשותו כמין זמר ושיר בעלמא:
והקורא פסוק בבית משתאות בלא זמנו וכו'. היינו במשתאות ושמחות הרשות שהם בכל השנה בלא זמן שאותן השמחות גופן של איסור הם ולאפוקי במשתאות ושמחות שהם של מצוה בזמנו כגון פסח בפסח וכו' כדלקמן. ואמר נמי שמביא רעה לעולם מפני שהתורה וכו'. כמ"ש דבשמחה של איסור הוא בכל השנה ולא הביא ראיה לזה אבל סמך אהיפך דאמר לקמן כל הקורא פסוק בזמנו מביא טובה וכו' וז"ש עשאוני בניך בשמחת רשות שלהם ככנור שמנגנים בהם העכו"ם בשמחתם. ואמר לה בתי בשעה שאוכלים ושותים כו'. גם בלא שמחה בכל השנה במה יתעסקו אמרה לו רבונו של עולם אם בעלי מקרא כו' ר"ל יהיה להם עסק בהם כעוסק בתורה ולא כעוסק בשיר וזמר כדאמרינן גמרא גמור זמורתא תהא ומייתי לה מקרא ודבר בעתו ר"ל דבר של תורה בעתו דהיינו פסח בפסח וכו' שהוא שמחה של מצוה מה טובה מביא לעולם:

והלוחש על המכה וכו'. והטעם שאסור להתרפאות בדברי תורה ממכה וחולי שכבר חלה לפי שסבר שעושה התורה כשאר דברים שבעולם המרפאים החולה והמכה ואינו כן כי התורה יש לה מעלה יתירה שבקיומה ולימודה היא מגינה על האדם שלא יבא כלל לידי חולי ומכה וכדקאמר בפרק ידיעות הטומאה דלהגן בתורה שרי והיינו דמייתי מקרא לא אשים עליך לפי שהיא מגינה וק"ל:

אם תשמע לא אשים כו'. מבואר כדלעיל אם תשמע לא אשים לפי שהתורה מגינה ולכך אם תשמע לא אשים ואם לא תשמע אשים וכו'. מבואר בת"י ואם תעברון על פתגמי משתלחין עליך ואם תתובון אעדינון ארום אנא ה' מסאך. ולכאורה מלת כי אינו מיושב לפי הדרש ולפי הדקדוק שהוסיף רש"י בפי' החומש יתיישב שכתב ואם אשים הרי הוא כלא הושמה כי אני ה' רופאך עכ"ל דר"ל דואם אשים חסר מן המקרא אבל כיון דהשימה הוה כאלו לא הושמה יהיה ואם אשים בכח המאמר דולא אשים וזה שנתן טעם דלכך הוה גם השימה כאלו לא הושמה כיון שאני ה' רופאך ויכולת בידי לרפאות משא"כ בכח ב"ו שגם אחר רפואה המכה ניכרת ברושם מה ודו"ק:

חמה עזה יש בעולם כו'. עפירש"י אבל מלשון יש בעולם לא משמע כן אלא דיש לפרש שעליהן אמר כך כמ"ש בספ"ד מיתות שאמר להן תמה אני אם ימותו מיתת עצמן כו' ע"ש וכן מ"ש הכא ס"ת שרוי בצער ואנו לא נבכה ע"פ מש"ש נטל ב' זרועותיו והניחן על לבו אמר אוי לכם ב' זרועותי שהן כשני ס"ת כו' כמבואר שם וכן מ"ש כלום חסרתי מן התורה מבואר שם. ושא"ל רבי עקיבא למדתנו רבינו כי אדם וגו'. אע"ג דקרא הוא א"ל בלשון הזה כדרך שאלת ותשובת התלמיד לרב ויש לדקדק בזה דבפרק במה בהמה איכא למ"ד דאין מיתה בלא חטא כו' ומסיק עליה תיובתא מההיא דד' מתו בעטיו של נחש ואמאי לא תסייע מהכא דקא"ל רבי עקיבא לר"א כי אדם אין צדיק וגו' דמשמע מיניה דאין מיתה בלא חטא ולפי מה שכתבו התוספות שם אההיא דד' מתו בעטיו של נחש והא דכתיב כי אדם אין צדיק בארץ וגו' ברוב בני אדם קאמר עכ"ל יש ליישב דה"נ ר"ע קאמר לר"א שאפשר שגם אתה מרוב בני אדם ודוחק:

טוב אתה מטפה כו'. יראה שכל אחד מהם נקט בדבריו טובה והנהגה אחת שבעולם מן הג' עולמות כי הנהגה של גשמים הנראית פועלת להטיב לבריות היא מלמטה כמ"ש שאין לך טפה היורדת מלמעלה שאין עולין כפלים מלמטה והנהגה שנית מגלגל חמה נראית פועלת להטיב לבריות מעולם אמצעי והנהגה השלישית מאב ואם שהם בדיבורם וכח הנשמה שמעולם עליון מגדלים ומנהיגים להטיב לבניהם אחריהם אבל הנהגות שלהם אינן רק בעה"ז משא"כ הנהגת הרב לתלמידו שמטיב לו בעוה"ז ועוה"ב ולפי

שראה ר"ע שהיו מצטערין על צערו כדלעיל לכך אמר שאל תצטערו בכך לפי שחביבין יסורין ולטובתו הן באין לכפר עליו:

דף קא:

ואמר וכי חזקיהו לכל עולם כולו לימד תורה כו'. לפי שספר משלי מדבר בהנהגת בן אדם ובדרך ארץ ע"פ התורה אשר גם דעת הנמוסית מודה בזה ע"כ אמר לכל עולם כלו לימד. ושאמר שדיוה בדודא דנחשא ושדי נורא תותיה כו'. אפשר דיצא להם זה הדרש מויאסרוהו בנחשתים דהיינו בדוד של נחשת ודריש ליה נמי נחשת מלשון שולים כמו נחשתה מחממתה וכמו נחשתו של תנור דמס' כלים כפירש"י פרק כירה והיינו שהיה מיסרו בנחשתו ושולים של הדוד ע"י שהסיק תחתיו האש וע"י זה היצר לו וחלה וגו'. ושאמר היכי ליעבד כו' קרא לגדולים כו'. כל זה בספרי הגמרות אינו ויצא להם זה הדרש מדכתיב בסיפיה דקרא ויתפלל וגו' וידע מנשה כי ה' הוא האלהים דמשמע שקרא קודם לאלהים אחרים:

ג' בעלילה באו וגו'. עפירש"י שבאו בעלילה שאמרו דברים של ניצוח שאין להם תשובה עכ"ל. אבל לשון עלילה לא נאמר כן בכ"מ אלא אדרבה נאמר על מי שבא בעקיפין ודבר שאינו אמת וזהו בנין אב לכולן ושם לה עלילות דברים וגו' ונראה לומר שכוונת רש"י דודאי שטענות אלו הג' היו עלילות ולא טענות אמיתיות דודאי שהיה להם תשובה אלא דלפי דעתם שהיו דבריהם טענות של נצוח שלא היה להם תשובה וכדי שלא יהרהרו אחרי מדותיו של הקב"ה עלתה להם טענתם אעפ"י שבעלילה היו וק"ל:

מס' רבוא כו'. יש לפרש דחטא הרבים שהם ס' רבוא היא יותר גדול מחטא של יחיד א"נ י"ל כלום גדול עוני שהוא בין אדם לחבירו רציחת הבל מעון ס' רבוא שעשו את העגל שהיא עבירה בין אדם למקום וזה שדקדק לומר שעתידין לחטוא לפניך דהיינו עון שהוא לפניך וק"ל:

הברכה אחת היא לך אבי כו'. שהיה לו מקום הרהור אילו לא ברכו שהיה מהרהר כי יש שתי רשויות וכביכול שאין ביד הקב"ה כל הברכות אלא ביד אלוה אחר וז"ש הברכה אחת היא לך מהקב"ה:

שריבע עם כו'. פירש"י שהשפיל את ישראל מלשון רביעה וכדאמרינן בס"פ במה בהמה בשעה שהעמיד ירבעם ב' עגלי זהב נבנה צריף א' והוא איטליא של יון ועי"ל שהוא נעשה בעל של עם כדאמרינן בתענית למה נקרא רביעה שרובע הקרקע שהוא נעשה בעל של הארץ:

שעשה מריבה בין ישראל כו'. עפירש"י ולולי פירושו היה נראה לפרש כפשוטו שעשה מריבה בין העם שנעשו לשני ממלכות ונחלקו זה עם זה. ושאמר שניבט ולא ראה. ר"ל שלא היה לו רק הבטה בעלמא ולא ראייה ממש שהרי טעה. ואמר הוא נבט הוא מיכה הוא שבע כו'. דנבט היה משבט אפרים ובמיכה ובשבע בן בכרי מפורש בהן ג"כ איש מהר אפרים גם במעשה דשבע בן בכרי כתיב ושם נקרא איש בליעל ע"ש מעשה מיכה שקודם לו דכתיב בעובדי ע"ז יצאו אנשים בני בליעל וגו' עם לבבך בליעל וגו' ובמעשה דירבעם כתיב ושם אמו צרועה אשה אלמנה וגו' ע"ש מעשה דשבע בן בכרי שקודם לו שנהרג אביו נבט שהוא שבע בן בכרי והיתה אשתו אלמנה במעשה דירבעם וקאמר דבמעשה מיכה קראו מיכה ע"ש מעשה דקודם לו במצרים שנתמכמך בבנין ובמעשה דירבעם שקראו נבט ע"ש שניבט ולא ראה שעל מעשה ירבעם ראה יוצא אש מאמתו אך קשה בקרא לומר דשבע בן בכרי הוא נבט דהא בשבע בן בכרי כתיב איש ימיני דמשמע שהיה מבנימין ונבט מאפרים היה וי"ל דקראו איש ימיני ע"ש שהיה חולק במלכות בית דוד ששבט בנימין היו חולקים במלכותו של דוד בשביל שאול:

שראה אש יוצא מאמתו כו'. אמתו הוא רמז על זרעו שממנו יצא אש המחלוקת לכלות מלכות בית דוד וכן לענין צרעת פרחה על אמתו רמז על זרעו שיפרח ממנו המלוכה על ידי צרעת כדאמר לקמן שנצטרע דוד ששה חדשים ע"י מעשה דבת שבע. ומה שאמר שראו אצטגניני פרעה כו'. מבואר בפ' קמא דסוטה ע"ש:

לחטאת בית ירבעם להכחיד כו'. נקט בית ירבעם לענין הכחדה שבעוה"ז כדכתיב שלא נשאר לו נין ושאר:

מפני שהוכיחו ברבים כו'. כיון דכל זה הוכחה היה לא היה לו לקרותו מרד כמ"ש וזה הדבר הרים יד וגו' אי לאו שהוכיחו ברבים שהוא הוא המרד שהיה לו להוכיחו בצנעה ויש לדקדק דהא עונשו של ירבעם מפורש בקרא שנענש על שהחטיא ישראל בעבודת כוכבים וי"ל כענין שאמרו עבירה גוררת עבירה דאי לאו גסות הרוח שהיה בו שמרד במלכות בית דוד לא היה בא להחטיא ישראל לעבוד ע"ז כדלקמן:

וזה אשר הרים וגו' שחלק תפילין כו'. שמעתי בזה ע"פ מ"ש בר"פ אלמנה נזונית כל מלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו חוץ מהתרת מנעל ולא אמרן דלא מנח תפילין אבל מנח תפילין לית לן בה והשתא כשהוא חולץ תפילין לפניו מראה שאינו רוצה לעבוד לו עוד כל עבודות שהעבד עושה לרבו וק"ל:

כיון דחזו ליה לרחבעם דיתיב כו'. יצא להם זה הדרש כי לפי פשוטו הענין כפול בקרא דכתיב ושב לב העם אל אדוניהם וגו' ושבו אל רחבעם מלך וגו' וע"כ דרשו ושבו אל

רחבעם וגו' מלשון ישיבה שיראו אותו בישיבה בעזרה ואני עומד והיינו גסות הרוח שהיה בו שלא היה הוא רוצה לעמוד במקום שרחבעם יושב. ואמר ואי יתיבנא כו'. אף שאסור לישב רק למלכי בית דוד לא היה חושש לעבירה זו מפני גסות הרוח שהיה בו אלא שהיה חושש שיהרגוהו שם על שהוא חושב עצמו למלך בירושלים עיר רחבעם ומורד במלכות בית דוד הוא והרד"ק הביא מאמר זה בדרך אחרת שאמר דחזו לירבעם דיתיב ואנא קאמינא סברי מורד במלכות הוא כו' ע"ש ואין נראה כן מסוגיא זו אלא שאם היה עומד ודאי דלא היה מורד במלכות אלא מפני גסות הרוח שהיה בו לא היה עומד וק"ל:

ויועץ כו' שהושיב כו'. משום דבפסוקים הקודמים כתיב ויועץ המלך רחבעם עם הזקנים וכתיב ויועץ את הילדים וגו' וכאן כתיב ויועץ ולא מפורש ביה עם מי היתה זו העצה ולה"ק מאי ויועץ ומפרש ליה שהושיב רשע כו':

ס"ד דגברא כירבעם פלח לעבודת כוכבים כו' ר"ל שהרי הוכיח את שלמה במילי דשמיא ואמר דאף אחיה השילוני טעה בו בירבעם וחשבו לצדיק כמ"ש בענין כאשר בשרו על המלוכה וע"כ חתם ומייתי ראייה דהא יהוא צדיקא רבא כו' אשר הטיבות לעשות הישר וגו' וכתיב ויהוא לא שמר וגו' דמשמע דבכל התורה היה יהוא ישר רק לא סר מכל חטאת ירבעם וגו' והיינו כדמסיק משום חותם של אחיה שטעה בו להסכים על חטאת ירבעם:

דף קב.

ואמר דכתיב ושחטה שטים העמיקו גו'. יראה דהוא ראיה לדרשה דלעיל וסמך בעיקר אקרא דבתר הכי שמפורש בו כל הענין שזכר דכתיב אני ידעתי אפרים וישראל לא נכחד ממני כי עתה הזנית אפרים נטמא ישראל ר"ל שאמר על ירבעם שנקרא ע"ש אפרים ואמר שהעמיק עצת שטים להאמינו במה שאמר כי אני מוסר לכולם ע"ש שהיה מוכיח את שלמה במילי דשמיא ואמר אני ידעתי אפרים כלומר ידעתי שכוונתו לרע אבל ישראל דהיינו הצדיקים שנקראו ישראל לא נכחד ממני לכפור בי כמו שהיה כוונת ירבעם בחתימת הצדיקים ומפרש לה עתה הזנית אפרים לעבוד עבודת כוכבים עגלי הזהב ועל ידו נטמא ישראל כמ"ש ירבעם החטיא ישראל ואגב דנקט תלמודא האי קרא קמייתי נמי מאי דדריש ביה ר"י אמר הקב"ה הם העמיקו כו' ר"ל הם העמיקו יותר משלי כו' שהעמיקו עצתם לענוש בעובר על צוויים יותר משלי כי אלו לא היה עונשם מיתה לידקר בחרב רק בעונש קל ממנו לא היה עובר על מצות עשה של תורה לעלות לרגל לירושלים

אבל מפני יראת עונש מיתה לידקר בחרב היה עובר על מצות עשה דאין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש וק"ל:

עת מזומנת לפורענות וביום פקדי וגו'. עיין פירש"י לפי פירושו נראה שאמר כן על מעשה מרגלים אבל הקרא כתיב במעשה עגל וכדלקמן בשמעתין וע"כ נראה יותר לפרש על י"ז בתמוז במעשה עגל כדאמרינן בסוף תענית ה' דברים אירעו לאבותינו בי"ז בתמוז בו נשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף את התורה כו' ודו"ק:

עת מזומנת כו'. מבואר כי הש"י מביא הטוב והרע לעולם קרוב לטבע וע"כ כשמביא הטוב לאדם לפי שכרו מביאו בעת המזומן לטובה כפי המזל שבאותו זמן וכן להיפך ברעה כשמביא העונש לאדם מביא בעת המזומן לרעה כפי המזל שבאותו זמן וכן יתבאר מקום מוכן כו' כפי המזל השולט באותו מקום:

וירבעם יצא כו' כשיצא מפיתקה כו'. דלא הל"ל מהיכן יצא ושהיה עליו שלמה חדשה ושהיו לבדם בשדה אלא דה"ל למכתב ויהי בעת ההיא וימצא אחיה השילוני את ירבעם ויתפוש אחיה בשלמה אשר עליו גו' וע"כ דרשו בו הנך דרשות וענין יצא מפיתקה של ירושלים עיין בפירש"י ובערוך פי' יצא מן הכתב הכתוב לצדיקים לעתיד שיחיו וישמחו בירושלים כו' ע"ש:

מה שלמה חדשה אין כו' אף תורתו כו'. דימה תורת ת"ח לשמלתו וכמ"ש שמלה לכה קצין גו' לפי שהת"ח ניכר בשמלתו וטליתו שהיא משונה מטלית של אחר כמ"ש במסכת ב"ב ואמר שהיתה תורתו כשלמה חדשה המחוורת עדיין בלי רבב ואשמועינן בדרש הזה שכשר היה ירבעם באותו שעה כשנתמנה למלך על ידי אחיה:

ואמר שכל ת"ח דומין לפניהם כעשבי כו'. לפי שגדולי התורה נדמו לארזי הלבנון וקטנים שלפניהם דומין לעשבי השדה שהוא נמוך לפני הארזים:

לכן תתני שלוחים וגו' מי שהרג את הפלשתי והוריש כו' עי' פירש"י כאן ובספר מיכה מפורש יותר:

ואומר אין פשע וגו'. שהוא חושב דבר זה לעבירה קלה ואין פשע שהוא מרד כמו שגזל אביו ואמו שיחשוב שאין זה גזלה שאביו ואמו ימחלו לו גם שיהיה לאחר זמן שלו ואמר שאינו כן אלא עבירה גדולה היא בידו שחבר הוא לאיש משחית דכמו שירבעם השחית והפריד את ישראל מאביהם שבשמים שלא יעלו לרגל למקום שהשכינה שרויה שם לברך משם את ישראל כן זה שאינו מברך ברכת הנהנין מונע מלברך את ישראל כפירש"י ועיין בחידושינו פרק כיצד מברכין וע"ז מייתי וידח וגו' את ישראל מאחרי ה' גו' כב' מקלות המתיזות כו' דהיינו שע"י עבודת כוכבים שעשה הדיחן והפרידן מאחרי

ה' שלא ללכת לירושלים אשר שם צוה ה' את הברכה ואמר כב' מקלות כו' יש לפרש שאמר כן ע"ש ב' עגלים שעשה האחד בדן והאחד בבית אל כב' מקלות שכ"א מתזת את חברתה ממקומה כן נפרדו ישראל ממקום ירושלים לדן ולבית אל לב' מקומות רחוקים זה מזה וק"ל:

בשביל כסף וזהב כו'. נקט נמי כסף ע"ש הכתוב וכסף הרבתי להם וזהב עשו לבעל דר"ל דהוה סגי להם ברבוי כסף אבל ע"י הזהב שנוסף להם עשו העגל מתוך רבוי הטובה ועיין בזה בחדושינו במסכת ברכות וק"ל:

יונקים מעגל אחד וכו'. ענין יניקה זו כמו שאין ראוי להניק מעגל ואדרבה הוא רוצה לינק כך ישראל לא היו ראוים לאותו מעשה להניק מן המעשה העגל כדאמרינן פ"ק דמסכת ע"ג ואמר דגם מכאן ואילך היו יונקים מב' וג' עגלים כי דורו של ירבעם לא היו ראוים לאותו מעשה אבל ירבעם הכריח אותם לכך כדאמרינן לעיל ודו"ק:

אין לך כל פורענות כו'. אמר כן לפי שמיני הפורענות באין כפי העבירות כמ"ש בפ"י מאמרות ז' מיני פורעניות באין לעולם על ז' גופי עבירות כו' וכדאמרינן פרק במה מדליקין אמר ר"י כאן שעונש עון העגל יבא על כל מיני פורעניות. ואמר שאין בה אחד מכ"ד בהכרע כו'. לפי שדימה הכתוב הזכיות והחטאים כאלו הם בכף מאזנים כמ"ש נושא עון כדאמרינן פרק קמא דר"ה שאם הזכיות מרובין מכריעין לטובה ואם החטאים מרובים מכריעין לרעה אמר שזה עון עגל הראשון שהוא תחלת כל חטאים של ישראל שאמר עליה הכתוב חטא העם הזה חטאה גדולה היא מכרעת כף מאזנים שאף אם הזכיות והחובות שקולים אז בדור ההוא עון העגל הראשון הוא מכרעת שיהיו העונות מרובין כמ"ש וביום פקדי גו' ר"ל וביום פקדי על הזכיות והחובות שלהם אז ופקדתי עליהם על הכף מאזנים את חטאתם זאת שיהיו הם מכריעים את הזכיות. ואמר שלאחר כ"ד דורות נגבה פסוק כו' ר"ל שבאותו מעשה היו ישראל ראוים ח"ו לכליה כמ"ש ואכלם ואעשה גו' וע"י תפלת משה נתבטלה הגזרה אז אבל נתקיים ונגבה פסוק זה בחורבן הבית שנאמר קרבו פקודות העיר גו' הן ב' פקודות הא' עון שהיה כבר במעשה עגל נקרב עתה לעונות הדור ההוא. ואמר ואיש כלי משחתו בידו גם שכבר ביטל משה פקודת הגזרה הנה עתה איש כלי משחתו בידו מוכן הגזירה לבא ואין מעכב בשעת החורבן ודו"ק:

מאי אחר כו'. לפי שכל הענין שלפניו אינו מדבר בירבעם רק במעשה נביא שאכלו אריה ולכך קאמר מאי אחר מה ענין זה למעשה שלפניו דמלת אחר משמעו שבסבת הדבר שנזכר למעלה בא ענין שזכר כאן. ואמר שתפשו הקב"ה כו'. דמדכתיב לא שב גו' משמע

שהמבוקש ממלת אחר שיחזור בו א"ל אני ואתה ובן ישי נטייל כו' בן ישי בראש כו' והיינו אחר ממה שאמר לו הקב"ה שבן ישי יהיה בראש והוא יהיה האחר לכך לא שב ירבעם כו' וק"ל:

דף קב:

מי אהדרו בהו דאנא כו'. כי גם הם היה להם מקום לחזור בתשובה במה שאירע להם כגון בירבעם ששלח ידו במזבח לאמר תפשוהו ותיבש ידו וגו' ויאמר אל איש האלהים חל גו' ויחל איש אלהים גו' ובמעשה דחלה אביה בן ירבעם וכגון באחאב וישמע אחאב את הדברים האלה ויקרע בגדיו וישם שק וגו' דאנא אהדר בי משום מעשה שאירע לי דחלשי וק"ל:

ניפתח בחברין כו'. הקושיות מה ענין שזכר מנשה ומה ענין שהוסיף לומר וחברי דאבוך ומה ענין דין זה מהיכא בעית למישרא המוציא ונראה ע"פ מ"ש ר"י במשנה בר"פ דמנשה יש לו חלק לעה"ב שעשה תשובה ואינו בכלל ג' מלכים שאין להם חלק לעה"ב ולהכי הא דקאמר ניפתח בחברין משום מנשה אמר כן דלגבי ירבעם ואחאב ודאי דלא הוה קאמר הכי דמקרי לעיל ירבעם חבר לאיש משחית ולפי שאמר חברין בלשון רבים וכלל מנשה עם ירבעם ואחאב שאין להם חלק לעה"ב אתחזי ליה מנשה וא"ל חברך וחברי דאבוך דחברין משמע גם בלשון רבים מדבר בעדם דמשמע חבירך בעה"ז וחברי דאביך שמת בעוה"ב כאלו יש להם חלק לעוה"ב וזה שאמר קרית לן דהיית כולל אותי בדיבורך עמהן לקרות חברין בעוה"ז ובעוה"ב ואינו כן דלהם אין חלק לעה"ב ולי יש חלק לעה"ב ע"י התשובה שעשיתי וז"ש לו מהיכא בעית למישרי המוציא והוא מבואר שברכת לחם יצא מכלל כל ברכת הנהנין הנבראין דמברכין עליהם בלשון בריאה והוא לפי שבחטא אדם הראשון נתקללה האדמה מטבע הבריאה מתת כחה בעיקר מאכל האדם שהוא הלחם כמ"ש ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה וגו' בזעת אפך תאכל לחם וכמ"ש בענין זה שהלחם צריך י' מלאכות קודם שנעשה לחם והוא שהאדם נענש בחטאו שלא תוציא הארץ בטבעה את הלחם אך ע"י התשובה שעשה היה עליו חסד אלהים להוציא לחם מן הארץ בכח אלהי וזהו נוסח שינוי ברכת הלחם המוציא בכח נגד הטבע את הלחם מן הארץ בחסדו וזה שזכר לו מהיכא דבעית למישרא המוציא שזו הברכה הוראה על כח התשובה להשפיע מטוב חסד העליון יתברך אל האדם למטה ורמז לו שגם הוא מנשה מכלל בעלי תשובה לקבל חסד אלהים בעוה"ב ואין ראוי לכללו עם ירבעם ואחאב שאין להם חלק לעוה"ב ולזה א"ל מהיכא בעית למישרא המוציא

להורות על כוונה זו ומסיק מהיכא דקדים בישולא דנגמר מלאכת הלחם שנתקיים בו חסד האלהים בתחלה ע"פ התשובה וא"ל מאחר דחכימת כולי האי לעשות מעשיכם ע"פ כוונת התשובה ולהשפיע מטוב חסדו עליכם אמאי קא פלחיתו לע"ז כו'. וא"ל הות נקיטא בשיפולי כו'. ע"ד טומאתה בשוליה רמז שדם חימוד נדה תמיד בשולי בגדיה כן גם אתה היית חומד ומתאוה לטומאת ע"ז והיית נקיט בשולי בגדים שלי אשר טומאת ע"ז עליהם והיית רץ אחרי לע"ז כי אז עדיין יצר הרע של ע"ז היה קיים עד זמן כנסת הגדולה שבטלוהו:

ולמחר אמר נפתח ברבוותא. משום מנשה אמר כן משום החלום שחלם וק"ל:

אחאב אח לשמים כו'. ר"ל כשהוא בצרה ואח תלה עינו לשמים כמ"ש הראית כי נכנע אחאב מלפני ואב כשהיה בטובה כרחם אב גו' תלה הדבר בעבודה זרה כמ"ש בעובדי ע"ז אלכה אחרי מאהבי נותני לחמי ומימי צמרי גו':

חמורות כו'. הן עגלי זהב שעשה קלות לאחאב שהוסיף לעשות הבעלים והאשרות כדמסיק אין לך כל תלם כו':

ומנלן דלא אתי וגו' עצור בעה"ז ועזוב לעוה"ב כו'. מה שלא דרשו כן בירבעם דכתיב נמי הכי והכרתי לירבעם משתין בקיר עצור ועזוב וגו' משום דבירבעם יש לפרש כפשטיה משא"כ באחאב דכתיב ברישא דקרא ואבד כל בית אחאב גו' דהיינו כלל לא ה"ל לפרט שוב העצור ועזוב ממנו אי לאו להך דרשא עצור בעוה"ז ועזוב לעוה"ב ומזה דקדק נמי רש"י לדרוש בהאי קרא משתין ת"ח משית כו' עכ"ל משום דהוה בכלל רישא דקרא ואבד כל בית אחאב גו' אי לאו דאיצטריך להך דרשה וק"ל:

מפני מה זכה עמרי למלכות מפני שהוסיף כו'. לפי המקראות נראה שזכה עמרי למלכות טרם שקנה ההר שומרון ויש לפרש שר"ל שזכה למלכות מה שלא זכו מלכי ישראל שהיו לפניו דהיינו שזכה שבנו ובן בנו ישבו על כסא המלוכה וכ"ה במדרש ילקוט מה נשתנה אחאב כו' עד שבא עמרי והושיבו לו ג' מלכים על כסאו כו' על שהוסיף עיר גדולה בישראל כו' ע"ש:

מפני מה זכה כו'. בא ליתן טעם באחאב יותר מכל שנות מלכי ישראל וגם מצינו בירבעם שמלך כ"ב שנה ולא נתנו בו טעם ואפשר דלפי גודל החטא שנאמר באחאב מכל מלכי ישראל וכמ"ש לעיל קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם לא היה לו לזכות במלכות כ"ב שנים אי לאו שכיבד את התורה כו' ומפרש לה וישלח גו' שבשליחות שא"ל כספך וזהבך לי הוא ונשיך ובניך גו' ויאמר כדבריך גו' ובשליחות השני שהוסיף לו והיה כל מחמד עיניך גו' לקח עצת זקנים והשיב לו כל אשר שלחת אל עבדך בראשונה

אעשה והדבר הזה לא אוכל לעשות גו' הרי שלא מנע ממנו זהבו כספו נשיו ובניו שבקש בתחלה רק על דבר החביב לו יותר שקרוי מחמד עיניו מנע ממנו ואמר לא אוכל לעשות דהיינו התורה שהיא מחמד עיני האדם יותר מכסף וזהב כמ"ש הנחמדים מזהב גו' ופריך ודילמא ע"ז שהיה מחמד עיניו שהיה חביב להם ע"ז שלהם יותר מכסף וזהב ונשיו ובניו כמ"ש שהיו מקריבין בניהם לע"ז ומסיק מדכתיב וכל העם דא"א דלא הוו בהון צדיקי דכתיב כו' והם ודאי דלא מנעו ע"ז רק הס"ת ותלה הדבר בו שהוא כיבד את התורה דאלו לא היתה חביבה בעיניו לא היה קורא להם ליקח מהם עצה על זאת גם לא היה חש לעצתם כמו שלא השגיח בהם מלעבוד עבודה זרה:

אחאב שקול היה כו'. פירש"י מדמהדרי כולי האי מי יפתה וגו' עכ"ל. ויותר נראה לפרש מדכתיב ויאמר זה בכה וזה אומר בכה גו' דנראה שהיו הדעות שקולות בפמליא של מעלה לזכות או לחיוב כמ"ש וכל צבא השמים עומדים לו מימינו ומשמאלו:

שקלי זהב לעבודה זרה כו'. מלשון התמכר לעשות הרע וגו' כאלו היה נמכר לע"ז בכל יום היתה קונה אותו בשקלי זהב מרשות ע"ז:

שהיה וותרן כו'. אולי קבלה היה זה בידם ואפשר שמה שאמר שמהנה ת"ח מנכסיו ע"פ מ"ש ברפ"ק דחולין שכן מצינו ביהושפט מלך יהודה שנהנה מסעודת אחאב וסיעתו שהיה ליהושפט עמו כמ"ש ויזבח לו אחאב צאן ובקר לרוב ולעם אשר אתו וגו' וענין שכיפרו לו מחצה במצוה זו כי המהנה ת"ח כאלו דבק בשכינה כמ"ש ואתם הדבקים בה' וגו' וכי אפשר לידבק בשכינה אלא זה הוא המהנה ת"ח מנכסיו וז"ש שכיפרו לו מחצה הגם שהיה אדוק ודבק בע"ז הרי ממה שהיה מהנה תלמידי חכמים היה גם דבק בשכינה:

מאי רוח כו'. הנבואה של אמת נקראת רוח סתם בכמה פסוקים ותנח עליהם הרוח וגו' ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם כי הנבואה היא ברוב פעמים על ידי מלאך כמ"ש עושה מלאכיו רוחות וכאן כתיב הרוח בה' הידיעה הוא הרוח הידוע של נבות:

מאי צא כו'. דכיון דא"ל עשה כן הוה בכללו נמי מה שאמר אצא ומלת צא שאמר לו הוא מיותר לדרשא צא ממחיצתי כי רוחות ונשמות של ישראל צרורות בצרור החיים תחת כסא הכבוד דהיינו במחיצתו ודובר שקר לא יכון שם כי שם צורת יעקב חקוקה שמדתו אמת שנאמר תתן אמת ליעקב וגו' וק"ל:

אחאב כפר באלהי ישראל וכו'. דהיינו מדכתיב להכעיס ה' אלהי ישראל ומדכתיב לעשות דרשו שבעשייה היה זה דהיינו שכתב כן על דלתות שומרון וז"ש מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו שהמלכים שהיו לפניו עבדו עגלי הזהב בשתוף אבל הוא אחאב

הוסיף לעבוד את הבעלים וכפר באלהי ישראל דוגמא שאמרו בפרק אין צדין ויוסיפו בני ישראל לעשות וגו' ויעבדו את הבעלים וגו' ויעזבו את ה' ולא עבדוהו ממשמע שנאמר ויעזבו את ה' איני יודע שלא עבדוהו כו' אפילו כתורמוס הזה כו' ואוכלין אותו בקינוח סעודה לא עשאוני בני דהיינו בעבודת הבעלים לא עבדו ה' בשתוף:

ויבקשו את אחזיהו וגו'. הוא היה ממלכי בית יהודה ונסמך ענין אחזיהו לכאן כמ"ש הוא הלך בדרכי בית אחאב כי אמו וגו' והוציאו הכתוב הזה מפשטיה שהיה מתחבא לקדור אזכרות משום דכתיב בתריה ויביאוהו אל יהוא וימיתהו ויקברוהו כי בן יהושפט הוא אשר דרש ה' וגו' שאין זה נתינת טעם על שהמיתהו דאדרבה משום שהיה בן יהושפט לא היה לו להורגו שלא אמר הנביא ליהוא רק והכית את בית אחאב וגו' ולזה דרשו שהוא נמשך אדלעיל דמשום שהיה מתחבא בשומרון והיה קודר האזכרות הביאוהו ליהוא ודנו דין מיתת בית דין כמודה בע"ז וכי בן יהושפט וגו' דקאמר אינו אלא טעם על שניתן לקבורה טפי מיורם בן אחאב שנהרג עמו שלא נזכר בו שניתן לקבורה לפי שהיה אחזיהו בן יהושפט מצד אב ולא היה מבית אחאב רק מצד אם וק"ל:

שהנשי את ישראל כו'. פרש"י מל' שכחה ויותר נראה לפרש מלשון הסרה והעתק כמו גיד הנשה נשתה גבורתם וק"ל:

בגלל מנשה שעשה תשובה ואינהו לא כו'. ר"ל שהיה להם ממי ללמוד ולא למדו ממנו לעשות תשובה כמ"ש ויכנע מאד מלפני אלהי גו':

דף קג.

דל מינייהו כ"ב פשו להו ל"ג כו'. אבל השנים שקודם שנמלך לא נחשבו דקטן היה אז די"ב שנים היו לו כשנמלך ועוד דקודם שנמלך היה אביו חזקיה קיים ולא היה בידו לחטוא ולהחטיא ישראל:

מאי דכתיב וישמע אליו ויחתר לו כו' לא מצאתי זה הפסוק אבל בדברי הימים כתיב ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תפלתו וגו':

וכי עד האידנא לא הוו מלכי כו'. פירש"י ואי כו'. ואי עד האידנא לא הוו מלכי הוה ניחא ולא הוה קשיא ליה למכתב בראשונה מלך דבראשית הכי משמע אתחלת דבר שזכר כמו בראשית ברא דהיינו תחלת הבריאה שבעולם ה"נ הכא בראשית ממלכת משמע תחלת המלוכה שבעולם ומשום הכי קשיא ליה וכי עד האידנא כו':

נסתכל בצדקיהו ונתקררה כו'. כדאמרינן דבשביל צדיק אחד נברא עולם שנאמר וצדיק יסוד עולם:

שהיה בידו למחות כו'. נראה דמעשה הרע המפורש בו בספר ד"ה ויעש הרע בעיני ה' אלהיו לא נכנע מלפני ירמיהו וגו' וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו באלהים וגו' לא קשיא ליה דלא היה זה נחשב לעון גדול שהרי ראינו שהיה מאמין לדברי ירמיה והצילו מבני דורו הרשעים כמה פעמים והיה מאמין לו מה שא"ל אם יצא תצא וגו' וחיתה נפשך גו' ואם לא תצא וגו' ונתנה העיר וגו' ושרפוה באש ואתה לא תמלט מידם אלא שהיה דואג מפני דורו כמ"ש אני דואג את היהודים אשר נפלו אל הכשדים פן יתנו אותי בידם וגו' גם בענין השבועה לנבוכדנצר שמרד בו היה ע"פ דורו שהתירו לו השבועה אבל עיקר הקושיא הכא ממה שכתוב בספר מלכים בצדקיהו ויעש הרע בעיני ה' ככל אשר עשה יהויקים דנראה מזה שעשה כתועבות יהויקים ולא היה טוב ממנו ומשני משום שהיה בידו למחות בדורו שהיו רשעים כמו יהויקים ולא מיחה בהם נקרא הרע שעשו דורו כיהויקים על שמו אבל הוא בעצמו צדיק היה כנראה מתוך הכתובים בספר ירמיהו:

איש חכם גו' את איש אויל וגו'. לפי שהיו שניהם ממלכי יהודה קרא שניהם איש אויל כאלו הם איש אחד וענין סכלותם לפי שכבר ראה אחז בצרתו יותר מכל מלכי יהודה שהיו לפניו שלא היו בהן עובדי ע"ז כמותו והיה לו ללמוד שבשביל שהוא עע"ז באת לו הצרה וכתיב בו בעת הצר לו ויוסף למעול בה' וגו' וכן בהפך אמציה עשה הישר בעיני ה' והצליח במעשיו כמפורש בענין והיה לו ללמוד שבשביל שאינו עובד כוכבים הוא מצליח וכתיב ביה בהצלחתו מהכות את אדומים ויביא את אלהי בני שעיר וגו':

ויבואו בשער התוך כו' מקום שמחתכין בו הלכות כו'. לא נמצא בשום מקרא שער הנקרא כן בירושלים וע"כ דרשו שער ע"ש מקום המשפט כמו ועלתה יבמתו השערה והתוך במקום חתוך והוא מקום שב"ד הגדול יושבים בירושלים שמשם הלכה יוצא חתוכה ופסוקה כמ"ש וקמת ועלית אל המקום וגו' לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין וגו' והענין אמרו ע"ש במקום המשפט שם הרשע:

על שדה איש עצל וגו'. כלל בזה המקרא מלכי יהודה אשר בימיהם נתרשלו ידי ישראל וחסרו מיום אל יום עד שבימי צדקיהו נחרב הבית וגלו ישראל וז"ש על שדה איש עצל זה אחז כי הוא היה המלך הראשון ממלכי יהודה שגרם לישראל לעבוד ע"ז ונתרשלו ידיהם של ישראל ועל כרם ישראל נקראו כרם ה' צבאות ואז היו כרם אדם חסר לב זה מנשה שבימיו חסרו ישראל מיום אל יום עד שבימי אמון שהרבו אשמה ועלה כרם ה' שהוא ישראל כלו קמשונים ובימי יהויקים שעשה התועבות כדלקמן כסו פניהם של ישראל חרולים בכל הצרות שעלה עליהם עד שבימי צדקיה גדר אבנים שהוא בהמ"ק נהרסה:

ארבע כיתות כו'. לפי הדרש נראה לפרש ידו מלשון מקום אבל רש"י פי' מלשון יד ממש ויש לפרש דנקט יד ע"ש שהלוצצים מראים ליצנותם בידם. ואמר כת שקרים דכתיב דובר שקרים וגו' לנגד עיני. לפי שהדובר שקר מאמת דבריו בפני השומע וע"כ אמר לנגד עיניו יתברך לא יכון שעיניו משוטטות בכל ויודע בשקרו. ואמר כת חנפים כי לא לפניו חנף יבא. כי כן דרך החונף בתחלת ביאתו לדבר מבוקשו יבא בחנופה לדבר עם המתבקש. ואמר כת לשון הרע דכתיב כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע צדיק אתה וגו'. הוסיף מלת צדיק בענין שהוא פירוש מלת אתה דה"ק לפי שאל לא חפץ רשע כי צדיק אתה שהוא הפך רשע שזכר וע"כ לא יהיה במגורך רע שהוא בעל לשון הרע ופירש"י מדכתיב בתריה תאבד דוברי כזב וגו' עכ"ל אבל במשמעות זה הוא דובר שקרים ויותר נראה לפרש כפירושו מדכתיב בתריה אין בפיהם נכונה קרבם הוות וגו' וכפירש"י פרק א"נ וק"ל:

לא תאונה אליך רעה וגו'. מלת אונה מורה על הסבה וגורם הדבר. וז"ש שלא ישלוט בך יצה"ר. שהוא הגורם לרע וכן חלומות רעים כו' שהשד גורם לחלום רע כמפורש פרק הרואה. ואמר ונגע לא יקרב באהלך שלא תמצא אשתך כו'. כי האשה נקראת בשם אהל ובית כדאמרינן פרק כל כתבי מעולם לא קריתי אשתי אשתי אלא ביתי והיינו משום שהיא עקרת הבית ומצויה תדירה שם כדאמרינן כל כבודה בת מלך פנימה. ואמר ונגע לא יקרב וגו'. כי כמו שטומאת הנגע בבית הוא מורה על חטא הדבוק בדרים בו כדאמרינן בערכין כן טומאת הנדה בבואו מן הדרך לביתו יורה על חטא האיש ואמר ספק נדה כי הודאי נדה הוא בזמן הוסת ואין זה מורה על חטא האיש אבל הספק נדה בא שלא בזמן וסת דרך מקרה שע"ז יורה מלת יקרב הוא ודאי יורה על החטא ולפי הדרש שלא יהיה בן או תלמיד כו' באהלך היינו אהל של תורה. ואמר שמקדיח תבשילו ברבים כו'. דימה התורה והמעשים למבשל כמ"ש מי שטרח בע"ש יאכל בשבת וזה שקלקל למודו ותורתו במעשיו ה"ז כמקלקל בשולו ע"י קדוח. ואמר עד כאן ברכו אביו כו'. עיין פירש"י ועוד נ"ל לפרש לפי שעד כאן היו הברכות כמתפלל ומבקש מלפניו יתברך בלשון נוכח על בנו כמ"ש אומר לה' מחסי גו' כי הוא יצילך מפח וגו' יפול מצדך וגו' כי אתה ה' מחסי וגו' לא תאונה וגו' וע"כ אמר שע"כ ברכו אביו ברחמיו על בנו להתפלל מלפניו יתברך אבל מכאן ואילך מדבר כמתפלל בלשון נסתר לשומרו ע"י מלאכיו כמ"ש כי מלאכיו יצוה לך וגו' והוא כדרך הנשים שאין שמו יתברך הקדוש שגור בפיהם כ"כ שהטומאה מצויה בהן וע"כ מבקשין על בניהם לשומרם על ידי המלאכים. ואמר מכאן ואילך ברכו שמים כו' שנאמר כי בי חשק וגו'. כפשטיה שהם דברי הש"י בעצמו וברכתו

שאמר שלא בשביל בקשת אביו ואמו אברכהו אבל לפי שהוא חשק בי ואפלטהו ולא בשביל שאביו ידע שמי להתפלל בעדו אבל לפי שהבן גופיה ידע שמי ויקראני ואענהו ולא בתפלת אמו שאשמרהו ע"י מלאכים אבל עמו אנכי בצרה אחלצהו וגו':

דף קג:

כיון שנעשה אדם רש מלמטה כו'. וכפירש"י שיש לו שונאים ומלת רש נופל בזה כמ"ש כל אחי רש שנאוהו וכן היה בדוד שהיה נרדף מאחיו מישראל וכן נחמיה ובאיסור היו שונאים אותו כמ"ש לא תשנא את אחיך וגו' ונכתבה העי"ן מפני כבודן לומר שאין מדה זו נאמר אלא ברשעים ששונאין אותן אחיו מישראל מפני רשעתן דמותר לשנאן שהן נעשו שנואין גם למעלה ושייכא דרשא זו לכאן שהכתוב זה מירי בעוה"ב דכתיב לעיל מיניה תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש וע"ז אמר שימנע אז בעוה"ב מרשעים אורם שהיה להם בעוה"ז וזרוע רמה שהיה להם בעוה"ז תשבר לעוה"ב וק"ל:

נ"ה פנים בת"כ כו'. אשמועינן דאין לאלו ג' מלכים חלק לעוה"ב שהרי ידעו רבונם שפיר ומרדו בו ונקט ת"כ שהיא כלל עבודה שיתקרבו לשמו יתברך ע"י הקרבנות והם רחקו עצמן ממנו יתברך ב"ה לקרב לעבודה זרה:

ויכוהו בעוה"ז כו'. אע"ג דכמה הכאות כתיבי במקרא דלית בהו מיתה הכא לא איצטריך ליה לפרש דהוה הכאה של מיתה דכתיב בתר הכי שקברוהו בפחת גדול ויציבו עליו גל:

אחז ואחזיה וכל מלכי ישראל שכתוב בהן ויעש הרע וגו'. עיין פירש"י ועוד יש במלכי יהודה דכתיב בהו ויעש הרע בעיני ה' כגון ביהורם בן יהושפט ויהואחז בן יאשיהו ויהויכין וקים ליה דלא היו רשעים כ"כ:

תרגמו שהרג ישעיה. מפה לפה דרש ליה שהרג לישעיה בפה על שחטא בפיו כדאמרינן פרק החולץ איבלע ישעיה בארזא אתיוה לארזא ונסרוה כי מטא להדי פומיה נח נפשיה משום דאמר ובתוך עם טמא שפתים גו' ולמ"ד שעשה צלם כו' והרג כולם עשה שני עבירות בפעם אחד דהיינו ע"ז ושפיכות דמים שהיו זה כנגד זה בשני הלוחות כדאמרינן לא תרצח נגד אנכי והיינו מפה לפה ולבסוף עשה לו ד' פרצופין כדי שתראה שכינה ותכעוס כו' יש לפרש שעשה לו ד' פרצופין דוגמת כסא כבוד שהשכינה יש לו ד' פנים כדי שתראה השכינה ותכעוס:

כי קצר המצע גו'. בס' ישעיה כתיב האי קרא ומוקמינן ליה באמון שבו כתיב שהוא הרבה אשמה דהיינו שהוסיף על עון אבותיו שאחז לא העמידה אלא בעליה ומנשה העמידה בהיכל והוא הוסיף להעמידה בקדשי הקדשים שהוא המצע ששם היה מקום

השכינה שורה על הכפורת וכמ"ש בין שדי ילין גו'. ושאמר מי שכתוב בו כונס כנד מי הים תעשה לו מסכה כו'. ר"ל מי שיכול להרחיב העולם אפילו בים שכונס כנד מי הים להיות שם מקום יבשה תעשה לו המסכה צרה במקום הזה בשביל חטאם ועוד יש לומר מי שכונס כנד מי הים ולא הקפיד הקב"ה שם מלילך מסכה ופסל מיכה עמהם כדלקמן ועבר בים צרה תעשה לו במקדש צרה בשביל חטאם:

בטל את העבודה וחתם כו'. תעודה היינו עבודה שתעיד שהשכינה שורה בישראל והיינו צור שקשר העבודה וחתם התורה כו' כדאמרינן במדרש שאחז בתי כנסיות ומדרשות שלא ילמדו תינוקות של בית רבן תורה ואמר אם אין גדיים אין תישים וכו' וזהו חתם תורה בלימודי דהיינו תינוקות של בית רבן שהם למודי ה' ומנשה הרס המזבח מדכתיב בד"ה שאחר ששב בתשובה ויבן את מזבח ה' גו' נשמע מינה שהוא הרסו ברשעו דבימי אביו חזקיהו היה בנוי ואמון שרף התורה כו' דהיינו שהוא הרבה אשמה כדלקמן ומשום שכבר אמר שאבותיו אחז ומנשה עברו על ב' עמודי עולם שהם התורה והעבודה אמר שהוא הרבה אשמה בשתיהם ששרף התורה והעלה שממי' על כו'. ושאמר אחז התיר הערוה ומנשה בא על אחותו שמצינו דכתיב בהו כתועבות הגוים גו' והיינו עריות דכתיב כי את כל התועבות האל עשו אנשי גו' ומדקאמר באמון שהוא הרבה אשמה אמרו שגם בעריות הרבה אשמה שבא על אמו דאינו אלא להכעיס ואולי דדייקי בשמיה אמון ע"ש אמו כמו מואב מאב וק"ל:

לאורה כו'. כפר בהשגחה שאמר עזב ה' את הארץ לזה אמר כלום צריכין אנו לאורו כמו שאמרו לבסוף השמים שמים לה' אשר שם המאורות אבל הארץ נתן לבני אדם ויש לנו בארץ זהב פרוים שהוא זהב האדום ביותר כמ"ש בפרק טרף בקלפי זהב פרוים הוא אדום ודומה לדם פרים ומתוך שהוא אדום אורו מבהיק ביותר:

שחקק כו'. עליו ממש על גופו מדכתיב לעיל מיניה ותועבותיו אשר עשה משמע דקאי על תועבותיו דמשמע ערוה בכל מקום ולמאן דאמר שם ע"ז הוה ממש תועבותיו ב' תועבות ע"ז וערוה בכל מקום ודכתיב והנמצא נראה לפרש כמ"ש שדורו היו צדיקים והיה מתייראי ומתבייש מפניהם לעשות כן בגלוי אך אחר מותו נמצא עליו כן. ושאמרו מפני שפתו מצויה לעוברי דרכים שנאמר ועבר בים וגו'. לכאורה נראה דל"ג שנאמר אלא ועבר בים צרה וגו' והוא מלתא באנפי נפשיה ואפשר לקיים מלת שנאמר ור"ל כמו שחס עליו הקב"ה שעבר מיכה עם ישראל בים והיה פסלו עמו כך חס עליו מלמנותו בהדיוטות לפי שפתו מצויה כו' ומה שפירש"י שהיה לו אותו שם שהשליך משה אל

הים להעלות ארונו של יוסף כו' כדאיתא במדרשות שהיה כתוב עליו עלה שור עלה שור והוא השליכו לאור ועשה ממנו העגל:

לדוחפו כו'. פירש"י למיכה ועוד נראה לפרש לדוחפו לעשן הפסל שעשן של מערכה מתמר ועולה כמו ששנינו לא נצחה הרוח את עמוד העשן אבל עשן הפסל היה מתעקם ג' מילין והיה מתערב בעשן מערכה ובקשו מה"ש לדחוף אותו עשן הפסל מעשן המערכה שלא יתערב בו:

ועד"ז נענשו כו'. ר"ל שזה הדבר שהיה פתו מצויה לעוברי דרכים הטעה את אנשי ישראל במעשה פלגש בגבעה שלא מיחו במיכה ובאו לעונש כזה שנפלו מהם מ' אלף שא"ל הקב"ה בכבודי כו':

גדולה לגימה שהרחיקה כו'. מכאן נראה לדחות פירוש הרמב"ן פרשת כי תצא דאשר לא קדמו לא קאי אלא אעמון ולא אמואב מדכתיב אוכל בכסף תשברני וגו' כאשר עשו לי בני עשו ומואבים וגו' ועוד האריך ע"ש דהכא אמרינן בהדיא דאשר לא קדמו וגו' הרחיקה גם משפחת מואב גם נראה מכאן לקיים דברי המפרש דאשר לא קדמו היינו בחנם דכן משמע לשון לגימה אכילה שמאכילין אורחים בחנם כפירש"י דהיינו בחנם ודומיא לגימה של יתרו דקאמר קראן לו ויאכל לחם דמשמע בחנם ומה שטען הרמב"ן על זה כי די למחנה שימכרו להם כאשר ירצו לקנות כו' עכ"ל אין כאן טענה שכן דרך המלכות השכנים ושלום ביניהם אם יבוא חיל אחד בגבול חברו קרוב לו נותנין לו אפסניא והם לא עשו כן כשבאו ישראל בגבולם והיה להם שלום עמהם כמ"ש אל תצר את מואב וגו' ואעפ"כ לא קדמו אותם ליתן להם אפסניא בחנם והוצרכו לקנות מהם בכסף ומה שטען עוד שהכתוב יספר שעשו המואבים כאשר עשו בני עשו ולמה ירחיק המואבים לעולם בעבור זה ולא יתעב אדומי כו' עכ"ל גם זה אינה טענה שאפשר ששנים שעשו עבירה אחת שיהיה תולה לאחד מהן זכותו ולא יענש כמו השני שלא היה לו זכות וה"נ זכות היה לבני עשו שלא נתרחקו כ"כ כמ"ש כי אחיך הוא. ושאמר מרחקת את הקרובים כו'. פירש"י קרובים ממש ליכא למימר דהא מדין מבני קטורה היו בני אברהם וקרובים היו בני מדין לישראל יותר מבני עמון ומואב אלא עמון ומואב שכנים היו וקרובים היו לא"י ומדין רחוקים להם היו עכ"ל ופירושו דחוק דא"כ מאי רבותיה דמרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים ויש לפרש לפי מעשה בית פעור היה יותר להרחיק מדין ממואב שהמואבים עשו כן מיראה לפי שישראל באו ממקום קרוב לגבולם כדכתיב והוא יושב ממלי אבל מדין היו רחוקים ולא היה להם לירא אלא שנתעברו על ריב לא להם דמטעם זה אמר נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים ולא מאת המואבים אבל הלגימה שלא

עשו מואב לישראל היא מרחקת את הקרובים שהם מואב שהיו קרובים במעשה בית פעור וההפך הלגימה שעשה מדין לישראל היא מקרבת אותן אף שהיו רחוקין במעשה בית פעור והיו ראוין לעונש יותר ממואב:

דף קד.

בשכר קראן לו כו'. תימה דהכא קאמר דבשכר קראן לו וגו' זכה יתרו שבני בניו ישבו בלשכת הגזית ולקמן בפרקין ובפ"ק דסוטה אמרינן ג' היו באותה עצה כו' יתרו שברח זכו בני בניו לישב בלשכת הגזית כו' ואינו דומה דפליגי דאם כן ה"ל תלמודא לאתויי הני תרי מימרות כחדא ולמימר בהו דפליגי וי"ל דבשכר קראן לו וגו' לא זכה אלא שיהיו בניו ראוין לבא בקהל דומיא דמואב שבעונש זה נתרחקו מלבא בקהל והתם קאמר דבשכר שברח ולא הסכים בעצה הרעה זכו בני בניו לישב בעצת סנהדרין וה"ק הכא דבשכר קראן לו וגו' זכה לבא בקהל ועל ידי זה בזכות אחר דהיינו שלא הסכים לעצת פרעה זכה לישב בלשכת גזית ולולי זכות דהכא שהותר לבא בקהל לא היה אפשר לו לזכות לישב בלשכת הגזית דאין מושיבין בסנהדרין אלא המיוחסין ומותרין לבא בקהל ולזה אמר זכו בני בניו דבמואב נמי זכו בני בנותיהן לבא בקהל כדאמרינן ברות מואבי ולא מואבית אבל בני בניהם אסורים משא"כ במדין דאף הזכרים כשרים לבא בקהל:

יושבי יעבץ תרעתים כו'. הכל מפורש בפירש"י בפ"ק דסוטה יעבץ אדם גדול היה בתורה דכתיב ויקרא יעבץ לאלהי ישראל אם ברך תברכני בתורה והרבית גבולי בתלמידים וגו' תרעתים מפורש בספרי ששמעו תרועה בהר סיני ל"א ע"ש שישבו בשערי ירושלים שמעתים ששמעו מצות אבותיהם דבבני יונדב בן רכב משתעי קרא כו' סוכתים ע"ש שהיו יושבים בסוכות כמ"ש ונשב באהלים וקרי להו משפחת סופרים דהיינו סנהדרין כו' עכ"ל ע"ש:

מחבירו כו'. כיון ששקר היה אומר לעדו מפי ה' וקרי ליה נביא היינו ע"ש נביא שקר מיהו לא מצינו אז במלכות ירבעם שהיו עובדים לבעל רק לעגלים רק אחאב הוסיף לעבוד לבעל ואפשר שקרא לו נביא בעל שמצינו בעובדי הבעל נביאי שקר:

ב' ככרות כו'. אפשר דהיינו ב' סעודות ליום כדאמרינן מי שיש לו מזון שני סעודות לא יטול כו' ועני העובר ממקום למקום נותנין לו ב' סעודות:

ולא נהרג שאול וג' בניו כו'. אע"ג דכששאל שאול ע"י אוב את שמואל והגיד לו שיהרג הוא ובניו לא הזכיר לו רק חטא שהשאיר את עמלק מ"מ משמע ליה דלא היה ראוי

בשביל חטא זה אלא נטילת המלכות אבל הריגה לא היו ראוים אי לאו חטא נוב עיר הכהנים שהרגם וכן מוכח בפרק שני דיומא עיין שם:

מאי כובס א"ר כו'. דבשדה אינו מקום כביסה ולא ניחא להו לפרש שנגיבת בגדי הכובסים היה שם בשדה כפירש"י בספר ישעיה וק"ל:

אבא לא מזכי כו'. לפי שדרך קצת רשעים שאין רוצין שיהיו בניהם כמותן אלא שיהיו צדיקים וע"כ ברא מזכי אבא שאביו אע"פ שרשע הוא היה מוכיחו להדריכו בדרך טוב ואין אבא מזכי ברא שהיה לו ממי ללמוד ולא למד:

כתיב על גולגלתו של יהויקים כו'. הכתיבה עליו היה עונש חטאו שגם הוא כתב עליו שם ע"ז על אמתו כדלעיל ופירוש זאת ועוד אחרת היינו ב' עונשין שלו האחד שלא ניתן לקבורה והב' שניתן לשריפה והם עונשין על ב' עבירות דנקט לעיל תחת שזלזל בגופו לכתוב שם ע"ז על אמתו לא ניתן גופו לקבורה ותחת שאמר אין אנו צריכין לאורו הושלך גופו לאור אש:

בשביל הטוב בעיניך כו'. ר"ל דבשביל שאמר הטוב בעיניך עשיתי ותלה בזכות עצמו בא הכתוב ותלה לו בזכות אבותיו כמו שנאמר למעני ולמען דוד עבדי כדאמרינן פ"ק דברכות ע"ש ע"י זה היה חושש שאדרבה יזכר לו עון אבותיו חטא אביו אחז וע"כ בקש אות על הדבר וניתן לו שאותן מעלות שירדו בימי אחז בשביל חטאו שב אחורנית עשר מעלות ובשביל וע"י אות הזה שחזר הגלגל אחור שלח מרודך בלאדן שלוחיו אל חזקיהו כפירש"י בספר ישעיה והאכיל אותן שלוחי בבליים על שלחנו וגרם גלות כו' ומייתי מדכתיב ומבניך אשר יצאו ממך וגו' ר"ל ומבניך אשר יצאו מארצם בגלות ממך הוא שאתה גרמת להם:

מאי בית נכתה אשתו כו'. עיין פירש"י והוא דחוק ונראה כפשטיה מלשון אוצר ר"ל שדרך האשה להיות צנועה באהל ובבית כאוצר הזה כמ"ש כל כבודה בת מלך פנימה אבל חזקיה לא עשה כן רק אשתו שהיא נקראת ביתו כמ"ש ר"י שקרא לאשתו ביתו והיא היתה ראויה להיות בית נכאתו ואוצרתו שלא להראותה והוא הראה אותה בגלוי בבית המשתה שהשקתה עליהם ומ"ד זין אוכל זין יהיה נכתה מלשון הכאה ממש שברזל אחד מכה חבירו או שהוא מלשון נשיכה שהאחד נושך את חבירו וק"ל:

באיכה כו'. לפי שבשלשה א"ב שחיבר ירמיה בתחלה לבד מאני הגבר שהוסיף אחר ששרף אותן יהויקים התחיל אות האל"ף בלשון איכה ולא כן שאר האותיות ואמר רמז לו גי' שעברו על ל"ו כריתות שבתורה שהן העבירות היותר גדולות שבתורה ועד"ז אמר מפני מה לקו בא"ב כו' שכל ספר הקינות חברן ירמיה בדרך א"ב ולא מצינו כן באחד

מספרי הקודש ואמר שעברו על התורה כו'. ואמר אני אמרתי וישכון ישראל בטח בדד וגו'. הוא הבדד למעלה מתוך שיהיה בטוח יהיה שכן בדד כמ"ש כלביא שכן שיתרחקו ממנו מתוך שיפחדו ויראו עצמם מפניו הנה עכשיו לפחיתותם בדד מושבם מתוך שנמאסו בהם יתרחקו ממנו כמ"ש בדד ישב מחוץ וגו':

רבתי עם כו' שהיו משיאין כו'. דרשו רבתי מלשון הרבה רבוים דהיינו שבכל העם היה אחד מהרבוי דהיינו או גדול או גדולה ולא היו משיאין קטן לקטנה שאין בו שום צד רבוי וק"ל:

אלא כאשה כו'. לפי שבעובדי כוכבים נאמר ועתה שמעי זאת עדינה וגו' לא אשב אלמנה וגו' ותבאנה לך שתי וגו' שכול ואלמון וגו' דהיינו במפלתם סר כחם ומזלם מן השמים שאין לך אומה שנפלה שלא תפול מתחלה מזלה ויהיו אלמנה ממש ממושיעם ואלהותם שמת כחם אבל ישראל אינם כן כי גם בצרתם לא סר כחם וצלם מעליהם כי הוא חי וקיים לעולם ואינן אלא בדמיון אלמנה שאין בעלה אצלה דהיינו שהלך למ"ה ע"י שסרחה אשתו ודעתו לחזור כשהיא תשוב אליו:

נעשים שרים כו'. פירוש הפסוק גם כשהם תחת העכו"ם ובמדינות אחרות בגלות נעשו שרים לאדוניהם שמשעבדים בהם והביא מהמעשה בשני בני אדם כו' אמר להן עם קשה עורף כו' לפי שהשיעבוד וגלות מביא לאדם שמשכח חכמתו ממנו כמ"ש ואבדה חכמת חכמיו וגו' ועל כן א"ל שאתם קשי עורף שלא תהיו נכנעים בגלותכם ומחזיקים עדיין עצמיכם לחכמים או לנביאים כי מאין אתם יודעין זה אם לא בנבואה או בחכמה נפלאה ולזה כשראה האמת אתם אמר ברוך שבחר בזרעו של אברהם ונתן להם מחכמתו כו' שאין אומה זו כאומה אחרת אבל בחר בזרעו של אברהם ונתן להם מחכמתו וע"כ חכמתן נצחית שלא תשתכח מהן אף בגלותן:

דף קד:

בכה תבכה בלילה ב' כו' ועל מקדש שני. ירמיה שהיה במקדש ראשון רמז כאן בשתי הבכיות גם על מקדש שני שהיה בו ביום שנחרב מקדש ראשון ולפי שלא היה עיקר החורבן בלילה דרש לכך נכתב לילה לרמוז על מעשה מרגלים שהיה העיקר בלילה ההיא שמאותו מעשה נגזרו ב' החורבנות דהיינו בכייה לדורות והוא מדה כנגד מדה שהם מאסו בארץ ולכך כשחטאו גלו ממנה. ואמר ד"א שכל הבוכה בלילה כו'. שאפשר שהאוהב לא ידע בצרתו ולכך בוכה בלילה שאז ודאי קול הבכייה נשמע להאוהב ואעפ"כ אמר אין לה מנחם מכל אוהביה וגו' ואמר ד"א שכל כו' כוכבים ומזלות כו'

בכייה שלהם היינו שאספו נגהם כמ"ש שמש וירח קדרו וגו' ולפי שבלילה נראים הככבים של המזלות יותר מביום אמר שבלילה היה נראה יותר בכייתם מלהאיר לעולם על צער החורבן. ואמר שמע רבן גמליאל קולה ובכה כו' באיכה רבתי מפורש שהיה שומע קולה ונזכר בחורבן בהמ"ק כו' עיין שם:

באשה שבוכה על בעל נעוריה גו'. דהיינו על השכינה שנפרד ממנה כמ"ש בהפך וזכרתי לך חסד נעוריך וגו' והיינו דמעתה על לחיה תמיד מרוב צער ואבלה:

כל המיצר לישראל כו'. דהיינו בשביל חטאם כדמסיים בהאי קרא כי ה' הוגה על רוב פשעיה וגו' שהקב"ה מעמיד אותו להיות הוא שבט אפו הרי הוא נעשה ראש כי הקב"ה הוא המתנשא לכל לראש וזהו למעלת ישראל שלא יהיו נכנעים ביד בזוי ושפל ומייתי מדכתיב כי לא מועף לאשר מוצק לה שזהו הטעם כי המיצק לה הוא ע"פ הקב"ה ולכך לא נעשה עיף כי הקב"ה נותן לו כח בשביל חטא ישראל:

מכאן לקובלנא מן התורה כו'. כפירש"י כשיש לו צרה יודיענה לרבים כו' והטעם מבואר בזה כדי שיבקשו עליו רחמים כדאמרינן בס"פ במה אשה ולא אליכם אפשר שהוא מדרך ארץ אבל הקובלנא גופה שאמר ראו והביטו אם יש מכאוב כמכאובי וגו' הוא מן התורה כדילפינן נמי שם מטמא טמא יקרא וק"ל:

עוברי דרך וגו' עשאוני כעוברי כו'. דלפי פשוטו לכתוב הולכי דרך כמו הולכי על דרך שיחו ולכך דרשוהו לפי משמעו עובר על דרך ואינו הולך בה וכינה הדת האמיתית בלשון דרך כי הוא דרך סתם דרך הישר דרך ה':

עשאוני כעוברי על דת דאלו בסדום כו'. ר"ל כעוברי על דת הנמוסית דבר שהשכל נותן שהיו עוברים בסדום כדלקמן שלא היה להם משפט וצדקה שהשכל נותן לפי הנהגת המדינה וז"ש ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום כו' לפי שסדום לא נחשב להם רק כחטאת שלא נצטוו על כך אבל ישראל שנצטוו על כך נחשב להם לעון שהוא מזיד וז"ש וכי משוא פנים יש בדבר שלא נהפכו כסדום וא' דאף על פי שלזה נחשב כשוגג ולישראל כמזיד מ"מ מדה יתירה כו' ר"ל מדה טובה אחרת היה בישראל שהיו רחמנים וכל המרחם מרחמין עליו ולכך לא נהפכו ובמדרש נאמר בזה עון בית ישראל גדול במאד מאד ובסדום נאמר וחטאתם כי כבדה מאד ועי"ל לפי המדרש מאד מלשון ממון ומאד ומדת סדום שאמרו שלי שלי ושלך שלך לא חטאו רק בממונם אבל ישראל שנאמר בהם גזלת העני בבתיכם חטאו גם בממון האחרים וק"ל:

סלה כל אבירי וגו'. כאדם שאומר לחברו נפסלה. ר"ל אבירי מל' אברי ע"י שנרמסו האברים ולא ניכר צורתן וה"ל כמטבע שנפסלה צורתה ואמר כן שהן נהרגים ונשותיהן אסורין להנשא לשוק ודו"ק:

פצו עליך פיהם כו' בשביל מה הקדים פ"א כו'. כן הוא בכל א"ב שבספר קינות חוץ מא"ב ראשון ואפשר דאי הוה שינה גם בראשון היה אפשר לומר שכן היה סדר של ירמיה בא"ב אבל השתא בראשון הראה לנו שכן היה סדרו וכן סדרן דוד בתהלים אלא ששינה בא"ב אחרונים לדרשה זו וק"ל:

אוכלי עמי אכלו לחם כו' כל האוכל מלחמן כו'. כי כמו שאין האדם ניזון ואין דעתו נוחה בכל אכילות עד שיאכל עמהן לחם כך אין העובדי כוכבים נוחין באכילתן אלא מישראל כמ"ש והיה לאכול וגו' דהיינו סתם אכילה שהוא הלחם. ואמר ה' לא קראו אלו הדיינין כו'. מפרש לה שהדיינין ומלמדי תנוקות אם הם אוכלי עמי שפי' אוכלי לחם שאין להם קורדם אחר לאכול רק דבר זה אינן ראוין לקרות ה' דהיינו הדיין הזה כשקורא שבועה לבעל הדין והמלמד לתנוקות כשקורא עמו אינו ראוי להוציא השם מפיו:

מי מנאם כו' דמי יודע בזה אם לא בנבואה ואמר דאנשי כנסת הגדולה שהיו בהן נביאים חגי זכרי' ומלאכי מנאו אותן ע"פ הנבואה:

בקשו למנות עוד אחד כו'. דהיינו שלמה שמצינו בו נשיו הטו את לבבו ללכת אחרי אלהים אחרים כו':

באתה דמות דיוקנו של אביו כו'. ר"ל שהיה במעשיו דמות דיוקנו של אביו שנאמר ויאהב שלמה את ה' ללכת בחקות דוד אביו וגו' ומיהו דמותו ממש לא הוה כמ"ש ס"פ במה בהמה כלבב דוד לא הוה הא מחטא לא חטא ואז יבנה שלמה לכמוש וגו' שבקש לבנות ולא בנה וע"כ לא השגיחו בדבר זה באתה אש מן השמים כו' היינו שעל ידו של שלמה ותפלתו ירדה אש מן השמים ותאכל העולה והזבחים וכבוד ה' וגו' כמ"ש בד"ה ואותו אש ליחכה בספסליהם ולא השגיחו גם בזה יצתה בת קול וא"ל חזית איש מהיר במלאכתו וגו' כינוי של מלאכתו קאי אהקב"ה ואמר לפני מלכים וגו' דהיינו לפני כל המלכים הזוכים לעולם הבא יתיצב ולא לפני המלכים החשוכים בגיהנם יתיצב ולפני בזמן נאמר שהוא היה קודם לכל המלכים בזמן חוץ מדוד. ואמר יצתה בת קול כו'. כי אתה תבחר ולא אני וגו'. פירוש רש"י בלשון תמיה ויותר נראה לפרש כפשטיה כלפי מה שאמרו הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים כו' דהיינו שהבחירה ניתן ביד האדם וז"ש כי ודאי אתה תבחר לטוב או לרע ולא אני שאיננו בידי אבל השכר ועונש תשלומי מעשה אדם לטוב ולרע המעמך היא דודאי בידו ית' ב"ה היא וק"ל:

לי גלעד לי מנשה זה אחאב שנפל כו'. ר"ל שנפילתו ומיתתו שנהרג שם היא כפרתו שיזכה לעה"ב ואמר מנשה כמשמעו שכל האחרים כינה אותם בשם אחר כי שמם ממש הוא שם הרשעות כל ימי חייהם מה שאין כן מנשה שעשה תשובה בחייו ושמו ממש עדיין עליו בתשובה להביאו לעה"ב. ואמר מעוז ראשי זה ירבעם כו'. ר"ל שהוא היה מעוז ראשי של כל מלכי ישראל שהוא היה הראשון ונמלך ע"פ דברי הנביא ואינו ראוי להיות מיורדי גיהנם. ואמר יהודה מחוקקי זה אחיתופל כו'. דוד קאמר לה שהוא היה רבו של דוד והיינו מחוקקי ועל ידי דוד תלמידו זכה אחיתופל לעוה"ב כדאמרינן בפ' אין דורשין גבי אחר שר"מ תלמידו הביאו לעוה"ב. ואמר מואב סיר רחצי פירש"י דוד דקאתי ממואב עכ"ל. ולכאורה אין לו מקום כאן ויש ליישב דקאי מלת מואב אדלעיל שאמר יהודה מחוקקי זה אחיתופל מי אמר כן מואב דהיינו דוד דקאתי ממואב:

דף קה.

ואמר סיר רחצי זה גיחזי שלקה כו'. ר"ל שמה שלקה על עסקי רחיצה של נעמן וצרעתו דבקה בו היא כפרתו לזכותו לעוה"ב. ואמר על אדום אשליך נעלי זה דואג כו'. ע"פ מ"ש לקמן שא' ממלאכי חבלה פיזר את אפרו בבתי כנסיות כו' ודוד קאמר לה שעליו דהיינו על אפרו אשליך נעלי לדרוך בנעלי עליו והיא כפרתו להביאו לעוה"ב. ואמר אמרו מה"ש כו' שהרג את הפלשתי והוריש את בניך גת כו'. עיקר התרעומות לגבי דואג וע"כ נסמך לכאן על אדום וגו' זה דואג אף שהיה לפני אחיתופל וז"ש שהרג את הפלשתי ובא גאולה שלמה ע"י שהוריש ע"י זה גת לבניך ודואג קטרג עליו אז כמ"ש בן מי זה העלם שא"ל דואג לשאול עד שאתה שואל אם הוא הגון למלכות שאל אם הוא ראוי לבא בקהל גם שהלשין על דוד נגד שאול בחרב הפלשתי שלקח מכהני נוב והיאך יבא לעה"ב. ואמר שא"ל עלי לעשותן רעים כו'. ר"ל כיון דאין עליו רק עבירות שבין אדם לחבירו שאינו נמחל עד שירצה חבירו כמו ששנינו פרק י"ה הרי עלי לעשותן רעים שיתרצה דוד לו וימחול לו ויבא לעוה"ב וק"ל:

מדוע שובבה העם הזה וגו' תשובה נצחת כו'. אע"פ שהודו אחר כך מקרי תשובה נצחת לפי דעתם ויש לדקדק דלמה הודו כיון שהיה להם תשובה נצחת ויש לפרש לפי שינוי הלשון באבותיכם איה הם ובנביאים הלעולם יחיו שאין זה לשון כ"י אלא לשון תשובת זכריה הנביא אלא דמתוך תשובתו זאת נראה כשאמר להם איה אבותיכם שחטאו השיבו לו והנביאים שלא חטאו היכן הם ואמר להן דאינו דומה דהנביאים שמתו כדרך כל הארץ ונתנו לקבורה יודעין אנו היכן הם וכי לעולם יחיו אבל אבותיכם שמתו במיתות

משונות שלא על מטתן כנאמר בתוכחה ואף במותן לא ידעתן היכן הם וז"ש אח"כ אך דברי וחקי אשר צויתי את עבדי הנביאים הלא השיגו אבותיכם דהיינו כל פורעניות שנאמרו בתוכחה מפי משה ושאר נביאים מזה תראו שבחטאם מתו לא כמו הנביאים שמתו כדרך כל הארץ וע"ז הודו וישובו ואמרו כאשר זמם ה' צבאות לעשות לנו וגו' כן עשה אתנו דהיינו כל הפורענות שנאמרו ע"י הנביאים. ואמר עשה אתנו במקום לנו שאמר בתחלה י"ל ע"ד עמו אנכי בצרה גלו לבבל שכינה עמהם והיינו שהוא לא עשה לנו לבד כאשר זמם אבל מרחמיו שהוא עשה אתנו והוא עמנו בצרה:

ושמואל אמר באו עשרה בני כו' איזה ספר כריתות כו' וכן בפסוק שאחרי זה דרשו בפ"ק דברכות כשהקב"ה בא לבהכ"נ ולא מצא בה עשרה מיד הוא כועס שנאמר מדוע באתי ואין איש וגו' דכל בי' י' שכינתא שריא וע"כ באו עשרה בני אדם לפרוק עול שכינה מעליהם וזה שא"ל עבד שמכרו כו' לפי שישראל נקראו בנים ועבדים לה' בכמה מקראות וע"כ אמרו אם כעבדים הרי מכרם לנבוכדנצר ואם כבנים הרי כבר גירש אמם ואלו הבנים שנולדו לה אחר הגירושין ואינן שלו יתברך ב"ה:

וא"ל איזה ספר כו'. ר"ל היא כאשה שמרדה בבעלה והלכה ממנו בלא גט דהיינו ובפשעיכם דהיינו מרדם ועדיין הוא בעלה והבנים שלו ואם כעבדים אמר או מי מנושי וגו' דודאי אין הקב"ה צריך למכור כלום כי עולם כולו שלו אבל אפשר שהוא חייב שכר לאומה אחת ואין הקב"ה מקפח שכר כל בריה וע"כ הוא מוכר עבדו לו לשעבד בו בשכר ההוא שחייב לו וז"ש מי מנושי וגו' כי לנבוכדנצר אין אני חייב שכר כלום אבל בעונותיכם נמכרתם כי כן דרך העבד הפושע ברבו נותן אותו רבו ביד אחר גם ביד עבדו השני שהוא מיסרו בשעבודו כמ"ש נבוכדנצר עבדי כו':

חוצפא מלכותא בלא תאגא כו'. ר"ל שהמלך שיש לו תגא מנצחו בלא כח וקושי אבל המולך מעצמו אינו אלא בכח וחוצפא ומייתי מבני צרויה קשים ממני קשי פנים תרגום חציפי אפין וק"ל:

חיגר ברגלו אחת שנאמר וילך שפי כו'. מלשון גוממו עם השופי דפרק ג"ה והשוק והשופי דפרק אין מעמידין ע"ש ואשמועינן לבו הרעה על ישראל שהיה חיגר ברגל ואפשר שבא לו זה בעונש שהלך לקללן כמ"ש ותלחץ רגל בלעם וגו' ואעפ"כ לא נמנע מלומר ואלכה אולי יקרה ה' אף שהלך שפי וכן בסומא באחת מעיניו בעונש שרצה לקלל לישראל כדאיתא במדרש וכן בשמשון אשמועינן אע"פ שהיה נכה בב' רגלים עשה גבורתו בפלשתים:

כרע נפל וגו'. פירש"י מה כריעה דהתם דאית ביה נפילה כו' אף כריעה דהכא דכתיב נופל כו' עכ"ל ק"ק דבפשיטות מנפילה גופיה הוי מצי למילף הכי מה נפילה דהתם בעילה היא כדאמרי' דז' בעילות כו' אף נפילה דהכא כו' ודו"ק:

דף קה:

ויודע דעת עליון כו'. כל הסוגיא מבואר פ"ק דברכות ופ"ק דע"ז ע"ש:

תנא משום רשב"א אהבה מבטלת שורה של גדולה כו'. פירש"י שחבש אברהם בעצמו וכן בבלעם והכי מפורש בב"ר אבל לפי זה עיקר חסר מן הספר מלשון הברייתא דמייתי הכא ויותר נראה לפרש לפי לשון הברייתא דשמעתין דה"ק לפי שמדרך הגדולים והשרים שאין משכימין בזריזות לקום בבקר לילך מביתם לדרכם והאהבה של אברהם והשנאה של בלעם שהיו גדולים מבטלת שורה זו שעמד כל אחד בזריזות בבקר לילך מביתו לדרכו וק"ל:

שמתוך שלא לשמה כו' שבשכר מ"ב קרבנות כו'. מבואר בהוריות:

כתיב ייטב אלהים את שם שלמה כו' דאלת"ה תבורך מנשים כו'. הך אגדה לא שייכא הכא באגדה זו דבלעם ובלק ונ"ל שקצרו הכא באגדה דמייתי לעיל שבשכר מ"ב קרבנות כו' דבנזיר ובהוריות מייתי עלה הא דיעל דקאמר גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה ומייתי מיעל דכתיב בה תבורך מנשים באהל ואהא שפיר מייתי הא דרבה בר מרי דמפרש לה תבורך מנשים מעין קאמר פליגא אהך דהתם ודו"ק:

בנו משלמה וכן הות ליה את שם שלמה משמך כמ"ש שמלך שלמה על כל העולם ויגדל כסאו וגו' כדאמרינן שישב שלמה על כסא ה' וק"ל:

תלמידו אב"א ויהי נא פי שנים וכו'. אף שא"ל אליהו כי הקשית לשאול לאו משום קנאה א"ל כן אלא שאמר ליה שדבר גדול שאלת מה' ותלה הדבר באם יזכה לראות כשלוקח ממנו ע"י המרכבה רכבי אש וסוסי אש יזכה גם לדבר הזה וק"ל. ושאמר ואי בעית אימא ויסמוך את ידיו וגו'. כמ"ש בפ' החובל מנא הא מלתא דאמרי' אינשי חמרי למריה וטיבותיה לשקיה דכתיב וסמכת את ידך עליו וגו' וכתיב ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה ידיו וגו' ועי' בתוספות שם והוא מבואר כי מצינו במשה לשון יד אחד למלחמה שנאמר במטה אשר בידי והיה כאשר ירים משה ידו וגו' ומצינו ב' ידיו לתורה ולחכמה דכתיב שני לוחות הברית על ב' ידי והנה בקש משה יפקוד אלהי הרוחות וגו' שהם ב' רוחות דכתיב רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה וגו' ונענה לו הקב"ה על אחד וא"ל קח וגו' וסמכת את ידך וגו' איש אשר רוח בו שהוא יד אחד למלחמה ורוח גבורה

אבל לחכמה אמר שלא יצא ממשפחתו של משה כמ"ש והעמדת אותו לפני אלעזר וגו' ושאל לו במשפט וגו' ומשה הוסיף לו דבר התלויה בב' ידיו דהיינו גם רוח חכמה ולכך הביא בענין זה בפרק החובל קרא זה דזאת הברכה דביה מפורש רוח חכמה שאילו לא סמך ב' ידיו לא היה זוכה גם לחכמה רק לגבורה וק"ל:

ר"א אומר מלאך. דהיינו דבר שהמלאך נברא בדבורו של הקב"ה ואותו מלאך הפך דבריו של קללה בפיו לברכה. ושאמר ר"י חכה. ר"ל ששם הקב"ה בפיו דבר שדרכו לתת בפה דהיינו חכה וכמו שהחכה מצערת הדג להוליכו בע"כ הפך רצונו כך היה מצער בלעם שהוליכו בע"כ הפך רצונו מקללה לברכה. וזה שאמר מברכתו של אותו רשע אתה למד כו'. דודאי לא היו ראוים ברכות אלו לחול על ישראל מפי רשע זה אלא מפי צדיק שבידיהם נתן הקב"ה הברכות כמ"ש באברהם אבל אתה למד שבכל אלו הדברים היה בא לקללם אלא שהקב"ה הפכם לברכה. ואמר בתי כנסיות ובתי מדרשות מה טובו אהליך כו'. דמלת אהל נאמר במי שמרחיק עצמו מן עסקי העולם ועוסק בצרכי שמים כמו ויעקב איש תם יושב אהלים. ואמר משכנותיך ישראל. שהם ממש משכנו שעליהם הוא שוכן שהאבות הם המרכבה וכינוי משכנותיך להקב"ה. ואמר מלכותן נמשכת כנחלים נטיו. כמ"ש לא היו מושחין שום מלך רק על הנהר מטעם זה כמ"ש בשלמה ואמר זיתים וכרמים כגנות כו' נקט אלו שהם עיקר הברכה של הגנות שקובעין ברכה לעצמם. ואמר ריחן נודף כאהלים כו'. רש"י פי' ממצות ויותר נראה לפרש לענין שם שיהיה שמם ושמעם נודע למרחוק כמו שמצינו ביהושע ודוד ושלמה:

בארזים כו'. שכן נאמר על הקומה בחור כארזים וכגובה ארזים גבהו:

יזל מים מדליו כו'. ר"ל מאותו שדלה כבר המים. ואמר וירם מאגג כו'. לפי שיש מלכות שולטת בחברו במסים אבל אין שולטת בהן לכלותן ולהורגן ע"כ אמר וירם מאגג שהיה שולטת בם להורגן. ואמר אימת מלכותן ותנשא מלכותו. כענין שאמרו נהוג נשיאותך ברמה:

קללה ולא קללות כו'. והיינו הראשונה שבקש לקללן על בתי כנסיות ובתי מדרשות שאז היא היתה קללה אחת אבל כל השאר כשבקש לקללן היו קללות וק"ל:

דף קו.

כיון שנשבה בו רוח דרומית כו'. הוא מבואר הרוחות רעות הם ארבע רוחות עולם רמז לארבע מלכיות בבל מצפון ארץ ישראל מדי ממזרח יון ממערב אדום מדרום של א"י וז"ש אין מזיזות הקנה שהוא ישראל ממקומו לעקרו עקירה גמורה ח"ו אבל הוא הולך

ובא עמהן כפי המלכות המושלת אז וכיון שדוממו אלו ד' רוחות לעתיד שיכלו עמד קנה במקומו דהיינו במקומו המיוחד לו דהיינו בא"י:

אבל בלעם כו' אפילו כל הרוחות כו'. דהיינו בג' מלכיות הראשונים יהיה להם תקומה אבל כיון שנשבה רוח דרומית כו' בא לקללן שהמלכות רביעית שהוא מלכות אדום שהיא בדרומה של א"י תבא ועוקרתו והופכתו על פניו:

שזכה קנה כו'. ר"ל אף אם לפעמים גם הקנה נעקר ממקומו הוא זוכה במקום אחר אף בתלוש ליטול ממנו קולמוס כו' כך ישראל אף בגלותן שנעקרו ממקומם זוכין ללמוד תורה בגלות משא"כ הארז שברכן בו בלעם כשנעקר אינו עומד לדבר המתקיים רק לשריפה ולכליון:

וירא את הקני וגו' לא היית כו'. משמע להו דבדרך תימה אמר כן ולא בדרך אמת בשביל שברח זכה לכך דאם כן ה"ל להזכיר זכותו שברח כמו שהזכיר זכותן של ישראל בענין כי לא נחש ביעקב וגו' וק"ל:

בשם אל כו'. עפירש"י ועי"ל ר"ל בשם אל ממש כשתבא עליהן רעה לכלותן בשביל עונם הם מחיין ומצילין עצמן בשם אל ממש ופועלים בשמות וכ"ה במדרשות שעשו כן בשעת החורבן ואמר אוי לאותן שעושין כן שאינן ראוין להנצל בפעולת השמות וק"ל:

פדיון לבניו כו'. ור"ל בשומו אל כשיחזור הקב"ה להשים שם אל המשותף בשמם ישראל דהיינו שנזקקין זה לזה בשם אל המשותף ומלת לביא ולביאה לרמז ב"י א"ל ב"י הא"ל וק"ל:

כאדם שתולה כו'. עיין פירש"י ועוד נ"ל בפשיטות טפי לפי שזה היה להן למואב לדבר מגונה וזילותא להפקיר בנותיהן לזנות ע"כ תלה קללתו וזלזלתו באחרים כאלו ישראל הפקירו בנותיהן ולשון קללה במקום הזה בלשון גנאי וזילותא וק"ל:

לכלי פשתן כו' לפי שכבר במצרים הפשתן מצוי כמ"ש עובדי פשתן וגו' והורגלו ישראל בהם ובתוך מ' שנה במדבר נחסר להן והן מתאוים לקנות מאשר ימצאו. ואמר הוציאה יראתה מתוך חיקה כו'. ממקום הבזוי ואמרו כלום מבקשים ממך אלא פיעור לא מבקשים ממך לעובדה בכך אלא לבזותה בכך:

בתורת משה רבך כו'. שאסר את מואב לבא בקהל:

בדברי שטות כו'. לרבי יהושע ודאי נמי דשם המקום היה כן כפשטה דקרא אלא דקאמר דלכך נקרא שם המקום ההוא כן על שנתעסקו בדברי שטות וקלקול וכת"י ע"ש וכן יש לפרש ברפידים ע"ש רפי ידים וק"ל:

ערומות פגעו כו'. כפירש"י ותקראן בגופן כו' עכ"ל ר"ל ותקראן מלשון פגיעה ובמי שהוא לבוש הוא פוגע בתחלה בבגדיו קודם שפוגע בגופו אבל אלו הלכו ערומות ופגעו בתחלה בגופן:

רפידים ר"י אמר שרפו עצמן כו'. והיינו שחללו שבת שהיא שקולה ככל התורה כדמוכח פרק כל כתבי ע"ש ומייתי מקרא דלא הפנו אבות אל בנים פירש"י דהתם נמי מרפיון ידים של תורה הוא ודחוק הוא דהא אמפלת פלשתים נאמר האי קרא ומאי תורה שייך בהו וק"ל:

כל מקום שנאמר וישב כו'. עפירש"י בחומש פרשת וישב באורך ע"ש:

ואת בלעם בן בעור הרגו וגו' מאי בעי התם. ר"ל דמארם נהרים היה וקאמר ר"י שהלך שם ליטול שכר כו' מה שהלך למדין ולא למואב שהבטיחו על השכר כבר האריכו המפרשים בזה ועי"ל לפי שבלק מלך מואב א"ל לבלעם אמרתי כבד אכבדך והנה מנעך ה' מכבוד ולא הלך אחר עצתו אבל זקני מדין הלכו אחר עצתו שהרי צור שהוא המלך ונשיא על כולם הפקיר בתו לזנות שעי"ז נפלו כ"ד אלף מישראל כדאמרי' ויפלל פינחס שעשה פלילות עם קונו שבא וחבטן לפני המקום אמר לפניו רבש"ע על אלו יפלו כ"ד אלף מישראל וע"כ בא לקבל שכר ממדין ומזה הטעם י"ל נקום נקמת בני ישראל ממדין ולא ממואב:

קוסם נביא הוא כו'. שהרי השכינה דברה עמו כמה נבואות העתידות שנכתבו בתורה ע"י:

דף קו:

ד' מיתות סקילה כו'. פירש"י הוא דחוק שהסקילה והשריפה היו בו לאחר מיתתו שכבר נחתך ראשו גם אין זה דין שריפה שבתורה דהיינו פתילה של אבר לתוך פיו ונ"ל דבתחלה סקלוהו באבנים קצת ולא עד למיתה וכן בפתילה של אבר נתנו מעט לתוך פיו שלא מת עדיין וכן בחנק שחנקוהו מעט ולא למיתה ואח"כ חתכו ראשו בסייף דהיינו הרג ומקרי שפיר ד' מיתות כדאמרי' בעלמא מה לי קטלא כולא מה לי קטלא פלגא ויהיה לפי דרש זה כינוי חלליהם על בני ישראל ר"ל שהרגוהו על חלליהם ומיתות שלהם בדין תורה ואפשר דהוו ידעי דבכל הד' מיתות היה חייב דכולהו איתנהו ביה דמה"ט קאמר לבר מבלעם הרשע דכמה דמשכחת ביה דרוש ביה:

או בר ל"ד שנין כו'. דהיינו קרוב לחצי שנותיו שיהא ניכר שע"כ הוא מת שלא יגיע לחצי שנותיו והטעם דכיון שאינו חוזר ממעשיו הרעים עד חצי שנותיו שוב אינו חוזר

ואינו ראוי להיות עוד חי וכן בהפך במדת הצדיקים כדאמרינן ביומא כיון שהגיע לרוב שנותיו ואינו חוטא שוב אינו חוטא. ושאמר דואג שמא יצא כו' דואג לאחר שיצא אמר ווי כו'. שהשכינה מצטערת על אבדן של רשעים כדאמרינן פרק נ"ה שהשכינה אומרת קלני מראשי כו':

לא גבור כו' מה תתהלל כו'. ר"ל שאתה גבור בתורה ואין זה תהלתך שאתה עוסק בלשון הרע לא חסד אל שהיא מדתו הטובה נטויה עליך כל היום לקבל תשובתך. ושאמר מה לך לספר חוקי כו'. כדלקמן שהיה סופר שלש מאות הלכות כו' ומינה דכ"ש שהיה סופר מנין המצות שהם תרי"ג וע"ז אמר מה לך לספירתם ולמניינם שהרי בידך חסרו כמה וממניניהם דהיינו פרשת מרצחים כולה ופרשת מספרי לשה"ר שאתה עובר עליהם לפי פשוטיהם ומה אתה דורש בהם להוציאם מפשט הכתוב. ושאמר ותשא בריתי עלי פיך כו'. פירש"י בלא לב ועוד נראה לפרש למאי דמפרש לה מן השפה ולחוץ דר"ל אף שאר כלים הפנימים כוחי הדבור כגון החיך והגרון לא היה משתמש בהם בדברי תורה רק משפה ולחוץ ולא היה משמיע קולו בדבורו בד"ת כענין שנאמר בחנה רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע דכן הדין בתפלה מה שאין כן בדברי תורה דצריך האדם להשמיע קולו בגירסתו. ואמר. בתחלה יראו כו'. ר"ל בתחלה יראו ממנו בעבור לשה"ר שהיה עושה בצדיקים כמו שעשה בנוב עיר הכהנים ובדוד ולבסוף כשמת קודם זמנו ישחקו כמ"ש באבוד רשעים רנה דהיינו אבוד קודם זמנו. חיל בלע ויקיאנו כו'. האי קרא באיוב אמרו צופר הנעמתי על הרשעים החנפים ובעלי לשון הרע ודרשוהו על דואג שאמר ליה הקב"ה לדוד שחיל בלע ר"ל שהתורה שיש בו דרך בליעה בעלמא ולא דרך אכילה יקיאנו מאליו דהיינו שישכח אותה קודם מותו וקאמר ליה מבטנו יורישנו דהיינו שיורישנו מגופו ע"י אחר כדלקמן שנזדמן לו מלאך אחד ששיכח תלמודו וקאמר אמר לפניו גם אל יתצך וגו' שאמרו דוד על דואג וכתיב ביה כהאי לישנא אהבת כל דברי בלע וגו' ויש לפרש אהבת כל דברי בלע דהיינו דבריו של בלעם שנקרא בלע בן בעור שהוא היה ג"כ בעל לשון הרע ועין רעה ואמר דניתי דואג לעלמא דאתי וישקול למטרפסיה בהאי עלמא ואמר גם לעולם הבא לא יזכה דהיינו יתצך לנצח שהוא לעולם הנצחי וקאמר לימרו שמעתא בי מדרשא משמיה כו' משום דנענה בתפלתו דדוד מלפניו שיאבד דואג משני עולמות רצה הקב"ה ברחמיו לזכותו במקצת משני עולמות דהיינו דלימרו שמעתא בי מדרשא משמיה דאמרינן פרק האשה רבה אגורה באהלך עולמים וכי אפשר לו לאדם לגור בשני עולמות אלא אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם י"ר שיאמרו דבר שמועה

מפי בעולם הזה כו' עי' שם ע"ז התפלל דוד שלא יזכה דואג גם לזה ואמר יחתך ויסתך וגו' בלשון כפל דהיינו שלא יהיה דר בשני עולמות:

בנין רבנן כו'. אפשר שהיה דואג אוהב בע"ת ואמרי' פרק ב"מ דרחים רבנן ה"ל בנין רבנן גם על זה התפלל דוד שלא יזכה גם לכך ואמר ושרשך מארץ חיים שהתורה שהיא עץ חיים תשרש אחריו מן הארץ וק"ל:

כל אותיות כו'. כדאמרינן פרק קמא דקידושין למה נקראו ראשונים סופרים לפי שהיו סופרים כל אותיות שבתורה שהיו אומרים וי"ו דגחון חציין כו' ואיה שוקל ק"ו פירש"י יודע לדרוש בק"ו עכ"ל ומלשון שוקל נראה דבר נוסף שהיו יודעין לשקול בק"ו שהם מתהפכים לאיזה צד נוטה לפי הסברות והפרכות. ואמר שהיה סופר ג' מאות הלכות במגדל הפורח באויר כו'. עיין פירושו בפירש"י ועוד נ"ל לפרש על פי מה שכתוב בפרק איזהו מקומן שהיו יושבין ברמה ועוסקין בנויו של עולם כו' לא ידעי דוכתא היכא אמרי נחתי ביה קליל דכתיב ובין כתפיו שכן כו' ועד"ז נתקנא דואג האדומי דכתיב כי קנאת ביתך אכלתני וגו' וכתיב זכור ה' לדוד את כל ענותו וגו' ע"ש שפירשו זה על דואג דכתיב לעיל מיניה מוזר הייתי לאחי ונכרי לבני אמי דהיינו שבעיני דואג היה דוד נחשב לנכרי כדאמרינן פרק הערל שאמר דואג על דוד שאל נא אם ראוי לבא בקהל ולפי שהמקדש קרוי מגדל כמ"ש כמגדל דויד צוארך וגו' ע"כ אמר שדואג היה סופר ולמד ג' מאות הלכות במגדל הפורח באויר שעל שם שלא ידעו מקומו של בית המקדש קראו כמגדל הפורח באויר והוא למד שלש מאות הלכות היכן הוא מקומו ולא ידע שפיר עד כי בא דוד כמ"ש שם ואמר מגדלים בלשון רבים ע"ש הלשכות רבים שהיו שם א"נ ע"ש מקומותיו רבים שהיו מסופקין בו דואג ואחיתופל וארבע מאה בעיי דבעו דואג ואחיתופל במגדל כו' היינו נמי שהיו מסופקים במקומו. וזה שאמר רבותא למבעי בעיי כו'. שהיו מסופקים בדבר ולא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא ומסיק אלא הקב"ה לבא בעי דכתיב וה' יראה ללבב דהיינו קרא דכתיב גבי דוד שהוא היה מתכוין בדבר ההוא דסלקא ליה אליבא דהלכתא כדמסיק. וענין כי מטא רב יהודה אשה כו' ואנן מתנינן בעוקצין כו' מבואר בסוף הוריות ע"ש:

הוא ימות באין וגו'. ברשע איירי דכתיב לעיל מיניה עונותיו ילכדנו הרשע וגו'. ואמר אף שבחייו היה לו מוסר ותורה הוא ימות באין מוסר שבשעת מיתתו לא יהיה לו מוסר ואמר וברוב אולתו בד"ת שאמר על דוד לפוסלו מן הקהל ישגה ולא נתכוון אל האמת כדאמרינן פרק הערל:

שנצטרע כו'. כדאמרי' פ' יש בערכין כל המספר לשון הרע נגעים באין עליו שנאמר מלשני בסתר רעהו אותו אצמית וכתיב התם לצמיתות ומתרגמינן כו' ומיהו ק"ק דהכי נמי טפי ה"ל לאתויי האי קרא דמלשני בסתר רעהו אותו אצמית וגו' דמפורש בו לשון הרע וק"ל:

ג' מלאכי חבלה נזדמנו לו כו'. יש לפרש דהיינו הג' כיתות של מלאכי חבלה שיוצאים לקראת הרשע כשנאבד מן העולם כדאמרינן פרק הנושא אחת אומרת אין שלום אמר ה' לרשעים והיינו האחד שע"י שכח דואג תלמודו שהתורה נותנת שלום והא' שאומרת לו למעצבה ישכבון היינו ששרף נשמתו שאף הנשמה נשכבה למעצבים והאחת שאומרת לו רדה ושכב את ערלים היינו שפיזר עפרו כו' שבערלים נאמר ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם וגו' וק"ל:

לא ראו זה את זה כו'. דכיון דדואג במלכות שאול היה ואחיתופל במלכות דוד ע"כ שלא ראו זה את זה שהרי דואג היה במלכות שאול בסנהד' ודוד היה אז עדיין נער וחיה דוד ע' שנים ואחיתופל היה במלכות דוד קצת בסוף מלכותו שנמשך מ' שנים והם לא חצו ימיהם כדלקמן ואשמעינן שאלו היה בזמן אחד אפשר לא היה יכול דוד לקום מפני עצתם הרעה עליו. ואמר שלא חצו ימיהם שנאמר אנשי דמים שהוא דואג שהרג אנשי נוב עיר הכהנים ומרמה הוא עצת אחיתופל וק"ל:

תלמידו גם איש שלומי כו'. הני קראי אינן כתובין בסדר הזה בספר תהלים דקרא דגם איש שלומי וגו' כתיב מקמיה דהני קראי אחרינא אלא דמסתמא אחיתופל שהוא רשע תורתו היתה משתכחת ממנו ודוד בזקנותו היה מוסיף בתורה כדמוכח בכמה דוכתין ולפי המדרש שאמרו כי דוד מלך ישראל למד מאחיתופל ב' דברים היינו מהאי קרא דאשר יחדיו גו' דכתיב בתר האי קרא דקראו אלופי ומיודעי לפי שמצא אחיתופל את דוד שהיה לומד תורה ביחידי א"ל אשר יחדיו נמתיק סוד ושוב ראה אותו שהלך בנחת לב"ה א"ל בבית אלהים נהלך ברגש וקשה היאך יליף הכא תלמודא מהאי קרא שקראו דוד חברו דאדרבה אחיתופל קאמר הכי לדוד וע"י כך קראו רבו ויש מדרשים חלוקות מה שלמד דוד ממנו ובפרק אלו הן הגולין אמרינן בהאי דכרה דוד שיתין קפא תהומא כו' ולמדו אחיתופל בק"ו לכתוב שם אחספא כו' ועד"ז יש לפרש האי קרא ואתה אנוש וגו' שאחר שראית בתהום שיהיה העולם כדור אנוש שהציף התהום את שליש העולם נעשית אלופי ומיודעי וגו' להודיעני דבר זה לכתוב שם אחספא כו' שיהיה העולם קיים ודרש איש שלומי וגו' על אחיתופל שהוא ודאי היה איש שלומי שהיה דוד נשוי לבת בנו של אחיתופל שהיא בת שבע בת אליעם בן אחיתופל ועליו היה בטח דוד שלא יהיה

עוזר ליתן עצה לשונאו ואוכל לחמי שהיה ג"כ תלמידו ואעפ"כ הגדיל עלי עקב ר"ל שהגדיל אחיתופל בעצתו על דוד את בנו אבשלום שהוא עקבו וסופו של דוד וק"ל:

דף קז.

ואין אומרים אלהי דוד כו'. הא פשיטא דאין הקב"ה מייחד שמו על הצדיקים בחייהם אלא שידע דוד שאף אחרי מותו לא יהיו אומרים אלהי דוד כמו שאומרים אלהי אברהם כו' אחרי מיתתן וז"ש אינהו מינסו לי כבר בחייהן ולכך אחרי מיתתן הייתי מייחד שמי עליהם מיהו בחייהן לא כמ"ש הן בקדושיו לא יאמין אבל אתה בחייך לא מינסת לי ולכך אף במיתתך לא אתייחד שמי עליך. ואמר בחנני ה' ונסני וגו'. כמ"ש ה' צדיק יבחן זה אברהם שנאמר והאלהים נסה את אברהם וגו' משל ליוצר שאינו בודק קנקנים מרועעים שאינו מספיק להקיש עליהם עד שישברם והוא בודק קנקנים יפים כו' וז"ש בחנני ה' וגו' צרפה כליותי וגו' ר"ל שהוא יכול לעמוד בבחינה ונסיון כמו הקנקנים הנצרפין בכבשן יפה דהיינו צרפה כליותי ולבי. ואמר דמנסינא לך בדבר ערוה כו'. אין זה מפורש במקרא אבל ממה דכתיב ויהי לעת ערב ויקם דוד מעל משכבו למדו לומר כן כי לא זו הדרך לקום לעת ערב ממשכב אלא בבקר אלא שאחרי שהודיע אותו ונסו בדבר ערוה:

הפך משכבו של לילה כו'. כדי להשביע עצמו בתשמיש ונתעלמה ממנו הלכה כו' שהמשביעו רעב. ואמר קא חייפה רישה כו'. אפשר שאמרו כן ממה שאמר וירא אשה רוחצת מעל הגג וגו' דהיינו שראייתו היה מעל הגג בשוה דהיינו רחיצת הראש אבל רחיצת הגוף לא ראה בשוה מעל הגג רק מן הצד. ואמר תותי חלתא דודאי בת שבע בצנעה היתה רוחצת תחת החלתא אלא ע"י שנדמה השטן לדוד כצפור ועמד על החלתא השליך גירא עליה ושבר החלתא ונתגלתה בת שבע. ואמר מיד וישלח דוד וגו'. ר"ל היצה"ר לא עזב ממנו. ואמר והיינו דכתיב בחנת לבי על שאמרתי בחנני פקדת לילה בנסיון של דבר עבירה על שאמרתי ונסני צרפתני וגו' על שאמרתי צרפה כליותי וגו' אמר איכו זממא נפל בפומיה דמאן דסניא לי כו' דוד ודאי על עצמו אמר זמותי וגו' אבל התלמוד תולה קללתו בחברו:

הצפור נדדתו כו'. עפירש"י ועי"ל ע"פ מ"ש במסכת סוכה שהיצה"ר נדמה לצדיקים להר ולרשעים לשער וז"ש שיאמרו דוד אינו צדיק כי הר שבכם שנדמה לצדיקים להר נדמה לדוד לדבר קטן כצפור ואעפ"כ לא כפה אותו אלא שהצפור כפה אותו ונדדתו ממקומו והיינו שעל ידי מעשה זה נגזר עליו מעשה אבשלום שהוצרך לנדד ממקומו וק"ל:

מ"ד לך לבדך וגו'. ר"ל ע"פ מ"ש כל היוצא למלחמת בית דוד גט כריתות היה כותב לאשתו וא"כ נגד ישראל לא חטא באיסור א"א אבל לך לבדך חטאתי שאמרת לנסני בדבר ערוה לא בערוה גופה אלא בדבר הקרוב לערוה כגון זה ולא עמדתי בנסיון בדבר זה חטאתי לך לבדך וקמך הרי ג"כ גלוי דאי בעי למכפיה כו' אלא אמינא שתצדק בדבריך שלא אוכל לעמוד בנסיון ואל יאמרו העבד נצח למריה וק"ל:

כי אני לצלע וגו'. לפי שראוי ונכון היתה לי ששת ימי בראשית ע"כ קראה צלע שהאשה בימי בראשית נבראת מן הצלע ואמר אלא שבאת עלי במכאוב היינו ע"י נסיון כדאמרינן לעיל וכן שאכלה פגה שע"י שהביא עצמו לידי נסיון אכלה קודם זמנה שהיתה ראויה לו ופגה היא התאנה שלא נתבשלה כל צרכה כמ"ש התאנה חנטה פגיה ועיין בערוך ערך פג:

מ"ד ובצלעי שמחו וגו' עד אבל המלבין פני חבירו אין לו כו'. עיין בפ' הזהב:

לעבוד עבודת כוכבים כו'. ר"ל שבקש לעבוד עבודת כוכבים דהיינו לילך ולברוח מפני בנו מא"י לחו"ל דה"ל כעובד עבודת כוכבים כמ"ש דוד בהיותו ברוח מפני שאול שאמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' כדאיתא בסוף כתובות. וא"ל חושי מלך שכמותך כו'. אף שכבר היית ברוח מפני שאול לחו"ל שלא היית עדיין מלך ומפני פקוח נפש שלא יהרגך שאול אבל אתה מלך שכמותך כו'. וא"ל מלך שכמותי יהרגנו בנו. מוטב שאברח לח"ל דהוי כעובד עבודת כוכבים ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא וא"ל מ"ט נסבת יפת תואר ויצאת כבר בשבילה לחו"ל וזה הביאך לכך לצאת עוד לחו"ל ועבירה גוררת עבירה וא"ל יפת תואר רחמנא שריא לישא אותה ואמרינן דמותר לצאת מא"י לח"ל כדי ללמוד תורה ולישא אשה וא"ל לא דרשת סמוכין כו' וא"כ משום לישא יפת תואר וודאי דלא הותר לצאת מא"י לחו"ל אלא משום מצוה להלחם על אויביך:

דומה לסוחר כותי כו'. כפירש"י ובמדרשות לעני כותי המבקש על הפתח כו' ע' במדרש ילקוט. ואמר שגיאות מי יבין שביקא לך אין זה מפורש אבל ממה שבקש שוב אח"כ על הגדולות ממנו דהיינו מזידים מוכח דשבק לו הראשונים דומיא דמשל הכותי ואמר מנסתרות נקני גם שאינן שוגג כיון שהם נסתרות מעיני בני אדם אין בהם חילול השם כ"כ כמו הזדים דנקט בתר הכי שהם המזידים לעיני בני אדם ולזה אמר אף שידעו בו רבנן חשוך עבדך כינוי עבדך קאי על הרבנן שיחשבו וימנעו מלשתעי בי ורש"י פי' וגרס דמאל ימשלו בי דריש ליה דלא לשתעו רבנן ביה אבל בכל נוסחאות שלפנינו אין הגירסא כן דמייתי אל ימשלו בתר הכי ודריש אל ימשלו בי אז איתם דהיינו שלא יכתב סורחני ואפשר דדריש איתם מלשון אות שאל ימשלו בי אז איתם דהיינו אותיות

שבפרשה שתמחק כולה. וא"ל ומה יו"ד שנטלתי משרי עמד כו' בא ענין זה בכאן לפי מה שמבואר במס' סוטה כי שם י"ה הוא מחבר איש ואשה אם זוכים אם לאו סר שם י"ה מהם ונשאר אש ואש וע"כ נטל הקב"ה היו"ד משרי שהוא אות השם שבאיש ונתן לה אות ה"א לרמז שזכתה לאות השם שבאשה וע"כ לא זכתה לבן כשהיה לה אות יו"ד שהוא השם שבאיש עד שניתן לה אות ה' שהוא אות השם שבאשה והיה היו"ד עומד וצווח עד שניתנה באיש שהוא יהושע ומ"מ כיון שאות יו"ד מנע אותה מלהיות לה בן וע"כ כשנתוסף ליהושע לא זכה לבן אף שזכה ע"י היו"ד ליכנס לא"י שהצילה אותו מעצת מרגלים וז"ש כל הפרשה כולה שמדברת באיסור א"א ומחברת שם אותיות י"ה אעכ"ו שא"א להיות חסר מן התורה:

ואמר ונקיתי מפשע רב מחול לי על אותו עון כולו. לפי שכבר נמחל לו בקצת כמ"ש לו הקב"ה ע"י נתן הנביא כשהודה על חטאו ואמר חטאתי לה' ויאמר נתן גם ה' העביר חטאתך לא תמות אבל יפרע מבניו כמ"ש ישלם ארבעתם ילד אמנון תמר אבשלום מ"מ כולו לא נמחל דלא נפרע מגופיה עד שנצטרע כדאמרינן ביומא וע"כ בקש כאן ונקיתי מפשע רב שיהיה נמחל כולו ויהיה נקי מן החטא. ואמר היחתה איש וגו'. לפי שיש אדם החוטא ויש לו זכיות ומע"ט המגינים עליו או זכות אבותיו מגינות עליו וע"כ אמר כי חטא זה הוא גדול כ"כ שאין מועיל לו זכותו וזכות אבותיו וז"ש שעון זה מפריד השם י"ה מהם ונשאר אש וזה כאלו אתה מחתה אש של אשה בחיקו ובגדיו שהן מעשים טובים כמ"ש בכל עת יהיה בגדיך וגו' לא תשרפנה דאותו אש שחיתה בחיקו שורפין את מעשיו שאינן מגינין עליו ואם יהלך איש על גחלים שהוא אש של איש ורגליו לא וגו' ר"ל זכות אבותיו שהם יסוד ורגל של אדם כמ"ש על אברהם יצחק ויעקב כסא של שלש רגלים דע"י אותו אש תכוינה הרגלים של כסא וע"כ אמר כולי האי נטרד כו' ר"ל שלא יועיל לו זכותו ולא זכות אבותיו וא"ל קבל עליך יסורין לפי שהיסורין לצדיקים בעוה"ז על מיעוט עבירות שלהם במקום דין ומשפט של רשעים בגיהנם לעוה"ב ובפרק הזהב אמרינן שהבא על א"א הוא מיורדי גיהנם י"ב חודש כמ"ש התוספות שם אבל אתה קבל עליך יסורין בעה"ז רק החצי מי"ב חודש דהיינו ששה חדשים והשאר נמחל לך לעוה"ב והוא כוונת הכתוב כי משנה שברון שברם דהיינו לעה"ב כדאמרינן בחגיגה ואמר ששה חדשים נצטרע דנגעים באין על גילוי עריות כדאמרינן בערכין ומייתי מדכתיב תחטאני באזוב וגו' כפירש"י ויש לפרש גם מסיפא דקרא ומשלג אלבין שאחת ממראות הנגעים דומה לשלג ואמר נסתלקה ממנו שכינה לפי שאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה ודוד היה אז בדאגה ובצרה ע"כ התפלל השיבה לי ששון ישעך וע"י שתשמחני אשוב

לרוח נבואה בנדיביה גם שאיני ראוי לכך אלא בנדבה ממך יתברך ב"ה ואמר ופירשו ממנו סנהדרין כדין מצורע וטמא טמא יקרא והיה חסר בשתים דהיינו ממנין עשרה לכל דבר של קדושה ועוד היה חסר חבר שהיה שונה בד בבד ועי"ז התפלל ישובו לי יראיך שאוכל להתפלל דבר שבקדושה בי' והתפלה נקראת יראה כמ"ש ייראוך עם שמש וישובו לי יודעי עדותך ללמוד עמהם ולא ביחידי:

דף קז:

ואמר כתיב בחברון מלך ז' שנים וגו'. היינו קרא דד"ה וכתיב מלך על יהודה ז' שנים וששה חדשים וגו' היינו קרא דשמואל ונראה דמקראי דשמואל גופיה מצי להוכיח כן דכתיב לעיל מהאי קרא בן שלשים שנה דוד במלכו ומ' שנה מלך הרי דלא חשיב הנך ו' חדשים ופירש"י דלא חשיב להו משום דלא הוה מלכותו שלמה כו' עכ"ל ויותר נראה לפרש כדאמרינן דמצורע חשיב כמת שנאמר אל נא תהי כמת וגו' ולכך לא חשיב ליה הנך ו' חדשים שהיה מצורע וחשוב כמת:

ואמר מחול לי על אותו עון. היינו אחרי שקיבל כבר יסורין וא"ל מחול לך ע"י היסורין ואמר עשה עמי אות וגו' לפי שרבים משונאיו שהיו מביישין אותו ברבים במעשה דבת שבע ואוריה כדאמרינן פרק הזהב בפסוק ובצלעי שמחו ונאספו וגו' ע"ז בקש שיעשה לו אות לטובה וגו' לפי שמצינו אות מורה לטובה ומצינו בו מורה לרעה כמ"ש בפרק במה בהמה והתוית תיו רמז לטובה תחיה ולרעה תמות והם שונאיו בקשו עליו לרעה שימות על מעשה דבת שבע כמ"ש אויבי יאמרו רע לי מתי ימות וגו' כל שונאי עלי יחשבו רע לי וגו' וע"כ בקש על אות תי"ו שהיא לטובה כמ"ש ואתה ה' חנני והקימני וגו' יאמר כי בזה יראו שונאי ויבושו ואני לא אבוש עוד מפניהם כמו שהיו מלבינין פני עד עתה כי יראו שאתה ה' עזרתני במעשה דבת שבע ע"ד אעשה לו עזר וגו' כמ"ש ראויה היתה בת שבע לדוד משמת ימי בראשית ואמר נחמתני במיתת אוריה וא"ל ודאי דבפני אויביך אודיע שתחיה אבל בחייך איני מודיע לכל ישראל עד בימי שלמה בנך שאז לעיני כל ישראל ע"י בנין בהמ"ק אודיע דבר זה ועי' בס"פ הכונס ד"א בהאי קרא דעשה עמי אות לטובה וגו'. ואמר כ"ד רננות כו'. עפירש"י. ר"ל באותו פ' בד"ה דמסיים בה האי קרא אל תשב פני משיחך גו' כתיבי מקמיה בתפלת שלמה כ"ד רננות דהיינו לשון תפלה ותחינה ורנה וכולה מלתא רמיזא בההיא פרשתא דכתיב בה ואשים שם את הארון אשר שם ברית ה' וגו' ודרשו מיניה שע"ז היה מתפלל להשים שם הארון לפי שנדבקו השערים זה לזה ובתר האי קרא דאל תשב פני משיחך זכרה גו' כתיב וככלות שלמה להתפלל והאש וגו'

כי מלא כבוד ה' את בית ה' דמשמע דלא נענה להיות הארון בא במקומו שהשכינה ירדה עליו עד שכילה להתפלל דהיינו ה' אלהים אל תשב וגו' וקודם שכילה תפלה זו בכל כ"ד רננות דכתיב מקמיה לא היה נענה ושאמר שאו שערים ראשיכם וגו' בתהלים כ"ד ומתחיל לדוד מזמור אלא שדרשו לפי ענינו ששלמה אמרו וכמה מזמורים שאמר בהם לדוד והמה מיוחסים לאחד מעשרה שנאמר תהלים על ידן וכפל הענין במלות שונות שאו שערים וגו' והנשאו פתחי גו' ע"פ מ"ש שיש מקדש למעלה נגד מקדש למטה ולזה שיתנשאו ויתכבדו ראשי שערים דמקדש דלמטה וע"י זה יתנשאו ויתעלו גם פתחי עולם עליון של המקדש שלמעלה והיינו שיתנשאו ויתעלו ע"י שיבא בהם מלך הכבוד על הארון שכבודו יתברך שם:

וילך אלישע כו'. אין זה מקרא גם קשה מאי קשיא להיכא אזל הא כתיב לדמשק אבל קרא כתיב במלכים ויבא אלישע דמשק וגו' והשתא כיון דכתיב ויבא אלישע דמשק וגו' ולא זכר הליכת כדרך הכתובים וילך יעקב משמע דלא הלך לשם בעבור בשורת חזאל המפורש באותה פרשה אלא שאמר הכתוב אחר שבא לשם בסבה אחרת בא חזאל אליו ובישר לו אלישע והשתא פריך שפיר להיכן אזל דלאיזו סבה הלך לשם שלא נזכר בקרא וקאר"י שהליכתו לשם להחזיר גיחזי כו' ולכך לא נזכר ההליכה לשם דסבת ההליכה ג"כ חסר מן המקרא:

החוטא ומחטיא את הרבים כו'. ר"ל כמ"ש כל חטא עושה ובורא מלאך ורוח רע לפי פעולתו וע"כ המחטיא הרבים כל הרוחות רעות שנבראו מחטאן תלוים בו והם בעצמם מונעין ממנו התשובה הפך המלאך טוב המסייע את האדם לדבר מצוה ורש"י בפי' המשנה כתב הטעם בזה שאין בדין שיהיו התלמידים בגיהנם והמחטיא אותן יהיה בג"ע כו' ואמר שבזה היה מחטיא כלל הרבים שאבן שואבת תלה כו':

וא"ד שם חקק כו'. שזה היה מטעה את ההמון להחזיק בטעותן ולומר שיש בה ממש ח"ו ושאומרת אנכי ולא יהיה כו' היה מטען שזה העגל כמו העגל שעשו במדבר שאמרו עליו ההמון אלה אלהיך וגו':

וא"ד רבנן דחה כו'. יושבים שם לפניך צר ממנו מכלל דעד השתא כו' ר"ל דזה המקרא כתיב בתר ענינא דגיחזי לומר שעל ידו היה צר להם המקום וכינוי דממנו קאי על גיחזי שנזכר למעלה שממנו היה צר לנו במקום ההוא:

שמאל דוחה כו'. תלה הדחייה בשמאל והקירוב בימין שבכ"מ השמאל רמז למדת הדין והימין לרחמים וז"ש תהא שמאל שהוא מדת הדין דוחה והימין שהם הרחמים יקרב. ואמר לא כאלישע שדחפו לגיחזי בב' ידים דהיינו שהפך גם הרחמים לרוגז ומייתי

דכתיב ויאמר נעמן הואל וגו' שלא האמינו רק בשבועה שאלישע שלחו ולכך קללו אלישע בצרעת של נעמן כדאמרינן בערכין שהצרעת בא על שבועת שקר:

ומי שקל כולי האי כו'. ר"ל דלא לקח גיחזי מנעמן רק שני דברים דהיינו כסף ככרים וב' חליפות בגדים כדכתיב מפורש בקרא אבל אלישע נקט עוד ו' דברים גם כפל בקרא מלת לקחת שאמר העת לקחת את הכסף ולקחת הבגדים וגו' המיותר לדרוש מיניה שלקח כ"כ כסף שראוי לקחת ולקנות בו כל אלו הדברים שנתכוין גיחזי לקנות לו בכסף זה והם ח' מינין בין הכל שרמז לו שהזמין לו הקב"ה כסף כ"כ שיהיו לו בקנייתו ח' מינין כדי ליטול בעולם הזה שכר התורה שלמד בח' מיני שרצים ואפשר לומר שרמז כמו שמרובה הטומאה בח' שרצים שמטמאין אפילו בכעדשה ומטמאין אף באויר כלי חרס כך יתרבה טומאת הצרעת בך ובזרעך לעולם ומה שלמדו לומר דכי אתא חזייה אלישע דפרחה ביה צרעת על רישיה כו' י"ל מדכתיב בקרא ויצא מלפניו מצורע כשלג דלא איצטריך ליה למכתב שיצא מלפניו מצורע אלא אחר הקללה נעשה מצורע אלא אתא לדייק מיניה שבצאתו ממנו נעשה מצורע כשלג ולא כן בבואו שלא היה עדיין מצורע כשלג אבל בקצת היה גם בבואו מצורע דהיינו דפרחה ביה כו'. ואמר ההיא רביתא דאישתבאי כו'. כל זה בסוגיא דפרק עגלה ערופה אינו גם לכאורה קשה כל זה מפורש בקרא ויש לפרש שכוונו בזה פירוש הפסוקים לפי שיש רפואה טבעית כמו שמרפאין עצמן בחמי טבריא ויש רפואה שעושין צדיקים בתפלתן כמ"ש משה אל נא רפא נא לה וזאת הריבה א"ל לנעמן אלישע מסי לך בנס ובתפלתו ולפי שהצדיקים אין מבקשים בנס רק כשהוא קרוב לטבע ע"כ כי בא נעמן א"ל אלישע טבול בירדן שיהיה הרפואה בנס קרוב לטבע שיש מים שמרפאים אבל נעמן חשב כי בטבע גמורה רוצה לרפאותו ברחיצה במים בירדן וז"ש אמרתי אלי יצא יצוא וקרא בשם ה' וגו' דהיינו בתפלה כמו שעשה משה אבל השתא דא"ל רחץ בירדן ברפואה טבעית בא לרפאותי והלא טוב אמנה ופרפר וגו' לרפאותי בטבע וא"ל הנהו דהוו בהדיה מנ"מ ז"ל נסי כו' כי ע"י מי ירדן נמי בנס הוא ע"י תפלתו שהרי אין דרכן לרפאות ודבר גדול דבר לך הנביא ע"י מי ירדן ולא מי אמנה וגו' שהם קרובים לטבע לרפואה יותר ממי ירדן. ואמר אייתי ליה כל הני דנקט. עשרה ככרי כסף וששת אלפים זהב ועשר חליפות וגו' כדרך שנותנין שכר לרופאים ולא רצה לקבלן להורות שבתפלתו נתרפא בנס ואסור לו לקבל שכר ע"ז וז"ש חי ה' אשר עמדתי לפניו ואין עמידה אלא תפלה שנאמר ויעמוד פנחס ויפלל כדאמרינן בברכות אבל גיחזי כפר בכל זה ואפטר מקמיה כאלו נוטל רשות ממנו לעשות מלאכתו והלך לקבל שכר

על הרפואה כאלו היא טבעית וע"כ קללו בצרעת נעמן שיראה בזה שאינה טבעית במי ירדן שלא יהיה לו ולזרעו רפואה לעולם ודו"ק:

גיחזי ושלשת בניו כו'. בפירוש כלי יקר כתב שדקדק לומר כן דלפי פשוטו דמלת היו קאי אפתח השער הל"ל וארבעה אנשים מצורעים היו פתח השער אבל מלת היו קאי על המצורעים שהויה אחת היה לד' אנשים אלו שנתהוו מצורעים ע"י קללת אלישע שזכר כבר כמ"ש וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך וגו' ודו"ק:

ג' חלאים חלה אלישע כו'. עד אברהם לא היה זקנה כו'. הכל מבואר בפ' הפועלים ע"ש:

דור המבול אין להם חלק לעוה"ב שנאמר לא ידון רוחי כו' ולא רוח כו'. מפורש בב"ר כי הרוח הוא החיים לעוה"ב שנאמר ואת רוחי אתן בקרבכם וגו':

דור הפלגה כו' ומשם הפיצם ה' לעוה"ב כו'. וסיפיה דקרא דמשם הפיצם ה' על פני כל הארץ יתפרש ע"פ מ"ש פ"ק דר"ה ברשעים שהגוף כלה והנשמה נשרפת והרוח מפזרתן תחת כפות רגלי הצדיקים כו' וז"ש גם כאן בדור הפלגה שהרוח מפזר ומפיץ את אפרן על פני כל הארץ במקום שהצדיקים הולכין שם וק"ל:

וחטאים לעוה"ב כו'. יש לפרש חטאים מלשון חסרון כמו אני ובני שלמה חטאים או כמשמעו שלא יזכו גם לעוה"ב שגם אז ישארו חטאים ודקאמר עומדין בדין היינו לדונם גם בעוה"ב בעונש על חטאם וכדמסיק שעומדין בעדת רשעים לדונן עמהם:

דף קח.

על כן לא יקומו רשעים במשפט אלו דור המבול כדלק' שלא היה להם גז"ד עד שפשטו ידיהן בגזל וכתיב החמס קם למטה רשע. ואמר וחטאים בעדת צדיקים אלו אנשי סדום שהיו רחוקין מן הצדקה כדלקמן בעובדא דההיא ריבה וק"ל:

מרגלים כו'. דאין לפרש כאן דאשמועי' קרא באיזו מיתה מתו דהיינו במגפה דא"כ ה"ל למסמך במגפה למיתה וימותו במגפה האנשים מוציאי דבת גו' ומדכתיב במגפה בסוף המקרא אית לן לפרושי דמילתא אחריתי היא למיתת עוה"ב וק"ל:

במדבר הזה יתמו גו'. בגמרא בברייתא מפרש במדבר הזה יתמו בעוה"ז ושם ימותו בעוה"ב כו' וא"כ הוא קשה מניין לו לומר מהאי קרא דאין עומדין בדין דלעיל בדור המבול ובאנשי סדום בתר דיליף דאין להם חלק לעוה"ב איצטריך קרא אחרינא דאין עומדין בדין ועוד יש לדקדק לר"ע ל"ל קרא במרגלים דאין להם חלק לעוה"ב דהא ודאי לא עדיפי משאר דור המדבר וי"ל דמכאן למד רבי עקיבא דאין דור המדבר עומדין בדין דבהך מלתא גריעי מרגלים שעומדין בדין גם לדונם בעוה"ב ולהענישם ע"כ ודו"ק:

אספו לי חסידי גו'. כדכתיב בדור המדבר זכרתי לך חסד נעוריך גו' כורתי בריתי עלי זבח כדכתיב במתן תורה ויקח משה את הדם ויזרוק על העם ויאמר הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם גו' וק"ל:

שנאמר ותכס גו' בגמרא בברייתא קאמר לה בלישנא דהני דלעיל דאין להם חלק לעוה"ב ואפשר שדקדק כאן לומר אינה עתידה לעלות לכלול דאין עומדין בדין דהכי משמע קרא ויאבדו מתוך הקהל בדין דלעתיד לבא וק"ל:

ה' ממית ומחיה מוריד שאול גו'. התפללה חנה עליהם ע"פ מ"ש חז"ל שקרח ראה שלשלת יוחסין יוצא ממנו וזה הביאו למחלוקת ולא ידע כי בניו יעשו תשובה ומהם יצא שמואל נמצא שמואל היה סיבת מחלוקת קרח עם משה ע"ה ולזה כשאמרה חנה על עצמה עד עקרה ילדה וגו' אז אמרה ה' ממית ומחיה וגו' כיון שברחמיך חננתני שעקרה כמוני ילדה ז' ואלו הבנים הטעו את קרח והיא גרמא בנזקיו לכך אני מתפללת עליהם שאתה ממית ומחיה ובאם לא המתה אותם אלא ירדו חיים שאולה לפחות העלה אותן וזה מוריד שאול ויעל מדברי פי' כלי יקר וק"ל:

דור המבול אין לו חלק לעוה"ב שנאמר וימח וגו' וימחו מן הארץ לעוה"ב וכו'. ויתפרש מן הארץ היינו מן ארץ החיים דלעולם הבא וק"ל:

לנדנה וכו'. נדנה הוא לשון נרתיק ור"ל הגוף הוא התיק ונרתיק לקבל בו הנשמה. ואמר ואת רוחי. שהיא הנשמה שראויה לחזור להיות חיה בתוך הגוף כמ"ש ואת רוחי אתן בקרבכם וגו' בקרב אלו לא ידון וחסר נו"ן הראשונה כאלו כתיב לא נדון ומצינו נ' נופל נגיפה נתינה וק"ל:

נשמות לפגרים כו'. ר"ל דהיינו לזמן התחייה שיחזרו שאר הנשמות תוך הגוף נשמתן של אלו קשה להן לבא תוך הגוף כי הנשמה בעצמה נעשית אש ושורפת הגוף וז"ש תהרו חשש תלדו קש שהגוף נעשה דבר המבעיר דהיינו חשש וקש והנשמה נעשית אש ותאכל הגוף וק"ל:

ובה אני דן אותם שנאמר ואני וגו'. דרשו כן מדכתיב ואני וכמו כן דרשו בב"ר ואני הנני מסכים לדברי המלאכים וכו'. ופירש הרא"ם ואני כמו גם אני כי הוי"ו כאשר יחובר בשם או עם הכינוי שהוא תמורת השם פי' במקום גם וכו' עכ"ל. וה"נ דרשו ליה הכא במקום גם כמו שאתם מכעיסים אותי במים גם אני דן אתכם בדבר הזה והנני מביא מבול וגו'. ואמר מה כתיב בהם בתיהם שלום מפחד וגו'. בדור המבול משתעי קרא דכתיב ברישא דעניינא מדוע רשעים יחיו גו' ובב"ר נדרש בתיהם שלום מפחד גו' ישלחו כצאן עוליהם וגו' לענין שלא היו מזיקים שולטים בהם ושאמר וכתיב וכרגע שאול יחתו וגו'.

גם זה קאי על רוב הטובה שהיו מתין ברגע בלא יסורים כך פירש"י בספר איוב ולולי פירושו היה נראה לפרש דה"פ שע"י רוב טובה שהיה להן נענשו דכרגע שאול יחתו ר"ל בפעם אחת כלם נאבדו בשאול ע"י המבול ופירש לך שהטובה שהיה להם היא גרמה שאמרו לאל סור וגו' וזכר כאן שנח לבד היה צדיק תמים כי לדעת דרכיך וגו' הוא הפך מתמים בדרכיו ומה שדי כי נעבדנו הוא הפך מצדיק במעשיו ומה נועיל כי נפגע בו על טפת הגשמים מבואר כי הודו שיש אלוה נמצא אבל חשבו כי הארץ נתן לבני אדם כמאמר המינין עזב ה' את הארץ וגו' ולזה אמרו כלום אנו צריכים לטפת גשמים הבאה מן השמים הלא הארץ ניתן לנו ויש בה נהרות ומעיינות כו' אמר הקב"ה כו' וק"ל:

גלגל העין וכו'. יראה שדימה גבה עיניהם אחרי הניאוף לגלגל במקום הזה כי העוצם עיניו מראות ברע נראה עינו משוכה ולא נראה עגול אבל המגביה וזוקף עינו לפותחו נראה עגול כגלגל וכמו שהמים מקיפין את העולם כגלגל ואמצעו נגלה שהוא עין הארץ כן גלגל העין הוא הלבן שבו מקיף השחור שהוא העין הנגלה וע"כ הביא עליהם מים מדה כנגד מדה שע"י שזקפו עיניהם ונגלה אותו גלגל שהוא הלובן שהיה ראוי להיות מכוסה אם היו עוצמין עיניהם מראות ברע לפיכך דן אותן במים שהם גלגל העולם וכסה בו את עין הארץ ומייתי שנאמר נבקעו כל מעינות וגו' דריש מעינות מלשון עין וק"ל:

וברבה נדונו וכו'. מבואר כדלעיל שהקב"ה משלם מדה כנגד מדה לפי שהם קלקלו בסאה גדושה ברבה נדונו במדה זו גדושה ורבה:

כי השחית כל בשר כו'. מפורש בב"ר כי השחית כל אדם אין כתיב כאן אלא כל בשר כו' ע"ש ולכאורה שזה המאמר סותר מ"ש לקמן אם אדם חטא בהמה מה חטאת כו' וכ"כ הרא"ם ע"פ הב"ר והוא דחוק שהביא התלמוד ב' המאמרים כאילו אינן חולקין ור"י ודאי דלא פליג אתנא דברייתא דלקמן והנראה דאע"פ שלא דבקו חיה ובהמה במינם מ"מ שפיר קאמר בהמה וחיה מה חטאת שהרי לא נצטוו על כך ועוד דהרביעו משמע ע"י אדם ולא מעצמם אבל האדם כבר נצטוה על העריות מדכתיב ויצו ה' גו' כדאמרינן פ"ד מיתות ושאמר כי השחית כל בשר גו' אלא להודיע גנות אותו הדור שאפילו בהמה וחיה קלקלו והאדם גרם להם וק"ל:

בא וראה כמה כחו של חמס כו'. וכתב הרא"ם שאין זה סותר מ"ש כ"מ שאתה מוצא זנות אנדרלמוסיא בא לעולם דאי לא החמס לא היה הגזרה בא עליהם לא כללית ולא פרטית וע"י החמס באה הגזירה והזנות חייב להיות כללי' כו' עכ"ל אבל ק"ל מההיא דפ"ד מיתות בז' מצות בני נח עבודה זרה וג"ע וש"ד וגזל כו' עבודה זרה וג"ע דכתיב ותשחת הארץ וכ"מ שנאמר השחתה אינו אלא עבודה זרה וג"ע כו' ומדאענוש עלייהו

איפקוד עלייהו גזל דכתיב כירק עשב וגו' והשתא לדברי הרא"ם כיון דעיקר הגזרה היה בשביל החמס ואי לאו החמס לא היה הגזרה כלל א"כ טפי ה"ל לאתויי גזל מדור המבול מדכתיב כי מלאה הארץ חמס גו' ומדאענוש עלייהו איפקוד עלייהו וע"כ נ"ל לפרש ע"פ מאי דמסיק פ"ק דר"ה יפה צעקה לאדם אפי' ליחיד בין קודם גז"ד בין לאחר גז"ד והא דאיכא לפלוגי בין יחיד לרבים היינו לאחר שנחתם גז"ד דאינו נקרע ליחיד ולזה ודאי דבשביל זנות היה עיקר הגזרה כללית כדמפורש בקרא כי השחית גו' וכדקאמר מדאענוש עלייהו איפקוד עלייהו אלא מדכתיב בסיפיה דקרא כי מלאה הארץ חמס גו' למדו לומר שאף שכבר נגזרה הגזרה בשביל עבודה זרה וג"ע מ"מ לא היה נחתם והיה אפשר ליחיד הצדיק להיות נענה בתפלתו וניצול אלא ע"י שפשטו ידיהן בגזל נחתם גזר דין והיחיד לא יהיה נענה בו ובזה יתיישב בסמוך שאמר גם על נח נחתם גז"ד כו' שהרי הגזירה היתה כללית ע"י הזנות ונחתם ע"י גזל שלא יהיה היחיד נענה אלא שנח מצא חן דהיינו במתנת חנם יותר על המדה וק"ל:

החמס קם כו'. קרא הוא ביחזקאל דרשוהו על דור המבול מדכתיב בסיפיה דקרא ולא נה בהם בה' ולפי שאין לו משמעות דרשו בו כאילו כתיב בח' ולא נח בהם וגו':

כמקל כו'. ע"פ מה שמפורש בב"ר גזל ש"פ חמס שאינו ש"פ וכך היו דור המבול עושים היה אחד מוציא קופתו תורמסים זה בא ונוטל פחות מש"פ כו' שאינו יכול להוציא בדין א"ל הקב"ה כו' ויש לדקדק שהרי בן נח נהרג על פחות מש"פ ואפשר דהיינו דמסיק התם הלא נסע יתרם בם ימותו ולא בחכמה ר"ל ולא בחכמת התורה דהיינו דלפי התורה בן נח נהרג על פחות מש"פ וז"ש החמס שעשו בפחות מש"פ כדי שלא יהיו נידונים עליו נצטרפו כל פחות ופחות מש"פ ונעשו כמקל גדול ועמד לפני הקב"ה שיהיו נדונים עליו בדין תורה שעובד כוכבים נהרג עליו והענין החמס קם כי כל עבירה עושה רושם ומעמיד מלאך רע להעיד על אותו עון ואמר לא מהם שהם רעים לה' ולא מהמונם שהם רעים להמון הבריות ולא מהמהם שהם רעים להם דהיינו לעצמם וסיים ולא נח בהם שאף עליו נחתם גז"ד אלא שנח מצא חן גו' כמ"ש לעיל וזש"ה על זאת יתפלל כל חסיד גו' שאף נח שהיה חסיד הוצרך לתפלה רק לשטף מים רבים שלא יגיעו אליו ע"י גזירה כללית שנחתמה אך לעת מצא היינו שמצא חן גו' וע"ז התפלל אתה סתר לי מצר גו' דהיינו שהצילו בנס נסתר ולא בנס נגלה גם שריוח והצלה הרבה למקום כו' כפירש"י לא הצילו בנס נגלה שלא היה ראוי לכך מפני הגזירה כללית ומסיים רני פלט תסובבני כו' לפמ"ש שהרשעים באו להורגו והקב"ה סיבב והקיף התיבה באריות להצילו שם ודו"ק:

וא"ד לא יפה כו'. בלשון ראשון מלשון נחמה שהיה מתנחם על אבדן ובלשון ב' מלשון חרטה שהיה מתחרט על אבדן ומה שלא פירש כמשמעו שהיה מתחרט על שעשאם בארץ דלא איצטריך ליה דכבר כתיב כי נחמתי כי עשיתם ואע"ג דהאי קרא קודם אבדן כתיב יתכן לומר שהיה מתחרט על שנגזרה גזירה על אבדן ועי"ל דאין מוקדם ומאוחר בתורה וק"ל:

וכ"ש בדורות אחרים וכו'. עיין בדברי הרא"ם ונראה שדרשו כן דה"ל למכתב איש צדיק תמים היה בדורו כמו אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה אבל כתב בדורותיו לשון רבים למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה לרמז על דורות אחרים ולא ניחא להו למימר כי דורות רבים היו שעברו מעת שהשחיתו כמ"ש הרמב"ן דאין זה דורותיו דאין לנח דור אלא אחד ועוד דתקשי להו ממתושלח הצדיק כמ"ש הרמב"ן ע"ש וק"ל:

בהמה וחיה ל"ל כו'. ושנים שנים שנשארו מכל מין ומין היה בזכות נח לקיום המין לדורות וק"ל:

ולא דגים כו'. אע"ג שהמים רותחין היו דברותחין נדונו כדלקמן היינו במקום חרבה מעיקרא אבל במקום ים מעיקרא לא נעשו רותחין כדמוכח במסכת זבחים ודו"ק:

קל הוא על פני מים גו'. כל אותה הפרשה נדרשת על רעת דור המבול ואמר שהוכיחן על רעתן שהיו כפויי טובה שאמרו כלום צריכים אנו אלא לטפה של גשמים כדאמרינן לעיל וז"ש להן שבמי הגשמים הבאים מלמעלה יהיו נדונין בהן שיהיו מי הגשמים הבאים על פני המים מקפה נבלתם כזיקים שיהיה רוח בהן וצפין כך ולא יטבעו מהר כדאמרינן משפט דור המבול שנה תמימה כמו משפט רשעים בגיהנם ולכך דור המבול אינו נידון לעתיד ולכך לא נטבעו ג"כ מהר כדי שיצטערו אז על הטובה שמנע מהם כדלקמן ולא עוד אלא שלוקחין מהן קללה לכל באי עולם כדאמרינן לעיל עכשיו שאדם חטא בהמה וחיה ל"ל. ואמר לא יפנה דרך כרמים מלמד וכו'. ר"ל דמעשה שהיה כך היה שאז בסוף ק"כ שנה שניתן להם בשעה שהוכיחן היו מפנין דרך הכרמים. וא"ל מי מעכב על ידו. שהרי עברו הק"ך שנים. והשיב פרידה אחת יש לי להוציא מכם. וראוי להספידו עוד ז' ימים ואולי תשובו עי"ז כדלקמן וא"ל א"כ הוא הלא כו' שהיו מבזין ומקנטרין דרך היתול את נח על קלקולו וא"ל כי אתה הוא תחלת הקלקול במה שנטעת כרם ובזה נשוב שאין אנו עוד מפנין דרך כרמים למנוע מלאכתנו מן הכרם שהוא תחלת קלקולך ולזה נסמך שהיו מבזין אותו דרך היתול על שהיה מוכיחן וז"ש מ"ד לפיד בוז וגו' יראה שהוכיחן דסמך אקרא דלקמיה דכתיב שחוק לרעהו אהיה וגו' שפירושו שחוק היה לרעהו של נח כשהיה קורא לו לשוב לאלוה ויענוהו בשחוק על שהיה צדיק תמים ופי' בקרא שאחריו

לפיד שהיה אומר להוכיחן בדברים שהם קשים כלפידים כאלו נתנו מסיני והן בזו לו בדברי קנטור אם מבול של אש מה יועיל לך התיבה אבל לנו יש ד"א ועליתה שמה. ואפשר שהוא סלמנדריא ע"ש שעולה מן הכבשן אחר ז' שנים ואמרו אם של מים הוא מביא אם מן הארץ הוא מביא יש לנו עששיות של ברזל שאנו כו' דריש לה מלשון עשתות שאנן דבקרא:

ואמר אם מן השמים הוא מביא יש לנו דבר ועקב שמו כו' פי' בערוך מלשון ספוג ששמו עקב ועי"ל ע"פ מ"ש והקמותי את בריתי אתך צריך ברית שהגבורים מהם אחד היה נותן את עקב רגלו על התהום כו' וז"ש יש לנו דבר והוא העקב לסתום התהום ובו במדה נפרעו שהביא המבול עליהם מבין רגליהם שנאמר נכון למועדי רגל דהיינו קשים כשכבת זרע כי ברותחין קלקלו וברותחין נדונו ואמרינן פ"ק דר"ה אותו יום י"ז חשון היה שמזל כימה עולה ביום ומעינות מתגברים ומתוך ששינו מעשיהן שינה הקב"ה מעשה בראשית ונטל ב' כוכבים מכימה והביא המבול מאי שינה כדרב חסדא ברותחין קלקלו כו' יש לפרש ע"פ מ"ש פרק הרואה אלמלא חמה של כסיל לא נתקיים עולם מפני צינה של כימה כו' וז"ש ששינה מעשה בראשית לדונם ברותחין ע"י מזל כימה שטבעו קר וז"ש כי הנני מביא מבול מים על הארץ גו' לא כמו שחשבו להביא מבול של אש שיוכלו להציל עצמם בעליתה וסלמנדריא אבל אביא מבול של מים לשחת כל בשר אשר בו רוח חיים דהיינו אף הסלמנדריא בכלל:

דף קח:

ויהי לשבעת הימים גו' אלו ימי כו'. מיתורא דה' הידיעה דרשו כן שהן ז' ימים הידועים שהן אבלו של מתושלח כו' אבל רש"י בחומש הביא דרשה דהכא אקרא דלעיל מיניה דכתיב כי לימים עוד שבעה וגו' והוא מבואר דבהספדו של צדיק אולי יחזרו בתשובה שאין עוד מי שיגן עליהם כי אפס הצדיק כמ"ש מי מעכב פרידה אחת יש לי כו'. ושאמר ששינה כו' שהיתה חמה יוצאה במערב כו'. לפי דברי התוכניים שגלגל חמה מהלכו ממערב למזרח בשס"ה יום אך גלגל המזלות שהוא גלגל היומי מוליך כל ז' כוכבי לכת ממזרח למערב ביום ולילה אחד ובמבול לא שימש גלגל המזלות כל השנה נמצא שהלכו במהלכם ממערב למזרח ולא היה ניכר בין יום ובין לילה ושאמר שאח"כ קבע להם זמן קטן מפני אותן שנולדו באותן ק"כ שנה שיהיה להם התראה באותן ז' ימים ושאמר שהטעימן מעין עוה"ב יראה בזה לפי ששאר עוברי עבירה כגון אנשי סדום אין להם חלק לעוה"ב ועומדין בדין כדי שיראו במעלת עוה"ב ויצטערו עליו כמ"ש יראו ויבושו

אבל אלו שאין עומדין בדין כדאמרינן לעיל לא דין ולא רוח ולא יראו אז מעלת עוה"ב שיצטערו עליו מש"ה הטעימן בעוה"ז בז' ימים מעין עוה"ב כדי שיצטערו באותה שנה שהיו צפין על פני המים כדאמרינן לעיל כדי שיצטערו על מה שאבדו עי"ז וק"ל:

שלא נעבדה בהן עבירה כו'. מה שפירש"י הכא לא נזקקו אלא לבן זוגם לאו דוקא אלא כיון דמינו הוא היינו בן זוגו דאין אישות לבהמה ואישות שלהן הוא שדבקו במינם וכן פירש"י בחומש וק"ל:

ורבי אבהו אומר מאותן כו'. לכאורה לרב חסדא לא באו מאליהן אלא נח העביר כולן לפני התיבה וכל שהתיבה קולטתו כו' ורבי אבהו אמר דלא היה שם קליטת התיבה אלא במה שבאו מאליהן לחוד ידע אבל רש"י בחומש הרכיב ב' המאמרים שכתב מאליהן באו וכל שהתיבה וכו' עכ"ל ועיין בביאורי מהר"ן ול"נ ליישב דלישנא דר' אבהו באותן הבאין מאליהן משמע ליה דהרבה באו מאליהן ומאותן התיבה קולטת שנים שלא נעבדה בהן עבירה אבל מפירושו בפ"ב דזבחים נראה דלרבי אבהו בביאתן מאליהן לחוד הכיר בהן ע"ש ועוד יבואר שאר דברים במאמר זה שם:

מאי גופר כו' ונקרא גופר ע"ש גפרית כן פירש"י בחומש:

ואל אמה וגו' דבהכי קיימא. כפירש"י בחומש כסויה משופע ואילך כו' כדי שיזובו המים למטה מכאן ומכאן עכ"ל:

תחתיים לזבל אמצעיים כו' דאל"כ למה חלקו לג' חלקים ומן הסברא דלפי החשיבות נתחלקו:

צהר תעשה א"ל הקב"ה לנח קבע בה אבנים טובות כו'. עיין ברא"ם ועי"ל דע"כ לא חלון כמשמעו היה דהא לא שמשו המזלות בשנת המבול והא דכתיב ויפתח את החלון לא היה עשוי אלא לשלח היונה ולא לאורה ומלשון צוהר משמע שנעשה לאור כצהרים וברושלמי דפ"ק דפסחים קצת ראיה לפירוש זה:

תשובה נצחת כו'. הרא"ם פי' שדרשו כן שפירש יצוא ושוב גו' שהיה יוצא ומשיב תשובה נצחת וכו' עכ"ל אבל הכא לא הזכירו שדרשו כן מושוב. ועוד דביונה נמי כתיב ותשב וגו' מיהו לפי משמעו נמי דמשמעו שיצא יצא ושוב ולא הלך כלל בשליחותו שמיד הלך סביבות התיבה ולשוב שם ובזה ראה נח תשובתו הנצחת. ועוד נראה בזה לפי עניינו למה שלח מתחלה העורב ושלח אחר כך היונה למה לא שלח שוב העורב כמו ששלח היונה לראות הקלו המים גם ששלח מתחלה הפרוץ יותר בעריות שהוא אחד מן המשמשים בתיבה כדאמרינן לקמן ועל כן כינו בכל מקום הטמאים על שמו כמ"ש לא לחנם הלך זרזיר אצל העורב והיונה הוא היותר גדור בעריות כמ"ש ועריות

מיונה שאינה נזקקת אלא לבן זוגה ועש"ז כינו הטהורים בכל מקום על שמה יונתי תמתי ובענין הזה היו משתמשין בלשונם שאמרו מעולם לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה ומזה דרשו שראה נח תשובתו הנצחת שלא רצה ללכת לפי שהיה חושדו שמא לאשתי אתה צריך שלא היה לו לשלח אותו מטעם שלא יחסר מין אחד כשיפגע בו שר חמה או שר צנה לפי שהיה זה בתשרי לרבי אליעזר ובניסן לרבי יהושע דלפעמים יש בזמנים הללו חמה או צנה ואמר ליה נח רשע וכו' קראו רשע על שעבר על מצות קונו לשמש בתיבה וז"ש במותר לי נאסר בתיבה בנאסר לי עם אשתך לא כל שכן שלא אעבור על מצות קוני והיה לו זה קצת תשובתו דלכך שלחתיך לפי שאתה רשע ושמשת בתיבה ואין לחוש עליך כמו על שאר העופות גם כי אשתך הרה ממך ונמצא שאין עולם חסר בריה ובבריות אחרות שלא שמשו יש לחוש על כך שיהיה חסר במינם ולפי שראה בו שלא קבל תשובתו וכדי להוציא עצמו מן החשד שלח שוב היונה כי היונה ודאי לא תהיה חושדו דבמותר לה נאסר לה דלא תזקק רק לבן זוגה ודו"ק:

ומנלן דנאסרו כו'. מפורש בב"ר כתיב בחוסר ובכפן גלמוד אם ראית חסרון בא לעולם וכו' הוי דומה אשתך כאילו היא גלמודה ופירש הרא"ם מדשינה בצווי הביאה מהיציאה דרשו כן. וכתב הרא"ם שיבוש הוא מה שכתוב ברש"י גבי ויבא נח ובניו וגו' האנשים לבד והנשים לבד לפי שנאסרו כו' דהא גבי יציאה ליכא שינוי דכתיב נמי ויצא נח ובניו וגו' ואין זה אלא מעצמם ואורחא דמלתא נקט וכו' עכ"ל ע"ש. ועיין בחזקוני ובביאורי מהר"ן תירוצים לזה ויבא עוד בזה בסמוך וק"ל:

לקה בעורו וכו'. דהיינו הכושיים כי כוש היה הראשון מבניו וק"ל:

מכאן שדירתן של עופות טהורים עם הצדיקים וכו'. וכן הוא בב"ר שהטהורים היו אצל נח בתיבה ודקאמרינן לעיל העליונים לאדם היינו העיקר לאדם ואח"כ לכל הנלוים אליו וק"ל:

יהיו מזונותי מרורים וכו'. עיין פירש"י ורמב"ן ודברי הרא"ם בזה והענין מבואר כמ"ש המצפה לשלחן חבירו חייו אינם חיים ואנו מבקשים בברכת המזון ונא אל תצריכנו ה' אלהינו לא לידי מתנת בשר ודם וכו' כי אם לידך המלאה וכו' וסיים שלא נבוש ולא נכלם וכו' שהוא המונע ממתנת בשר ודם והביאו ראיה דהאי טרף לישנא דמזוני הוא מספר משלי הטריפני וגו' ולא הביאו מקרא דספר תהלים דכתיב טרף נתן ליראיו וגו' וכתיב ויהי טרף בביתי נראה משום דהאי קרא בענין זה עצמו מדבר שאמר רש ועושר אל תתן לי ר"ל רש ועניות שאצטרך ח"ו למתנת בשר ודם ועושר שהם יצטרכו למתנתי אל תתן לי שלא אבוש מפניהם ושלא אבייש אותם אבל הטריפני לחם חקי מתחת ידך

ורמז זה בעלה זית ע"פ מ"ש התוס' בפרק כל שעה שהעלה היא מר ולא הפרי כדכתיב עלה זית לרמוז שיסתפק האדם במועט משל הקב"ה ולא ילך אחר הפרי והמותר משל בשר ודם כמ"ש חז"ל עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות:

למשפחותיהם ולא הם וכו'. עיין פירוש רש"י הכא ויותר נראה לפרש לענין מ"ש לעיל דנאסרו כולם בתשמיש בתיבה וקאמר דכשיצאו מן התיבה הותרו מדלא כתיב הם יצאו וכתיב למשפחותיהם יצאו דהיינו כל אחד עם מינו ובת זוגו דהיינו משפחתו וכמו שנצטווה נח דכתיב צא אתה ואשתך וגו' שכל אחד יצא עם בת זוגו ומינו וקרוב לזה פירש"י בחומש ולזה נסמך זה המאמר אמר ליה אליעזר לשם רבא כתיב למשפחותיהם יצאו וגו' אתון היכן הויתון וכו' פירש"י דחוק בזה וע"פ דרכנו הכי פירושו למשפחותיהם יצאו אתון היכן הויתון שדקדקו כל אחד לצאת במינו ומשפחתו ולמה לא יצאתם ג"כ כדרך הזה שצוה לכם הש"י צא אתה ואשתך וגו' ואתם לא כן יצאתם דכתיב ויצא נח ובניו וגו' וע"פ המדרש שאליעזר הוא עוג שישב על צדי התיבה ונפלט מדור המבול וראה יציאתם או שראה כן מכתבי תורה שאליעזר למד תורה כמ"ש דמשק דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים והשיב לו שם צער גדול היה לנו בתיבה כו' ומתוך הטרדא והצער שהיה לנו יצאנו משם כמו שהיינו בתיבה שהיה אסור לנו התשמיש וסיפר הטרדא והדאגה שהיה להם שם שדרכה לאכול ביום וכו' ולא היה לנו מנוחה לא ביום ולא בלילה והדאגה מה הוא אוכל של כל מין ומין דההוא זיקתא כו' ומה ליתן לאריה לטרוף בכל יום שלא יחסר שום מין מבעלי חיים וע"פ המדרש וישאר אך נח וגו' שהכהו אריה פעם אחת על שהשהה ליתן לו מזונו ואמר שמחסד האל היה שאישתא זינתיה על כמה ימים ולא היה מבקש טרף ולולי זאת לא הוה מצי קאי למיקם קמי האריה:

אורשינא וכו' אמר יהא רעוא דלא תמות וכו'. מהכא משמע דמברכתו של נח זכה לכך אבל בב"ר אמרו ותקח מפריו ותאכל הכל שמעו לה ואכלו חוץ מעוף א' ושמו חול הה"ד וכחול ארבה ימים אלף שנה הוא חי ובסוף אלף שנים גופו כלה וכו' וחוזר ומגדל אבריו וחי ע"כ וק"ל:

אתון היכי עבדיתו וכו'. ע"פ מ"ש וירק את חניכיו ילידי ביתו שמונה עשר וג' מאות וגו' אליעזר לבדו היה והוא מנין גימטריא של שמו ולזה אמר היכי עבדיתו אברהם ואתה לנצח את כל מלכי מזרח ומערב דהיינו אלו הד' מלכים גדולים שנצחו ה' מלכים אחרים והשיב דלאו במלחמה נצחם אלא אותביה הקב"ה לאברהם מימיניה ר"ל לזכותו במלאכים העומדים לפניו בימין והוה שדינן עפרא והוו חרבי וכו' ר"ל שלח מלאכים של חבלה בחרבם שלופה ובקשת דרוכה להכות ד' המלכים האלה ומייתי מקרא דכתיב

מזמור לדוד נאם ה' לאדוני שב לימיני גו' כי אליעזר אמרו והשיב זה הפסוק לשם כי נאם ה' לאדני שהוא אברהם שב לימיני עד וגו' וכתיב מי העיר ממזרח צדק גו' שהקב"ה היה משנה לו מזלו ומערכת השמים כדאמרינן בסוף מסכת שבת גבי ויוצא אותו החוצה גו' מאי דעתיך דקאי צדק במערב מהדרנא ליה במזרח דכתיב צדק וגו' ע"ש:

גם זו לטובה וכו'. ר"ל גם על המאורע הנראה רע בעיני כל אמר שגם זו לטובה ע"ד שאמרו בפרק המפלת לעושה נפלאות גדולות לבדו דאין בעל הנס מכיר בניסו משל לשני בני אדם שיצאו לסחורה ישב לו קוץ לא' מהם כו' ע"ש וז"ש הכא דמלומד בנסים היה ובערוך ערך גמזו פירש בשם י"מ דנקרא איש גם זו ע"ש המקום כו' ע"ש ולא ידענא מי הכריחו לסתור פי' התלמוד כאן ותענית פ"ג ודו"ק:

דף קט.

נבנה מגדל כו'. לפי שחטא דור הפלגה אינו מפורש בהדיא מה היא ולהכי אהא דקתני אין להם חלק לעוה"ב בעי מה עביד דאיענשי כ"כ ואמרי דבי רבי שילא נבנה מגדל כו' לפי שהם רצו למרוד בה' אלא שהם יראו לנפשם שלא יביא הקב"ה מבול עליהם כמו שעשה לדור אנוש ולדור המבול ולא האמינו בשבועתו ולזה אמרו כיון שאין כחו אלא במים שיש לו מלמעלה נבנה לנו מגדל ונעלה לרקיע ונכה הרקיע בקרדומות עד שיזובו כל מימיו אשר שם ולא יהיה לו עוד מים להביא מבול עלינו ולדעת רבי ירמיה נחלקו לג' כתות אחת אומרת נלך ונשב שם שאף אם יביא מבול לא יגיע אלינו מרוב גובהו של המגדל ואחת אומרת נלך ונעבוד ע"ז שם כי זה המגדל יהיה לנו כדי שנהיה בחבור וקבוץ אחד ואף אם נעבוד ע"ז לא יביא אלינו עונש מבול כמ"ש בב"ר דור המבול על ידי שהיו שטופים בגזל לא נשתייר מהם פליטה אבל אלו היו אוהבים זה כו' נשתייר מהם פליטה שאפי' ישראל כו' שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו וזו שאומרת נעשה מלחמה הוסיפה לחטוא לאו כל הימנו שיבור לו העליונים ולנו התחתונים אלא נשים ע"ז בראשו וניתן חרב בידו כו' עיין בבראשית רבה והיה העונש להם במדה שהאומרת נעלה ונשב שם הורידם והפיצם ה' בכל העולם ושאמרו נעשה מלחמה נעשו קופין כו' שגם מקום התחתונים לא ניתן להם כראוי לבני אדם ולזו הכת אין ראיה מהכתוב ואולי כי בקבלה היה להם כי המינים רבים מבני אדם משונים באיים רחוקים באו מדור הפלגה בחטאם ושאומרת נעבוד ע"ז בקבוץ א' ושפה אחת בלל ה' וגו' וזו גם כן דעת ר"ן שאמר שכולן לדעת א' נתכוונו לשם ע"ז ועיין פירש"י בחומש. ומאמר ר"י נמי מגדל שליש נשרף ושליש נבלע ושליש קיים כו' ע"ש הג' כתות שזכר לעיל שבנו אותו מגדל כפי רוע

מחשבתם שאמרו נעשה מלחמה נשרף. שאמרו נעבוד ע"ז נבלע. שאמרו נשב שם מפני המבול ירד לארץ והוא קיים:

אויר מגדל משכח כו'. פירש"י הרואה אוירה ומראה גובה שלו עכ"ל והיינו תחת צלו והוא דחוק קצת ויש לפרש אויר מגדל דאף העומד בצל האויר של המגדל דהיינו גם בצל החלק הנשרף והנבלע דנעשה אויר עכשיו ומדברי הערוך בערך בורסיף נראה דל"ג אויר אלא אמר רב אויא מגדל משכח והוא שם אמורא וק"ל:

דכתיב איך אעשה הרעה וגו'. אע"ג דסיפא דקרא הכא ע"כ וחטאתי לאלהים נמי לגופו אתא מ"מ כיון דדייק ליה נמי וחטאים לממון שנאמר והיה בך חטא ע"כ רעים לגופן וכן להפך לתנא דמתניתין דדייק ליה רעים לממון מדכתיב ורעה עיניך גו' ע"כ חטאים הכא לגופן ומ"ש לה' זו ברכת השם מפורש פד"מ:

מאד שמתכונים וחוטאים. כפירש"י בחומש לה' מאד יודעים רבונם ומתכוונים למרוד בו. ולאו מלה' דרשו כך כמ"ש מהר"ן לפי' רש"י גבי גבור ציד לפני ה' דהכא בהדיא ממלת מאד שהוא מורה על גודל החטא שיודעים כו' אבל מלה' אין נראה להו לדרוש כן ורש"י בחומש הביא כאן דברי רב יהודה רעים בגופן וחטאים בממונן וכתב הרא"ם למה הניח דברי המתרגם בישין בממונהון וחטאים בגויתהון כו' וכל שכן שהברייתא לעזרו עכ"ל ונראה ליישב לפי שדרכו לרדוף הפשוטו ופי' סוף הפסוק מאד אליבא דרב יהודה על רבוי החטא שמתכוונים למרוד בו שהוא יותר פשוטו משנפרש מאד זו ש"ד כברייתא נקט רש"י סירכי' ופי' כל הפסוק אליבא דרב יהודה ומה"ט השמיט רש"י ז"ל בפי' החומש דרשה דלה' זו ברכת השם לפי שאינה קרובה לפשוטו וזהו דרכו של רש"י בכמה מקומות בחומש:

בשביל טובה כו'. לפי שיש ארץ שצומח בה הרבה זרעים ללחם אשר מוכרין ממנה להיות להם כסף וזהב לשאר צרכים וכן להפך יש ארץ אשר עפרות זהב לה ואינה מגדלת לחם וצריכין ליקח להם לחם משאר ארצות ולכך צריכין לעוברי דרכים אבל אנו שיש לנו שתיהן מה לנו לעוברי דרכים נשכח תורת רגל כו' ועוד אמר מרוב טובתן שלא שלטו בארצן מזיקין וחיה רעה כמ"ש נתיב לא ידעו וגו' ולא עדה עליו שחל שכ"ז הביאם למרוד בו כמ"ש בדור המבול:

ודוחין אותו עליו כו'. ר"ל שנוטלין ממונן בדין כאילו הפילו להן הקיר בידים ונוטלין ממונו ר"ל של הקיר שאומרים שהזיקו להפיל להן כותל בריא וחייב לשלם אותו הקיר וק"ל:

חתר בחושך וגו'. עיין פירש"י הכא ובאיוב ובילקוט נדרש על מעשה דור המבול והנהו קראי דכתיבי נמי בהאי ענינא קל הוא על פני המים וגו' נדרש לעיל על מעשה דור המבול גם יש לדקדק בהנהו קראי דמייתי הכא בסמוך ערום הלכו וגו' חמור יתומים וגו' גבולות ישיגו וגו' והוא לקברות וגו' דכתיבי ג"כ בהאי ענינא ונדרשו ג"כ בילקוט על מעשה דור המבול ולא ידענא למאי מייתי להו הכא באנשי סדום ולא דריש בהו כלום גם הובאו בגמ' שלא כסדר דכתיבי בקרא ואפשר ליישב בקצת דכל הנהו עובדי דמעשה אנשי סדום דמייתי בסמוך נרמזו בהנך קראי מ"ש ערום הלכו וגו' רמז לעובדא דהתנו בהדייהו כל דמזמן אכסנאי לבי הלולא לשלחו לגלימיה כו' ומ"ש חמור יתומים כו' רמז דפסק ליה לאודנא דחמרא א"ל הבי ניהליה עד כו' היינו שאומרים שאינן גוזלין החמור אבל ינהגו אותו עד שיצמח שוב אזנו ומ"ש יחבלו שור אלמנה הוא רמז ליתמא בר ארמלתא שחובלים השור לאחד היתומים בחובם עד שאין לו שור ושוב אמרו דאית ליה חד תורא כו' ומ"ש גבולות ישיגו וגו' אמר שבאותו עדר שגזלו מאלמנה יוסיפו לחטוא וכו' שגבולות ישיגו וירעו אותו עדר בשדות אחרים ומ"ש והוא לקברות וגו' הרמז על מעשה דאליעזר כאלו הובא לקברות דא"ל גני אפוריא אמטה של מתים אי הוה מאריך גייזי ליה אי הוה גוץ מתחי ליה ואמר תשובתו להם ועל גדיש ישקוד כי הוא שקוד לשכוב תמיד על הגדיש ולא על פוריא על שנדר כן ואיך שיהיה סדר הכתובים דמייתי אינן לפי סדרן בס' איוב ולא לפי סדר המעשים דמייתי לקמן ויראה דחשיב בהנך עובדי דאנשי סדום שלא היה בהם אלו הג' מדות גמ"ח ומשפט וצדקה גמ"ח כמ"ש נשכח תורת רגל מארצנו כו' דהיינו הכנסת אורחים משפט כמ"ש לקמן בד' דייני דסדום צדקה כמ"ש לקמן בהך רביתא ובאינך עובדי ועד"ז יש לפרש שאמר הכתוב במעשה סדום וה' אמר המכסה אני מאברהם וגו' ואברהם היו יהיה וגו' אמר שע"כ אין אני מכסה מאברהם אשר אני עושה בסדום מחמת איזו עבירות שבידם כי אין ראוי להעלים ממנו עונותיהם כי הנה הוא יהיה לגוי עצום ונברכו וגו' ואין ראוי שיהיו בזרעו אלו עונות שאני מעניש סדום עליהם וע"כ ידעתיו ר"ל ידעתיו אותו עונותיהם למען אשר יצוה את בניו שלא יעשו כמותן רק בהפך זה דהיינו ושמרו דרך וגו' דהיינו שישמרו על הדרכים על האורחים כמ"ש באברהם והוא יושב פתח האהל וגו' וכמ"ש ויטע אשל וגו' גם יצוה לעשות צדקה ומשפט כמשמעו למען הביא וגו' ולולי שיצוה כך בניו יענשו חס ושלום כסדום:

דף קט:

דאית ליה חד תורא כו'. הגם שאין לדון את הרשעים אלו לכף זכות מ"מ נראה מכל הנך עובדי שלא רצו לגזול להדיא אלא שבאו לרמות הבריות בשקר דינם ומשפטם וז"ש ההוא יתמא בר ארמלתא כי עיקר המרעה שלא יזיק במרעתו שדות אחרים וע"כ אמרו אחר שגזלו מאלמנה השור ואין לה שור אמרו כיון שאין לו שור ויש לו שדות הניזק צריך להרחיק עצמו יותר מן המזיק וצריך לרעות ב' ימים משום שדותיו אבל הם שיש להם שוורים הרבה אין להם לחוש כ"כ אם ירעו גם אחרים באותו יום בשדותיו ואין לו להיות רועה רק יום אחד אבל הכתוב מעיד על רשעותן גבולות ישיגו באותו יום אחד דהיינו גבול אלמנה ואותו עדר שגזלו ממנה ירעו בו. ואמר דעבר במברא כו'. שאמרו דלא עבר במברא הוא נותן כפל כדרך העובר המכס אבל הכתוב מעיד עליהן שכל עצמו של מכס דעבר במברא יתן חד זוזא כדי שלא יבא להן עובר ושב והולך דרך שהוא עני כדאמרינן לעיל:

ואמר דהוו ליה לבני כו'. דלא חסר מיניה רק דבר מועט ואע"ג דבן נח נהרג על פחות מש"פ מ"מ אמרו דדבר קל כזה ניתן למחול. ואמרו ד' דייני הוו כו'. חשיב ד' דייני מד' דיני דקאמר ולא ידענא מאי שקרוראי ואולי שיש לגרוס שקר ודאי דהראשון לענין דינא קאמר דאינו צריך לשלם לו דמי וולדות מטענתו שקר דאפשר דניעברה כו' אבל הב' שאמר גבי פסיקת אזן החמור הבה ניהליה עד כו' זהו שקר ודאי דלעולם אי אפשר שתצמח אזנו דהוא אחד מראשי אברים שאינן חוזרין והג' דאמר הב ליה אגרא דשקל לך דמא הוא דין מזויף שהרי לא היה צריך לכך ולא שקל ליה במקום הצריך והד' דעבר במיא ח' זוזי כההוא כובס כו' זהו מטה משפט לבני עירו ושלא יבואו להם עוברים ושבים וכן הך דהוה להו פורייתא כו' כי מאריך כו' וכי גוץ מתחי כו' אינו אלא למעט מהם עוברים ושבים וכן כי מתרמי להו עניא יהבו ליה כל חד וחד דינרא כו' דהיינו הצדקה שנותנין אנשים אבל צדקה השייך לנשים שנותנין לחם ומזון דמקרבא הניית' כדאמרינן בכתובות לא רצו ליתן לעני ומיחו על כך כמו שדנו הך ריבה למיתה משונה על שהיתה נותנת לו מזונות. ומ"ש זעקת סדום וגו' כי רבה כו' על עסקי ריבה כו'. דרשו כן לפי שלשון זעקה היא בכ"מ ממי שנעשה עמו עול ולא ממי שעושה עול כמ"ש ויזעקו בני ישראל וגו' וע"כ פי' גם הכא זעקה על סדום מן הריבה שנעשו עמה עול וכן פירש הרמב"ן זעקת סדום וגו' זעקת עשוקים כו' ע"ש ובב"ר דרשו הכצעקתם לא נאמר אלא הכצעקתה זו דינה של נערה כו' עיין שם וק"ל:

הרי הן כאבידה המתבקשת שנאמר תעיתי כשה וגו'. על גלות ישראל נאמר האי קרא וכמ"ש במס' מכות ע"ש בחידושינו ולא מייתי מיניה הכא אלא דמצינו מלת אבידה אדבר המתבקש אבל רש"י הוסיף לפרש הכא האי קרא גם על קרח וק"ל:

ויקח וגו' אר"ל שלקח מקח כו'. דלפי פשוטו נדחק רש"י בפי' החומש שלקח את עצמו לצד אחד וע"כ דרשו מיניה כי זה בעושרו לא עשה כדרך העשירים שקונים המקח היותר טוב אבל קרח לקח בעושרו מקח רע כמ"ש לקמן עושר שמור וגו' ומדהא לדרשה דרשו כל המקרא לדרשה וכן דרכם במדרשות לדרוש השמות כפי ענינו במקום ההוא. ואמר קרח שנעשה קרחה בישראל ר"ל שמו נעשה קרחה בישראל שלא יקרא עוד אחר בשם זה כמ"ש ביומא מדכתיב שם רשעים ירקב ודקדק לומר בישראל דבבני עשו נשאר שם קרח באלופי עשו. ואמר בן יצהר שהרתיח כו'. שאיש אחד הביא חמה וקצף על כל ישראל כמ"ש הבדלו מתוך העדה וגו'. ואמר שהקהה שיני מולידיו. לענין המעלה והיחוס שהיו בני קהת היותר קדושים בכל ישראל. ואמר שנעשה לויה בגיהנם דהיינו וירדו חיים שאולה וכן בן שעקב כו' לגיהנם. ואמר בסודם אל תבא נפשי אלו מרגלים כו' י"ל מה ענין מרגלים לשבט לוי שהרי לא היה עם המרגלים משבט לוי ואם על שבט שמעון אמר קשה למה נקטו יותר משאר י' שבטים אבל רש"י בחומש פי' בסודם אל תבא וגו' זו מעשה זמרי שנאמר בו נשיא בית אב לשמעוני ולא נאמר בן יעקב ואולי קבלה היה בידם שהמרגל משבט שמעון הוא היה בעל המעשה ביניהם. ואמר דתן שעבר על דת כמ"ש רשע למה תכה רעך עליו נאמר והב' המוכה היה אבירם והיה לו לפרוש עצמו ממנו על שהכהו ואעפ"כ איבר לבו מלעשות תשובה והיה ידו עמו בכל רשעו כמ"ש הם שהותירו מן המן. ואמר ואון שנתחרט והיה מצטער כאונן ועי"ז נעשה בן פלאות שפי' מהם עכ"ל נראה מפירושו שהוא מלשון הפרשה והבדלה כמו והפליתי ביום וגו' ועוד נראה מל' פלא ממש שהיה פלא בעיני כל על שניצל הוא. ואמר בן שראה והבין ר"ל שראה במה שאמרה לו אשתו והבין דבריה כי נכונים הם:

ואמרה ליה ידענא דכולה כנישתא כו' דכתיב כי כל העדה כלם קדושים כו' פי' רש"י לענין צניעות שלא יכנסו כשאני פרועה עכ"ל אבל לא הוזכר זה כאן עד לקמן ועוד אם היא א"ל כך לא ה"ל לאשקוייה חמרא ויש לפרש לפי מה שא"ל מאי נפקא לך מינה אי מר רבה אנת כו' השיב בעצה אישתבעי בהדייהו שאני הוא כאחד מהם ואפשר שאני אהיה רבה וע"ז השיבה לו דידענא דכולה כנישתא קדישתא כמותך דכתיב כי כל העדה כו' ומי יימר דבתוך העדה כולה יפול הגורל עליך שתהיה רבה וא"כ מאי נ"מ אי מר רבה כו':

ואמר דאשקיתיה חמרא וארויתיה כו' כדי שלא יעבור על שבועתו אם יקראו אותו גם מבחוץ וסתרתה למזיה כו' כדי שלא ילכו לתוך אהלו לנערו:

דף קי.

א"ל חזי מאי קעביד משה כו' ר"ל דמנפשיה קעביד ולא נצטווה על כך ואי אתיא תרומה אמר כו' שלא נצטווה על כך ולא נצטווה משה רק על י' דברות ששמעו בסיני כמ"ש כי כל העדה כלם קדושים וכ"ה במדרש ועוד דגיז למזייכו כו' לפי שדרך האדם לסלסל בשערו ונתגנה בהשחתתן כמ"ש לגבי נזיר מה ראית לשחת שער נאה שלך ע"כ אמרה כי אמר כן שתשחיתו שער שלכם לגנות שלא תהיו נראין נאים וכשער נזיר שהן נשחתין לשמים לתת במקדש על האש תחת זבח השלמים אין אתם חשובין אבל שעריכם נשלכים שלא במקדש בכ"מ כגלל הזה תחת רגלי בני אדם כי אין אתם חשובים בעיניו רק כגלל הזה:

כיון דכולהו רבותא דידיה כו'. ר"ל כיון דכל החשיבות שלו הוא אין לו גנאי כל כך כמו גנות שלכם ואמר תמות נפשי וגו' כמו ששמשון לא היה נחשב לו חיותו לגבי מיתת פלשתים כך משה לא היה חושש על גנותו לגבי גנותם ועוד דקא"ל עבדיתו תכלתא כו' מסמיכות פ' זו לפ' ציצית דרשו כן כדאיתא במדרש ואמר וה"ד חכמות נשים כו' ואולת בידה תהרסנה זו אשתו כו' כמ"ש ותבלע אותם ואת בתיהם וגו'. ואמר ואנשים מבני ישראל וגו' מיוחדים וכו'. דודאי שהיו בני ישראל אבל אשמועינן קרא שהיו מובחרים ומיוחדים מתוך בני ישראל בכמה מעלות בתורה ובחכמה הגם שמפורש בקרא שהיו נשיאי עדה לאו ממש נשיאי עדה של כל שבט ושבט שהם לא היו רק י"ב וכאן היו ר"ן אנשים אלא חשובי עדה היו ולזה אמר קריאי מועד שהיו יודעים כו' דקריאי עדה ממש כבר כתיב נשיאי עדה דהיינו חשיבותן לקרוא להן לכל דבר אבל דרשו בו קריאי מועד ממש דהיינו עיבור שנים כו' דבהן תלוי קביעות המועדים וע"כ כתיב מועד ולא עדה כדרך הכתוב בכל מקום ואמר אנשי שם הוא דבר נוסף על חשיבותן שהיה להן בבני ישראל גם בכל העולם היה להן שם בחשיבות ומעלה ואפשר דהיינו בעושר כמ"ש דקרח העשירן משלו. ואמר וישמע משה וגו' מה שמועה שמע כו'. דאמר על מה שאמרו רב לכם וגו' ומדוע תתנשאו וגו' אמר ששמע משה לא ה"ל להשמיט אהרן כדכתיב לעיל מיניה ויקהלו על משה ועל אהרן ויאמרו אליהם רב וגו' והל"ל וישמעו משה ואהרן ויפלו על פניהם וע"כ דרשו שמיעה הזאת למשה לחוד שחשדוהו בא"א וכבר בארנו זה בפ"ק דב"ק בחידושינו שם לפי שפירש מן האשה ע"פ הדבור והיו ליצני הדור אומרים

שאי אפשר לילוד אשה לפרוש מן האשה ע"ש ודרשו כן מדכתיב ויקנאו למשה במחנה דמשמע כ"ז שהיה במחנה קנאו לנשותיהם עד שנטה אהלו מחוץ למחנה וזהו ויפול על פניו מחמת כיסופא כמו שת"י:

ויקם משה וילך גו' מכאן שאין מחזיקים כו'. דמשום דיבור סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים וגו' לא הוה אצטריך לילך אצלם שהיה אפשר ע"י שלוחו אבל גם אחר שא"ל הקב"ה למשה העלו מסביב למשכן קרח דתן וגו' הלך משה בעצמו אליהם לדבר עמם דברי רצוי אולי ישובו עוד ומכאן שאין כו':

כל המחזיק כו'. שנאמר ולא יהיה כקרח וגו' דאחר שכתב למען אשר לא יקרב איש זר וגו' ע"כ ולא יהיה כקרח כו' הוא ענין אחר דהיינו שלא יחזיק במחלוקת כמו שעשו קרח ועדתו. ואמר שראוי להצטרע כתיב הכא ביד משה וגו' ומפורש בפירוש רש"י בחומש בחולקים על הכהונה כינוי דלו על קרח ומהו ביד משה ולא כתיב אל משה רמז לחולקים על הכהונה כו' ע"ש:

כל החולק על מלכות בית דוד שנאמר ויזבח אדוניהו צאן וגו'. ואע"ג דאדוניהו נמי מבית דוד הוה כיון דכבר נתן דוד המלוכה לשלמה כמ"ש אתה נשבעת בה' אלהים וגו' שלמה בנך ימלוך וגו' מקרי שפיר חולק על מלכות בית דוד וענין ראוי להכישו נחש כמ"ש שהנחש היה מלך בחיות ונתקנא באדם היותר חשוב ממנו וע"י כך נתקלל כן המתקנא במלכות בית דוד וחולק עליו וע"כ ראוי להכישו נחש הזה שעשה כמדתו:

ומ"ש דחולק על רבו כו'. פירש"י על ישיבתו כו' ומייתי מקרח שהיה חולק על שררה של משה ובכללו על תורתו של משה כדאמרי' לעיל:

ומריבה עם רבו כו'. פירש"י תגר וקטטה כו' דהא דכתיב בהך ענינא ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות כו' אין זה מקרי מריבה אלא תרעומת ועד"ז ודאי לא נענשו משה ואהרן אלא על שהיו מריבים עמהם כשאמר להם המן הסלע הזה נוציא וגו' שהיו ישראל מתקוטטים וא"ל מה לכם מאיזה סלע תוציאו לנו מים לכך א"ל המורים כו' כפירש"י בחומש אשר ע"י קטטה זו נענשו משה ואהרן כדברי המפרשים:

המתרעם על רבו כו' כפירש"י שרבו נוהג עמו מדת אכזריות והיינו שהתרעמו ומתלוננים מי יתן מותנו ביד ה' וגו'. בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם וגו' אשר ע"ז השיב משה ונחנו מה לא עלינו וגו' ר"ל הגם שאתם מתלוננים עלינו כמ"ש וילונו כל עדת וגו' על משה וגו' ואין אתם חוששים אבל הוו יודעים כי לא עלינו וגו' כ"א על ה' כי המתרעם על רבו כמתרעם על השכינה:

וכל המהרהר אחר רבו כו'. כפירש"י מהרהר מחפה עליו דברים דהיינו דבר נוסף דהתרעומת היינו דבר שנחסר לו עתה ממה שהיה לו מקודם כמ"ש לעיל אבל הרהור הוא המבקש יותר ממה שצריך לו כדכתיב ביה בההוא קרא אחר שהיה להם המן ונפשנו קצה בלחם הקלוקל ולכך נענשו כאן יותר כי ההרהור הוא דבר נוסף על התרעומת והעונש היה נשיכת נחש כמ"ש לעיל דהמבקש ומתקנא ביותר ממה שראוי לו ראוי לנשכו נחש:

עושר שמור כו'. זה עושרו של קרח לפי שעושר זה של יוסף חלק ממנו הוא שמור וגנוז לטובת צדיקים בעה"ב כדמסיק קאמר דזה החלק ממנו לקרח היה שמור וטמון לו מאוצרו של יוסף לרעה לו בעה"ב כדאמרינן לעיל עדת קרח אין להם חלק לעה"ב שע"י עושרו נתקנא להיות ראוי למעלות משה ואהרן ובניו:

ואת כל היקום וגו' זה ממונו של אדם כו'. בפ' עקב כתיב גבי דתן ואבירם אחר שכתב ותבלעם ואת בתיהם ואת אהליהם כתיב ואת כל היקום אשר ברגליהם דהיינו דבר נוסף שהוא עושר וממון שלהם שעל זה סמכו לחלוק עם משה ונסמך זה כאן שהעשירו ג"כ מעושרו של קרח כמ"ש ויקח קרח וגו' שלקחן בממון ובפרק ע"פ גרסינן שנאמר ואת כל היקום וגו' והוא ראיה אדלעיל וכמ"ש ודו"ק:

ג' מאות פרדות לבנות כו'. מפרש רשב"ם בפ' ע"פ לאו דוקא נקט ג' מאות אלא דכן דרך התלמוד מיהו הא דנקט דלבנות היו משמע דדוקא נקט ואפשר משום דמכת פרדה לבנה קשה כמ"ש בפ"ק דחולין לכך היה משאו על פרידות לבנות שלא יבא אחר לנגוע באותן מרצופים של עור ולגנוב מהן שהיה ירא ממכתן:

שלשה מטמוניות הטמין יוסף כו'. כדאמרינן בפרק ע"פ דיוסף ליקט כל כסף וזהב שבעולם שנאמר וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא וגו' ע"ש ומסיים בההוא קרא ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה דמשמע ביתה מקום פנימי שהיה לו והיה קבלה בידם שעשה שלשה מטמוניות וההיא דאמרינן התם דישראל העלוהו ממצרים וכו' והיה מונח עד רחבעם בא שישק וכו' פליגא אדהכא וק"ל:

לא מן הבלועים כו'. דכתיב ואת כל האדם אשר לקרח ולא כו' כצ"ל הוא מבואר הר"ן איש לא חלקו רק על כהונה של אהרן כדכתיב איש מחתתו ר"ן מחתות ואתה ואהרן אבל דתן ואבירם חלקו גם על מעלות משה כי לא היו בכלל מקריבי הקטורת ולכך הר"ן איש לא נענשו רק בשריפת נשמה וגוף קיים על ידי מקריבי קטרת שהריח הוא דבר שנשמה נהנה ממנו אבל דתן ואבירם חטאו בכל גופם ומאודם וע"כ נבלעו בכל מכל כל והשתא למ"ד קרח עצמו לא מן השרופין ולא מן הבלועים היה כי לא חטא כל כך

שטעה כדאמרינן שראה שלשלת יוחסין הבאה ממנו ולכך לא נענש בכל זה אלא שמת במגפה בעבור שהוציא דבה על משה ואהרן כמו שמתו המרגלים במגפה על שהוציאו דבה על ארץ ישראל ומאן דאמר שהיה מן הבלועים ומן השרופים לפי שהוא היה בעל המעשה וחטא הרבים תלוי בו ובמדרש תנחומא ולמה נעשה בו ב' דינין שאלו נשרף ולא נבלע היו הבלועים מתרעמים כו' עיין שם באורך:

וקרח בהדייהו. פירש רש"י מדכתיב ותאכל וגו' וקרח ממקריבי הקטורת הוה דכתיב כו'. לכאורה קשה דאדרבה כיון דעל כרחך קרח מקריב קטרת היה בזולת הר"ן איש כדמייתי ר"ן מחתות ואתה ואהרן איש מחתתו ולגבי שרופים לא הזכיר רק הר"ן איש משמע דקרח לא היה מן השרופים ויש ליישב דה"ק וילמד סתום מן המפורש כיון דר"ן איש נשרפו משום שהיו מקריבי קטורת קרח נמי נשרף שהיה ג"כ מקריב קטורת וק"ל:

מלמד שעלו שמש וירח לזבול כו'. הטעם בזה עיין בחידושינו נדרים פ"ד והאי קרא שמש וירח עמד זבולה אירי במעשה קרח דכתיב לעיל מינה תבקע ארץ כו' כפירש"י ועיין בר"ן פ"ד פ"א:

בריאה גיהנם כו' והא אין חדש תחת השמש כו' בפ"ד נדרים איתא הסוגיא בע"א דאהא דאם בריאה גיהנם כו' פריך מהא דתניא ז' דברים נבראו קודם שנברא עולם וחשיב גיהנם ומשני אם איברי פומא כו' ואהא פריך והא אין כל חדש כו' ומה שיש לדקדק בסוגיא עיין בחידושינו שם:

ובני קרח לא מתו כו'. מקום נתבצר להם בגיהנם כו' למדו לומר כן דמדכתיב ותבלע אותם וגו' ואת כל האדם אשר לקרח אפילו למ"ד ולא קרח בניו ודאי בכלל כל האדם הן שגם הם מן הבלועים היו אלא אחר שהרהרו תשובה בלבם נתבצר להם מקום גבוה בגיהנם וישבו שם כפי' רש"י בחומש ושאמרו שירה הוא בתהלים פ"ח שיר מזמור לבני קרח למנצח על מחלת לענות וגו' וחיי לשאול הגיעו נחשבתי עם יורדי בור וגו' שתני בבור וגו' שכל הענין מדבר שהתפללו לינצל מתוך הבליעה ואמרו בג' לשונות שיר מזמור למנצח נגד ג' בני קרח ועל מחלת שמחל להם הקב"ה ומזמור מ"ט אמרו על קרח אביהם הבוטחים על חילם וברוב עשרם יתהללו וגו':

אחוי לך בלועי דקרח כו' חזא תרי בזעי כו' כל דברי המאמר מפורש בחידושינו פ' הספינה:

דף קי:

דור המדבר אין להם חלק לעוה"ב כו' אשר נשבעתי באפי אם יבואון אל מנוחתי וכו'. לפי פשטיה מנוחתי היא ירושלים וב"ה כמו זאת מנוחתי עדי עד גו' אבל הדרש ימאן זה דלא שייך שבועה בזה דגם באי הארץ לא זכו לכך עד ימי דוד ושלמה ולכך דרשוהו מלשון מנוחה לעוה"ב שהיא המנוחה האמיתית. ואמר נשבעתי וחזרני כו'. ומתחרט אני דפותחין בחרטה וע"י הפרה ועיין בחידושינו ע"ד התוס' בזה פ' הספינה ודו"ק. ואמר אספו לי חסידי וגו'. היינו דור המדבר שנאמר בהו זכרתי לך חסד נעוריך וגו' כדלקמן והיינו אספו לי חסידי דמיתת צדיקים אינו אלא אסיפה בעלמא שיעמדו לעולם הבא וק"ל:

אלא נגד דורות הבאים אספו כו'. עלי זבח ר"ע כו' ויהיה מלת אספו קאי לג' אלו שזכר אספו לי חסידי הן צדיקים שבכל דור כו' כדאמרי' הקיבוץ והאסיפה טוב להם ולעולם ולרשעים רע להם ולעולם ואספו כורתי ברית הן חנניה מישאל ועזריה מתוך שהיו ג' צדיקים בקיבוץ לא שלטה בהן האש כמו ששלטה ביהושע בן יהוצדק כ"ג שהיה יחיד כדאמרינן לעיל ואספו עלי זבח הן ר"ע וחביריו מתוך שהיו מאספים אסיפות ברבים לתורה נהרגו על קידוש השם כמו שמצינו בר"ע ובר"י בן בבא ור"ח בן תרדיון וק"ל:

באין הן לעוה"ב שנאמר ופדויי ה' ישובון וגו' דמשמע קודם שישובון לבא בציון קרוים פדויי ה' ע"ש שנפדו כבר במצרים וק"ל:

שבקיה כו' זכרתי לך חסד וגו'. ומסתמא על מתי מדבר בעון מרגלים קאמר הכי לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה דהיינו שלא באו מעולם לא"י אבל באי ארץ אע"ג שהיה בהם פחות מבני כ' בגזרת מרגלים והלכו ג"כ במדבר ל"ח שנים מ"מ זכו לבא לארץ זרועה בארץ ישראל וק"ל:

מה היום הולך ואינו חוזר כו'. כי היום והזמן העבר אינו חוזר לעולם א"נ יש לפרש על פי מ"ש בפרק מי שהיה דגלגל חוזר והמזלות קבועים ומלת כיום נאמר בכ"מ על אורו של יום דהיינו חמה כמו כי הנה היום בא בוער וגו' וז"ש שהיום דהיינו החמה אינו חוזר אלא הגלגל הוא חוזר ומ"ד מה היום מאפיל ומאיר כו' דהיינו היום בכלל דאפלה קודם לאור דכתיב ויהי ערב ויהי בוקר וכן וחשך על פני תהום וגו' ויאמר אלהים יהי אור וגו' וק"ל:

ויתשם ה' מעל אדמתם בעוה"ז וישליכם וגו'. במתני' דריש לה ר"ע מכיום הזה אבל הכא דריש לה מכפל הענין וכיום הזה יתפרש טפי כפשטיה ר"ל כיום הזה דהיינו בעולם הזה נתשם מעל אדמתם כך וישליכם לארץ אחרת בעה"ב ומ"ד אם מעשיהם כהיום הזה כו'

ס"ל דע"י תשובה חוזרין כר"א דס"ל הכי בפרקין לעיל א"נ דוקא בי' שבטים ס"ל הכי דאין חוזרין אלא בתשובה ודו"ק:

באין הן לעוה"ב שנאמר ביום ההוא יתקע וגו' האובדים בארץ אשור היינו עשרה שבטים שהגלם מלך אשור אשורה כמפורש בספר מלכים אבל גלות יהודה ובנימין הגלם מלך בבל לארץ בבל:

משובה ישראל וגו'. הרבה נבואות עתידות נאמרו ע"ש ישראל אבל בהאי קרא מוכח בהדיא דעם י' שבטים מדבר דכתיב לעיל מיניה משובה ישראל וגו' בגדה יהודה אחותה וגו':

קטני בני רשעי ישראל כו'. שנאמר הנה היום בא בוער וגו'. עיין פירש"י ונראה עוד דמשמע ליה דקרא איירי גם בקטנים שהם עצמם רשעים ג"כ דלפי מאי דכתיב לעיל מיניה ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע וגו' הל"ל והיו כל זדים וכל (עושי רשעה) [רשעים] קש וגו' אבל קרא גם בקטנים איירי הגם דלא שייך בהו רשע כיון דאינן בר דעת מכל מקום עושי רשעה מקרי:

באים לעולם הבא שנאמר שומר פתאים ה' כו'. דהיינו ששומר אותם מלהט יום הבא דכל ההוא מזמור ביורדי ועולי גיהנם איירי כדאמרינן בפרק קמא דראש השנה ועליהם אמר דוד אהבתי כי ישמע ה' וגו' דלותי ולי יהושיע וגו' ע"ש ודו"ק:

אבל קטני בני רשעי עכו"ם ד"ה אין באין לעה"ב כו'. י"ל דמשמע דר"ע נמי מודה בקטני בני רשעי עכו"ם דאין באין לעוה"ב וקשה דהא האי קרא דאייתי ר"ע לעיל ברם עיקר שרשוהי בארעא שבוקו דמיניה נשמע דבאין לעוה"ב ברשעי עכו"ם הוא דכתיב בספר דניאל גבי נ"נ ואפשר שהראו לו כן בחלום דאין לך חלום דאין בו דברים בטלים ומ"מ כיון דהראו לו כן בחלום יש לנו לומר דכך היא המדה בקטני רשעי בני ישראל דאין מראין לאדם בחלום דבר שאינו כלל ומייתי מקטני בני רשעי עכו"ם מותאבד כל זכר למו דהאי קרא איירי בעה"ב דרישא דקרא מתים בל יחיו רפאים בל יקומו וגו' ותאבוד כל זכר למו:

משעה שנימל כו'. עיין פי' רש"י ופירושו דחוק דהא הכא גויעה לחוד כתיבה וזו מיתת רשעים כדאמרינן פרק קמא דב"ב מדכתיב גויעה בדור המבול וע"כ נראה דה"פ עני אני וגוע מנוער מעת שאני ננער ממעי אמי אני גוע כמיתת רשעים שאין להם חלק לעוה"ב עד שנשאתי אימיך שהיא המילה שאדם נושא בגופו אז אפונה כאופן בגלגול מחילות להיות חי בעוה"ב כמ"ש נבלתי יקומון לרבות נפלים:

משעה שאומר אמן כו'. עיין פירש"י ונראה לפרש הכא לפי ענינו כי מלת אמן בכ"מ על קיום הדבר ואמיתתו וכמ"ש בנזיר גדול העונה אמן יותר מן המברך כו' וזה הקטן בדבורו על שום ברכה מלה זו לקיים ולאמת הדבר זוכה לפתוח לו שערי ג"ע ועוה"ב ולזה אמר שומר אמונים בלשון רבים כי מצינו בספר תהלים כפל מלה זו אמן ואמן דהיינו רמז לאמת הדבר בעה"ז ובעוה"ב ע"כ אמר מאי אמן שאומרים אמן א' על שום ברכה מאי משמע קיום הדבר בעולם הזה ובעולם הבא ואמרו אל מלך נאמן דהיינו אל בעולם הזה ומלך לדון בכל באי עולם ביום הדין בעולם הבא ונאמן הוא לשלם שכר ועונש לכל איש כדרכיו ועוד יפורש פרק כל כתבי עיין שם:

דף קיא.

אר"ל למי שמשייר כו' אלא למי שלא למד אפי' חק אחד כו'. כן הוא בילקוט ולכאורה לפי משמעו קשה לר"ל וכי משום עבירה אחת נופל בגיהנם ולר"י נמי וכי מצוה אחת מצלת האדם מן הגיהנם ונראה לפרש ע"פ הירושל' דרש ר"ע לכן הרחיבה וגו' לבלי חק לבלי חקים אין כתיב כאן אלא לבלי חק למי שאין בידו מצוה אחת שיכריעו לכף זכות ה"ה לעה"ב אבל בעה"ז אפילו תתקצ"ט מלאכים כו' הוא מבואר שכל מצוה שאדם עושה קונה לו פרקליט אחד וכן בעבירה קונה לו קטיגור אחד וקאמר דבעה"ב הדין הוא דין אמת ובחציו זכאי ובחציו חייב צריך מצוה אחת שיכריעו לכף זכות משא"כ בעה"ז שא"א לאדם שיהיה נידון בחציו זכאי וחציו חייב אלא אפילו אם יהיה מליץ אחד מיני אלף דהיינו אפי' מצוה אחת אם אין לו עבירות יזכה לעה"ב והשתא יש לפרש בשמעתין דר"ל קאמר למי שמשייר כו' דהיינו מי שחציו זכאי וחציו חייב ובמצוה אחת מכריעו ומשייר אח"כ מצוה אחת יפול בשאול הגיהנם והיינו כדדרש ר"ע וא"ל ר"י לא ניחא ליה למרייהו דלימא הכי אפי' בדין עה"ב אלא אפי' לא למד אלא חק א' אותה מצוה אחת היא לו לפרקליט להצילו מגיהנם:

שלישי של שם כו'. ופירש"י לדברי ר"ל נמצאו ישראל מתמעטין כו' ע"ש ולולי פירושו נראה דודאי גם הנשארים מן העובדי כוכבים הכשרים שבהם כמ"ש אח"כ והבאתי את השלישית באש ובחנתים וגו' ולא יותר מכלם בין מישראל בין מכשרי עובדי כוכבים אלא שלישית של שם וא"ל ר"י לא ניחא למרייהו דישראל ודכשרי עובדי כוכבים דלימא להו הכי שיתמעטו כ"כ וק"ל:

אחד מעיר ושנים ממשפחה אר"ל דברים ככתבן לשיטתו שיתמעטו ישראל ור"י לשיטתו שלא יתמעטו אבל אחד מעיר מזכה כו' כמ"ש באברהם שבזכותו נצלת עיר צוער ושנים מזכין וכו' כמ"ש במשה ואהרן שבזכותם נבחרו כל שבט לוי לעם קדוש:

לא תמצא בארץ וגו'. לעיל מיניה כתיב והחכמה מאין תמצא וגו' ואמר כי לא תמצא בארץ החיים והוא מקום שווקים למצוא בו תענוגי עולם כמ"ש ביומא בארצות החיים זה מקום שווקים והיינו דקאמר במי שמחיה עצמו עליה:

שנאמר וענתה כימי נעוריה וגו'. כלומר שיתמעטו בגלות כמו שנתמעטו בימי נעוריה דהיינו הליכותיה במדבר שלא נשארו רק שנים מהם כלב ויהושע וכן כימי עלותה וגו' ואולי שאלו הב' שנשארו שהם כלב מיהודה ויהושע מאפרים הוא רמז על הב' לעתיד משיח בן דוד מיהודה ומשיח בן יוסף מאפרים:

בא ואראך מה עשו אבותי לאבותיך וכו'. נראה דודאי שלא היה יכול להראות לו עתה מה שכבר טבעו מהם כו' בזמן שהיה קודם זה כמה שנים אבל אפשר שהראה לו זקן ספר זכרונות שלהם שיש לכל מלכות ספר זכרונות בכל שנעשו מקדם:

ועד"ז נענש משה שנאמר ומאז באתי כו'. נראה דלא קאי אמהם טבעו בים דגזירת השלכה ליאור כבר היה קודם שנולד משה אלא דמהם הרגו בחרב ומהם מעכו כו' אפשר שהיה אחרי שליחותו של משה וקאי שפיר עליהו ועד"ז נענש משה וגו' אמנם מתוך הכתובים נראה שלא הכביד פרעה בשום דבר על ישראל אחר שליחותו של משה אלא שלא נתן להם תבן ותוכן הלבנים יתנו ועלה קאי כל הענין וירא וגו' ויאמרו ירא ה' וגו' ויאמר למה הרעות וגו' ומאז באתי וגו' ואולי מ"ש ע"ז נענש משה כו' לא קאי אלא אמהם מעכו בבנין ויצא להם לומר כן ממלת לבנים ומלבניכם שהוא מלשון בנים כדאמרינן בעלמא לבנים לבני בנים שא"ל פרעה תבן לא ינתן להם ואעפ"כ תוכן לבנים תתנו כי יתנו בניהם במקומן בתוכו ומספר גרעון הלבנים כדאמרינן באגדה שא"ל משה להקב"ה למה הרעות וגו' עכשיו שאין לבנים משימין בניהם של ישראל בבנין א"ל הקב"ה קוצים כו' ונראה עוד דקאי נמי אמהם הרגו בחרב ממה שאמר בענין לתת חרב בידם להרגנו כי עד היום ההוא שהיה דן אותם במים לפי שכבר נשבע שלא יביא מבול לעולם אבל בחרב לא היה דן אותם כמ"ש אם נידונם בחרב הרי חרבו שלופה בידו אבל ע"י שליחותו של משה הוכבד עליהם העבודה לכופם במכת חרב כמ"ש לתת חרב בידם וגו' וז"ש משה למה זה שלחתני וגו' שאפשר שע"י שאני הייתי השליח גרם הדבר לפי שכבר הרגתי מצרי בחרב הם נחשבים עצמם לנגדי כנרדפים ובזה אני נותן להם פתחון פה לתת חרב בידם להרגני:

הרבה פעמים כו'. באל שדי ולא הרהרו על מדותי ולא א"ל מה שמך כו' ואתה אמרת לי מה שמך ועכשיו אתה אומר והצל לא הצלת וגו' למדו לומר שהוכיחו על דברים הללו מתחלת פ' שלמטה הנסמך לכאן שא"ל הקב"ה וארא גו' באל שדי ושמי ה' וגו' וגם הקמותי את בריתי לתת וגו' כמפורש בש"ר ע"ש וכן פירש"י בחומש אלא שרש"י בחומש נקט קרא דלמה הרעות במקום שהזכיר כאן קרא ומאז באתי לדבר וגו' ואין לחוש אלא דנקט תחלת הענין של דברי משה וכן בסוגיא דילן נקט תלמודא בתחלה שנאמר ומאז באתי לדבר וגו' וסיים בסוף בקרא דהצל לא הצלת וגו' אבל הרא"ם לא כ"כ ע"ש ומתוך שמעתין מוכח כמ"ש דענינא אחד הוא ויש לדקדק לפי פירש"י בחומש דלמה הרעות וגו' היה ג"כ הרהור הא אמרינן פרק נגמר הדין ועשיר יענה עזות זה יהושע כו' אילימא מהכא למה העברת העביר משה נמי מימר אמר למה הרעות וגו' וי"ל דודאי שניהם ל' הרהור משמע אלא ה"ק דאם נקרא יהושע ועשיר יענה וגו' בשביל דבור זה א"כ משה נמי אמר הכי ואמאי נקרא תחנונים ידבר וגם מוכח לשון תנחומא דלמה הרעות וגו' הרהור משמע ועי' בש"ר ועיין בזה ברא"ם ובביאורי מהר"ן וכתב רש"י בפירוש החומש ואין מדרש זה מתיישב אחר המקרא כו' עכ"ל ע"ש באורך ועיין בפירוש דבריו בעקידה ובחזקוני וברא"ם ועיין בזה תשובת הרמב"ן והרא"ם טען עליו ע"ש ואין להאריך בדבריהם והנ"ל לקיים דברי המאמר ע"פ דברי הרמב"ן לפי שההבטחה שהיא בשם הגדול היא יותר גדולה מהבטחה שהיא בשמות אחרים ולאבות ג"כ נגלה לפעמים בשם הגדול באברהם בברית בין הבתרים וביעקב במראה החלום אלא שלפעמים לא נגלה להם רק באל שדי וענין ולא הרהרו אחר מדותי ולא אמרו לי מה שמך הוא אחר דכמה פעמים נגליתי להם רק באל שדי ולא שאלו ממני להבטיחם בשם הגדול ולא הרהרו אחרי מדותי כשלא נתקיימה ההבטחה להם בעצמם להבטיחם בשם הגדול אבל האמינו בי שיתקיים ההבטחה לדורותם ואתה שאלת להבטיחך בשם הגדול ואעפ"כ הרהרת אחר מדותי כשלא נתקיימה ההבטחה מיד ואמרת למה הרעות וגו' ויתישב לפ"ז שלא הוכיחו הש"י מיד כששאל ואמר מה שמך וגו' שלא הוכיחו רק על ההרהור שעכשיו אחר שהבטיחו כבר בשם הגדול היה לו להאמין ולא להרהר ולומר למה הרעות וגו' וכ"נ מדברי התנחומא שלא הוכיחו כלל על שא"ל מה שמך וגו' דאיתא שם שאסור לאדם לקרוא השם באותיותיו תדע לך שלא גילה אותו לאבות ולמה גילה אותו למשה על שהלך לגאול ישראל כו' ובתר הכי מייתי דרשה דהכא שהוכיחו על שהרהר אחר מדותיו והשתא שפיר נמשך וגם אני שמעתי וגו' שהיא תוספת הוכחה למשה מאחר שגם ראית שאני שמעתי נאקת וגו' כדי לקיים הבטחת אבותיהם שלא היה רק באל שדי

והיה לך לישא ק"ו בהבטחתי לך בשם הגדול ולא היה לך להרהר ולומר למה הרעות וגו' כ"נ לקיים דברי הרמב"ן ויבואו דברי הדרש על נכון ע"ש:

אמרתי לאברהם קום התהלך בארץ לארכה וגו'. יראה דכמה קראי בפרשת לך לך דלקמיה מהאי קרא דאית בהו בשורת הארץ משום דהנהו קראי קרובים לפרש כפשוטו שנתבשר אברהם שנתנה הארץ לזרעו והם יקנו אותה בחזקה מה שלא היה אברהם יכול לעשות כן אבל מהאי קרא התהלך בארץ לארכה וגו' דגמרינן מינה פרק המוכר פירות שנקנית הקרקע לאברהם בהילוך באורך ורוחב היה אפשר לאברהם להרהר כשבקש מקום לקבור כו' ואע"ג דאיש אחר אינו קונה כל הקרקע בהילוך אורך רק הדרך משום חשיבותו דאברהם קנה כל ארץ ישראל כדאמר שם וכן ביצחק גור בארץ הזאת וגו' אליו נאמרה הבטחה זו ואעפ"כ לא הרהר כשגירש אותו אבימלך וא"ל לך מעמנו וכן ביעקב הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו' שקיפל לו הקב"ה כל א"י תחתיו וקנה אותה כדאמרינן פרק ג"ה ואעפ"כ לא הרהר כשבקש מקום לנטוע אהלו בא"י:

במלחמת פרעה אתה רואה ואי אתה רואה במלחמות ל"א כו'. כתב הרא"ם אין זה סותר מאמר יען לא האמנתם בי וגו' דמשמע דלולא אותו חטא היו מביאין את ישראל לארץ כי יתכן כו' י"ל שלא ידע בנבואתו רק שלא יכנס בה כמו מנהיג כו' ולפיכך שיתף עצמו עמהם ואמר נוסעים אנחנו וגו' וההיא דש"ר כו' עכ"ל והאריך ע"ש והדברים דחוקים שיהיה משה נכנס לארץ ישראל ויהושע תלמידו יהיה מנהיג בחיי משה ואין המלכות נוגעת בחברתה ואין אלו אלא דברי נביאות שלא ידע משה בנבואתו רק שלא יכניסם כמו מנהיג וההיא דש"ר לא משמע כדבריו וע"כ הנראה דודאי ידע משה שנגזר עליו שלא יכנס לארץ אבל חשב משה שאפשר לבטל הגזירה בתפלה שלא היה באותה גזירה שבועה אבל בגזרת מי מריבה היה בו גזר דין שיש עמו שבועה כפירש"י בפרשת חקת לכן לא תביאו וגו' בשבועה כמו לכן נשבעתי כו' עכ"ל ע"ש וכדאי' פ"ק דר"ה והשתא דנוסעים אנחנו ששיתף עצמו עמהם א"ש דקודם מי מריבה חשב משה לבטל הגזירה וכתב הרא"ם עוד לשיטתו וההיא דתביאמו ותטעמו שנתנבא שלא יכנס לארץ ואפילו קודם גזירה ההיא כניבא ואינו יודע מה ניבא עכ"ל ודאי דהכי מוקמינן האי קרא בפרק יש נוחלין אבל אין הפי' כמו שחשב הרא"ם דהתם לאו אמשה קאמר דניבא ואינו יודע מה ניבא דמשה ודאי ידע בנבואה שלא יכנס לארץ אבל משום דכל בני ישראל אמרו השירה ואמרו תביאמו ותטעמו ולא אמרו תביאנו ותטענו שהיו מתנבאין ואינן יודעין מה קאמרי על גזירת מרגלים שלא יכנסו לארץ והכי משמע לישנא דתלמודא מתנבאין כו' וכ"ה בהדיא במכילת' וכפי' רשב"ם בהדיא התם ודו"ק:

וימהר ויקוד גו' מה ראה משה כו'. דמשמע להו שהתעורר משה להשתחוות ע"י קריאת המדות ששמע מלפניו ובודאי ידע כבר מדותיו יתברך אבל עתה נתעורר יותר באחד מהי"ג מדות ופליגי מר אמר ארך אפים כדמסיק ומר אמר אמת כפירש"י כי זו המדה מנגדת בריאת האדם כמ"ש אמת אומר אל יברא שכולו שקר:

וכותב ארך אפים א"ל רבש"ע ארך אפים לצדיקים כו'. בפ' עושין פסין ובפ' שור שנגח אמרינן ארך אפים ולא כתיב ארך אף ארך אפים לצדיקים ולרשעים לפי זה ה"ל למשה למימר ארך אף לצדיקים וי"ל לפי דעת משה דאין ארך אף לרשעים משה נמי ה"ק לה בלשון קושיא מאי ארך אפים בלשון רבים לצדיקים והשיב לו הקב"ה לצדיקים ולרשעים וכתבו התוספות פרק עושין פסין אפים שוחקות מאריך לצדיקים עד לעתיד וזעומות לרשעים מאחר פורענות עד לעה"ב וגם זה לטובה שיש להם שהות לחזור בתשובה כדמשמע בחלק דהוי נמי לטובה עכ"ל ואמר כשחטאו ישראל במרגלים א"ל לא כך אמרת לי ארך אפים לצדיקים א"ל ולא כך אמרת לי אף לרשעים כו' דבמעשה העגל לא היה צריך למדה זו שהיה להם חטא הראשון ונחשבו עדיין לצדיקים כמ"ש מעביר ראשון ראשון אבל במרגלים כבר חטאי כמה פעמים כמ"ש בענין וינסו אותי זה עשר פעמים ונחשבו כרשעים ולכך הוצרך למדה זו ארך אף גם לרשעים והיינו דכתיב כאשר דברת לאמר כמ"ש הרא"ם שאיני מבקש ממך בקשה חדשה רק לקיים מה שאמרת דאל"כ מאי כאשר דברת עכ"ל ולפי כונה זו יש לישב שהתחיל משה להתפלל גבי מרגלים במדת ארך אפים שהוצרך לה ביותר ולא הזכיר מדת אמת כי לפי מדת אמת היו חייבים כליה כמ"ש אכנו בדבר וגו' אבל במדת ארך אפים אף לרשעים בא להתפלל עליהם ויש לכוין גם שאר מדות מהי"ג שלא נזכרו שם רק אלו שהיה צריך להם אז ארך אפים כמ"ש אף לרשעים ורב חסד ליתן בחסדו לכל בריה די מחסורו והם היו מקטני אמנה כמ"ש בענין עד אנה לא יאמינו לי ואמר נושא עון אבל חטא לא הזכיר כי לא היה כאן שוגג כי העדה היה להם עון שהוא מזיד והמרגלים עשו פשע שהוא מרד ואמר פוקד עון אבות על בנים על שלשים גו' ואם תהרגם כולם תהיה הפקידה יותר משלישים ורביעים:

דף קיא:

רבי חגי הוה וכו' לביתך נאוה קודש וסמך ליה תפלה למשה אמר ש"מ ארך וגו'. לפירש"י הוא דחוק היאך משמע מאורך ימים דארך אפים ראה ובמדרש ילקוט הביא זה העובדא דרבי חגי בענין אחר אמר רבי חגי כו' שמעית קליהון דטליא בכנישתא דמברכין ואמרין עדותיך וגו' ה' לאורך ימים יכול כשם שמאריך רוחו עם הרשעים כך מאריך רוחו עם

הצדיקים ת"ל אל נקמות ה' אל נקמות הופיע ונראה לפרש זה המדרש ע"פ האגדה דפ' עושין פסין דמאריך רוחו לרשעים לשלם פורענות לעה"ב משא"כ בצדיקים דמיעוט עבירות שבידן משלם להם פורענות בעה"ז והשתא קאמר דארך אפים דכתיב בלשון רבים משמע לצדיקים ולרשעים יכול כשם שמאריך רוחו לרשעים לשלם פורענותן בעה"ב כך מאריך אף לצדיקים לשלם פורענותן על מיעוט עבירות שלהן בעוה"ב ואמר שאינו כן דבמדת רשעים דוקא כן הוא לשלם פורענותן בעה"ב ודריש ליה מדכתיב ה' לאורך ימים וסמיך ליה אל נקמות ה' וגו' שמדבר ברשעים כדכתיב הנשא שופט וגו' עד מתי רשעים ה' וגו' דנקמות ופורענות של רשעים היא לאורך ימים משא"כ לצדיקים שמשלם מיעוט עבירות בעוה"ז אבל טובתן הוא מאריך נעה"ב על מצות שבידן ולפ"ז נראה להגיה בשמעתין ה' לאורך ימים וסמיך ליה אל נקמות ה' וגו' וכתיב תפלה למשה וגו' דלפי הגי' דשמעתין לא הל"ל וסמיך ליה אלא לעיל מינה כתיב תפלה למשה ואמר דש"מ ארך אפים ראה מדהתפלל משה על מדה זו ותו לא מידי ודו"ק:

עתיד הקדוש ברוך הוא להיות עטרה בראש כו'. שהשכינה שורה על כל ראש צדיק כו' לעושים רצונו כו' ועל זה אמרו ועטרותיהם בראשיהם כמפורש בחידושינו במס' ברכות דריש צבי מלשון רצון ולצפירת מלשון מצפים וקאמר לישועתו במקום תפארה כי ישועתו לעמו היא לו תפארה ובפרק קמא דמגילה גרסי' הכי לעושים צביונו ומצפים תפארתו כו' לעושה עצמו כשיריים ואינו מתגאה שעליהם שורה השכינה ביותר כמ"ש אני אשכון את דכא ושפל וגו'. ואמר לרוח משפט זה הרודה את יצרו מבואר ע"ד שאמר מי יודע רוח הבהמה וגו' ופירשו בו שהכל נאמר על האדם שיש לו אלו ב' רוחות דהיינו האחד הוא רוח החיוני שהוא ג"כ בבהמה ורוח הב' היא הנשמה כמ"ש נשמת רוח חיים וגו' והם היצ"ט והיצה"ר והוא ענין שנאמר בכלב עקב היתה רוח אחרת וגו' כי זה הרוח וכח הנשמה היה בו שהוא רוח אחרת כסדר הבריאה החיוני ואח"כ הנשמה וז"ש כאן לרודה באותו רוח הבהמי שהוא כח יצה"ר ואמר ליושב על המשפט זה הדן דין אמת לאמיתו עיין פירושו בחדושי סנהדרין פ"ק דהיינו ליושב שהוא מיושב במשפט לדין דין אמת לאמיתו. ואמר ולגבורה זה המתגבר ביצרו דהיינו שיש עמו רוח האחרת שהוא כח הנשמה להתגבר על כח החיוני שהוא כחו של היצה"ר. ואמר משיבי מלחמה שנושא ונותן במלחמתה כו'. דרכה של תורה היא בב' דרכים דהיינו לפלפל בה גם לקבוע עתים לתורה כמ"ש ששואלין לאדם לעתיד פלפלת בחכמה קבעת עתים לתורה והם שני דברים שזכר כאן נושא ונותן במלחמתה כו' שערה שמשכימין ומעריבין בב"ה כו' וכפירש"י פרק קמא דמגילה שנעשין שוערין לפתוח דלתות בהשכמה ולאחר זמן נעילתו:

אמרה מדה"ד כו'. פי' רש"י בספר ישעיה וגם אלה ביין שגו יושבי משפט ומשיבי מלחמה שבדור הזה כלומר טובים וחשובים שבהן ביין שגו כי עתה אין טוב בהם עכ"ל ואמר כי עי"ז שבעה"ז ביין שגו לא די שלא יהיה להם העטרה שבראש צדיק לעתיד אבל יבואו לגיהנם ואמר אין פלילה אלא דיינים כי ע"י שתעו בשכר יכשלו בהוראה ודיני התורה וק"ל:

דף קיג.

ולא עיר אחרת ע"ש ירחו דכתיב בנה חיאל בית האלי את ירחו כו'. עיין פירש"י ולא אתפרש כו' ול"נ דלא עיר אחרת ע"ש ירחו הוא בכלל השבועה דיליף מקרא וישבע יהושע וגו' ובנה את העיר הזאת את ירחו וגו' דלא ה"ל למכתב רק ובנה את ירחו וע"כ דרשו דתרתי קאמר קרא דעיר הזאת אסור אפילו ע"ש אחרת ואת ירחו אסור אפילו אינו עיר הזאת והשתא ניחא הא דכתיב בנה חיאל בית האלי את ירחו מיירי נמי בהכי עיר אחרת ע"ש ירחו וק"ל:

מאי עביד ה"ק באבירם בכורו היה לו ללמוד כו'. עיין פירש"י וק"ק לפירושו דהא גבי שגוב לא קאמר רשע ונ"ל דמשמע ליה באבירם בכורו שהיה רשע לא היה לו ללמוד שמת מקללת יהושע אלא שתלה מיתתו ברשעו אבל בשגוב צעירו שלא היה רשע היה לו ללמוד שמת מקללת יהושע ופריך אבירם ושגוב מאי עביד מהיכא פסיקא ליה במעשיהם דאבירם היה רשע ומעשיו רעים ושגוב לא היה רשע וקאמר דרשע לא קאי על אבירם אלא על אביהם חיאל שהיה רשע דאל"כ מאבירם בכורו שמת היה לו ללמוד שיתקיים קללות יהושע גם בבנו הצעיר ולא למד שלא לבנות עוד ולהביא לידי הצבת דלתות והשתא ניחא הא דקאמר איני יודע לאו מילתא באנפי נפשיה כפירש"י אלא שהפליג ברשעו שכמה בנים מתו לו שהיה מקבר והולך ולא השגיח בדבר ולא חזר עד שמת שגוב צעירו ודו"ק:

אחאב שושבינו הוה אתא איהו ואליהו כו'. כל דברי המאמר יצא להם מסמיכות הכתובים ושאמר ויעש אחאב את האשרה ויוסף וגו' בימיו בנה חיאל וגו' כדבר ה' ביד יהושע בן נון ויאמר אליהו וגו' אל אחאב חי ה' וגו' אם יהיה השנים האלה מטר וגו' שהפסיק בענין חיאל דודאי על גודל חטא של אחאב שהזכיר לעיל מיניה קאמר אליהו אל אחאב אם יהיה השנים האלה וגו' אבל הפסיק בענין חיאל דע"י שהלכו למשאל בשלמא לחיאל ולנחמו נתגלגל שנשבע אליהו וא"ל לאחאב אם יהיה השנים וגו' כדמסיק א"ל השתא לווטתא דמשה כו' ועצר את השמים וגו' והוא לא יאמין כי הכל נמשך

לואבדתם מהרה מעל הארץ וגו' ומהרה דמריה עלמא כמנין ונושנתם כדאמרי' פ"ב דגיטין ולא נעצר המטר בזמן אחאב רק ע"י תפלת אליהו כמ"ש חי ה' וגו' אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים וגו' כ"א לפי דברי וכמ"ש רצון יראיו יעשה וכדי לקיים שבועתו: **והעורבים** מביאים לו וגו'. הפסיק בענין שאין לזה מקום כאן ועיקר מלתא בפ"ק דחולין גבי שחיטת מומר אלא הכא מייתי לקרא אגב דאייתי קראי אחריני דבהאי ענינא ואפשר לפרש שזכר זה כאן משום שא"ל לך ונסתרת בנחל כרית וגו' אשר משם יהיה לו לשתות לאליהו מימיו עד שיבש הנחל והיה רואה צער בעלמא ואמר דגם מאין היה לו מזונותיו והעורבים מביאים לו לחם וגו' דהיינו מבי טבחי דאחאב ואחר שיבש הנחל שהיה צער בעלמא גם הלחם ובשר היה חסר לו שלא מצאו לו העורבים לחם בבית אחאב כמפורש בקרא שהיה כבד הרעב שם כדי שיראה בצער העולם ולפ"ז י"ל כיון דחזי דאיכא צער בעלמא היינו אליהו שע"י שיבש הנחל ולא הביאו עוד לחם ובשר ראה דאיכא רעב בעלמא דאפי' משלחן מלכים כגון אחאב היה חסר ובכל זאת לא השגיח אליהו מלעבור על שבועתו עד ויהי דבר ה' וגו' לך צרפתה וגו' בעא רחמי ליתן ליה אקלידא דתחייה כו' ואמר ג' מפתחות לא נמסרו כו' ברפ"ק דתענית יליף להו מקרא והא ודאי דנמסרו לפעמים כי הכא באליהו אלא לא נמסרו לשליח להיות לעולם ממונה עליהם כ"כ התוס' ברפ"ק דתענית ע"ש:

דטרקיה לגליה ואבד כו'. לכאורה אין המשל דומה לנמשל דהכא לא אבד אליהו מפתח של גשמים אלא שהחזיר אותו להקב"ה ושמא כיון שאמר מתחלה כי אם לפי דברי דמשמע שעל ידו יפתח שער המטר ושוב הוצרך להחזיר המפתח ולא נפתח על ידו כמ"ש ואתנה מטר ה"ל כאלו אבד המפתח ממנו:

דף קיג:

ולא ידבק בידך מאומה מן החרם כל זמן שהרשעים כו'. לפי שנתן טעם שלא ידבק וגו' שכל זמן שהרשעים כו' דהיינו אותן רשעים שעוברין על החרם וקאמר מאן אינון רשעים שבכל דור שעוברין כל שעה החרם ואר"י גנבי הן הגנבים שנותנים בב"ה חרם על הגניבות והם עוברין גם על החרם ובזה מביאין חרון אף בעולם כדמסיים בהאי קרא ולא ידבק וגו' למען ישוב וגו' ומחרון אפו וגו'. ומייתי ת"ר רשע בא כו' צדיק בא לעולם כו'. יש לדקדק ששינה מיתת רשע ממיתת צדיק שאמר אבד רשע צדיק נפטר ובקרא דמייתי כתיב צדיק אבד ובסופיה דקרא נאסף צדיק ואנשי חסד נאספו לשון רבים והוא לפי שהרשע והוא הגנב מתוך שהולך אחר תאוות המותרות אם אין לו הוא גונב אמר

בקרא דלעיל גבי רשע שהולך אחר תאוות המותרות שאמר אתיו ואקחה יין לשון יחיד ונסבאה שכר לשון רבים והוא כי דרך המתאוים לשתות בחבורה אם אין לו חבר אומר אני אקח לכם משלי בואו אלי ונסבאה יחד שכר הוא דרך שכרות ואמר והיה כזה יום מחר אמר שהוא מתאוה לשתות הרבה יותר מלאכול הרבה ע"פ מ"ש פ' מי שאחזו א"ל אשמדאי אמאי לא קבעי לי מלכא א"ל אנסיה משתיא שקל לבינתא אותבה אחברתה א"ל שלמה הכי אמר לכו אשקוהו ולמחר כו' א"ל אנסיה מיכליה א"ל שקל לבינתא אותבה אארעא א"ל הכי א"ל נגודו מיניה מיכלא וע"כ זה המבקש במותר התאות מבקש יותר בשתייה עם חבריו בשכרות כדי שיוכל לעשות כזה גם יום מחר משא"כ באכילה וז"ש גדול יותר מאד שהוא ודאי מגדיל בשתייה מאד יתר התאוה מה שלא יהיה לו כן באכילה ואמר שאלו המתאוים אין איש שם על לב מיתת הצדיק כי אומרים כי הצדיק אבד כמו הרשע שאבד ממש במיתתו ואמר שגם אנשי חסד שהם המתעסקים בקבורת הצדיק נאספו בביתו ואין מספידין אותו כראוי ואין מבין מיתת הצדיק כי מפני הרעה נאסף הצדיק דהיינו שנסתלק מן העולם ואינו אבד כמו הרשע. ואמר צדיק בא לעולם טובה כו'. כמ"ש זה ינחמנו ממעשינו ומעצבון ידינו גו' מעצבון ידינו כמשמעו מקללת אדם בעצבון וגו' ממעשינו הוא מעונש מעשה דור המבול שע"י נשבע שלא יוסיף עוד ומסיים בזה לפי שכל פ' חלק מדבר בימות המשיח וגמול ועונש דלעתיד וזאת השבועה שהיא לנח היא לנו הוראה על ברית השבועה אשר עמנו שנאמר כי מי נח זאת לי אשר וגו' כן נשבעתי מקצוף עליך ומגער בך ואז טובה באה לעולם כמ"ש צדיק ונושע וגו' ובכן בב"י א"ס:

סליק פרק חלק וסליקא לה מסכת סנהדרין